09

ASR-I SAADET DÜNYASI

Hz. Peygamber (sas) Döneminde

GÜNDELİK YAŞAM

DERLEYEN

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN

SİYER YAYINLARI

بسم الله الرحمن الرحيم

SİYER
YAYINLARI

Siyer Yayınları: 43

Siyer: 32

Eser Adı

ASR-I SAÂDET DÜNYASI (9)

Hz. Peygamber (sas) Döneminde Gündelik Yaşam

Editör

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN

Son Okuma

Hüseyin YILDIRIM

Kapak

Mehmet KAMAN

İç Tasarım

Siyer

Baskı&Cilt

EYLÜL GRAFİK REKLAM DİJİTAL

MATBAA EĞİTİM SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.

İkitelli OSB. Atatürk Bulvarı Dolapdere İş Merkezi

No: 1/18 Başakşehir / İstanbul

Matba Sertifika No: 30953

1. Baskı: *Kasım 2015*

ISBN: 978 - 605 - 4620 - 37- 1

Bağlar Mh. Çeşme Cd. No: 10/A Güneşli Bağcılar/İstanbul

Tel & Fax: (0212) 544 76 96 – (0212) 544 58 46 **Gsm:** (0554) 930 07 04

www.siyeryayinlari.com satıs@siyeryayinlari.com

ASR-I SAÂDET DÜNYASI (9)

HZ. PEYGAMBER (SAS) DÖNEMİNDE GÜNDELİK YAŞAM

Derleyen

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN

SİYER YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

Takdim

Son yıllarda Hz. Peygamber (sas) dönemi, sadece bu dönemde meydana gelen savaşlarla ve önemli olaylarla değil, sosyal tarih açısından farklı boyutlarıyla da ele alınmaktadır. Bu çalışmalar, diğerleri kadar, hatta onlardan da önemlidir. Zira olguları anlamamıza yardımcı olan, çoğu zaman dikkatlerimizden kaçan, ancak önemli olan konuları ve ayrıntıları bize hatırlatır.

Asr-ı Saadet Dünyası serimizin 9. kitabı *"Hz. Peygamber (sas) Döneminde Gündelik Yaşam"* başlığını taşımaktadır. Serimizin diğer kitaplarında olduğu gibi bu kitabımızda da ilginizi çekebileceğini düşündüğümüz güzel çalışmalar yer almaktadır. Bu ciltte Hz. Peygamber ve dönemi hakkında çalışma yapan değerli akademisyenlerin çalışmalarından on biri yer almaktadır. Çalışmalarda Hz. Peygamber'in gündelik hayatı, ibadet hayatından önemli kesitler, saç bakımı, lakap takma ve isimlerle ilgili uygulamaları gibi ilginç konular ele alınmıştır.

Bu cildimizde çalışmaları yer alan Ahmet Önkal, İsmail Yiğit, Mehmet Mahfuz Söylemez, Âdem Tutar, Ünal Kılıç, Kasım Şulul,

Yusuf Ziya Keskin, Recep Tuzcu, Cemal Ağırman ve Ali Aksu Hocalarımıza teşekkür ederiz.

Çalışmalarımızın faydalı olması temennisiyle...

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN
Editör

Asr-ı Saâdet'te Mescidin Önemi ve Yaptığı Görevler[1]

Ahmet ÖNKAL[2]

Mâlûmdur ki diğer dinlerden farklı olarak İslâm, Müslümanlar için bütün yeryüzünü temiz ve ibâdete elverişli kılmıştır. İbâdet edebilmek için Hıristiyanların Kilise'ye, Yahûdilerin Havra'ya ihtiyaçları gibi, Müslümanların mutlaka bir mâbede ihtiyaçları yoktur. Onlar, diledikleri her yerde Allah'a secde ederek namaz kılabilirler.

Buna rağmen, inananlar üzerindeki baskıların kalkıp ibâdet hürriyetinin sağlandığı Medine döneminin ilk günlerinden itibâren Peygamber Efendimiz tarafından mescidlerin inşâı üzerinde titizlikle durulduğunu görüyoruz. Biliyoruz ki Hz. Peygamber, Medine'ye hicreti esnâsında kısa bir müddet kaldığı Kubâ'da hemen bir mescid inşâ

[1] *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet Dergisi]*, 1983, cilt: XIX, sayı: 3, s. 49-55.

[2] Prof. Dr., Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı.

ettirmiş, şehre intikâl ederek yerleştiği andan itibâren de ilk faâliyeti, Mescid'ini binâ etmek olmuştu.[3]

Şüphesiz mescid üzerinde gösterilen bu îtinâ, Asr-ı Saâdet'te mescidin müslümanların hayatının çeşitli yönlerinde icrâyâ sahip olduğu fonksiyon ile yakından alâkadârdır. Asr-ı Saâdet'te mescid, sâdece ibâdetlerin yapılıp çıkıldığı bir müessese olarak kalmamış, pek çok faâliyetlere sahne olmuş, bir çok vazifeyi deruhte etmiştir. Biz bu araştırmamızda tafsilâta girmeksizin ve örnekleri çoğaltmaksızın Hz. Peygamber devrinde mescidin îfâ ettiği fonksiyon üzerinde durmak istiyoruz:

1- Her şeyden önce, diğer her yer ibâdete elverişli olmakla beraber, Allah'ın zikredildiği mescidler, rûhî bir havaya sâhiptirler. Mü'minler huzû ve huşû içinde "Allah'ın evi"nde kendilerini Rablerine verme, O'nun huzurunda durma imkânını bulurlar. Cemâatle kılınan namazın münferid kılınan namazlardan daha faziletli olmasının ve Hz. Peygamber tarafından, Mescid'de uzun süre kalmaya teşvik edilmesinin[4] hikmetlerinden birisi budur.

2- İslâm, birlik ve beraberlik, muhabbet ve kardeşlik dînidir. Soy, mal, mevkî ve makam farkı gözetilmeksizin Mescid'de bir araya gelen, aynı safta omuz omuza duran, İslâm cemiyetinin fertleri, ancak burada kaynaşır, İslâm'ın arzuladığı rûha sâhip olurlar. Mescid, sınıf farklılıklarının bir tarafa bırakılarak teb'anın bir bütün hâlinde kaynaştığı bir birlik müessesesidir.

3- Mescid, İslâm'ın insanlara tebliğ edildiği, va'z ve nasihatin yapıldığı, kişiye hayatta tâkip edeceği hatt-ı hareketi gösteren pusulanın verildiği, bir tevcih mekanizmasıdır. Mü'min, şahsına, çevresine, milletine ve vatanına faydalı olacak iyilikleri orada öğrenir ve bu iyiliklere

[3] İbn Hişâm, *es-Siratu'n-Nebeviyye*, 1-II, 496-7, Mısır 1955; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, III, 214-9, Beyrût 1977.

[4] Buhârî, *Büyû* 49; Tirmizî, *Mevâkîtu's-Salât* 128.

oradan sevkedilir. Aynı şekilde kendisine, toplumuna ve devletine zararlı olacak kötülüklerden mescid sâyesinde sakınır.

4- Te'sis edildiği andan itibâren mescid, *bir İlim meclisi, eğitim ve öğretim müessesesi* mâhiyetini arzetmiş, orada ders halkaları teşekkül etmiş, yüksek seviyede öğretim veren bir kuruluş durumunu almıştır. Kur'ân, hadîs, fıkıh, tefsir gibi önemli ilimlerin tedrîs kaynağı hep Mescid'dir.[5] İslâm eğitiminde mescid'in gerçekten büyük rolü olmuştur.

5- Mescid, bir *İslâm-Kültür Merkezi*'dir. Orada edebî konuşma ve yarışmalar (müfâhara) yapıldığı, şiirler inşâd edildiği vâkîdir. Hicretten sonra Benû Temîn kabilesinden bir grup, Hz. Peygamber'le görüşmek üzere Medine'ye gelmişti. Onlar hatiplerinin hitabetine, şâirlerinin ifâde gücüne fazlasıyla güveniyorlardı, öğle namazının kılınmasından sonra önceden hazırlıklı olan hatipleri bir konuşma yaptı. Buna karşılık Peygamber Efendimiz bu esnâda orada bulunan, ashâbdan Sâbit b. Kays'a: "Buna cevap ver!" buyurdular. Bunun üzerine Sâbit b. Kays güzel bir konuşma yaptı. Sonra Benû Temim'in şâiri kalktı ve hiç değilse fikren hazır olduğu halde bir şiir inşâd etti. Peygamber Efendimiz ise şâiri Hassân b. Sâbit'e yöneldi ve buyurdu: "Cevap ver buna!" Hassân b. Sâbit'in şiirinden sonra Benû Temîm hey'eti Mescid'in bir köşesinde bir araya geldi ve "Müslümanlann hatibi bizimkinden daha fasîh, şâirleri de bizimkinden daha güçlü!" diyerek hakikati teslim etti.[6]

---

[5] Buhârî, Salât 84; Ahmed Çelebi, *İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, s. 95, A. Yardım terc., İstanbul 1976; Hıfzırrahmân Râşıd Öymen-Mehmet Dağ, *İslâm Eğitim Tarihi*, s. 71-2, Ankara 1974; İbrahim Canan, *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye*, s. 469, Ankara 1980; Muhammed el-Gazzâlî, *Fıkhû's-Sîra*, s. 190, 1965; J. Pedersen, "Mescid", *İslâm Ansiklopedisi*, VIII, 47, İstanbul 1960. İmâm el-Buhârî, *Salât* 84'te bizzat Hz. Peygamber, bir "*ders halkası*"nı idâre ederken mescide gelen üç kişinin tutumuyla ilgili bir rivâyeti tahrîc ederek mescidin tâlimdeki yerini açıkça ortaya koyar.

[6] İbn Sa'd, *et-Tâbakâtu'l-Kübrâ*, I, 294, Beyrût 1968.

Ka'b b. Züheyr b. Ebî Sülmâ da kendisini Resûlullah'ın "Bürde" sine naîl kılacak meşhur kasidesini gelip mescid'de okumuştu.[7]

6- Mescid, siyâsî mes'elelerin müzâkere edildiği bir *istişâre* meclisi, diplomatik görüşmelerin yapıldığı bir *resmî toplantı salonu*'dur. Mâlûmdur ki Peygamber Efendimiz bir din tebliğcisi olduğu gibi aynı zamanda bir devlet başkanı idi. Bu sıfatla O, meşvereti temel ilke kabûl ederek devletine müteallik çeşitli mes'eleleri ashâbı ile Mescid'de görüşmüş, her biri kendi başına buyruk hareket ettiğinden ayrı ayrı küçük, birer devlet telâkki edilebilecek çeşitli kabilelerin delegelerini hep Mescid'de kabûl ederek müzâkerelerde bulunmuştu. Böylece mescid, Resûlüllâh'ın tatbikatında bir *hükümet merkezi* durumunu arzediyordu.[8] Hz, Peygamber'in vefatından sonra da bir süre mescid aynı fonksiyonunu devam ettirmiştir; halîfelere orada bîat edilmiş, devleti ilgilendiren konularda halîfeler minberden teb'aya hitab etmişler, çalışmalar ve kararlar hakkında bilgi vermişler, isteklerde bulunmuşlardır. Hz. Osman da, âsîlerin ithamları ile karşılaşınca kendini minberden müdâfaa etmişti.[9]

7- Hz. Peygamber, pek çok hukûkî mes'eleyi Mescid'de halleder, kazâ organı olarak kendisine iletilen da'vâlarda da'vâlı ve da'vâcıyı dinlemede Mescid'i *mahkeme salonu* olarak kullanırdı. İmâm el-Buhârî'nin rivâyetine göze Hz. Peygamber Mescid'de iken bir adam gelmiş ve "Ya Resûllallâh! Ben zina, ettim (hakkımda gerekli cezayı uygula!)." demişti. Resûlüllâh yüzünü çevirmiş, fakat adam dört defa arka arkaya suçunu itirâf edince sormuştu: "Senin deliliğin var mı?"

---

[7] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 274-6, Beyrût 1965.

[8] Imâduddîn Halîl, *Dirâse fi's-Sîra*, s. 149, Beyrût 1977; Abdulhayy el-Kettânî, *et-Terâtîbu'l-İdariyye*, I. 452, Beyrût 1346; M. Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 21, 264, 2. Basm. M.S. Mutlu-S. Tuğ terc., İstanbul 1969.

[9] Hasen İbrahim Hasen, *Târîhu'l-İslâm*, I, 523-4, Kahire 1964; J. Pedersen, "Mescid", *İ.A.* VIII, 42.

Adam "Hayır" diye cevap verdi. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz buyurdular: "Bunu götürünüz ve recm ediniz."[10]

Ka'b b. Mâlik başından geçen bir hâdiseyi naklediyor: O, alacağı olan birisinden Mescid'de borcunu talep ediyor, borçlu ise itirazda bulunuyordu. Derken sesleri yükseldi. Hattâ Mescid'e bitişik olan hâne-i saâdetlerinde bulunan Hz. Peygamber de onları duydu ve onlara yönelip odasının kapısındaki perdeyi araladı ve seslendi: .

- "Ka'b!" Ka'b derhal cevap verdi:

- "Buyurun, ya Resûlallâh!"

- "Alacağının yarısını bağışlayıver."

- "Hay hay ya Resûlallâh! Yarısını bağışladım." Sonra Hz. Peygamber borçluya döndü ve buyurdu:

- "Haydi artık, sen de borcunu öde!"[11]

Bir adam Hz. Peygamber'e geldi ve sordu: "Bir kişi zevcesiyle bir yabancıyı suç üstü yakalasa bu yabancıyı kendisi öldürebilir mi?" Başka deliller bulunmadığı zaman böyle bir suçun tespit yolu olarak ikisi Mescid'de: "liân"da[12] bulundular.[13]

8- Hz. Muhammed (sas) Mescid'de ictimâî mes'elelerle de ilgilenir ve duruma göre getirdiği hükümleri buradan îlân ederek etbâının sosyal yaşayışını idâre ederdi. Ebû Hüreyre (ra) rivayet ediyor: Mescid'i süpürüp temizleyen siyah bir kadın veya erkek vardı, bu

---

[10] Buhârî, *Ahkâm* 19.

[11] Buhârî, *Salât* 71.

[12] "Liân" lügatte lânetleşmek, yâni iki kişinin birbirine lânet okuması demektir. Istılahta ise, zinâ iddiâsından dolayı karı ile kocanın hâkim huzûrunda şerî usûlüne göre dörder defa şehâdette bulunduktan sonra birbirine lânet ve gazap okumalandır. Bkz: Ö.N. Bilmen, *İstılâhâtı Fıkhıyye Kâmûsu*, II, 325-7, İstanbul 1968.

[13] Buhârî, *Salât* 44.

öldü. Peygamber Efendimiz bu zâtı hatırlayıp sorunca cevap verdiler: "Öldü, ya Resûlallâh!" Hz. Peygamber: "Bunu bana o zaman haber verseydiniz ya; kabrini bana gösterin!" buyurdular. Kabrine gelince orada cenaze namazını kıldılar.[14]

Resûlüllâh'ın hâne-i seâdetlerinde ve Hz, Âişe'nin hizmetlerinde bulunan câriye Berire, âzâdı konusunda efendisi ile belli bir miktar üzere anlaşmada (Kitabette) bulunmuştu. Berîre bu hususta kendisine yardım edilmesi için Hz. Âişe'ye müracaat edince Hz. Âişe dedi: "İstersen bu meblâğı efendine ödeyeyim. Ancak bu takdirde velâ[15] bana âit olacaktır." Câriyenin efendisi ise bunu kabûl etmeyerek velânın kendisinde kalmasını şart koştu ve Hz. Âişe'ye mukâbele etti: "Arzu edersen bunu hürriyetine kavuştur. Ama velâ hakkı bana âit olmalıdır." Peygamber Efendimiz gelince Hz. Aişe durumu O'na anlattı. Resûlüllâh buyurdular: "Bu câriyeyi satın al ve âzâd et; velâ hakkı âzâd edene âittir." Sonra Hz. Peygamber mescid'de minbere çıktı ve şu konuşmayı yaptı: "Bâzı kimselere ne oluyor ki Allah'ın kitabında bulunmayan şartları ileri sürüyorlar?! Kim Allah'ın kitabında bulunmadığa halde isterse yüz şart koşsun bunun hiç bir değeri yoktur."[16]

9- Mescid, idâre edenlerle idâre edilenler arasında tabii bir irtibât sağlıyordu. Teb'a, hiç bir bürokratik engelle karşılaşmadan, beş vakit namaza câmiye gelen idârecisi ile rahatça görüşebiliyor, her türlü istek ve temennisini, icâbında vâli, mâliye görevlisi, ordu komutanı vs. gibi idarecilerine âit şikâyetlerini çekinmeden bir üst merciye arzedebiliyordu. Aynen Hz. Peygamber'in yaptığı gibi meselâ Hz. Ömer de beş vakit namazdan sonra hemen kalkıp evine gitmiyor,

[14] Buhârî, *Salât* 72.

[15] Velâ, bir köle veya câriyenin âzâdından doğan hak olup mevlâ (köleyi âzâd eden), âzâdlısının daha yakın asabesi bulunmadığı takdirde onun mirasım alma hakkını elde eder. Buna mukabil, âzâdlı kısâsı gerektirmeyecek bir cinâyet işlese, mevlâsı tazminâtı öder (Ö.N. Bilmen, *İstilâhâtı Fıkhıyye Kâmûsu*, IV, 63),.

[16] Buhârî, *Salât*, 70.

Mescid'de biraz bekliyor, müslümanların söyleyeceklerini dinliyor, dert ve şikâyetleri ile ilgileniyordu. İslâm ülkesinin çeşitli yerlerinde çeşitli görevler îfâ eden idareciler, her an devlet başkanına şikâyet edilmeleri ve şikâyetlerin dikkâte alınması mümkün olduğundan idârede titiz ve dikkâtli davranma mecbûriyetini hissediyor, âdâlet ilkelerinin dışına çıkamıyorlardı. Böylece zamanımızda hükümetlerin büyük değer verdikleri kamu oyu ile temas, İslâm'da bundan ondört asır önce Mescid'in hâiz olduğu fonksiyon ile mükemmel bîr şekilde sağlanmış oluyordu.[17]

10- Mescid, İslâm iktisâdiyâtı ile ilgili uygulama ve müzâkerelere de sahne oluyordu. Resûlüllâh'ın Mescid'de devlet gelirlerini kabûl ettiği ve ihtiyaç sâhiplerine dağıttığı olur, zaman zaman burada ticârî müzâkereler de yapılırdı.

Bir keresinde O'na Bahreyn'den bâzı mallar getirilmişti. "Bunları Mescid'e yayınız." buyurdular. O zamana kadar çevreden gelen gelirlerin en bolu bu idi. Hz. Peygamber namaza Mescid'e geldi. Bu mallara hiç iltifat etmeden namazı kıldırdı. Namazdan sonra bu malların başına oturdu ve Mescid'de gördüğü herkese bir şeyler verdi.[18]

Bir Ramazan bayramında Hz. Peygamber, hutbeden evvel iki rek'at namaz kıldırmış, sonra bayram hutbesini îrâd etmiş, sonra da kadınlann bulunduğu kısma gelerek onlara öğütlerde bulunmuş, bu arada sadakalarını da vermelerini istemişlerdi. Bu esnada Resûlüllâh Hz. Bilâl'in elinden tutarak O'na dayanıyordu. Bilâl ise kadınların verdiği sadakaları toplamak için eteğini açmıştı; kadınlar bilezik ve kolyelerini atarak O'nun eteğini doldurmuşlardı.[19]

---

[17] M. Hamîdullah, *İslâm Müesseselerine Giriş*, s. 67, 73, İ.S. Sırma terc., İstanbul 1981.

[18] Buhârî, *Salât* 42

[19] Buhârî, *Iydeyn* 7-8.

Ka'b b. Mâlik, bir alacağını borçlusundan Mescid'de talep etmek ve bu konuyu yüksek sesle münâkaşa etmekte bir beis görmemiş, münâkaşayı işiten Hz. Peygamber de onları susturup Mescid'in dışına çıkarma lüzûmunu hissetmemişti.[20]

11- Mescid'e bir *ordu karargâhı* nazarıyla da bakabiliriz. Askerî plânların ve müzâkerelerin orada yapıldığı olurdu. Uhud Harbi için müşriklerin hazırlıkları ve Medine'ye ilerledikleri öğrenildiği zaman İslâm ordusunun komutanları mesabesindeki ashâbın ileri gelenleri yanlarında silâhları da olduğu halde bütün geceyi Mescid'de geçirmişler ve bütün emniyet tedbirlerini almışlardı.[21] Ertesi gün ise Hz. Peygamber cuma namazını kıldırdıktan sonra bir konuşma yapmış, bu konuşmasında ashâbını harp için hazırlığa, ciddiyet ve cihâda, sabr ve sebâta teşvik etmiş, böyle davrandıkları takdirde zafer ve yardımın müyesser olacağını söyleyerek askerlerinin morallerini takviye etmişti.[22] Bir İslâm düşmanının çıkardığı problemleri halletmek üzere Resûlüllâh'ın gönderdiği bir birlik komutanı, düşmanın kellesini getirerek Mescid'de Hz. Peygamberin ayakları ucuna bırakmış ve orada Resûlullah'a bu askerî harekat hakkında rapor vermişti. [23]

Daha sonraki devrelerde de mescid, bu askerî ehemmiyetini korumuştur. Düşmana karşı cephe teşekkülünde camilerin gerçekten büyük rolü olmuş, komutanlar buralardan medet istemişlerdi. Meselâ Hz. Ömer, Medine minberinden Irak'takı İslâm ordularının durumunu îzâh etmiş ve müslümanlardan bu beldelere yürümeleri talebinde bulunmuştu.[24] Daha yakın tarihimize bakalım; Birinci Cihan Harbi esnâsında savaş meydanı olan bütün İslâm ülkelerinde câmiler, asker kayıt büroları, asker sevk merkezleri ve mühimmât depoları vazifesini

[20] Buhârî, *Salât* 71.
[21] İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 37.
[22] İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 38.
[23] J. Pedersen, "Mescid", *İ.A*, VIII, 3.
[24] H. İbrahim Hasen, *Târîhu'l-İslâm*, I, 523-4.

görmüş, İstiklâl Muharebelerimizde de camilerimiz, önemi inkâr edilemez görevler îfâ etmişlerdi

12- Mescid'in tıbbî bir takım müdâhale ve tedâvilerin yapıldığı bir hastahâne vazifesi gördüğüne de şâhit oluyoruz. Harpte yara alanlar Mescid'de tedâvi ediliyorlardı. Meselâ Hz. Peygamber, Hendek Gazvesi sırasında ağır bir yara alan Sa'd b. Muâz için Mescid'de bir çadır kurdurmuş, Sa'd burada vefât etmişti.[25]

Bir nevî kan aldırma ameliyesi olan hacamâtın da Mescid'de yapıldığı oluyordu. Bir hadis râvîsi olan İshâk b. İsâ, yine bir hadisçi İbn Lehî'a'dan Ensâr'dan Zeyd b. Sâbit'e varan bir senedle Hz. Peygamber'in Mescid'de hacamât yaptırdığını duymuştu. İshâk b. İsâ, İbn Lehi'a'ya sordu: "Evinin Mescid'inde mi (Yâni evinde ibâdet ettiği yerde mi) ?" İbn Lehi'a cevap verdi: "Hayır, Mescidu'n-Nebî'de!".[26]

13- Daha bir çok hayırlı maksatlar için kullanılan mescid, bir beldenin İslâm vatanı oluşunu simgeleyen ebedî damgadır. Hz. Peygamber, gönderdiği askerî birliklere gittikleri yerde şâyet bir mescid görürlerse mescid oranın İslâm beldesi olduğuna delâlet ettiği için halkına dokunmamalarını emrederdi.[27]

Peygamber Efendimiz, böylece önemli fonksiyonlar icrâ eden ve cemiyet hayatından ayrılmaz bir parça durumunu arzeden mescidlerin inşâı üzerinde hassasiyetle durmuş, başlangıçta belirttiğimiz gibi Medine'ye hicreti esnasında, girişte kısa bir süre durakladığı Kubâ'da hemen bir mescid binâ etmiş, Medine'ye girer girmez Mescid'in yerini belirlemiş ve ilk işi Mescid'i bina etmek olmuştu. Mescid'lerin sayılarının artırılması husûsunda da teşviklerde bulunuyor ve "İçerisinde Allah'ın zikredildiği bir mescid binâ edene Cenâb-ı Hak Cennet'te bir

[25] Buhârî, *Salât* 77.
[26] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 185, Mısır 1313'den ofset.
[27] Ebû Dâvûd, *Cihâd* 91; Timizî, *Siyer* 2.

köşk hazırlar."[28] buyurarak her mahallede bir Mescid'in açılmasını ve temiz tutulmasını emrediyordu.[29] Semhûdî'nin isim ve yerlerini belirterek ve geniş bilgiler vererek beyân ettiğine göre Hz. Peygamber devrinde mescid edinilmiş evler müstesnâ, Mescidu'n-Nebî dışında bizzat Resûlüllâh'm namaz kıldığı Medine dâhilinde 18, Medine civarında ise 40 mescid vardı.[30]

Resûlüllâh'ın mescid inşâı ile ilgili emri ve tatbikâtı sebebiyle daha sonraki devirlerde müslümanların fethettikleri her yerde veya kurdukları bütün köy ve şehirlerde bir veya daha fazla mescid yaptırmaları prensip hâline gelmişti. Meselâ Hz. Ömer, fethedilen memleketlere tâyin edilen vâli ve görevlilerine cuma namazı için büyükçe bir mescid, kabileler için de ayrı ayrı mescidler yaptırmalarını emrederdi.[31]

Asr-ı Saâdet'te böylece büyük bir fonksiyona sâhip olan câmiler, zamanla müslümanların İslâmî anlayış ve yaşayışlarına paralel olarak sâdece ibâdete münhasır yerler hâline geldiler ve âdeta uzlete çekildiler. Camiye gelen müslümanlar, orayı namazın kılınıp hemen çıkıldığı, sessizce zikir ve tesbihâtın yapıldığı, Kur'ân'ın okunduğu, bâzan da va'zlaranı dinlendiği bir mahal olarak telâkki ettiler.

Herhangi bir nassa istinâd etmediği halde, ibâdet kasdı olmaksızın Mescid'e girip birisi ile konuşma mekrûh kabul edildi;[32] yine ibâdet yapmadan orada oturmak uygun görülmedi;[33] ne kasdedildiği belli olmaksızın müphem bir ifâde ile "Câmiyi her ne sûretle olursa

[28] Müslim, *Mesâcid* 24; Nesâî, *Mesâcid* 24.
[29] İbn Mâce, *Mesâcid* 9; Ebû Dâvüd, *Salât* 13.
[30] es-Semhûdî, *Vefâu'l-Vefâ bi-Ahbâri Dâri'l-Mustafâ*, m. 819-880, Beyrût 1971.
[31] A. Çelebi, *İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, s. 98.
[32] Bkz: Abdurrahmân el-Cezîrî, *Kitâbu'l-Fıkh ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, I, 286, Beyrût 1972.
[33] Celâl Yıldırım, *Kaynaklarıyla İslâm Fıkhı*, s. 377, Konya 1980.

olsun meşgul etmek, içine bir şey koymak ve çalışmak câiz değildir." denildi.[34]

Elbette bununla, mukaddes bir yer olan mescidlerin hürmetinin ihlâl edilebileceğini söylemek istemiyoruz. Mescidler gâyet temiz tutulmalı, orayı kirletecek ve kötü kokutacak her şeyden şiddetle kaçınılmalıdır. Câmi görevlilerimiz ve cemâatimiz buna titizlikle dikkât etmelidir. Mescidlerde lüzumsuz gürültüler de yapılmamalı, özellikle ibâdet eden ve tesbîhâtla meşgûl olanların bulunduğu zamanlarda tam bir sükûnet, huzur ve huşû sağlanmalıdır. Dünyâ ve âhirete yaramıyacak boş söz (mâlâyânî), dedikodu, iftira, yalan ve müstehcen konuşmalardan şiddetle sakınmalıdır ki zâten bunları mescid hâricinde sarfetmek de câiz değildir.

Diğer taraftan, ihtiyaç duyulmadığı, zarûret bulunmadığı durumlarda Resûlullâh'ın devrinde Mescid'in gördüğü bâzı vazifelerin bugün yine mescidde aynen îfâsına gerek yoktur. Zâten hemen ilk halîfelerden itibâren duyulan ihtiyaçlar sebebiyle devletin ve cemiyetin çeşitli hizmetlerini görmek üzere Mescid'den ayrı binalar yapılmış, yeni teşkilâtlar ortaya çıkmıştır. Eğitim ve öğretim hizmetleri için muhtelif kademeleri ile okullar, hükümet binâları, kültür sarayları, parlamentolar, mahkemeler, hastahâne ve hapishâneler, oteller ve misâfirhâneler, spor salonları ve askerî karargâhlar durmadan gelişmişlerdir. Bütün bu sahalarla ilgili hizmetler sırf bu gâyelere tahsis edilmiş mükemmel binalarda icrâ edilir ve edilmelidir. Ancak zarûret bulunduğu takdirde, mescidin mukaddes bir mahal olduğu unutulmaksızın ve gereken saygı gösterilmek kaydıyla bu gibi bazı sosyal faaliyetlerin orada icrasında bir mahzûr yoktur.

Bizim için önemli olan, İslâm cemiyetinin ayrılmaz bir parçası durumundaki Mescid'in Asr-ı Seâdet'teki aksiyon ve aktivitesine kavuşarak müslümanların inanış ve yaşayışlarına, ahlâk ve âdetlerine

[34] Halil Gönenç, *Büyük Şâfii İlmihâli*, s. 111, Ankara 1979.

yön veren, cemiyetimizde birlik ve beraberliği, huzur ve sükûnu te'min eden bir tevcih mekanizması rolünü yeniden ifâ etmesidir. Şüphesiz bunu sağlamada, imam ve hatiplerimize gerçekten büyük hizmetler, büyük vazifeler düşmektedir. Onlar Peygamber Efendimizin mesleği olan imamlığı O'na vâris olarak yürüttüklerini, Resûlüllâh gününde önemli bir fonksiyona sâhip Mescid'in idaresini yüklendiklerini çok iyi bilmeli ve bunun bütün gereklerini yerine getirmelidirler.

İnanıyoruz ki cemiyetimizin kalkınması ve İslâm'ın istediği bir toplum hâline gelmesi, çok iyi yetişmiş, dini, vatanı ve milleti için hizmet aşkıyla çırpınan, görev yaptığı camiyi Asr-ı Saâdet'te sâhip bulunduğu fonksiyona kavuşturabilek, gayretli, ihlâslı imam ve hatiplerimiz eliyle olacaktır.

Hz. Peygamber'in (sas) Bir Günü Üzerine[1]

Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ[2]

Yazının başlığını okuyanlar, 63 yıl yaşamış olan Hz. Peygamber'in hangi dönemdeki bir gününü ele almak istediğimizi doğal olarak merak edeceklerdir. Bilindiği gibi Hz. Peygamber'in hayatını safhalara ayırmak mümkün olsa; bunu ticaretle iç içe olduğu Peygamberlik öncesi Mekke dönemi; Peygamberlik gelip tebliğe başladıktan sonra işkence ve baskılarla karşılaştığı Mekke dönemi ve bu baskılar, işkenceler sonucunda hicret ettiği Medine'de geçirdiği dönem şeklinde üç safhada incelemek gerekir. Biz burada Hz. Peygamber'in siyasi çalkantılardan uzak sıradan bir Medine gününü inceleyeceğiz.

İnsanlığı doğru yola iletmek üzere gönderilen Hz. Peygamber, Kur'ân'ı Kerim'in onca ikazına rağmen;[3] zaman zaman olduğundan farklı gösterilerek Müslümanlar için örnekliği göz ardı edilmiştir. Bu

---

[1] *İslâmî İlimler Dergisi*, 2006, cilt: I, sayı: 1, s. 69-84.

[2] Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı.

[3] Kehf 18/110; Furkan 25/20; Ankebut 29/48; Fussilet 41/6.

da onun mesajının doğru bir şekilde muhataplarına ulaşması hedefinden sapmaya sebep olmuştur. Oysa Hz. Peygamber'in günlük hayatı incelendiğinde, vahiy alan bir insan olmasına rağmen; içinde bulunduğu halktan biri olarak yaşadığı ve onun bu yönünün rahatlıkla örnek alınabileceği görülecektir. Bizler için güzel bir örnek olan Hz. Peygamberi model olarak almanın yolu da onun günlük yaşamında nasıl davrandığını öğrenmekle mümkündür. Buradan hareketle biz de Hz. Peygamber'in bir gününü inceleyerek zamanını nasıl geçirdiğini, boş zamanlarını nasıl değerlendirdiğini tespit etmeye çalışacağız.

Hz. Peygamber'in bir günü incelendiğinde rahatlıkla onun ciddi bir zaman bilincine sahip olduğu görülecektir. Ancak ümmeti olmakla iftihar ettiğini söyleyen ve çoğunluğunu Ortadoğu'da yaşayan Müslümanların oluşturduğu insanların en temel zaafının da zaman denilen o değerli hazinenin kıymetini bilmemek; hatta israfa varan bir tarzda sorumsuzca harcamak olduğu söylenebilir. Hayatını neredeyse saniyesine kadar planlamayı başaran Allah Resûlü, böyle yaparak muazzam bir medeniyetin temellerini atmaya muvaffak olmuştur.

Hz. Peygamber'in bir gününü nasıl planladığı fikrinden hareketle oluşan bu makale temelde iki bölümden meydana gelmektedir. İlk bölüm Hz. Peygamber'in gündelik hayatının geçtiği mekânlara ayrılmıştır. Özellikle, dördü üzerinde durulmuş ve daha çok Hz. Peygamber'in gündelik hayatı merkeze alınarak incelenmişlerdir. İkinci bölüm ise sabah kalkmasından akşam yatmasına kadar Peygamber'in günlük hayatının mercek altına alınmasına tahsis edilmiştir. Burada da özel hayatından ziyade ümmetin bütününü ilgilendiren yönü üzerinde durulmuştur.

Hz. Peygamber'in Günlük Hayatının Geçtiği Mekânlar

Peygamber'in günlük hayatının geçtiği birçok mekân vardır. Bu mekânların tamamını burada zikretmek böyle bir çalışmanın

amacıyla örtüşmeyeceği gibi, yazının haddinden fazla genişlemesine de sebep olacaktır. Dolayısıyla burada Hz. Peygamber'in günlük hayatının olmazsa olmazlarını oluşturan dört mekân üzerinde durulacaktır. Bu mekânlardan ilki, Hz. Peygamberle onu kendilerine örnek alan sahabenin gündelik hayatlarının büyük bir kısmının geçtiği Mescid-i Nebevî'dir. İkincisi ise rızıklarını temin etmek için gittikleri pazar; üçüncüsü, bu mekânlara giderken geçtikleri sokak ve caddeler; sonuncusu ise günün yorgunluğunu atmak amacıyla istirahata çekildikleri evdir. Şimdi bu mekânları kısaca inceleyelim.

1. Mescit

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Hz. Peygamber ve ashâbının günlük hayatının önemli bir kısmı Mescid-i Nebevî'de geçmekteydi. Mescit, Peygamberimizin Medine'ye hicretinden hemen sonra, yakın dostu ve kayınbabası olan Hz. Ebû Bekir tarafından satın alınarak Müslümanlara vakfedilen arazide bina edildi.[4] Çok büyük bir işleve sahip olmasına rağmen son derece sade bir bina olan Mescid-i Nebevî'nin inşaatında Allah Resûlü de bir işçi olarak çalışmıştı. Duvarları kerpiçten yapılmış, tavanı ise hurma dallarıyla örtülmüş olan bu önemli kurumun içinde hiçbir süs olmadığı gibi mihrap da yoktu. Hatta uzun yıllar minber dahi bulunmamaktaydı. Bu süre zarfında Hz. Peygamber ashâbına bir hurma kütüğüne dayanarak hitap etmişti.[5]

Kuşkusuz, öncelikle bir ibadet mekânı olarak inşa edilen ve Hz. Peygamber'in imametinde, günlük namazlar ile cuma ve bayram namazlarının kılındığı söz konusu bina, kurulduğu günden itibaren bir okul olarak kullanılmış; gerek erkek, gerekse hanım sahabilerin tamamı burada eğitilmiştir. Hz. Peygamber erkek sahabilere vakit

[4] Nurettin Ali b. Ahmed es-Semhudî, *Vefau'l-vefa bi ahbari'l-Mustafa,* I-IV, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Beyrut 1984, I/II, 324.

[5] Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Semhudî, I/II, 270, 322-23; 327 vd.; ayrıca bkz. Abdurrahman Acar, "Mescid-i Nebevî'nin İnşası ve Fonksiyonları", *Örnek İnsan Hz. Muhammed,* (ed. Mehmet Mahfuz Söylemez)", Çorum 2006, ss. 41-47.

namazlarından önce veya sonra burada dersler verirken,[6] hanımlara ise vakit namazlarındaki bu bilgilerin yanı sıra belirlenmiş olan özel günlerde de sohbet ederdi.[7] Bu durum, yetiştirecekleri çocuklarla geleceği şekillendirmede belirleyici bir role sahip olan hanımlara verilen değeri göstermesi açısından son derece önemlidir.

Hz. Peygamber'in bulunmadığı dönemlerde de mescidin aynı işlevini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Nitekim kaynakların ifadesine göre burada ashâbın oluşturduğu çeşitli ders halkaları olurdu. Hz. Peygamber mescide geldiğinde ibadet ile meşgul insanların yanına değil, eğitimle iştigal edenlerin halkasına katılmayı tercih ederdi.[8] Hz. Peygamber'in böyle davranmasının sebebi olarak eğitim ve öğretimin ne kadar önemli olduğunu göstermek istediği söylenebilir.

Hz. Peygamber döneminde müstakil bir hükümet binası mevcut olmadığı için Mescid-i Nebevî bazen, devlet veya kabile elçilerinin kabul edildiği bir devlet yönetim binası gibi de kullanılırdı. Çevreye gönderilecek seriyeler buradan çıkarılır ve savaş kararları burada alınır, hatta savaş stratejileri dahi Mescid-i Nebevi'de belirlenirdi. İslâm kurumlarının henüz teşekkül etmemesini Hz. Peygamber'in bütün bu işleri bir tek mekânda yapmasının sebebi olarak göstermek mümkün olduğu gibi; yeni şekillenmekte olan toplumun neyi nasıl yapacaklarını açık bir şekilde belirtmek istediğine de bağlamak mümkündür.[9]

Hz. Peygamber, yukarıda bir bölümünü zikrettiğimiz mescitte ashâbıyla birlikte otururdu. Konuşurken etrafındakiler tarafından dikkatle izlenir, başkası söz aldığında onu dinler ve kendisine değer

[6] Mescitte Hz. Peygamberi eğitmesi ile ilgili örnekler için bkz. Bkz. Buharî, *Tecrid,* I, 261, hadis no: 743, 744; I, 42, hadis no: 54; I, 43 hadis no: 57.

[7] Bkz. Buharî, *Tecrid,* I, 51, 52, hadis no: 85, 87.

[8] Selahattin Parladır, "Asr-ı Sadette Eğitim", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdette İslâm,* IV, 427.

[9] Mescit ve fonksiyonları ile ilgili geniş bilgi için bkz. Mustafa Ağırman, *Hz. Muhammed Döneminde Mescit ve Fonksiyonları,* Ravza Yayınları, İstanbul 1997.

verdiğini gösterirdi. Bu tür ortamlarda onlardan biri gibi olurdu. Onu tanımayanlar kendisini beraber oturduğu insanlardan asla ayıramazlardı.[10] Onlar gibi giyinir, onlar gibi otururdu.[11] Mescitte oluşan ilim meclislerine uğradığında veya oturduğu meclisten ayrıldığında ashâbın kalkmasını istemez, böyle yapmamaları konusunda da onları uyarır: "Ben, Kisra veya Kayser gibi değilim" derdi.[12]

Hz. Peygamber'in günlük hayatının geçtiği bu mescit, iki temel birimden oluşurdu. İlk bölümünde ibadet yapılan kısım, ikinci bölümü ise kimsesizler, evi-barkı olmayanlar, fakir, dışarıdan gelen misafirler, Medineli bekarlar ve evleri olmakla birlikte Hz. Peygamber'i dinleyip ondan feyz almak için evlerine gitmeyen -Abdullah b. Ömer ve Ebû Eyub el-Ensarî bunlardandır- insanların ikamet ettiği *Suffa* kısmıydı. Mescidin gölgelik tarafındaki Suffa, kaynaklarımızda Hz. Peygamber'in vakit namazlarından sonra uğramayı ihmal etmediği mekânlardan biri olarak zikredilmektedir.[13]

Suffa'da daimi kalan insanların yeme-içmelerine gelince; yiyeceklerinin önemli bir kısmını hurma oluşturmaktaydı. Hurma bahçeleri ile meşhur olan Medine'de özellikle hurma hasat mevsimi, Suffa'da yaşayan insanların bayram ettiği dönemdi. Zira hurma bahçelerinin sahipleri, dalından kopardıkları salkımları buradaki sütunlardan herhangi birine asarlar, Suffa sakinleri de acıktıklarında gelir ve o hurmalardan ihtiyaçları kadar alırlardı.[14] Bu olay daha sonra, özellikle de Osmanlı döneminde, ihtiyaçlarını başkasına söyleyemeyen onurlu fakirler için mescitlerin avlusuna havâic taşlarının konmasına öncülük etmiştir. Bilindiği gibi Osmanlı'da sabah namazına giden zenginler,

[10] Safiyurrahman el-Mübarekfurî, *Siretu'r-Resûl: er-Rehiku'l-mahtûm*, Daru'l-Hayr, Beyrut 1997, 500-5001.
[11] ez-Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, (thk. Husameddin el-Kudsî), Beyrut 1988, 323.
[12] Buharî, *Tecrid*, I, 183, hadis no: 512.
[13] Ehl-i Suffa hakkında geniş bilgi için bkz. Semhudî, I/II, 453; 454-456.
[14] Semhudî, I/II, 557.

namaz çıkışında bu taşlara gönüllerinden koptuğu kadar sadaka koyarlardı. Onlarla birlikte aynı ibadet yerini paylaşmış olan fakirler de, çıkarken ihtiyaçları nispetinde oradan para alırlardı. Bu hadise, ister zengin isterse fakir olsun, atalarımızın Osmanlı döneminde fedakâr olduklarını, aç gözlü olmadıklarını göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Suffa'nın iki bölümden oluştuğu erkeklere ait kısmının yanında, kadınların eğitim gördüğü diğer bir bölümünün bulunduğundan da bahsedilmektedir.[15] Şayet bu rivayet doğru ise burada görev yapan öğretmenler arasında Hz. Peygamber'in eşleri de olmalıdır.

2. Evi

Mescid-i Nebevî'nin hemen bitişiğinde inşa edilen Hz. Peygamber'in evi, küçük ve dar odacıklardan oluşmaktaydı. Hz. Peygamber'in eşlerinin her biri bu müstakil odalarda ikamet etmekteydiler.[16] Bu odacıklar o kadar dardı ki yatak serildiği zaman bir kişinin namaz kılacağı başka yer kalmıyordu. Bunu Hz. Aişe'nin anlattığı şu olaydan da anlıyoruz: Peygamber secdeye gideceği sırada ayağı ayağıma değdiğinde, ben ayağımı çekerdim ve o da secdeye giderdi.

Son derece sade olan Hz. Peygamber'in evinde süs eşyası olarak hiçbir şey bulunmazdı. İçinde sıradan insanların evlerinde bulunanlardan daha az şey vardı. Her odada, bir şilte/yatak, kırba, bir iki tabak, hem hamur yoğurmak hem de banyo yapmak için kullanılan bir kabın dışında bir şey yoktu.[17] Hatta bu küçük odalarda hayat o kadar zordu ki, Allah Resûlü'nün eşleri bazen dayanamaz hale gelmişler, evdeki koşulların Medine'deki diğer Müslümanlarla aynı seviyeye

---

[15] Rıza Savaş, "Asr-ı Sadette Kadın ve Aile Hayatı", *Asr-ı Sadette İslâm*, IV, 272; Akif Köten, IV., 388.

[16] Hz. Peygamber'in eşlerinin ikamet ettiği bu odalar ile ilgili geniş bilgi için bkz. Semhudî, I/II, 456.

[17] Nesaî, I/II, 161 bab: taharet, Hadis no: 146.

getirilmesi için Hz. Peygamber'e baskı yapmışlardır. Ahzap suresinin bir kısmı Hz. Peygamber'in eşlerinin bu tutumunu eleştiren ve nasıl davranılması gerektiğini açıklayan tarzda nazil olmuştur.[18] Son derece zâhidane bir hayat süren Hz. Peygamber'in evi, döneminin fakirlerinin evleri gibi geceleri aydınlatılamıyordu.[19]

3. *Pazar*

Peygamber efendimiz Medine'ye hicret ettikten kısa süre sonra, Müslümanları Yahudi tüccarların zulmünden kurtarmak ve ekonomik bağımsızlıklarını sağlamak amacıyla, tarihe Medine Pazar'ı veya Peygamber Pazar'ı olarak geçmiş olan pazarı kurdu. Pazara gelen maldan, pazar sahibi veya sorumlusuna ödenen 'uşur' vergisini kaldırarak buraya bir canlılık gelmesini sağladı; öyle ki kısa süre içerisinde, yeni kurulmasına rağmen Medine'nin en işlek pazarı haline geldi.[20] İşte Hz. Peygamber'in günlük hayatının bir kısmı bu pazarda geçerdi. Kaynaklarımızdaki Hz. Peygamber'in pazar ve pazarcılar arasındaki tartışmalar ile sair zamanlarda tüccarlara verdiği öğütlere ilişkin bilgiler dikkate alındığında buraya haftada birkaç kez uğradığı anlaşılmaktadır.[21] Pazardaki işlerin rayına oturması üzerine Hz. Peygamber Şifa el-Adeviye'yi görevli olarak atamış, kendisi ise arada bir uğrar olmuştur.[22]

4. *Cadde ve sokaklar*

Hz. Peygamber ile ashâbının günlük hayatlarının önemli bir kısmı kuşkusuz cadde ve sokaklarda geçerdi. Said el-Hudrî'nin anlattıklarını esas aldığımızda Hz. Peygamber buraların kamuya ait olduğunu

[18] Ahzâb 33/28-31.
[19] Buharî, *Tecrid*, I, 107, hadis no: 251.
[20] Medine pazarı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Semhudî, I/II, 774 vd.
[21] Hz. Peygamber'in pazarda iş yapan iş adamlarına nasihatlerinden bazıları için bkz. İbn Sa'd, I, 365.
[22] Cengiz Kallek, "Asr-ı Saâdette Devlet ve Piyasa İlişkileri", *Bütün Yönleri İle Asrı Saâdette İslâm* , I-V, (ed: Vecdi Akyüz) İstanbul 1994, III, 452.

düşündüğü anlaşılmaktadır. Nitekim ashâba yaptığı tavsiyelerde yollarda oturmamalarını özellikle vurgulamıştır.[23] Müslümanların geçişine engel olarak ona eziyet edilmemesi gerektiği felsefesinden hareketle verilen bu öğüdün biz Müslümanların hayatında ne kadar yer edindiğini, arabalarımızı diğer insanların arabalarının değil, kendilerinin dahi geçmesine mani olacak şekilde park etmemizden çıkarmak mümkündür. Oysaki tam tersi olması gerekirdi.

Hz. Peygamber'in günlük hayatının geçtiği mekânlar ile ilgili verdiğimiz bu kısa bilgilerden sonra şimdi onun günlük hayatına geçebiliriz.

Güne Başlarken

Sabah namaz vakti girmeden kısa bir süre önce müezzinler tarafından uyandırılan Hz. Peygamber,[24] güne hamdüsenâ ile başlar; kendisini yeni bir güne daha kavuşturan Allah'a minnettarlığını "*Allah'ım senin sayende sabahladık. Senin sayende akşamladık. Senin sayende yaşayacağız, senin sayende öleceğiz. Senin huzurunda toplanacağız.*"[25] diyerek ifade ederdi:

Uyanıp, henüz yatağından kalkmadan önce yaptığı ilk şey, mutlaka misvak ile dişlerini fırçalamak olurdu.[26] Bu hadise, Hz.

[23] Buharî, *Sahih-i Buhari: Muhtasar-ı Tecrid-i Sarih*, I-II, (trc.tahriç ve notlar: Abdullah Fevzi Kocaer), İstanbul 2004, I, 377, hadis no: 1126; İbn Mace, *Sunenu İbn Mace -Tercümesi ve Şerhi-*, I-X, (trc. Haydar Hatipoğlu), İstanbul 1983, IX, 561.

[24] Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr b. Sinan b. Dinâr en-Nesaî, *Sünenu'n-Nesaî*, (trc. A. Muhtar Büyükçınar vd.), I-VIII, İstanbul 1981, I/II, 410 (Ezan hadis no: 42).

[25] İbn Kayyım, II, 381-382.

[26] Muhammed b. Sa'd, *Tabakatu'l-kubra*, I-IX, Beyrut ?, I, 483; Nesai, , I/II, 28. Hz. Peygamber misvak kullanımına o kadar çok önem verirdi ki şöyle derdi: "Cebrail misvak kullanımı konusunda bana o kadar çok tavsiyelerde bulundu ki farz olacağından korktum". İbn Kesir, Ebû'l-Fida İsmail, *el-Fusûl fi sireti'r-Resûl*, (thk. Muhammedu'l-İd el-Herevî-Muhiyiddin Mestü), Beyrut 1992, 300.

Peygamber'in ağız ve diş sağlığına verdiği önemi göstermesinin yanı sıra, onun diğer insanlara gösterdiği saygıyı anlatması açısından da büyük bir öneme sahiptir. Bu konunun ehemmiyeti, onun özellikle sarımsak kokusu gibi, muhatabını rahatsız edebilen yiyeceklerden uzak durduğu şeklindeki diğer rivayetlerle[27] bir arada değerlendirildiğinde daha iyi kavranmaktadır.

Hz. Peygamber, dişlerini fırçaladıktan sonra abdest alır,[28] özellikle de güne abdestle başlamaya özen gösterirdi. Daha sonra evinde iki rekat namaz kılardı. Sabah namazından önce kılmayı adet haline getirdiği bu iki rekat namazı hızlıca kıldığı rivayet edilmektedir. Bunu anlatan Hz. Aişe, zaman zaman fatiha suresi okuyup okumadığında tereddüt ettiğini ifade etmektedir.[29] Evden çıkmadan önce aile fertlerini mutlaka namaza kaldırırdı. Sadece eşlerinin değil, kızı Fatıma'nın da evine uğrar ve "Haydi namaza ey Ehl-i beyt! Allah sizden kiri giderip sizi tertemiz yapmak istiyor " diye bağırarak onları namaza kaldırırdı.[30] Bu hadise, aile reislerinin namaz hususunda sorumluluğunu ifade etmesinin yanı sıra namazın İslâm dinindeki yerini göstermesi açısından da önemli bir yere sahiptir.

Hz. Peygamber, sabah namazı için aile efradını uyandırdıktan sonra elbisesini giyinirdi. Onun günlük kıyafetleri son derece sıradandı. Başına, iki ucu omzuna sarkan bir sarık sarardı. Bu sarığın rengi değişmekle beraber en çok beyaz sarığı tercih ederdi. Hatta *"Elbiselerinizin en hayırlısı beyaz olanıdır. Beyaz giyininiz ve ölülerinizi onunla kefenleyiniz"* diye buyururdu. Çoğunlukla pamuklu elbiseleri tercih eden, ancak zaman zaman yün ve keten elbiseler de giyen Hz.

[27] Bu rivayetlerle ilgili olarak bkz. Nesaî, I/II, 426 (Mescitler bölümü hadis no: 16); İbn Kesir, *Fusûl*, 319 vd.

[28] İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 483.

[29] Buharî, *Tecrid*, I, 217, hadis no: 616.

[30] Takiyuddin Ahmed b. Ali el-Makrizî, *Fadlu Ehli Beyt*, (trc. Mehmet Mahfuz Söylemez), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XLIII/2, Ankara 2002, 416.

Peygamber, en çok izar giymeyi severdi. Bunların yanında kullandığı giyim eşyaları, Yemen abaları, cübbe, kaftan, gömlek, rida, mest ve ayakkabıdan oluşmaktaydı.[31]

Hz. Peygamber, dağınık olmayı hiç sevmezdi. Mescide çıkmadan önce, saçlarını hanımlarına yaptırırdı.[32] Sakalına da son derece özen gösterirdi. İbn Sa'd'ın ifadesine göre saçına ve sakalına gülyağı sürer, sakalını da sık sık tarardı.[33] Dolayısıyla dağınık ve düzensiz bir görüntü vermekten asla hoşlanmazdı.

Giyinip üst başını düzenledikten sonra namaz kıldırmak üzere mescide gitmek için evinden çıkarken[34] *"Allah'ın adıyla, Allah'a tevekkül ettim. Allah'ım sapıklığa düşmekten, ayağımın kaymasından veya kaydırılmasından, zulmetmekten veya zulme uğramaktan, cehalete düşmekten veya cahil görünmekten sana sığınırım"* şeklinde dua ederdi.[35]

Peygamber'in namaz amacıyla evinden çıkmasından sonra, başta hanımları olmak üzere Müslüman kadınlardan durumu müsait olanlar da eşleriyle birlikte Mescid'e gelirlerdi.[36] Hz. Peygamber o kutlu binaya *"Kovulmuş şeytandan yüce Allah'a, ulu zatına, ezeli hükümranlığına sığınırım"* diyerek girerdi.[37]

Hz. Peygamber'in günün bu ilk namazında yaklaşık altmış ile yüz ayet arası okuduğu rivayet edilmektedir.[38] Namazın bitiminde

---

[31] Hz. Peygamber'in giyinişi ve kıyafetleri ile ilgili geniş bilgi için bkz. İbn Kayyım el-Cevzîyye, *Zadu'l-Mead,* I-VI, (trc. Şükrü Özen), İstanbul 1998, I, 125-131; Zehebî, 343 vd.

[32] Buharî, *Tecrid,* I, 87, hadis no: 205.

[33] İbn Sa'd, I, 494.

[34] Buharî, I, 72, hadis no: 142; I, 144 hadis no: 380; Bkz. Nesai, III/IV, 365 Gündüz ve gece kılınan nafileler, hadis no: 57, 58)

[35] İbn Kayyım, II, 379.

[36] Bkz. Buharî, *Tecrid,* I, 105, hadis no: 244.

[37] İbn Kayyım, II, 280.

[38] Buharî, *Tecrid,* I, 133, hadis no: 337.

hanımlar evlerine dağılırlarken,[39] erkekler ise Peygamber ile birlikte mescitte güneş doğuncaya kadar otururlardı.[40] Gördükleri rüyaları Hz. Peygambere yorumlatmayı bir ayrıcalık olarak gören sahabiler bu zamanları bir fırsat olarak görür, ona rüyalarını anlatırlardı. Hz. Peygamber bu insanları gayet ciddi bir şekilde dinler, anlattıkları rüyalardan kimisini yorumlar, kimisini ise "*sadece Allah'ın dediği olur*" diyerek yorumlamak istemezdi.[41] Nesaî'nin anlattığına göre Hz. Peygamber bu süre zarfında, sahabilerin arasındaki konuşmaları dinlerdi. Bu sohbetlerin konusu çoğunlukla tarih, bir başka ifadeyle İslâm öncesi cahiliyye dönemi ve şiir olurdu.[42]

Hz. Peygamber'in tarih ve şiir konuşmalarına katılması, hatta dinleyerek dahi olsa bu sohbetlerin yapılmasını onaylaması, onun belli bir tarih bilincine sahip olduğunu, dahası tarihin gücünü çok iyi bildiğini göstermektedir. Bilindiği gibi tarih, toplumların tecrübelerinden oluşan ortak hafızayı teşkil etmektedir. Ciddi tarih bilgisine sahip olanlar, dün yapılan yanlışlardan dersler çıkardıkları gibi, icra edilen doğrulardan da faydalanırlar. Her yeni başlangıç bir dün üzerinde kurulduğu için, doğru bir dün tasavvuru olmaksızın gerçekçi bir yarın kurmak mümkün değildir. İşte tüm bu sebepten dolayı Hz. Peygamber ve arkadaşları güne tarihten derslerle başlamakta, bunu insanın ruh alemini zenginleştiren, derinleştiren şiir ile de taçlandırmaktaydılar.

Kuşluk Vakti

Cabir b. Abdullah'ın anlattıklarını esas alırsak: Hz. Peygamber kuşluk vaktine kadar mescitte bulunurdu. Hatta Cabir'e, mescitte

[39] Nesai, III/IV, 118 (Sehiv Secde, hadis no: 101).
[40] Bzk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I-XV, Mısır 1954, V, 100; Ebû Davud, *Sünen*, I-IV, Mısır ?, IV, 263.
[41] Buharî, *Tecrid*, I, 245-246, hadis no: 697.
[42] Nesai, III/IV, 116 (Sehiv Secde, hadis no: 99).

kuşluk namazı kılmasını öğütlediği de rivayet edilmiştir.[43] Gerek bu rivayet, gerekse bunu destekleyen diğer rivayetler Hz. Peygamber'in kuşluk namazını kıldığını göstermektedir. Fakat kuşluk vaktinde kaç rek'at namaz kıldığı veya sürekli kılıp kılmadığında ihtilaf bulunmaktadır. Bu rivayetlerden çıkardığımız sonuca göre Hz. Peygamber kuşluk namazını bazen iki, bazen dört, zaman zaman da altı veya sekiz rekat olarak kılar, hiç kılmadığı da olurdu.[44] Peygamberimiz kahvaltısını kuşluk namazından sonra yapardı.[45]

Öğle Namazı

Kuşluk vakti ile öğle namazı arasında ne yaptığına gelince; çoğunlukla mescitte bulunur, ashâbın eğitimi ile ilgilenirdi. Ancak Pazar ve pazarcılara yaptığı nasihatleri esas aldığımızda bu saatlerde pazara gittiği de anlaşılmaktadır. Arkasında da abdestini yenilemek için dahi olsa evine gittiği anlaşılmaktadır. Zira öğlenin ilk sünnetlerini evinde kıldıktan sonra öğle namazını kıldırmak için Mescid'e gelirdi.[46]

Hz. Peygamber öğle namazının ilk iki rekatında fatiha suresiyle birlikte birinci rekatta uzun, ikinci rekatta ise kısa olan birer sure okurdu. Gizli okuyor olmasına rağmen bazen ayetleri sahabilere duyururdu.[47] Son iki rekatta ise sadece fatiha suresini okurdu.[48] Öğle namazından sonra da evine giderdi. Öğle yemeğini, büyük bir ihtimalle öğle namazından sonra yerdi.[49]

Hz. Peygamber, hanımlarının bize anlattığına göre, öğle namazından sonra evinin işleriyle ilgilenmeye çalışırdı.[50] Duvarın dö-

[43] Buharî, *Tecrid,* I, 370, hadis no: 1104.
[44] Abdurrezak, *Musannaf,* I-XI, Beyrut 1970, III, 74; İbn Kayyım, I, 318-325.
[45] Ebû Davud, III, 348.
[46] Ebû Davud, II, 18-19.
[47] Buharî, *Tecrid,* I, 161 hadis no: 436.
[48] Buharî, *Tecrid,* I, 164 hadis no: 446.
[49] Öğle yemeği yediğine dair bkz. İbn Mace, IX, 71.
[50] İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 366; Buharî, *Tecrid,* I, 150 hadis no: 404.

külmüş olan sıvası gibi, tamiri mümkün olan yıkıkları bizzat kendisi tamir ederdi. Şayet tek başına başaramayacağı bir şey olursa, bu durumda sahabilerden yardım isterdi. Yine Hz. Aişe'nin anlattığına göre o, evinde insanların en yumuşak huylusu ve en kerem sahibiydi.[51] Keza, o günkü toplumda erkekler tarafından yapılmakta olan koyunları sağma işi de yine bizzat Hz. Peygamber tarafından yapılırdı. Bu konuda ashâbından yardım almazdı.[52]

Hz. Peygamber, kılık kıyafetinin temiz ve düzenli olmasına, yırtık olmamasına son derece dikkat ettiği için, evinde dinlenmeye çekildiği öğle vaktinde kıyafetlerini gözden geçirirdi. Şayet elbiselerinde yırtık varsa onu bizzat kendisi dikerdi. Hatta, İbn Sa'd'ın anlattığına göre evindeyken en çok da bu tür işlerle uğraşırdı.[53] Yamalı elbiseden utanmanın değil, özellikle de insanın vücudunu gösteren yırtıkların mutlaka tamir edilmesi gerektiğini bize gösteren son derece güzel bir örnektir bu. Yine ayakkabısının tamirini de kendisi yapar, böylesi şahsi işlerinde eşlerinden yardım istemezdi.[54] Oysa ki eşlerinden Hz. Zeynep bnt. Cahş, deri konusunda son derece mahir bir hanımdı. Hatta yapmış olduğu deri işlerinden para kazanır, bu paraları da Medine'nin fakirlerine dağıtırdı.[55] Dolayısıyla Hz. Peygamber'in bu hususta kendisinden yardım istemesi mümkündü. Ama o, biz ümmetine örnek olmak istediği için şahsi işlerini bizzat görmeye çalışır ashâbına da "birinden bir şey istemeyiniz" diye tavsiyede bulunurdu. Bunu aktaran râvi diyor ki: "Hz. Peygamber'in bu tavsiyesinden sonra öyle bir hale geldik ki, bizden atının üzerinde olan birinin kamçısı düşse, bunu orada olanlardan istemez, inip kendisi alırdı."

[51] İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 365.
[52] Mübarekfurî, 501.
[53] İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 366.
[54] İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 366; Zehebî, 324.
[55] Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. İbn Hacer, *el-İsabe fi temyizi's-sahabe,* I IV, Mısır 1939, Zeynep bnt. Cahş maddesi.

Hz. Peygamber'in, özellikle uzun ve sıcak yaz aylarının öğle vaktinde zaman zaman evinde uyuduğu ifade edilmektedir.[56]

İkindi Namazından Sonra

Son derece sorumluluk sahibi olan Allah Resûlü, ikindi namazından sonra mutlaka evine uğrar, ayrı ayrı eşlerinin hal ve hatırını sorar,[57] ondan sonra da hangisinin evine gitmesi gerekiyor ise onun evine giderdi.[58] Hz. Aişe'nin anlattığına göre, ikindi namazından sonra mutlaka iki rekat namaz kılmayı vefat edinceye kadar sürdürmüş olan Allah Resûlü, bu ibadetin biz ümmetine ağır gelmemesi için mescitte değil de evinde kılmıştır.[59] Fakat Hz. Peygamber'in ikindi namazından sonra akşam namazına kadar vaktini evde geçirdiği zannedilmemelidir. Hz. Peygamber'in ikindi namazından sonra güneş batıncaya kadar Allah'ı anan bir cemaatin içerisinde olmanın kendisi için çok değerli olduğunu söylemesi,[60] ikindi ile akşam namazı arasında mescitte olduğunu, ashâbının eğitim ve terbiyesi ile ilgilendiğini göstermektedir. Yine bu rivayet Hz. Peygamber'in

---

[56] Hakim, *Müstedrek,* I-IV, Riyad ?, I, 588.

[57] Buharî, *Tecrid,* II, 686, hadis no: 1874; İbn Kayyım, I, 140.

[58] Peygamber eşlerinin ev olarak kullandıkları tek gözlü hane-i Saâdetlerine Hz. Peygamber'in uğraması onlar için ayrı bir mutluluk kaynağı olurdu. Herkes, evinde var olan, ya da bir akrabası ve arkadaşı tarafından veya öğretmenliğini yaptığı Medineli Müslüman hanımlarından biri tarafından kendisine gönderilmiş olan yiyeceği onunla paylaşmak için adeta yarışırdı. Bunlardan biri de cömertliği ile ön plana çıkmış olan Hz. Zeynep'tir. O kendisine gelmiş olan balı Hz. Peygamber olmadan yiyememiş, Peygamber ona her uğradığında bunu kendisine yedirmiştir. Kaynaklarımız bu durumun eşler arasında kıskançlığa vesile olduğunu, bunun üzerine Hz. Peygamber'in bir daha bal yememeğe yemin ettiğini, akabinde onun bu kararının doğru olmadığını belirten ayetin nazil olduğunu ifade etmektedirler. Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Buharî, *Tecrid,* II, 686, hadis no: 1874; Nesai, V/VI, 564 (Talak Bölümü, hadis no: 18); VII/VIII, 21 (Yemin ve adak bölümü, hadis no: 20)

[59] Buharî, *Tecrid,* I, 139 hadis no: 362. Hatta sahabilerine de "nafileleri evinizde kılınız. Evlerinizi kabirlere benzetmeyiniz" diye tavsiye ederdi. Bkz. Bkz. Nesai, III/IV, 291 (Gündüz ve gece kılınan nafileler, hadis no: 1)

[60] İbn Hacer, *Metâlibu'l-aliyye,* I-IV, Kuveyt 1973, III, 254.

akşam namazını kılıncaya kadar bu kutlu mekândan ayrılmadığını da düşündürtmektedir.

Akşam Sonrası

Akşam namazını kılan Allah Resûlü, evine gider önce iki rekat namaz kılar,[61] arkasında da akşam yemeğini yerdi. Diğer öğünlerden ziyade akşam yemeğine önem verir ve bir avuç hurma dahi olsa mutlaka akşam yemeğinin yenmesini tavsiye eder, aksi takdirde vücudun zayıf düşeceğini belirtirdi.[62] Allah Resûlü, akşam yemeğine yalnız başına gitmez, Suffa'da barınmakta olanları da yanında götürürdü. Ayrıca ashâbını bu insanları yemeğe götürmeleri hususunda teşvik ederdi.[63] Hatta kendisine gelen hediyelerin önemli bir kısmını da yine onlarla paylaşırdı.

Yemeğini yerken sağ elini kullanır ve ashâbına da sağ ellerini kullanmalarını tavsiye ederdi.[64] Yemeğini yerde yediği gibi, dinlenirken de yerde oturarak dinlenmeyi severdi. Yerde oturarak bu kabil işleri yapmayı kölelere ait işlerden sayanlara da *"...Evet ben köleyim. Ben Rabbim'in kölesiyim"* derdi.[65] Yemek israfına son derece karşıydı. Hatta bırakın pişmiş yemeği dökmeyi, ekmek kırıntılarının bile israf edilmesine karşı çıkar, şayet mümkünse dökülen kırıntıları da toplardı. Yine tabaklarda yemek bırakılmamasına özen gösterirdi.[66] Yemeğin ölçüsünce yenilmesini öğütler ve *"hiç kimse karnından daha kötü, doldurulacak kap bulamaz"* derdi.[67] Ne bulursa onu yiyen Hz.

---

[61] Buharî, *Tecrid,* I, 186, hadis no: 522.
[62] İbn Mace, IX, 107.
[63] Örnek bir hadise için bkz. Buharî, *Tecrid,* I, , 141 hadis no: 369.
[64] Ebû Davud, III, 349.
[65] İbn Sa'd, *Tabakat,* I, 371; Zehebî, 327, Değişik ifadelerle Abdurazzak tarafından da aktarılmaktadır. Bkz. *Musannef,* X, 415.
[66] Kablarda bırakılmayan yemeklerin o insanlar için istiğfar ettiğini söylerdi. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* V, 76.
[67] Celal yeniçeri, "Asrı Sadette Hz. Peygamber ve Ailesinin Geçimi" *Asrı Sadette İslâm,* (ed: Vecdi Akyüz), I, 347.

Peygamber'in[68] sofrasında nadiren birden fazla yemek çeşidi olurdu. Şayet durum böyle ise, iki yemekten birini tercih ederdi. Sevmediği bir yemek oldu mu, onu yemez ama asla da eleştirmezdi.[69] Hatta Hz. Aişe bu konuda şöyle demektedir: "Hz. Peygamber'in midesine bir günde iki ayrı çeşit yiyecek girmemiştir. Eğer o et yemişse ona başka bir şey katmaz, hurma yediyse ona başka bir şey eklemez, ekmek yediyse ona da başka bir şey ilave etmezdi."[70] Bütün bunlara rağmen bilinmesi gereken en önemli husus, Hz. Peygamber'in, hayatı boyunca evinde çok az sıcak yemek bulduğu gerçeğidir.[71] Hatta eşi Hz. Aişe, evlerinde aylarca ateş yanmadığını, yemek pişirilmediğini söylemiştir.[72]

Hz. Peygamber, yemekten sonra mutlaka kendisine bu nimeti bahşetmiş olan Mevlâ'sına şükreder ve şöyle derdi: *"Hamd bizi yediren, içiren ve Müslüman kılan Allah'a mahsustur"*.[73] Yemeğiyle ilgili söylememiz gereken bir başka husus ise, tek başına sofraya oturmayı sevmediği gerçeğidir. Yemeğin bereketlenmesi için de ashâbına yemeklerini yalnız başlarına yememelerini tavsiye eder, kendisi de yemeğini ya ailesi ile ya da konukları ile birlikte yerdi.[74] Hz. Peygamber yemekte asla kusur bulmaz eğer istediği varsa yer, yoksa bırakırdı.[75] Yemekten sonra ellerini mutlaka yıkadığı gibi ashâbına da böyle yapmalarını önerirdi.[76] Hatta yemeğin bereketinin yemekten

---

[68] İbn Hazm, *Cevâmiu's-sireti'n-nebeviyye,* (thk. Nazif el-Abbasî), Beyrut 1986, 38.
[69] İbn Kayyım, I, 135.
[70] İbn Sa'd, *Tabakat,* II, 165.
[71] İbn Mace, IX, 39.
[72] Zehebî, 329.
[73] İbn Mace, IX, 40.
[74] İbn Mace, IX, 42.
[75] Buharî, *Tecrid,* II, 519, hadis no: 1495; İbn Mace, IX, 12.
[76] İbn Mace, şu hadisi aktarmaktadır: "Ebû Hureyre tarafından rivayet edilmiştir. "Sizden birinin elinde et kokusu bulunup da elini yıkamadan uyuduğu, sonra da başına bir şey geldiği zaman sakın kendi nefsinden başka hiç kimseyi kınamasın" Sünen, IX, 50-51

önce ve sonra el yıkamakta olduğunu,[77] ellerini yıkamadan yatan bir adamın başına bir musibetin geleceğinden korktuğunu söylerdi.[78]

Müslümanların eğitimine çok önem veren Hz. Peygamber bunu en açık şekilde kendi evinde göstermiştir. Nitekim gecesinin bu ilk saatlerini mutlaka eşlerinin eğitimine ayırmaktaydı.[79] Yemekten sonra konukları varsa onların dağılmaları ile birlikte Hz. Peygamber nerede ise eşleri de orada toplanırlardı. Bu sıcak ev ortamında, bir taraftan evin gündelik sorunları konuşulup çözüm yolları müzakere edilirken, diğer taraftan Hz. Peygamber, eşlerine o gün inmiş ayetler hakkında bilgi verirdi. Keza bu esnada onların kendi aralarındaki sohbetlerini dinler, varsa bir yanlışları düzeltirdi. Yine onların sorularının önemli bir kısmına bu sohbetler esnasında cevap verirdi. Bunların büyük bir kısmı, Hz. Peygamber evde değilken Medineli Müslüman hanımların kendilerine yönelttiği sorulardı.[80] Bu hadiseden de açıkça anlaşıldığı gibi Hz. Peygamber'in evi, Medineli Müslüman hanımların eğitildiği bir okul gibiydi.

Hz. Peygamber'in eşlerinin Müslüman hanımların eğitimiyle bu kadar yakından ilgilenmesi, onun çok evliliğinin bir başka illetini de ortaya koymaktadır. Kaynaklarımızın önemli bir kısmının altını çizdiği gibi Hz. Peygamber'in evliliklerinin kahir ekserisi siyasi evliliklerdi. Bunun yanında unutulmaması gereken bir başka gerçek de, bu evliliklerinin, İslâm hukukunun özellikle de aile hukukunun şekillenmeye başladığı Medine'de gerçekleşmiş olmasıdır. Bir başka ifadeyle, aile hukuku ile ilgili inen ayetlerin hedefine ulaşabilmesi için bunların

[77] Ebû Davud, *Sünen*, III, 346.

[78] Abdurazzak, *Musannef*, XI, 437.

[79] Sahabîler yatsı namazı için onu, bazen evinden çağırırlardı. Bazen gece yarısına doğru namazı kıldırmak için evinden çıkar mescide gelirdi. Örnek olarak bkz. Nesai, I/II, 337-338 (Namaz vakitleri nadis no: 21).

[80] Hz. Peygamber'in eşlerine sorulup da eşleri tarafından ona intikal etmiş olan sorulara örnek kabilinden bkz. Nesaî, I/II, 149 (Taharet böl.hadis no: 135); Nesaî, V/VI, 479 (Nikah Bölümü, hadis no: 36).

Müslümanlara aktarılması gerekiyordu. Müslümanların sayısı da günden güne artıyordu. Hz. Peygamber ve görevlendirdiği şahıslar, mescitte erkekleri eğitmeye çalışırken; hanımların da hanım öğretmenler tarafından eğitilmesi icap ediyordu. Bu önemli görevin bir tek şahıs tarafından yerine getirilmesinin mümkün olmadığı ortadadır. Bu durumda birden fazla yardımcı alınmış, bir taraftan bunlar eğitilmiş, diğer taraftan ise bunlar aracılığıyla diğer Müslümanların eğitimi sağlanmıştır.

Gerek Kur'ân'ı Kerim'deki çok evliliği ifade eden ayet-i kerimenin ciddi bir şekilde incelenmesi sonucunda,[81] gerekse Hz. Peygamber'in kimi uygulamalarına bakıldığında aslında onun tek evliliği öngördüğü anlaşılacaktır. Nitekim o, kızlarını evlendirdiği zaman, damatlarına kızlarının üzerine evlenmemelerini şart koşmuştur.[82] Bu hadise açıkça onun tek evliliği savunduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Hz. Peygamber, yatsı namazını oldukça geç vakitte kılmayı severdi.[83] Zira gününü böyle planlamıştı. Yatsıdan önce uyumadığı gibi, yatsı namazından sonra da konuşmayı sevmezdi.[84] Bununla beraber yatsı namazından sonra uzun süre Kur'ân okuduğuna dair kaynaklarımızda bilgiler bulunmamaktadır.

Uyuması

Hz. Peygamber, İbn Kayyım'ın ifadesine göre gecenin başlangıcında uyur, sonra da kalkardı. Müslümanların işleri ile uğraştığı

[81] *"Eğer (kendileri ile evlendiğiniz taktirde) yetimlerin hakkına riayet edememekten korkarsanız beğendiğiniz (veya size helal olan) kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. Haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane alın. Yahut sahip olduğunuz ile yetinin. Bu adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır."* Nisa 4/3.

[82] Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Buharî, *Tecrid,* II, 535, hadis no: 1537, 1538.

[83] Nesai, I/II, 335 (Namaz vakitleri hadis no: 20).

[84] Buharî, *Tecrid,* I, 133, hadis no: 337; Nesai, I/II, 313 (Namaz vakitleri hadis no: 2); I, 330 (Namaz vakitleri hadis no: 16).

zamanlarda ise gecenin evvelini uykusuz geçirirdi.[85] Hz. Peygamber'in uyumadan önce bir dizi hazırlık yaptığı anlaşılmaktadır: Örneğin uyumadan önce gözüne sürme çeker,[86] abdestli yatmaya özen gösterirdi.[87] Yatmadan önce, uyandığında dişlerini fırçalamak için baş ucuna misvağını, abdest almak için de, abdest suyunu ve tarağını mutlaka koyar[88] ve yüzü deriden içi ise hurma lifleri ile doldurulmuş olan son derece mütevazı şiltesinin üzerine uzanırdı. Kullandığı yastık da yüzü deri, içi hurma lifleri ile doldurulmuştu.[89] Bu yatak o kadar mütevazı idi ki Ensar'dan bir hanım bir sorunu için Hz. Peygamber'in evine geldiğinde bu durumu görür ve son derece üzülür. Bunun üzerine, evine döndüğünde Hz. Peygamber'in üzerinde rahatça yatması için yünden bir döşek gönderir. Ancak her şeyi ile zahidane bir hayatı benimseyen Hz. Peygamber bu döşeği kabul etmeyip geri göndermiştir.[90] Hz. Ömer'in anlattığına göre Hz. Peygamber'in, hasırdan yapılma ve üzerinde de hiç bir döşek olmayan sedirde yattığı da olurdu. Hatta bir keresinde Hz. Ömer, sedirin Hz. Peygamber'in vücudunda iz bıraktığını görünce son derece üzülmüş ve ağlamıştır. Kisra ve Kayser'in şatafat içerisinde yüzdüklerini, Hz. Peygamber'in ise seçilmiş olmasına rağmen bu kadar mütevazı yaşadığını söylemiştir.[91] Bu sedir, Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten sonra kendisine Esad b. Zürare tarafından hediye edilmişti. Hz. Peygamber bunu vefat edinceye kadar kullanmıştır. Vefatından sonra da uzun yıllar Medineli Müslümanların ölülerini üzerinde taşıdıkları, tabir caiz ise bir tabut vazifesi görmüştür.[92]

---

[85] İbn Kayyım, I, 145.
[86] İbn Sa'd, *Tabakatu'l-Kubra*, I, 464; Zehebî, 354.
[87] Buhari, *Edebu'l-Müfred*, Kahire 1375, 312.
[88] İbnu'l-Cevzî, *Vefa*, I-II, Kahire 1966, II, 589; Zehebî, 331.
[89] İbn Sa'd, *Tabakatu'l-Kubra*, I, 464-465; İbn Kayyım, *Zadu'l-Mead*, I, 142.
[90] İbn Sa'd, *Tabakatu'l-Kubra*, I, 465.
[91] Zehebî, 327.
[92] Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşraf*, I-XIII, (thk. Süheyl Zekkâr-Riyad Ziriklî), Beyrut 1996, I, 383.

Hz. Peygamber Hz. Aişe'nin anlattığına göre yatağına girdiği zaman ihlâs, felâk ve nas surelerini okur avucuna üfler bunu da vücuduna sürer,[93] sağ yanı üzerine döner, sağ elini sağ yanağının altına koyar,[94] Rabbına sığınarak uyurdu.

Gece İbadeti

Hz. Peygamber, gecenin belli bir vaktinde ibadet etmek amacıyla kalkardı. Hatta bir ara gece namazını açıkta kılmaktaydı. Bunu gören sahabiler de geceleri gelip onun kadar namaz kılıyorlardı. Hatta içlerinden bazıları, Hz. Peygamber'in haberi olmadan namazlarını ona uyarak kılmaya çalışmışlardı. Bunu öğrenen Hz. Peygamber, gece namazının Müslümanlara farz olacağından endişe ederek açıkta kılmayı bırakmış; fakat, ömrünün sonuna kadar evinde mutlaka kılmıştır.[95] Bu namazı nasıl kıldığına gelince; her gece yarısı, gece yarısına biraz kala veya geçe mutlaka kalkar, önce Kur'ân'dan bir miktar okur sonra da gece namazı kılardı.[96] Kaç rekat kıldığına dair farklı rivayetler olsa da, cemaatle kıldırdığı namazlarının aksine yalnız kaldığında son derece uzun kılardı. Hz. Aişe bu durumu anlatırken onun, geceleri toplam on bir rekat namaz kıldığını, ancak her bir secdede bir şahsın elli ayet okuyabileceği kadar uzun durduğunu,[97] hatta namaz kılmaktan ayaklarının şiştiğini söylemektedir.[98] Onun yalnız başına kılarken

[93] Buharî, *Tecrid*, II, 667, hadis no: 1811.

[94] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 387; Buharî, *Edebu'l-Müfred*, 313.

[95] Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Buharî, *Tecrid*, I, 156 hadis no: 423.

[96] Abdullah b. Abbas, bir gece Hz. Peygamber'in hanımı ve kendisinin de teyzesi olan Hz. Meymune'nin evinde geceyi Peygamberimizle beraber geçirmişti. Onun anlattığına göre, Hz. Peygamber gece namazı kılmak için kalktığında önce Al-i İmran suresinin sonundan on ayet okumuş, sonra da abdest alarak on üç rekat gece namazı kılmış, arkasından müezzinin gelişine kadar uzanmıştı. Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Buharî, *Tecrid*, I, 72, hadis no: 142. Ebû Davut'ta olan bir rivayete göre Kur'ân'dan bir hizip kadar okurdu. Bkz. Ebû Davud, II, 55-56.

[97] Buharî, *Tecrid*, I, 191, hadis no: 539.

[98] Bu durum Hz. Aişe'nin dikkatini çeker ve bir gün merakını tutamayarak Hz. Peygamber'e "Ey Allah'ın Resûlü Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamışken neden bu kadar çok ibadet ediyorsun?" diye sorar. Allah Resûlü

namazları ne kadar uzun kıldığını aşağıdaki olay göstermektedir. İbn Mesut, bir gece Hz. Peygamberle beraber namaz kılmaya kalkışmış, Peygamber'in namazı bu kadar uzun tutması üzerine dayanamamış, gidip yatmayı bile düşünmüştür.[99] Hz. Peygamber yalnız başına kıldığı zaman namazını bu kadar uzun tutarken cemaatle kıldırdığı zaman kısa tutardı. Sahabilere de, imamlık yaptıkları zaman, cemaatin içerisinde zayıf ve hasta insanların olabileceğini dikkate almalarını söyler, namazlarını kısa tutmalarını öğütlerdi. Buna uymayanlara da kızardı.[100]

Gece namazına bazen hanımlarını da kaldırırdı.[101]

İbn Abbas'ın anlattığına göre geceleyin namazlarında şöyle dua ederdi: *"Allah'ım hamd sanadır. Göklerin, yerin ve içindekilerin hakimiyeti sendedir. Hamd sanadır. Sen göklerin, yerin ve içindekilerin nurlandırıcısısın. Hamd sanadır. Sen göklerin ve yerin hâkimisin hamd sanadır. Sen gerçeksin, va'din de gerçektir, seninle karşılaşmak gerçektir. Sözün gerçektir. Cennet gerçektir. Cehennem gerçektir. Peygamberler gerçektir. Muhammed (sas) gerçektir. Kıyamet gerçektir. Allah'ım sana teslim oldum, sana inandım ve sana dayandım. Sana yöneldim. Senin için savaştım. Senin hükmünü hakem yaptım, geçmişte ve gelecekte, gizli, açık işlerimi bağışla. Sen öne geçirensin, sen geri bırakansın. Senden başka ilah yoktur. Allah'tan başka ne kuvvet ne de engel vardır"*[102] Gerek farz namazlar gerekse diğer namazlardan sonra Allah'ı zikrederdi (tesbih).[103]

Sonuç olarak; yukarıda kısaca ele aldığımız başlıklar ciddi bir şekilde tetkik edildiğinde Peygamber efendimizin zamana ne kadar

onun bu sorusuna şu şekilde cevap verir: "Ay Aişe Rabbime şükreden bir kul olmayayım mı?"

[99] Buharî, *Tecrid*, I, 213, hadis no: 601.

[100] Ek bir hadise için bkz. Buharî, *Tecrid*, I, 155 hadis no: 417.

[101] Buharî, *Tecrid*, I, 54, hadis no: 95.

[102] Buharî, *Tecrid*, I, 210, hadis no: 590.

[103] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 371.

titizlikle riayet ettiği tabir caiz ise bir dakikasını dahi boş geçirmediği görülecektir. Sorumluluklarını müdrik bir aile reisi olan Hz. Peygamber, zamanının bir kısmını *Ailesi*ne ayırmıştı. Zamanının diğer kısmını şahsi ihtiyaçları, devletin idaresi ve tebliğ faaliyetlerine ayırdığını müşahede etmekteyiz.[104]

[104] Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Belazurî, I, 10; İbn Hibban, *es-Siretu'n-nebeviyye ve ahbaru'l-hulefa'*, Beyrut 1991, 412.

SİYER KAYNAKLARINA GÖRE SEFERÎLİK (HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ)[1]

İsmail YİĞİT[2]

1. Resûlullah'ın (sas) Seferleri ve Siyer Kaynaklarında Geçen Seferîlik İle İlgili Rivâyetlere Toplu Bakış

Resûlullah'ın (sas) seferleri, sefere çıkış sebebine göre, dörde ayrılır:

a) Hicret yolculuğu,
b) Cihad maksatlı seferleri (gazveleri),
c) Umre yolculukları,
d) Hac yolculuğu.

Peygamberimiz, seferîlik uygulamasının başlamasından önce yaptığı Mekke'den Medine'ye hicret yolculuğu hariç, cihad, umre ve hac maksadıyla çıktığı bütün seferlerinde, Medine'den ayrılışından itibaren şehre dönüşüne kadar, namaz ve oruçlarında seferîlik hükümlerini uygulamıştır. Onun bu seferlerinin ağırlık noktasını ise,

---

[1] *Seferîlik ve Hükümleri*, Ensâr Neşriyat,1997, s. 69-85.

[2] Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı.

hicretin birinci yılının sonlarından vefatı öncesine kadar geçen, yaklaşık 9 yıllık süre içinde, siyâsî ve askerî maksatlarla tertiplemiş olduğu gazveleri teşkil eder .[3] Bu gazveleri dolayısıyla, zamanının önemli bir bölümünü seferî olarak geçirmiştir. Çünkü gazvelerin bazıları, o günün şartları gereğince, gidiş-dönüş ve askerî harekât süresi olarak, bir aydan fazla sürmüştür.[4]

Siyer kaynaklarında, Peygamberimiz ve ashâbının, askerî seferleri ve diğer yolculukları esnasında, namaz ve oruçlarında seferîlik hükümlerine tâbî olduklarından bahseden pek çok rivâyet mevcuttur. Bu rivâyetler, tabiî olarak namaz ve oruçla ilgilidir. İlgili rivâyetlerden, seferîlik şartlarını taşıyan bütün seferlerde, namazların seferî olarak kılındığı açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Ancak her gazve veya yolculuğun anlatımında namazlarda seferîlik konusuna işâret edilmemiştir. Seferî namaz ile ilgili rivâyetler, biraz sonra ele alacağımız gibi, bir kaç gazve ve yolculuk dolayısıyla verilmiş bulunmaktadır. Tabiî bir durum olması bakımından, her seferin anlatımında bu konuya işaret edilmediği anlaşılmaktadır. Oruçla ilgili rivâyetlere gelince, Resûlullah'ın (sas) Ramazan ayında gerçekleştirmiş olduğu iki seferi anlatılırken, oruç hususunda seferî hareket edildiğini bildiren rivâyetler, az veya çok verilmīştir.

İlk siyer kaynaklarında yer alan ilgili rivâyetler, Resûlullah (sas) zamanında, hangi maksatla olursa olsun sefere çıkıldığında, seferîlik hükümlerinin uygulandığını açıkça gösterecek mahiyettedir. Biz bu tebliğimizde, söz konusu rivâyetleri, sadece Asr-ı Saâdet'te seferîlik uygulamasını, bir vâkıa olarak tesbit bakımından değerlendirmeye çalıştık. Dolayısıyla, rivâyetlerin sıhhat bakımından tenkidi veya fıkhî mâhiyeti üzerinde durmadık. Diğer taraftan, tebliğ konumuzun

---

[3] İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-Mead*, (Zürkani, *Şerhu'l-mevâhib* hâmişinde), II, 16.

[4] İbn Hişam, İbn İshâk'tan naklen, Peygamberimiz'in gazvelerinin sayısının 27 olduğunu belirtir. (*es-Siretü'n-Nebeviyye*, neşr, Mustafa es-Sakâ ve ark., Beyrut, ts., II, 608) Aynı rakamı veren Vakidi , bu gazvelerden dokuzunda çatışma olduğunu söyler. (*el-Meğazî*, neşr, M. Jones, London, 1966, I, 7).

dışına çıkmamak için, ilk siyer kaynaklarındaki orijinal rivâyetlerle yetinmeye çalıştık. Çünkü belirli bir dönemden sonra yazılan siyer eserlerine, hadis kaynaklarındaki ilgili rivâyetler ve fıkıh kitaplarındaki fıkhî değerlendirmeler de eklenmiş, bu eserlerdeki bilgiler, hadis ve fıkıh kitaplarındaki bilgilerin kısa da olsa tekrarı veya özeti hâline gelmiştir. Ancak gerekli yerlerde muahhar siyer kitaplarına da mürâcaat ettik.

2. Siyer Kaynaklarında İlk Namaz Hakkındaki Rivâyetler

Kaynaklarımızda geçen rivâyetler, namazın, Peygamberimiz'e risâlet görevinin verilmesinin hemen ardından meşru kılındığını göstermektedir. Nitekim Siyer ilminin imamı sayılan İbn İshâk, hocası Zührî'den bu konuda şu rivâyeti nakletmiştir:

"Fetret-i vahy'in bittiği ve vahyin tekrar gelmeye başladığı günlerden birinde Resûlullah (sas), Mekke'nin üst tarafındaki bir vadide bulunuyordu. Bu esnada kendisine gelen vahiy meleği Cebrâil (sas), ökçesini yere vurup su çıkmasını sağladı. Yerden fışkıran sudan abdest aldı. O'nun abdest alışını dikkatle takibeden Peygamberimiz de, aynı şekilde abdest aldı. Ardından Cebrâil imam oldu ve 2 rek'at namaz kıldılar. Vahyin bir süre kesilmesinden dolayı sıkıntı içinde bulunduğu bir sırada Allah'tan beklediğinin gelmesiyle gönlü rahatlamış olarak evine dönen Resûlullah, hanımı Hz. Hatice'ye abdesti öğretti. Onun abdest almasından sonra ona imam oldu ve 2 rek'at namaz kıldırdı. Onlar başlangıçta namazlarını gizli kılıyorlarlardı, bir süre böyle devam ettiler."[5]

Belâzurî'nin, yine Zührî, ayrıca Katâde ve Kelbî'den naklettiği benzer rivâyette, Cebrâil'in (as) Hz. Peygamber'e abdest ile namazı öğrettiği ve aynı zamanda Alâk Sûresi'nin ilk âyetlerini okuttuğu, bunun üzerine evine dönen Resûlullah'ın hanımı Hatice'ye Allahu Teâlâ'nın kendisine yaptığı bu ikramını anlattığı ve ona namazı öğreterek birlikte namaz kıldıkları ifade edilmektedir. Bu rivâyette, ilk

[5] *Sîretü İbn İshâk*, neşr. M. Hamidullah,117; İbn Hişam, 1, 244.

abdest ve namazın İkra' Sûresi'nin ilk âyetlerinin öğretilmesiyle birlikte ele alınması, namazın ilk vahyin ardından meşru kılındığı intibâını vermektedir .[6] Ancak yukarıda geçen İbn İshâk rivâyetinde, bu hâdisenin, fetret-i vahy'in ardından, risâlet görevinin verilmesinden sonra vuku bulduğunda açıklık vardır. Nitekim İbn İshâk'tan gelen bir diğer rivâyette, bu olaydan bir gün sonra, Hz. Ali'nin, Peygamberimiz ve hanımı Hatice'yi namaz kılarlarken gördüğünden bahsedilmesi de, namazın, ilk vahyin ardından değil, fetret-i vahiy'den sonra risâlet görevinin verilmesinin akabinde meşru kılındığını göstermektedir. Nitekim, İbn Hişâm yukarıda geçen rivâyeti fetret-i vahiy'den sonraki bölümde vermiş,[7] İbn Kesir ise , bu hususu açıkça ifâde etmiştir .[8]

Bu rivâyetlerden anlaşıldığı gibi ilk namaz 2 rek'at olarak meşru kılınmıştı. 2 rek'at olarak meşru kılınan bu namazın, başlangıçta kaç vakit olduğu hususunda iki görüş bulunmaktadır. Önce bir vakit olup daha sonra iki vakte çıkarıldığını bildiren rivâyetler yanında, baştan itibaren iki vakit olduğunu bildiren rivâyetler mevcuttur. Bir vakit olarak başladığını bildiren rivâyete göre, bu namaz, güneşin batmasından önce iki rek'at olarak kılınıyordu. Bir süre sonra buna, güneşin doğmasından önce kılınan iki rek'at sabah namazı eklendi.[9] Gerek bu rivâyet, gerekse doğrudan 2 vakit olarak başladığını bildiren rivâyete göre, Miraç gecesinde beş vakit namazın farz kılınmasına kadar, namaz iki vakit olarak devam etmiştir.[10]

3. Beş Vakit Namaz ve Seferî Namaz'ın Meşrû Kılınması

Siyer kaynaklarında, önceden 2 vakit olan namazın Miraç gecesinde beş vakte çıkarıldığını ve beş vakit namazın ikişer rek'at olarak farz kılındığını, hicretten bir süre sonra ise öğle, ikindi ve yatsı

---

[6] Belâzuri, *Ensâbu'l-eşrâf*, I, Neşr. Muhammed Hamidullah, Darü'l-maârif., 3. baskı, s. 111.

[7] İbn Kesir, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, Kahire, 1385/1965, I, 245 .

[8] Age., I, 427.

[9] Belâzurî, I, 257.

[10] İlgili rivayetler için bkz. Yusuf eş-Şâmî, *Sübülü'l-hüda*, II, 400; Zürkanî, *Şerhu'l-mevâhib*, Bulak,1291, I, 235.

namazlarının mukimler için dört rek'ata iblâğ edildiğini bildiren pek çok rivâyet bulunmaktadır.[11] Ancak, başlangıçta akşam namazının üç, sabah namazının iki, diğer namazların ise dört rek'at olarak farz kılınıp daha sonra sabah ve akşam namazlarının aynı bırakıldığını, diğer vakitlerin ise seferîler için 2 rek'ata indirildiğini bildiren; yine bu namazların baştan itibaren mukimler için 4, seferîler için 2 rek'at olarak farz kılındığını belirten rivâyetler de mevcuttur.[12]

Ekseriyyetin tercih ettiği birinci görüşün istinad ettiği delillerden biri, İbn İshâk, Buhârî ve Müslim'in naklettiği Hz. Aişe rivâyetidir. Bu rivâyete göre, namazların tamamı, 2 rek'at olarak farz kılınmış, daha sonra seferîler için olduğu gibi bırakılmış, mukimler için ise ikişer rek'at ilâve olunmuştur .[13] Anlaşıldığı gibi, bu rivâyette sabah ve akşam namazları, bu ilâvenin dışında düşünülmüştür. Nitekim Hz. Aişe, İbn Huzeyme, İbn Hibban ve Beyhakî tarafından nakledilen bir rivâyette de şöyle demiştir: "*Hazar ve seferde namaz, ikişer rek'at olarak farz kılındı. Resûlullah Medine'ye hicret edip, emniyet ve güvenlik içinde olunca, mukimlerin (öğle, ikindi ve yatsı namazları) ikişer rek'at artırıldı. Sabah namazı okuyuş uzunluğu sebebiyle, akşam namazı da tek rek'atlı olduğu için aynı şekilde bırakıldı.*" [14]

İbn İshâk'ın, Urve b. Zübeyr - Hz. Aişe senediyle naklettiği bir rivâyet hariç,[15] -ki bu rivâyet, ileride işâret edeceğimiz gibi, Hz. Aişe'den nakledilen yukarıdaki haberlere de zıt düşmekte ve hadis olmadığı söylenmektedir- ilk siyer kaynaklarındaki rivâyetlerin tamamı, hicretten bir süre sonra, öğle, ikindi ve yatsı namazlarının,

[11] İbn İshâk, 117; İbn Hişam, I, 243; Belâzurî, I, 257,271.

[12] *Sübülü'l-hüda* müellifi bu üç ayrı görüşle ilgili rivayetlerin geniş bir listesini vermiştir.

[13] İbn İshâk, 117.

[14] Yusuf eş-Şâmî, II, 246.

[15] Bu rivayette Peygamberimizin seferlerinde 4 rek'atlı farz namazlarını bazen 2 bazen 4 rek'at olarak kıldığı bildirilmektedir. İbn İshâk,117. Bu rivayetle ilgili değerlendirme için bkz. İbn Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, II, 18 vd; Yusuf eş-Şâmî, VIII, 287.

seferîler için iki, mukimler için ise dört rek'at olarak takarrür ettiğinde birleşmektedir.

Belâzurî, iki ayrı rivâyetinde, seferîlik uygulamasının hicretten yaklaşık bir ay sonra başladığını nakletmekte, öğle, ikindi ve yatsı namazlarının mukimler için dört rek'ata çıkarılış, seferîler için ise aynen bırakılış tarihi olarak, hicretten bir ay sonrayı göstermektedir. [16]

4. Namazların Seferî Kılınmasıyla İlgili Rivâyetler

a. Ebû Basîr'le İlgili Rivâyet: Kaynaklarda geçen haberlerden, seferîlik uygulamasının, hicretten bir ay gibi kısa bir süre sonra başladığı açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu tarihten itibaren Resûlullah (sas) ve ashâbının, seferîlik şartlarının tahakkuk ettiği yolculukları esnasında, namazlarını, seferîlik hükümlerine göre kıldıkları kesindir. Ancak, seferîlik uygulaması hakkında, siyer kaynaklarında tesbit edebildiğimiz ilk rivâyet, hicretin ikinci yılı Ramazan ayında yapılan Bedir gazvesi esnasında tutulan oruç hakkındadır. Namazlarda seferîlik hususunda uygulamaya yönelik ilk rivâyet ise; ancak hicretin 6. yılında yapılan Hudeybiye sulhünden sonra cereyan eden bir hâdise dolayısıyla verilmiş bulunmaktadır.

Namazın seferî kılınmasına dair tesbit edebildiğimiz bu ilk rivâyet, Hudeybiye sulhünün yapılmasından sonra müslüman olup Mekke'den kaçarak Medine'ye sığınan Ebû Basîr'le ilgilidir. Bu rivâyette bildirildiğine göre Ebû Basîr, Resûlullah (sas) tarafından, sulhün ilgili maddesi gereğince kendisini Mekke'ye geri götürmek için gelen iki müşriğe teslim edilmişti. Ebû Basîr, Zülhuleyfe mevkiinde öğle namazını kılmak için bu iki şahıstan izin istedi ve namazını seferî olarak 2 rek'at kıldı. [17]

[16] *Ensâb*, 257, 271.

[17] Vâkidî, II, 625. Zülhuleyfe, Medinelilerin mikat yeri olup, Medine'ye 6 veya 7 mil mesafededir. (Yakut, *Mu'cem'u'l-buldân*, II, 295).

b. Mekke Fethi Esnasında Seferî Namaz: Ebû Basîr olayından sonra, seferî namazla ilgili rivâyetlere Mekke fethi dolayısıyla yer verilmiş bulunmaktadır. Mekke fethi için 10 bin kişilik büyük orduyla Medine-Mekke arasında yapılan uzun yolculuk esnasında ve Mekke'de bulunulduğu süre içinde, Resûlullah (sas) ve ashâbının namazlarını seferî olarak kıldıklarını bildiren pek çok rivâyet vardır. İbn Kesîr'in belirttiği gibi, ilgili rivâyetler, bu süre içinde namazların seferî kılındığı ve yine Resûlullah'ın Ramazan'ın sonuna kadar oruç tutmadığı hususunda müttefiktirler.[18] Bu haberlerde, Mekke'de kalınan süre hakkında ihtilâfın bulunması,neticeyle değil; sadece süre ile ilgilidir.

Şöyle ki: İbn İshâk'm naklettiği İbn Abbas rivâyetinde, fetihten Huneyn gazvesine çıkılana kadar Mekke'de geçen onbeş günlük sürede namazların kasr ile kılındığı bildirilmiştir.[19] İbn Sa'd'ın eserinde yer alan bir rivâyette de, Irak b. Mâlik, Mekke fethine gidilirken yolda geçen 7 günlük süre içinde ve Mekke'de kalınan 15 gün boyunca namazların seferî kılındığını, Ramazan ayının bitimine 2 gün kala Mekke'den Huneyn'e hareket edildiğini bildirir.[20] İmrân b. Husayn'dan gelen bir rivâyette ise, Mekke'de 18 gün kalındığı kaydedilmektedir.[21] Bu rivâyetin Ebû Davud'da geçen metninde ilâve olarak Peygamberimiz'in Mekke halkına, namaz esnasında verdiği şu talimatı yer almaktadır: *"Ey şehir halkı! Siz dört kılıp namazınızı tamamlayınız. Çünkü biz seferiyiz."* [22] Mekke'de 17 ve 19 gün kalındığını bildiren rivâyetler de mevcuttur.[23] Bu rivâyetlerin tamamında, Mekke'de geçirilen süre boyunca namazların seferî olarak kılındığı bildirilmektedir.,

[18] *es-Sîre*, III, 598.
[19] İbn Hişam, II, 437; aynı rivayet Vâkidî, II, 870; İbn Sa'd, II, 143; İbn Kesir, III,599
[20] Tabakât, II, 143.
[21] Göst. yer.
[22] Ebû Davud'dan naklen İbn Kesir, III, 599.
[23] Bu rivayetleri toplu olarak görmek için bkz. İbn Kesir, II, 598-599; ilgili rivayetlerin değerlendirilmesi için bkz. Zürkânî, II, 346-347; Yusuf eş-Şâmî, V, 390-409.

c. Taif Kuşatması Sırasında Seferî Namaz: Resûlullah (sas) ve ashâbı, Huneyn zaferinin ardından gerçekleştirdikleri Taif muhasarası esnasında da namazlarını seferi olarak kılmışlardır .[24]

d. Tebük Gazvesi Esnasında Seferî Namaz: Resûlullah (sas) ve mevcudu otuz bin olarak takdir edilen ordusunun, Tebük mevkiinde kaldıkları yirmi günlük süre boyunca namazlarını seferî olarak kıldıkları bildirilmiştir.[25]

e. Vedâ Haccı Sırasında Seferî Namaz: Vâkidî'nin, İbn Ebî Sebre - Saîd b. Muhammed b. Cübeyr - Cübeyr b. Mut'im senediyle "Bize göre doğrusu budur" kaydıyla naklettiği bir rivâyette, Vedâ haccı için 25 Zilkade Cumartesi günü Medine'den ayrılan Resûlullah (sas) ve ashâbı, öğle namazını Zülhuleyfe'de seferî olarak 2 rek'at kılmışlardır.[26] İbn Sa'd, aynı rivâyeti, hocasınm kanaatine işaret etmeksizin, yine birinci sırada vermiştir. İbn Sa'd'ın Affan b. Müslim - Vüheyb - Eyyûb - Ebû Kılâbe - Enes, senediyle verdiği bir rivâyette ise, öğle namazının Medine'de kılındığı, Zülhuleyfe'de kılman namazın ikindi namazı olduğu bildirilmektedir.[27]

Vâkidî'nin senedsiz verdiği ikinci rivâyetinde, güvenliğin her yönden sağlandığı, Allahu Teâlâ'dan başka hiç bir kimseden korkunun bulunmadığı şartlar içinde yapılan Veda haccı esnasında, Medine-Mekke arasında ve Mekke'de, 4 rek'atlı farz namazların iki rek'at olarak kılındığı, Resûlullah'ın (sas) Mekke'de, seferî olmayan Mekkelileri uyarmak için *"Ey Mekke ahâlisi! Namazınızı dört rek'ata tamamlayınız; zira bizler misafiriz"* buyurduğu bildirilmektedir.[28] Hârise b. Vehb el-Huzâî de, kendisinden nakledilen bir rivâyette, Vedâ haccı sırasında Mina'da Resûlullah'ın arkasında namaz kıldığını,

[24] Vâkidî, bu sürenin 18, 19, 15 gün olduğunu bildiren rivayetleri toplu olarak vermektedir, III, 927
[25] Vâkidî, III, 1015 ; İbn Sa' d, II, 166, 168
[26] Aynı eser, III, 1089
[27] *Tabakât*, II, 175
[28] Meğâzî, III, 1091 vd.

onun, çok kalabalık olan cemaata namazı iki rek'at olarak kıldırdığını söylemiştir.[29]

5. Sefer'de Namazları Cem'

a. Tebük Gazvesi Esnasında Cem': İmam Mâlik, İbn İshâk ve Müslim'in Muaz b. Cebel'den, Ahmed b. Hanbel'in Huzeyfe'den naklettikleri bir rivâyete göre, Resûlullah (sas) ve ashâbı, Tebük seferî esnasında öğle ile ikindi namazlarını ikindi vaktinde, akşam ile yatsı namazlarını da yatsı vaktinde cem' ederek kılmışlardır.[30]

Vâkidî'de geçen bir rivâyette de, sefer sırasında sıcağın çok şiddetli olduğu, Zühuşub'a inildiği gün, konak yerinde, öğle namazının gün soğuyana kadar te'hir edilerek, ikindinin ilk vaktinde ikindi namazıyla birlikte kılındığı ve seferden dönene kadar hep böyle yapıldığı bildirilmektedir.[31]

b. Vedâ Haccı Esnasında Namazları Cem': Vedâ haccında, cem' ile ilgili olarak da Resûlullah'ın (sas) Arafat'ta, öğle ile ikindi namazlarını, bir ezan iki ikametle cem' ederek kıldırdığı bildirilmiştir.[32]

6. Salât-ı havf (Korku Namazı)

a. Zâtürrikâ' Gazvesi'nde Kılınan Korku Namazı: İbn İshâk'ın verdiği bilgiye göre, Resûlullah (sas), bu gazveyi, hicretin dördüncü yılında Nadiroğulları gazvesinden sonra, cemâziyelevvel ayı içinde, Gatafan'dan Benî Sa'lebe ve Benî Muhârib üzerine tertiplemişti. Sefer esnasında, Nahl mevkiinde kalabalık bir düşman ile karşılaşıldı. İki taraf birbirinden korku ve endişeye kapıldı; ancak savaş yapılmadı. Resûlullah (sas) kalabalık düşman birliklerinin, namaz kıldıkları anda saldırıya geçebileceklerini dikkate alarak, ashâbını iki gruba ayırdı ve ilk defa salât-ı havf (korku namazı) kıldırdı. İbn İshâk, bu namazın kılınış şekli hakkında, Câbir b. Abdullah'tan gelen iki rivâyete yer

[29] İbn Sa'd, II, 183.
[30] *Sübülü'l-hüdâ*, V, 644.
[31] Meğâzî, III, 999.
[32] Belâzurî, I, 370.

vermiştir. İbn Hişâm da, bu rivâyetlere Abdullah b. Ömer rivâyetini ekler. Kılınış şeklini farklı olarak anlatan bu rivâyetlerin her birinde, namazın 2 rek'at olarak kılındığı ve gruplardan biri Hz. Peygamber'in ardında namazda iken, diğer grubun düşmana karşı nöbet tuttuğu görülmektedir.[33]

Bu gazveye Hicrî 5. yıl (hicretin 47. ayı) 10 Muharrem Cumartesi gecesi çıkıldığını kaydeden Vâkidî ise, Câbir b. Abdullah'tan gelen bir rivâyetle, namazda iken düşmanın saldırmasından korktukları için, ilk defa korku namazı kılındığını belirtir ve namazın kılınış şeklini Salih b. Havvât'ın babasından naklettiği bir rivâyetle anlatır. [34] İbn Sa'd, bu konuda hocasına uyarak, gazveyi aynı tarihle vermiş ve bu gazve sırasında ilk korku namazının kılındığını söylemiştir.[35] Ancak Buhârî, bu gazvenin Hayber gazvesinden sonra vukubulduğunu kabul eder. Hayber fethi sırasında Ca'fer b. Ebî Talib'le birlikte gelen Ebû Musa el-Eş'arî'nin bu seferde bulunmasını delil gösterir. Yine, Ebû Hureyre ve İbn Ömer 'in konu ile ilgili sözlerini delil olarak nakleder. [36]

Zâtürrıkâ' gazvesinde düşmanın saldırısından korkulduğu için, korku namazı kılındığını belirterek namazın kılınış şeklini veren ve Vakidî gibi gazvenin hicrî 5. yılı Muharrem ayında yapıldığını kabul eden Belâzurî, sözlerini bitirirken: "Korku şiddetli olursa, namazlar ayakta ve binit üzerinde kılınır" demiştir.[37] Bu gazve esnasında kılınan korku namazının hangi vakit namazı olduğuna dair ilk siyer kaynaklarımızda raslayamadığımız bilgi, Beyhakî'de, Câbir b. Abdullah rivâyetiyle nakledilmiştir. Bu rivâyete göre, müşrikler, Peygamberimiz

---

[33] Bu rivayetler için bkz., İbn Hişam, II, 204 vd.; Süheyli, *Ravdu'l-ünüf*, VI, 242-244 Salât-ı havfın kılmış şekli hususunda, 20'nin üzerinde vecih sayılmıştır. 10 kılmış şekli için bkz. *Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, III, 125-135

[34] *Megâzî*, I, 396

[35] *Tabakât*, II, 61 vd.

[36] Bu gazvenin tarihi hususundaki farklı rivayet ve görüşler için bkz. İbn Kesir, III, 160 vd.

[37] Ensâb, I, 340 vd.

ve ashâbının öğle namazını kılarlarken seyretmişler ve onların namaz esnasındaki sükunetlerini görmüşlerdi. Aralarında yaptıkları müzakerede, onlara saldırmak için en uygun vaktin, ikindi namazına durdukları an olduğunda görüş birliği etmişler ve namaza durmalarını bekliyorlardı. Ancak, vahiy meleği Cebrâil (as), onların bu tuzağını Peygamberimiz'e bildirdi. Dolayısıyla Resûlullah, ikindi namazını, salât-ı havf olarak kıldırdı.[38]

b. Zûkared Gazvesi'nde Kılınan Korku Namazı: Resûlullah, (sas), Zûkared gazvesinde de korku namazı kıldırmştır. Bu gazve,İbn İshâk,[39] Vâkidî[40] ye Belâzurî'ye [41] göre, hicretin altıncı yılında, Hudeybiye sulhünden önce Rebiülâhir ayında yapılmıştır. Ancak, Hudeybiye'den sonra ve Hayber gazvesinden 3 ay önce yapıldığını bildiren rivâyetler de vardır. Buhârî, bu ikinci grup rivâyetlere itibar etmiştir.[42]

c. BenîLihyan Gazvesinde Kılınan Korku Namazı: Beyhakî'nin naklettiği bir rivâyete göre, Resûlullah (sas), Bi'su'r-reci' katliâmını yapan Benî Lihyan üzerine bir gazve tertiplemiş, bu münasebetle Usfan mevkiine kadar gelmişti. İlk korku namazını bu sırada Usfan mevkiinde kıldı.[43] Bu gazveyi Zâtürrikâ' gazvesinden önce veren İbn Kesir, Usfan'da kılınan salât-ı havf ile ilgili olarak bir dizi rivâyet nakletmiş, sonra da şöyle demiştir: "İş, Usfan gazvesinin Hendek savaşından önce mi yoksa sonra mı olduğuna kalmıştır. İçlerinde İmam Şâfiî olmak üzere, âlimlerden bir grup, salât-ı havf'ın Hendek gazvesinden sonra meşru kılındığını iddia ederler. Resûlullah ve ashâbının, bu namaz meşru kılınmadığı için, savaş mazeretiyle o gün namazlarını te'hir etmelerini delil gösterirler. Çünkü o sırada salât-ı havf meşru

[38] Yusuf eş-Şâmî, V, 269.
[39] İbn Hişam, II, 281.
[40] *Meğâzî,* II, 546.
[41] *Ensâb,* I, 439.
[42] Bu rivayetleriçin bkz. *Sübülü'l-hüda,* V, 166 vd.
[43] İbn Kesir, III, 156. Usfan, Mekke'ye iki merhale (yaya yürüyüşüyle 2 günlük yol) uzaklıktadır. Yakut, *Mu'cem,* IV, 121.

kılınmış olsaydı, namazları ertelemeyip, korku namazı şeklinde kılmaları gerekirdi. Bu yüzdendir ki, siyer âlimlerinden bazıları, Usfan mevkiinde salât-ı havf'ın kılındığı Benî Lihyan gazvesinin, Benî Kureyzâ gazvesinden sonra yapıldığını kabul etmişlerdir." [44]

d. Hudeybiye Gazvesi'nde Kılınan Korku Namazı: İlk siyer kaynaklarında, Benî Lihyan gazvesinin hicretin 6. yılında, Hudeybiye'den önce tertip edildiği anlatılır ve bu gazvede, korku namazından bahsedilmez.[45] Buna karşılık, Usfan'da kılınàn korku namazının, Hudeybiye gazvesi sırasında kılındığı bildirilir. Nitekim Vâkidî, bir rivâyetinde, Peygamberimiz ve ashâbının, Hudeybiye sulhü ile neticelenen seferleri sırasında, düşman süvari birliklerinin saldırıya geçmesi korkusuyla, öğle namazını salât-ı havf şeklinde kıldıklarını zikreder. İbn Abbas'tan naklettiği bu rivâyete göre, Resûlullah, ashâbına öğle namazını kıldırmıştı. Düşman süvarilerinin başında olan Hâlid b. Velid, arkadaşlarına, müslümanlar nazarında namazın değerini hatırlatmıştı ve saldırı için ikindi namazına durmalarını bekliyordu. Ancak, öğle-ikindi arası Nisâ Sûresi'nin 102. âyeti indi. Korku namazıyla ilgili bu âyette şöyle buyuruluyordu:

"Ey Muhammed! Savaşta müminler arasında bulunur da onlara namaz kıldırırsan, onlardan bir kısmı, seninle namaza dursun ve silahlarını da yanlarına alsınlar. Bunlar secde ederken, namaza durmamış olan diğer kısım, arkanızda bulunsun. Bunlar namazı bitirince, namaz kılmayan grup gelsin seninle namaz kılsın. Onlar da namazda tedbirlerini ve silahlarını alsınlar. Kâfirler isterler ki, silah ve eşyanızdan gafil kalasınız da, size aniden hücum etsinler. Eğer yağmur size eziyet verir veya hasta olursanız, silahınızı bırakmanızda bir günah yoktur. Yine de tedbirinizi alın. Şüphesiz ki Allah, kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamıştır."

Vâkidî, namazın kılmış şeklini de açıklayan bu rivâyeti verdikten sonra, İbn Abbas ve orada hazır bulunan sahabîlerden İbn Ayyâş ez-Zurakî'nin ilk korku namazının bu namaz olduğunu söylediklerini

[44] İbn Kesir, 159.
[45] İbn Hişâm, II, 279 -281 (İbn İshâk rivayeti); İbn Sa'd, II, 78-80.

belirtir. Daha sonra, ilk korku namazı hususunda kendi nazarında en kuvvetli görüşün daha önce geçen Câbir b. Abdullah rivâyeti olduğunu ve buna göre, Resûlullah'ın kıldırdığı ilk korku namazının Zatürrıkâ'da, İkincisinin ise Hudeybiye yolculuğu esnasında Usfan mevkiinde kılındığını söyler.[46] Bu rivâyetlere bakılırsa, Resûlullah ve ashâbı, Usfan'da sadece Hudeybiye dolayısıyla bulundukları sırada korku namazı kılmışlardır. Benî Lihyan gazvesinde aynı yerde kılındığı bildirilen korku namazı ise, kuvvetli ihtimalle, yer ismi dolayısıyla ortaya çıkan yanlış anlamanın neticesidir.

7. Hendek Gazvesi Sırasında Vaktinde Kılınamayan Namazların Geceleyin Toptan Kılınması

Hicretin beşinci yılı Şevval ayında yapılan bu gazve devam ederken[47], kuşatmanın en şiddetli günlerinden birinde, düşman süvari birliğinin gecenin bir bölümünde de devam eden saldırılan yüzünden, Resûlullah (sas) ve ashâbı, öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını vakitlerinde kılamamışlardı. Karanlık iyice bastırıp müşrikler karargahlarına çekilince, Üseyd b. Hudayr'ı 200 kişilik birliğin başında nöbette bırakan Resûlullah, geçen namazları bir arada peşpeşe kıldırdı. Bir rivâyete göre bu olay, salât-ı havfın meşru kılınmasından önce idi.[48]

8. Binit Üzerinde Namaz

Huneyn gazvesi esnasında şiddetli yağan yağmur dolayısıyla, Resûlullah (sas), ashâbına namazlarını bindikleri hayvanlann üzerinde kılmalarını emretmiştir .[49]

---

[46] *Meğâzî*, II, 583; oradan naklen İbn Sa'd, II, 95; Yusuf eş-Şâmî, V, 62 vd.

[47] İbn İshâk'a göre hicrî beşinci yıl Şevval ayında yapılan bu savaş (İbn Hişam, II, 214), Musa b. Ukbe rivayetine göre 4. yılda cereyan etmiştir.

[48] Vâkidî, II, 473; ayrıca bkz. Yusuf eş-Şâmî, IV, 537 vd.

[49] Vâkidî, II, 589; oradan naklen İbn Sa'd, II, 156 vd.

9. Oruç ve Seferîlik

a. Bedir Gazvesi'nde Oruç: Oruçta seferîlik uygulamasıyla ilgili ilk rivâyetler, hicretin ikinci yılı Ramazan ayında gerçekleştirilen Bedir gazvesiyle ilgilidir. Mekke şehri de, hicretin sekizinci yılında bu mübarek ayda fethedilmiştir. Bu iki gazve sırasında uygulanan seferîliğe işaret eden İbn Kayyim, Resûlullah'ın (sas) en büyük gazvelerini Ramazan ayında gerçekleştirdiğini belirtmiş ve Hz. Ömer'in şu sözünü nakletmiştir: *"Resûlullah ile birlikte, Bedir ve Fetih gazvelerini Ramazan ayında yaptık; ikisinde de oruç tutmadık."* [50]

Vâkidî'nin naklettiği bir rivâyete göre, Bedir'e gitmek üzere Medine'den ayrılan Resûlullah, 1 veya 2 gün oruç tutmuş, daha sonra orucu bırakmış, ashâbına da oruçlarını açmalarını söylemiştir. Ashâbından bazılarının hâlâ oruçlu olduklarını duyunca da, onları hafifçe azarlamış ve habercisiyle şu emri duyurmuştur: *"Ey âsîler tâifesi! Ben oruçlu değilim, siz de oruçlarınızı açınız."* [51] Aynı rivâyeti nakleden *"Sübülü'l-Hüdâ"* müellifi, Resûlullah'ın, arkadaşlarına "es-Sukyâ" kuyusundan su doldurmalarını emrettiğini ve doldurulan sudan içtiğini ilave eder. [52] Vâkidî de, başka bir münasebetle, 12 Ramazan Pazar günü, ismi Resûlullah tarafından "es-Sukyâ " olarak değiştirilen "Husayka" da bulunduklarını kaydetmiştir.[53]

Belâzurî'nin naklettiği bir rivâyete göre ise, Resûlullah ve ordusu 17 Ramazan Cuma günü kuşluk vakti Bedir kuyularının çok yakınında konaklamıştı. Önceden oruçlarını açmalarını emrettiği ve kendisi de oruçlu olmadığı halde, ashâbdan bazılarının hâlâ oruçlu olduklarını öğrendi. Bunun üzerine *"Ey âsîler! Oruçlarınızı açınız."* diyerek onları uyardı.[54] Daha sonra geleceği gibi, Resûlullah'ın (sas) düşmana yaklaşılana kadar isteyenlere oruç tutmaları hususunda izin verdiğini

---

[50] *Zâdü'l-meâd*, II, 147.
[51] Vâkidî, I, 47 vd.
[52] *Sübülü'l-hüdâ*, IV, 41.
[53] *Meğâzî*, I, 23.
[54] *Ensâb*, I, 293.

dikkate alırsak, bu uyarının, Vâkidî rivâyetinde olduğu gibi "es-Sukyâ" mevkiinde değil, bu rivâyette belirtildiği gibi, savaş alanında yapıldığını kabul etmemiz daha uygun olacaktır.

b. Hayber Gazvesinde Oruç : Hicretin yedinci yılı başlarında yapıldığı bildirilen[55] Hayber gazvesinin, bu yılın Ramazan ayında gerçekleştirildiği şeklinde bir rivâyet nakledilmiştir. İbn Sa'd'ın, Katâde- Ebû Nadra-Ebû Saîd el-Hudrî senediyle zikrettiği bu rivâyette, Ebû Saîd, bu sefere Ramazan ayının 18'inde çıkıldığını ve yolda ashâbtan bir kısmının oruç tuttuğu diğerlerinin ise tutmadıklarını, tarafların birbirlerini normal karşıladıklarını belirtmiştir.[56]

c. Mekke Fethi Sırasında Oruç: Mekke fethi için tertip edilen sefer hakkında oruçla ilgili olarak siyer kaynaklarında nakledilen rivâyetler, sahâbeden Abdullah b. Abbas, Ebû Saîd el-Hudrî ve Ca bir b. Abdullah'a dayanmaktadır.

İbn İshâk bu konuda, Zührî Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe tarîkiyle Abdullah b. Abbas'a ulaşan bir rivâyeti vermiştir. Bu rivâyette Abdullah b. Abbas, Resûlullah (sas) ve ashâbının Mekke seferi için Medine'den 10 Ramazan günü ayrıldıklarını ve o esnada oruçlu bulunduklarını, Usfan ile Emeç arasında yer alan "el-Kedîd" mevkiine geldiklerinde Efendimizin emriyle oruçlarını açtıklarını bildirmektedir.[57] Bu rivâyet Zührî'nin " Meğâzi'"sinde şu ilâve ile yer almaktadır: *"Resûlullah ve ashâbı, Ramazanın geri kalan günlerinde oruç tutmadılar."* [58]

Vâkidî ise, bu konuda üç rivâyet nakletmiştir: Bunlardan birincisine göre Medine'den hareket ettiği esnada oruçlu bulunan

[55] İbn İshâk'a göre Muharrem ayı içinde (İbn Hişam, II, 328); İbn Sa'd'ın ilk rivayetine göre cemaziyelevvel ayında (II, 106) çıkılmıştır.

[56] Tabakât, II, 108.

[57] İbn Hişam, II, 400; aynı rivayet İbn Kesir, III, 539. Zürkânî, Kedid mevkiinin, Mekke yakınındaki Kudeyd ismini taşıyan köy ile Mekke'ye 3 merhale (yaya yürüyüşüyle yaklaşık 3 günlük mesafe) uzaklıkta bulunan Usfan köyü arasında bir su olup,Usfan'a daha yakın olduğunu belirtir. (*Şerhu'l-mevâhib*, II, 299).

[58] Zührî, *el-Meğazî'n-nebeviyye*, tahkik: Süheyl Zekkar, Dımeşk,1401/1981, s. 86.

Resûlullah (sas), şehirden ayrıldıktan bir süre sonra, habercisi vasıtasıyla, *"Oruç tutmak isteyenler, tutsunlar, oruçlarını açmak isteyenler açsınlar"* duyurusunu yapmış; kendisi ise oruç tutmaya devam etmiştir.[59]

Vâkidî'nin Câbir b. Abdullah'a dayandırdığı ikinci rivâyet ise şöyledir: Medine'den hareket edildiği gün, öğle ile ikindi ortasında el-Kedîd'e varıldığında, Resûlullah (sas) bir su kabı istemiş, ashâbının görmesi için yukarı kaldırdıktan sonra suyu içerek orucunu açmıştır. Böyle yapmış olmasına rağmen ashâbından bazılarının hâlâ oruçlu olduklarını duyunca da, *"ülâike'l-usât"* diyerek onları azarlamıştır.[60] Vâkidî, bu rivâyetin ardından, Ebû Saîd el-Hudrî rivâyetini vermiştir. Bu naklinde Ebû Saîd, Resûlullah'ın (sas), Merruzzahran'a gelindiğinde, ashâbına hitap ederek, düşmana çok yaklaştıklarını, az sonra onlarla karşılaşacaklarını belirtmiş ve oruçlarını açmalarının kendilerini daha güçlü kılacağını söylemiştir.[61] Siyer kaynaklarında geçen ilgili rivâyetlerin, İbn Sa'd'dan itibaren çok arttığı görülmektedir. İbn Sa'd'ın aldığı rivâyetleri de sırasıyla vermek istiyoruz:

İlk rivâyette, 10 Ramazan Çarşamba günü ikindiden sonra Sulsul denilen mahalle gelindiğinde, Resûlullah'ın, isteyenlerin oruçlarını açabileceklerini, isteyenlerin de devam edebileceklerini ilân ettirdiği bildirilmektedir.[62] İbn Sa'd'ın ikinci sırada yer verdiği rivâyet, daha sonraki rivâyetlerin çoğu gibi, Abdullah b. Abbas'a ulaşmaktadır. Bu rivâyet, Kedîd veya Küdeyd mevkiinin tanıtımıyla ilgili bölümün eksiğiyle, İbn İshâk rivâyetinin aynıdır.[63]

İbn Sa'd'ın yine İbn Abbas'tan naklettiği diğer üç rivâyet ise muhteva olarak şöyledir: Birincisinde İbn Abbas, Ramazan günü yola

[59] *Meğâzî*, II, 801.

[60] Zürkânî, bu ifadenin, Resûlullah'ın ashâbına acıdığından, onları oruçlarını açmaya teşvikte bir mübalağa olarak kabul edildiğini belirtir; (*Şerhu'l-mevâhib*, II, 300).

[61] Aynı eser, II, 802.

[62] İbn Sa' d, II, 135.

[63] Aynı eser II, 137.

çıktıklarını, Kedid'e varınca Resûlullah'ın emriyle oruçlarını açtıklarını ve daha sonra da onun verdiği emirler doğrultusunda hareket ettiklerini söylemektedir.[64] Rivâyet zincirinde farklı isimlerin bulunduğu ikinci rivâyetinde ise, oruçlarını açtıkları yer olarak Kedîd yerine "kaf harfi, ile başlayan " Kudeyd" mevkiinin, adını vermiş; ayrıca Resûlullah'ın orucunu süt içerek açtığını ve ashâbına da oruçlarını açmalarını emrettiğini ilâve etmiştir.[65] İki rivâyetteki farklılık, birincisinde orucun ne içilerek açıldığının belirtilmemesi ve verilen yer isimleridir.[66]

İbn Sa'd'ın, öncekiler dışında bazı râvilerin bulunduğu bir rivâyet zinciriyle aktardığı son rivâyette ise, İbn Abbas, Medine'den çıkıldığı sırada Resûlullah ve arkadaşlarının oruçlu olduklarını, Kedîd mevkiine gelindiği sırada bir tas su isteyip suyu içerek orucunu açtığını ve etrafında toplanan ashâbına şöyle dediğini nakletmiştir: "*Ey nas! Kim, ruhsatı kabul ederse- ki Allah'ın Resûlü onu kabul etmiş ve orucunu açmıştır- orucunu açsın. Kim de orucunu tutmak isterse devam ettirsin. Allah'ın Resûlü bunu da yapmıştır.*" İbn Sa'd, bu rivâyetin devamında, ashâbın Resûlullah'ın son emrine tâbî olarak, bu emrini muhkem ve önceki emri neshedici kabul ettiklerini söylemiştir.

İbn Sa'd, bu konuda Ebû Saîd el-Hudrî'nin iki rivâyetine yer vermektedir. Bunlardan birincisinde Ebû Saîd el-Hudrî, 2 Ramazan günü Medine'den oruçlu olarak ayrıldıklarını, el-Kedid mevkiine gelindiğinde Resûlullah'ın (sas) oruçlarını açmalarını emrettiğini, bu emir üzerine ashâbdan bir kısmının oruçlarını açtıklarını, bazılarının ise Merruzzahran'a varıncaya kadar oruç tutmaya devam ettiklerini söyler. Merruzzahran denilen yerde Resûlullah'ın (sas), düşmanla karşılaşacaklarını söyleyerek oruca devam edenlerin de artık oruçlarını açmalarını emrettiğini belirtir.[67]

[64] Aynı eser, II, 138.
[65] Aynı eser, II, 39.
[66] Aynı eser, II, 138.
[67] Aynı eser, II,138.

Ebû Saîd el-Hudrî, başka bir tarik ile aktarılan ikinci rivâyette ise, Medine'den 17 veya 18 Ramazan günü çıkıldığını, yolda ashâbdan bir kısmının oruçlu , bir kısmının ise oruçsuz olduğunu ve tarafların birbirlerini yadırgamadıklarını ve kınamadıklarını ifade etmiştir.[68]

İbn Sa'd, Resûlullah'ın Mekke'ye girişi hakkında, Hammâd, İbrahim tarîkiyle gelen bir rivâyeti kaydetmiştir. Buna göre Resûlullah (sas), şehri 20 Ramazan günü, oruçlu, misâfir ve mücâhid olarak fethetmiştir.[69]

İbn Sa'd, bu konuda naklettiği son rivâyeti Şu'be-Amr b. Dinar-Ubeyd b. Umeyr senediyle vermektedir. Ubeyd b. Umeyr'in bildirdiğine göre, Resûlullah (sas), Mekke fethi günü ashâbına: *"Bu gün yevmu'l-kıtâl'dir; bu münasebetle oruçlarınızı açınız"* buyurmuştur.[70] Muahhar siyer kaynaklarında, bu rivâyetler, özellikle hadis kaynaklarındaki rivâyetlerin eklenmesiyle, çok daha arttırılmış bulunmaktadır.[71]

10. Netice

a)Nakledilen rivâyetlerden açıkça anlaşıldığı gibi, Resûlullah (sas), seferleri esnasında, Medine'den, çıkışından itibaren şehre dönüşüne kadar, dört rek'atlı farz namazları, seferî olarak iki rek'at kılmıştır. Seferlerinin herhangi birinde, bu namazlardan birini, dört rek'at olarak kıldığı tesbit edilmemiştir. Hz. Aişe'den nakledilen, "Resûlullah, seferde namazlarını bazen tam, bazen iki rek'at olarak kılardı. Oruçlarını da bazen tutar, bazen terkederdi."[72] şeklindeki sözün Hz. Aişe'ye ait olmadığı ve namazlarla ilgili bilginin de yanlış olduğu kabul edilmektedir. Nitekim İbn Kayyim, hocası İbn Teymiye'nin," Bu söz, Resûlullah'a isnad edilmiş bir yalandır." dediğini duyduğunu, Hz. Aişe'den nakledilen sahih rivâyetin ise, namazların iki

[68] Aynı yer.
[69] Aynı eser, II, 139
[70] Aynı eser, II, 141
[71] Bu rivayetler için bkz. İbn Kesir, III, 539-542; Zürkânî, II, 299 vd.
[72] *Zâdü'l-meâd*, II, 18.

rek'at olarak farz kılınıp, hicretten bir süre sonra, seferiler için aynen kaldığını, mukimler için ise dört rek'ata çıkarıldığını bildiren rivâyet olduğunu, kaydeder.[73]

b) Seferlerde oruçla ilgili rivâyetlerden de şu netice çıkmaktadır: Resûlullah (sas), Bedir ve Mekke fethi seferinde olduğu gibi, Ramazan ayı içinde seferlere çıkmıştır. Bu seferleri esnasında, düşmana iyice yaklaşılana kadar, bazen oruç tutmuş, bazen ise iftar etmiş, ashâbını da bu hususta serbest bırakmıştır. Ancak düşmana iyice yaklaşıldığında, düşmana karşı güçlü bir şekilde savaşabilmeleri için, oruçlarını açmalarını emretmiştir: Bu ruhsatın ne zaman kaldırıldığı hususuna işaret eden İbn Kayyim, şöyle der: "Düşmana yaklaştıklarında, Resûlullah (sas) ashâbına: *"Düşmanınıza yaklaştınız, oruçlarınızı açınız ki, daha güçlü olasınız."* buyururdu. Bu bir ruhsat idi. Başka bir menzile varıp, düşmana iyice yaklaşıldığında ise, *"Sabahleyin düşmanla karşılaşacaksınız. Oruçlarınızı açmanız daha güçlü olmanızı sağlar; bunun için oruçlarınızı açınız"* derdi ki, bu bir azimetti." İbn Kayyim, bu kanaatinin delili olarak da Müslim'in Ebû Saîd el-Hudrî'den naklettiği bir hadisi aktarır. Bu rivâyette, kendisine bu konuda soru soran bir şahsa verdiği cevapta Ebû Saîd el-Hudrî, Mekke fethi sırasında, bir konaklama yerinde Resûlullah'ın, düşmana yaklaştıklarını belirterek, oruçlarını açmalarının kendilerini daha ğüçlü kılacağını hatırlatmasının bir ruhsat; ikinci bir konaklama yerinde, düşmana çok yaklaştıklarını ve sabahleyin düşmanla karşılaşacaklarını söyleyerek, iftar etmenin kendilerini daha güçlü kılacağını belirtip oruçlarını açmalarını emretmesinin ise kesin emir (azimet) olduğunu ifade etmiştir. Bu münasebetle, birinci hatırlatmada bazıları oruçlarını açarken diğerleri devam etmiş, ikinci emirde ise herkes oruçlarını açmıştır.[74]

Bu rivâyetlerden, askerî seferlerin, oruç hususunda, normal sefer ve yolculuklardan farklı olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Çünkü Resûlullah, oruçlarını açmaları hususunda, düşmana karşı güçlü

[73] Geniş bilgi ve ilglli rivayetlerin tenkidi için bkz. *Zadü'l-mead*, II, 18-28.
[74] Kitabu's-sıyâm; 16.

olmalarını delil ve sebep göstermiştir. Bu hususa işaret eden İbn Kayyim: "Mekke fethi günü ile ilgili olarak İbn Ömer'den nakledilen *"Bu gün kıtal günüdür, dolayısıyla oruçlarınızı açınız."* hadisini verdikten sonra sözlerini şöyle bitirir: Herkes, bu lâfızdan anlar ki, oruç açmak kıtal (savaş) sebebiyledir. Cihad dışındaki seferlere gelince, Resûlullah, oruç açmanın Allah'tan bir ruhsat olduğunu söyler, orucunu açanın güzel yaptığını, oruç tutmak isteyene de bir günah olmadığını beyan ederdi."[75]

[75] *Zâdü'l-mead*, II, 145 vd.

İSLÂM TARİHİNDE HAC İBADETİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE HZ. MUHAMMED'İN (SAS) HAC EMİRLİĞİNİ TESİSİ[1]

Âdem TUTAR[2]

Hac, İslâm inancına göre önemli ibadetlerden biri olarak, İslâmiyet'in ilk yıllarından başlamak üzere bütün Müslümanların dini hayatlarında derin etkiler yapmıştır. İslâm tarihi için Arabistan'ın en önemli bölgesi Hicaz yöresidir. İslâmiyet, bu bölgenin iki önemli şehrinden biri olan Mekke'de doğmuş,[3] ikinci önemli şehir olan Yesrib (Medine)'de gelişip yayılmıştır. Bu itibarla Hicaz bölgesi tarihi deyin-

[1] *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (2001), s. 75-86.
[2] Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı.
[3] Bir takım kara taştan ibaret sıra dağlar arasında uzun ve kavisli bir vadide olan Mekke, 21-30 arzı şimali ve 20-40 tul-i şarkide bulunup Kızıldeniz'e yüz km. uzakta olup, denizden yüksekliği 360 metredir. İslam aleminin kıblegahı olan Beytullahı havi olduğu için mukaddes tanınmıştır. Mekke, Suriye ve Irak'tan Yemen'e giden ticaret yolu üzerinde bulunmasından kendileri de buralarla ve çok zaman Suriye ile ticaret yaptıklarından dolayı oldukça malum şehirlerden idiyse de asıl büyük şöhreti İslamiyet'in zuhurundan sonra başlamıştı. Bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, Ankara 1984, s. 1 vd.

ce bu iki şehir ile Taif (Vec) dolaylarında gelişen siyasi tarih ve burada yaşamış toplulukların durumları anlaşılır. Çok eski zamanlardan beri Kabe'nin burada kurulmuş olması Mekke bölgesinin, dinî ve bu sebeple de kutsal bir bölge halini almasına neden olmuştur. Kâbe'nin bütün Arap Yarımadası halkı için dinî bir merkez oluşu ve Kabe'yi tavaf adeti, burada senenin belli aylarında panayırların kurulmasını sonuçlandırmış, bu durum bu bölge halkını daha üstün bir mevkie yükseltmiştir.[4]

Mekke'deki kutsal evin adı olan Kâbe kelimesi, kâ'b kökünden gelen özel bir isimdir. Kâ'b ise; yüksek olmak, dört köşe şeklinde olmak, tomurcuklanmak manalarına gelir. Yine lügatlerde dört köşe biçiminde olan her eve kâbe denir. Istılahta Kâbe; İbrahim (sas) tarafından inşa edildiği kesin delillerle bilinen ve dikdörtgen şeklinde, on sekiz arşın yükseklikte, siyah örtülere bürünen, Mekke vadisinin ortasında bulunup etrafı Harem duvarıyla çevrili olan ve yoluna gücü yetenler için ömürde bir defa ziyaret edilmesi farz kılman, mukaddes bir yapıdır. K. Kerim'e göre, yeryüzünün ilk evi, Mekke'de bulunan Kâbe'dir[5]. Kâbe'nin çeşitli isimleri vardır ki bunlar; Kâbe, Bekke, Beytullah, Beyt'ül-Atik, Hâtıme, Bâsse, Beyt'ül-Haram, Kadîs, Nâzır ve Karye-i Kadime'dir.[6]

Hz. Âdem' yeryüzüne indikten sonra yaptığı hatadan dolayı çok üzülmüş ve devamlı Allah'a yalvarmıştır. Allah'ın ona verdiği ilham veya vahy ile, Hz. Âdem Mekke'ye doğru gitmiş ve rivayete göre

[4] Neşet Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, Ankara 1989, s. 81.

[5] "De ki: Allah doğruyu söylemiştir. Öyle ise, hakka yönelmiş olarak İbrahim'in dinine uyunuz. O, müşriklerden değildi. Şüphesiz, alemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (mâbet), Mekke'deki (Kâbe)dir. Orada apaçık nişaneler, (ayrıca) İbrahim'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Yoluna gücü yetenleri o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkar ederse bilmelidir ki, Allah bütün alemlerden müstağnidir." Bkz. Kur'ân-ı Kerîm. Âl-i İmrân-3/ 95-97.

[6] Ebul-Velid Muhammed el-Ezrakî, *Kâbe ve Mekke Tarihi*, (Çev: Y. Vehbi Yavuz), İstanbul 1971, s. 21 vd.

Kâbe'yi inşa etmiştir. Hz. Âdem ilk defa bugünkü şekliyle hac ibadetini yerine getiren kişi olarak bilinmektedir[7].

Allah'ın emri üzerine Hz. İbrahim[8] oğlu İsmail ile birlikte Mekke'de Kabe'yi inşa etmiştir. Cebrail, Hindistan'dan Hacerülesved'i[9] getirdi. Âdem (sas) onu cennetten Hindistan'a indirmişti. Kâbe, Hz. İbrahim'in yaptığı şekilde uzun süre kalmış daha sonra Kureyşliler onu yeniden inşa etmişlerdir[10].

[7] Mustafa Erdem, *Hz. Âdem (İlk İnsan)*, Ankara 1994, s. 166 vd. Kabenin yeri, Âdem (as) zamanında bir karış, yahut biraz daha fazlaydı. Âdem'den önce onu melekler haccederdi. Sonra Âdem haccetti. Melekler onu karşılayarak: "Ey Âdem nereden geldin?" diye sordular. "Kabeyi haccettim, dedi, onlar da: "Senden önce onu melekler haccetti" dediler. Hz. Âdem'den sonra Kâbe'yi, Hud ve Salih (as) dışında her peygamber haccetti. Bkz. [İbni İshâk, Siyer, (Yay: Muhammed Hamidullah), İstanbul 1991, s. 146 vd] Âdem (a.s.), Kabil ile Habil'in birer kurban takdim etmelerini emretti vc Hac için Mekke'ye gitti. Bkz. İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n- Nihaye Büyük İslâm Tarihi*, I, (Çev: Mehmet Keskin), İstanbul 1994, s. 124.

[8] Bugün Mekke şehrinin bulunduğu bölgede çok eski zamanlarda, Amalika, Âd ve Semud kavimlerinin kalıntısı olan Cürhümlüler oturuyordu. Hz. İbrahim takriben milattan iki bin yıl önce Mezopotamya'daki Ur şehrinde doğmuştur. Hz. İbrahim'in tek Tanrı'ya tapma inancını savunması yüzünden Nemrud'un işkencelerine maruz kalmış, kendine inananlarla birlikte Kudüs bölgesine gelmiştir. Hz. İbrahim, dinini kudüs bölgesinde yaymaya çalışmıştı. Hz. İbrahim eşi Sara'nın kıskançlığı yüzünden diğer eşi Hacer ile oğlu İsmail'i Hicaz sıradağlarından Faran adındaki yere bırakır. Hacer, sonra oğlu ile birlikte Mekke'nin hemen yakınındaki Keda dağından Beyt-i Haram'ın yerine varır. Hacer bölgede yaşayan Cürhüm kabilesiyle birlikte Zemzem kuyusunun bulunduğu bölgeye yerleşir. Hz. İbrahim onları buraya getirdikten sonra arasıra Hicaz'a gider, Hacer'i ve oğlu İsmail'i ziyaret ederdi. İbrahim peygamber Hicaz bölgesinde dinini yaymak için faaliyet göstermiş, daha sonra bu bölgedeki peygamberlik görevi Tanrı tarafından kendisine verilmiş olan oğlu Hz. İsmail ile birlikte Kâbe'yi bina etmiştir. Hz. Muhammed'in ceddi olan Kureyş kabilesi, Hz. İsmail'in Cürhüm kabilesinden evlenmiş olduğu kadınlardan olan oniki oğlundan türemiştir. Bölgedeki kabileler Hz. Muhammed dönemine kadar kâbe'nin maddi ve manevi nüfuzunu ellerinde tutmak için devamlı mücadele halinde bulunmuşlardır. Bkz. N. Çağatay, a.g.e., s. 82 vd.

[9] Hacerülesved cennet taşlarındandır, yeryüzüne pamuktan daha beyaz olarak indirildi. İnsanoğlunun günahları sebebiyle karardı. Bkz. İbni İshâk, a.g.e., s. 148 vd.

[10] İbn Kesir, a.g.e. I, s. 236 vd.

Hz. Peygamber doğduğunda, Hac vardı. Kâbe, Mekkelilere, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'den miras kalmıştı. Mekkeliler, atalarının kimileri iyi, kimileri de kötü olmak üzere bazı gelenek ve adetlerini muhafaza etmişler, bazılarını da terk etmişlerdi. Kâbe'nin etrafına koydukları putları[11] kötü adetlerine bir örnek olarak verebiliriz. Daha başka adetleri de vardı ki İslâm bunları ilga etmek istedi. Mesela; Kabe'nin önünde bazı oklar vardı ve Mekkeliler oraya giderek bu oklarla fal çekerlerdi. Oklar yerleştirilir ve üzerine bazı kelimeler yazılırdı: Birine "evet" diğerine de "hayır", bir başkasına "bekle" vs. ve bir şey yapılmak istendiğinde, bu oklara müracaat edilirdi. Hz. Peygamberin risaletinden evvel, Hz. Muhammed (sas) Kâbe ibadetini diğer hemşehrileri gibi yapıyordu. Fakat birkaç istisnası vardı. Mesela; Hz. Muhammed (sas) hiçbir zaman putların önünde secde etmemiştir[12].

Hz. Âdem'den beri insanlar, Allah'a ibadeti bir bina vasıtasıyla sembolleştirmek istemişlerdir ki, bu bina da Kâbe'dir. Diğer din salikleri Tanrıyı putlar vasıtasıyla sembolleştirmişlerdir. Hz. Âdem'le başlayan İslâm dini, bir put değil, fakat Allah'ın evini seçmiştir. Bundan

[11] Onları putlara ve taşlara tapmaya sürükleyen sebep şu oldu: Mekke'den uzaklaşan bir kimse, Kutlu Eve saygısından ve Mekke'ye olan derin bağlılığından ötürü, yanına kutlu bölgeden bir taş almaksızın uzaklaşmazdı. Nerede konaklarsa onu bir yere koyarlar ve tıpkı Kâbe'yi tavaf ettikleri gibi kendilerine uğur getirsin diye ve saygı ve sevgilerini ifade amacıyla onu tavaf ederlerdi. Kabe'ye ve Mekke'ye olan saygıları da devam ediyordu. Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'den öğrendikleri üzere haccediyor, umre yapıyorlardı. Bu davranışları onları, gitgide, hoşlarına giden şeylere tapmaya götürdü, asıl dinlerini unuttular, İbrahim vc İsmail'in dinini başkasıyla değiştirdiler. Putlara taptılar ve kendilerinden önceki toplumların durumuna döndüler. Hz. Nuh'un kavminin tapmış oldukları putları, hatırladıkları kadar, yeniden ortaya çıkardılar. Aralarında İbrahim ve İsmail çağlarının adetlerini devam ettirenler de vardı: Kâbe'ye saygı, onu tavaf, hac, umre, Arafat'ta ve Müzdelife'de vakfe, kurban sunmak, hac ve umre esnasında lebbeyk diye çağırış gibi -bu adetlere kendilerinden bir takım adetler katarak. Her kabileye ait putlar olduğu gibi Kureyş'in Kâbe'nin içinde ve çevresinde de putları vardı. Onlarca bunların en büyüğü Hübel idi. Bkz. İbn Kelbî, *Putlar Kitabı*, (Çev: Beyza Düşüngen), Ankara 1969, s. vd.

[12] Muhammed Hamidullah, *İslâm Müesseselerine Giriş*, (Çev: İ. Süreyya Sırma), İstanbul s. 35 vd.

kasıt şudur: Her evde, mutlaka evin reisi olur. Bundan hareketle, ne Allah'ın ve ne de sıfatlarının resimlerinin yapılmasına lüzum kalmamıştır. Bizzat ev reisinin yani Allah'ın sembolik olarak kaldığı bu yere Mescidü'l-Haram denmektedir, yani mukaddes cami.[13]

Kureyşliler, Kâbe'yi ululayarak tavaf ederlerdi. Günahlarından dolayı tövbelerini de orada yaparlardı. Ayrıca oradaki putlara saygı gösterirler, kurbanlarını Allah'a şirk koşarak keserler, haccederler ve vakfe yapılması gereken yerlerde vakfe yaparlardı. Cahiliyye insanları Kâbe'yi tavaf ederken "Affet, Allah'ım! Herkesi affet! Hiçbir kuluna elem verme..." derlerdi. Humuslular dışında Kâbe'yi elbiseyle tavaf eden hiç kimse yoktu. Erkek olsun, kadın olsun çıplak vaziyette tavaf ediyorlardı. Ancak onları Humuslular, bu çirkin işlerinden dolayı azarlıyorlar, erkeğe, kadına giyecek elbise veriyorlardı[14].

Kureyşliler, Kabe'nin yapısını yükseltip ona tavan yaptıktan sonra Kâbe örtüsünün her sene yenilenmesi konusunda birbirleriyle yardımlaşıyorlardı. Onu tavaf ediyorlar, orada Allah'a zikrediyorlar, ancak kurbanlarında ve bütün adetlerinde Allah'a şirk koşuyorlardı. Kureyşli birkaç kişi; Zeyd b. Amr b. Nüfeyl[15], Varaka b. Nevfel b. Esed b. Abdi'l-Uzza, Osman b. el-Hüveyris b. Esed b. Abdi'l-Uzza, Ubeydullah b. Cahş b. Riab bir bayramda Kureyşliler, putlarının yanında kurban keserlerken, onları izliyorlardı. Bir ara o birkaç kişi başbaşa kalıp birbirlerine: "Birbirinize dost olun, birbirinizi koruyun." dediler. Birisi: "Biliyorsunuz, vallahi, kavmimiz, hiç de doğru yolda

[13] M. Hamidullah, *İslam Müesseseleri*, s. 39 vd.

[14] İbn İshâk, a.g.e., s. 146, 149 vd.

[15] Zeyd İbn Amr b. Nüfeyl, sırtını Kâbe'ye dayamış vaziyette şöyle diyordu: "Ey Kureyş! Zeyd'in nefsi, kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, benden başka sizden hiç kimse İbrahim dininde değil." Sonra: "Allahım! Eğer sana ibadet yollarının en güzelini bilsem, sana onunla ibadet ederdim, fakat bilmiyorum." diyordu. Daha sonra da, elinin ayasına secde ediyordu. Zeyd, Kâbe'ye girdiği zaman; "...Gerçekten ibadet ve kulluk niyetiyle İbrahim'in sığındığı şeye sığındım..." dermiş. Bkz. İbn İshak, a.g.e., s. 171.

değil. İbrahim (sas)'in dininden ayrıldılar, ona muhalefet ettiler. Ne zarar, ne de fayda vermeyen hiçbir puta tapılmaz. Kendinize yeni bir din arayın." dedi. Bunun üzerine onlar, yeni bir inanç aramak üzere yola çıktılar. Yahudi, Hıristiyan ve İbrahim (sas)'in dini demek olan Hanif dinini aramak üzere dolaşmaya başladılar[16].

Allah, kullarına, Peygamberinin yüzü suyu hürmetine rahmet etmeyi ve onlara karşı onu bir hüccet kabul etmeyi arzuladığı zaman, Araplar çeşitli ve farklı dinlere inanıyorlardı. Ancak Kâbe'ye hürmet, Kâbe'yi tavaf, İbrahim (sas)'in dininden kalan bazı ilkelere sarılmak gibi bazı ortak davranışları vardı. Kâbe'yi farklı şekillerde tavaf ederlerdi. Mesela, Humus, Kureyş, Kinane, Huza'a ve Kureyş'ten üreyen diğer Arap kabileleri haclarında; "Senin davetine icabet ediyorum. Senin şerikin yoktur. Ancak o senin şerikindir, sen ona ve onun sahip olduklarına maliksin." diyerek bağırırlardı. Bu şekilde, ilk önce telbiyelerinde onu birliyorlar, sonra da, putlarını işin içine sokuyorlardı. Nitekim Allah, Muhammed (sas)'e *"Onların çoğu, ancak ortak koşarak Allah'a iman ederler."*[17] diye buyururken, müşriklerin durumunu açıklamaktadır[18].

İslâm öncesi dönemde Hicaz ve Mekke halkının Kâbe'ye büyük önem vermelerinin sebebi, hem Kâbe'nin kutsal bir ibadet yeri olması hem de buranın hac mevsimlerindeki ticari durumu idi. Hac ve ticaret için Arap yarımadasının bir çok yerlerinden çok sayıda insanın Mekke'ye ve yakınlarına gelmeleri, yarımada halkının, Mekkelileri imtiyazlı ve adil saymalarına sebep oluyordu. Kureyşliler şehir hayatı yaşamakta ve ticaretle meşgul olmaktaydı. Ticaret vasıta ve kaynaklarından biri, güneye (Yemen'e) ve kuzeye (Suriye'ye), Bahreyn bölgesine ve İran'a sevk ettikleri ve bazen mallarını 2500 devenin taşıdığı ticaret kervanlarından elde ettikleri kâr olmakla beraber, ondan

[16] İbn İshâk, a.g.e., s. 170-171.
[17] Kur'ân-ı Kerîm, Yusuf-12/106.
[18] İbn İshâk, a.g.e., s. 175 vd.

daha az önemli olmayan bir başkası da, yılın belirli zamanlarında, haram aylarında (Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Receb ayları) Ukaz, Zü'l-Mecaz ve Mecenne'de kurulan panayırlardır. Arapların, bunlardan başka Dûmetü'l-Cendel, Taif, Busra vesaire gibi, ticaret mallarının alınıp satıldığı meşhur Pazar yerleri de olmakla beraber daha yaygın, kalabalık ve uzun süreli olanı Ukaz'daki idi. Bu panayırlarda sırasıyla ticaret ve çeşitli etkinlikler yapıldıktan sonra Mekke'de toplanılır, Kâbe tavaf edilir ve hac ödevi yerine getirilirdi[19].

Tek Allah inancını temsil eden, dünyanın en eski mabedi, İbrahim peygamberin Mekke'de inşa ettiği mabettir. İşte İbrahim peygamberden gelen Hac geleneklerinin varisi olan İslâm, Müslümanlara, hayatlarında en az bir defa olmak üzere Beytullah (Allah'ın Evi) niteliğindeki Kâbe'yi ziyaret etmeyi emretmiş bulunmaktadır. Bu mabet aynı zamanda bütün Müslümanların günde beş defa namazları esnasında yöneldikleri yapıdır[20].

Allah, dinini kuvvetlendirip Hacc'ın erkanını meşru kıldığı zaman, peygamberi Muhammed (sas)'e Bakara suresinin 199. ayetini[21] indirdi. Bu ayette Allah, Kureyş'i kasdediyor ve hac için gelen diğer Araplarla birlikte Hac mevsiminde Arafat'a çıkmalarını, orada vakfe yapmalarını vs. buyuruyor. Yine Allah, Kureyş'in, diğer insanlara, kâbe'yi çıplak olarak tavaf ederken, Kabe'nin yanında yiyip içmelerini haram kıldıkları, Hill'den yemek getirmelerini yasakladıkları vakit; Araf suresinin 31 ve 32. ayetlerini[22] indirdi. Allah, bu ayetleri, Hu-

[19] N. Çağatay, a.g.e., s. 112 vd.

[20] M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, (Çev: Salih Tuğ), İstanbul 1993, s. 736 vd.

[21] *"Sonra insanların (sel gibi) aktığı yerden siz de akın. Allah'tan mağfiret isteyin. Çünkü Allah affedici ve esirgeyicidir"*. Bkz: Kur'ân-ı Kerîm, Bakara-2/ 199.

[22] *"Ey Âdem oğulları! Her secde edişinizde güzel elbiselerinizi giyin; yeyin, için, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez. De ki: Allah'ın kulları için yarattığı süsü ve temiz rızıkları kim haram kıldı? De ki: Onlar, dünya hayatında, özellikle kıyamet gününde müminlerindir. İşte bilen bir topluluk için ayetleri böyle açıklıyoruz."* Bkz. Kur'ân-ı Kerîm, Araf-7/ 31-32.

mus'un işini ve onlara uyarak Kureyş'in insanlara uydurdukları batıl şeyleri, Resûlullah (sas)'a göndermekle kaldırdı[23].

Allah, peygamberi vasıtasıyla hac ibadetinin şirk çağrıştıran ve insanlara zulüm getiren bir takım uygulamalarını ortadan kaldırıyor, böylece hac ibadetinin ilk haline dönmesini, İslâm dininin yayılması ile birlikte sağlıyor.

Hz. Muhammed, Mekke'yi fethettikten sonra umumi bir af çıkararak, halka güven verdi ve halkın gönül rızasıyla İslâmiyet'e girmelerini temin etti[24].

Hz. Muhammed Mekke'de umre yaptıktan sonra (h.8), Attab b. Esîd'i, Müslümanlara hac yaptırması için Mekke üzerine, kendisine vekil tayin etti. Onunla birlikte Muaz b. Cebel'i de millete dinlerini öğretmesi ve Kur'ân'ı talim etmesi üzere halef bıraktı[25].

---

[23] İbn İshâk, a.g.e., s. 163 vd.

[24] M. Hamidullah, *Hazreti Peygamber'in Savaşları*, (Çev: Salih Tuğ), İstanbul 1991, s. 149 vd. Peygamber (sas) Mekke'yi fethettikten sonra Harem içine girdi, deveden inerek beytullahı tavaf etti. Mekkeliler, onun, tavafa başladığını görünce, hz. Peygamberin cenk etmeyeceğini anladılar. Her Mekkeli evinden çıkıp hareme geldi. Burasını doldurdu. Peygamber de tavafı tamamladı. Kabenin kapısını açtırdı. Kabenin içindeki putları dışarı çıkarıp, Kâbe'yi temizlediler. O putlardan birisi taştan yapılmış en ulu puttu. Onun adı hübel idi. Onu harem kapısına eşik yaptılar. Her geçen ona basıp içeri girecektir. O put hala Bâb-ü Selam'ın önünde yatmaktadır (İbn Kesir döneminde). Putlar dışarı çıkarılınca, peygamber içeri girdi. İki rekat namaz kıldı. Sonra dışarı çıktı. Bkz. Taberi, *Tarih-i Taberi*, III, (Çev: M.Faruk Gürtunca), İstanbul Tarihsiz, s. 263.

[25] İbn Hişâm, *İslâm Tarihi*, IV., (Çev: Hasan Ege), İstanbul 1994, s. 195 vd; Taberi, a.g.e. III, s. 299 vd; İbn Kesir, a.g.e. V, s. 46. Mekke fethi, 8 yılı Ramazan ayında vuku buldu. Resûlullah (sas) Ramazan bayramına kadar Mekke'de kaldı. Sonra Huneyn gazvesi için hareket etti ve Mekke'ye 'Attâb b. Esîd'i vali tayin etti. Resûlullah (sas) putların kırılmasını, Kabe'deki resimlerin imha edilmesini emretti. Bkz. [Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, Beyrut-Lübnan 1412/1991, s. 53; Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, (Çev: Mustafa Fayda), Ankara 1987, s. 58; Halife b. Hayyat, *Halife b. Hayyat Tarihi*, (Çev: Abdulhalik Bakır), Ankara 2001, s. 112.] Peygamber, 'Attâb b. Esid'i hicretin 8. yılında Mekke yönetimi ve Müslümanlara haccı eda ettirmek üzere emir tayin etti. Halka ilk defa hac yaptıran kimse 'Attâb b. Esid olup bu hac Mekke'nin fetih yılı olan hicretin sekizinci senesinde vuku

Hz. Peygamber, h. 9. senede Hz. Ebû Bekir'i Müslümanlara haclarını yaptırmak için hac üzerine emir[26] olarak gönderdi. Müşrikler eskiden olduğu gibi haclarını yapmaktaydılar. Ebû Bekir ve Müslümanlardan onunla birlikte olan kimseler yola çıktılar[27].

Resûlullah (sas), Berae (Tevbe) suresi nazil olunca; Hz. Ali'yi, bu yıldan sonra herhangi bir müşrikin Mescidü'l-Haram (Kâbe)'a ayak basamayacağını, çıplak bir kimsenin Kâbe'yi tavaf edemeyeceğini, müminden başkasının cennete giremeyeceğini ve Allah'ın Resûlü ile arasında anlaşması bulunanlar bu anlaşma süresi sona erinceye kadar şartlara uyacağını bildirmekle görevlendirmiştir.[28]

Resûlullah (sas) h. 9. senenin Ramazan ayında Taif heyetini Medine'de kabul etti ve daha sonra Ramazan ayının kalan kısmını, Şevval

---

bulmuştur. O yıl 'Attâb b. Esîd, Arapların cahiliyye devrindeki uygulamalarına göre Müslümanlara hac yaptırmışlardır. Diğer bir kaynağa göre, peygamberin gönderdiği ilk hac emiri Hz. Ebû Bekir'dir. Bir başka rivayette, Müslümanlara ilk olarak hicretin sekizinci yılında hac yaptıran kimse 'Attâb b. Esîd'dir. Sonra dokuzuncu yılda Hz. Ebû Bekir hac yaptırdı. Resûlullah'ın haccı ise onuncu yıldadır ve kendisiyle birlikte 20000 kişi vakfede bulunmuştur. Bkz. Muhammed Abdülhay el-Kettâni, *et-Terâtibu'l-idâriyye* (Hz. Peygamber'in Yönetimi) II, (Çev: Ahmet Özel), İstanbul 1991, s. 1, 147, 192 vd.

[26] Emirü'l-Hac; Hac için Mekke'ye giden kafilenin reisi hakkında kullanılan bir tabirdir. İslâmiyet'te bu işe ilk memur edilen Ebû Bekir oldu. (9=630) Halifeler devrinde, bu işi bizzat kendileri görmedikleri zamanlarda hanedana mensup emirlere tevdi edilirdi. Emirü'l-hac olanların kervanları emniyet altında; götürüp getirmelerinden başka, hac müddetince inzibatı teminle beraber Mekke'de. Arâfat'ta ve diğer mübarek makamlarda yapılacak menasiki idare etmek gibi vazifeleri vardı. Mısır'ın Yavuz tarafından Osmanlı ülkesine ilhakına kadar Mısır memlukleriyle Osmanlı Padişahları, ayrı ayrı Emirü'l-hac nasbederlerdi. Mısır Emirü'l-haccı Kahire hacılarını, Osmanlı Emirü'l-haccı da İstanbul hacılarını Şam yolu ile, Mekke'ye götürürlerdi: Osmanlı hilafetinde bu memuriyet sonraları Sürre Eminliğine tahvil edilmiştir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul 1993, s. 527; "Emirülhacc", *İ.A.* IV, Eskişehir 1997, s.263; İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara 2001, s. 261.

[27] İbn Hişâm, a.g.e. IV, s. 252; Taberi, a.g.e. IH, s. 300; A.JAVENSINCK, "Hacc", *İ.A.* V/I, s. 15.

[28] İbni İshâk, a.g.e., s.154; Halife b. Hayyat, a.g.e., s. 118.

ve Zilkade aylarını Medine'de geçirdi. Sonra hicri dokuzuncu senede Ebû Bekir'i Müslümanlara haclarını yaptırmak için Hac Emiri olarak Mekke'ye gönderdi. Bu arada Müşrikler de eskiden olduğu gibi haclarını yapmaktaydılar ve Kâbe'den men edilmiş değillerdi. Resûlullah'tan eman almış kimseler de belirli bir süreye kadar bu hakka sahip kılınmışlardı.

Ebû Bekir (ra), beraberindeki Müslümanlarla birlikte Medine'den yola çıktı. Yolda iken Cenâb-ı Allah, Berae (Tevbe) suresini indirmiştir ki, bu surenin ilk iki ayetinde[29]; *"Allah'tan ve peygamberinden, kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklere ihtardır: Yeryüzünde dört ay daha dolaşabilirsiniz. Allah'ı aciz bırakamayacağınızı, Allah'ın inkarcıları rezil edeceğini bilin. Allah'ın ve peygamberinin, puta tapanlardan uzak olduğunu, büyük hac günü, Allah ve peygamberi insanlara; ilan eder."* diye buyurmaktadır.

Resûlullah (sas), Ebû Bekir'den sonra Ali (r.a)'yi de gönderdi. Ali (ra), Resûlullah'a niyabeten, Beraet'i Müşriklere tebliğ işini bizzat üstlendi. Resûlullah, Ali (ra)'ye; insanların içinde kurban bayramı gününde, Mina'da toplandıkları zaman ilan etmesi için verdiği talimatlarda; cennete hiçbir kafirin giremeyeceği ve bu seneden sonra hiçbir müşrikin haccedemeyeceği Beyt'i de çıplak olarak tavaf edemeyeceklerini bildirmektedir. Resûlullah'ın yanında her kimin bir antlaşması var ise o antlaşma, süresi sonuna kadar geçerli olacağı da belirtilmiştir.

Bunun üzerine Ali b. Ebi Talip, Resûlullah (sas)'ın Adba adındaki dişi devesine binerek yola çıktı. Yolda Ebû Bekir'e kavuşunca, Ebû Bekir ona: "Amir misin, yoksa memur musun?" diye sordu. Hz. Ali de, "Hayır! Bilakis memurum", diye cevap verdi ve sonra birlikte Mekke'ye gittiler. Ebû Bekir, insanlara hac ibadetlerini eda ettirdi. Araplar,

---

[29] Bu ayetler, verdikleri sözlerinde durmayan müşrikler ile yapılmış olan muahedelerin feshini tebliğ etmektedir ve kendilerine dört ay müsaade verilen müşriklere ihtar buyurulmaktadır. Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri III, İstanbul 1964, s. 1224 vd.

o sene de cahiliyye devri adetlerine göre, eski vecih ile haclarını eda ettiler. Nihayet kurban kesme günü olduğu zaman Hz. Ali, Resûlullah (sas)'ın kendisine bildirmiş olduğu ayetleri oradaki insanlara ilan etti. Müşriklere, güven içerisinde beldelerine dönmeleri için, Beraat'ın ilan edildiği günden itibaren dört ay mühlet verildiği ve belli bir süreye kadar antlaşmaları olanlar hariç, hiçbir müşrikle ahit ve antlaşma yapılmayacağı belirtildi. Daha sonra Ebû Bekir ile Ali (ra), Medine'ye Resûlullah'ın yanına geldiler. Bu seneden sonra hiçbir müşrik haccetmedi ve Kâbe'yi çıplak olarak tavaf etmedi[30].

Hac emirliği Müslümanların eline geçtikten sonra, Cenab-ı Allah, müşriklerin Mescid-i Haram'a hicri dokuzuncu seneden itibaren girmelerini yasakladı. Bu konuda Allah Teala; *"Ey inananlar, (Allah'a) ortak koşanlar pisliktir. Artık bu yıllardan sonra Mescidi Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer (onların hacca gelmemeleri sonucu iktisadi hayatınız bozulup) yoksulluğa düşmekten korkarsanız; biliniz ki Allah dilerse yakında sizi kendi lutfundan zengin edecektir. Şüphesiz Allah bilendir, hikmet sahibidir."*[31] diye buyurmaktadır. Cahiliyyet adetleri uyarınca yapılmış olan sözleşmeler; İslâm kelimesinin yücelmesinden, Tevhid İnancı'nın egemen olmasından sonra geçerliliklerini yitirmişlerdi. Çünkü Araplar sapıklığa düşüp inhiraf ettikten ve putlara taptıktan sonra Hz. İbrahim'in Hanif inancı, İslâmiyet içinde yeniden doğmuştu. Peygamber efendimizin müşrikleri Kur'ân emri ile Kâbe'den menetmesi, sözleşmeyi bozmak anlamına gelmiyordu. Aksine bu, durumu düzeltmekti. Ama Peygamber efendimiz ile müşrikler arasında yapılmış olan özel sözleşmelere gelince bunlar süreleri doluncaya kadar yürürlükte kalacaklardı[32].

Resûlullah (sas) hicrî 10. yılda yapmış olduğu veda haccı ile Müslümanların bu ibadetle ilgili bilmesi gereken bütün kuralları

[30] İbn Kesir, a.g.e. V, s. 121 vd.
[31] Kur'ân-ı Kerîm, Tevbe-9/ 28.
[32] Muhammed Ebû Zehra, *Son Peygamber Hz. Muhammed*, IV, (Çev: Mehmet Keskin), İstanbul 1993, s. 348..

belirtmiştir. Ayrıca yapmış olduğu bu son hacda irad etmiş olduğu hutbe ile Müslümanlara ve bütün insanlığa son tebliğlerini yaparak insanların sağlam itikat ve sağlam ibadetlerle yaşamalarını buyurmuştur. Resûlullah'tan (sas) sonraki dönemlerde, yöneticiler, Müslümanların Hac ibadetinin düzenli bir şekilde yerine getirilmesi için, özel olarak Hac Emirleri görevlendirmişlerdir.

Sonuç olarak; Hac ibadeti insanlık tarihi kadar eski bir ibadet olup ilk insanla birlikte başladığı görülmektedir. İnsanların sahip olduğu Tevhid İnancı'nın bozulması sonucunda ortaya çıkan itikadî sapmalar, ibadetlerde de görülmeye başlamış ve böylece hac ibadetinde de aslına uygun olmayan bir şekilde uygulamalar görülmüştür.

İslâmiyet'in zuhuruyla birlikte insanların itikadî inançları düzeltilmeye çalışılmış ve bunun neticesinde bu düzelmeler ibadetlere de yansıtılmıştır. İslâm dinine uygun bir hac ibadeti yerleşirken, eski gayri ahlakî ve gayri İslâmî olan hac anlayışı ve uygulanışı ortadan kaldırılmıştır. Böylece; insanlara, sade bir Allah inancı çerçevesinde ve putlardan temizlenmiş bir hac ibadet anlayışı inancı yerleştirilmiştir. Hz. Peygamber özel olarak Müslümanları ve genel olarak ta bütün insanlığı ilgilendiren son mesajlarını, son olarak yapmış olduğu hac ibadeti münasebetiyle vermiştir.

Resûlullah (sas), Müslümanların hac ibadetini aslına uygun ve sırf ibadet maksadıyla yapabilmelerini temin için Mekke'nin fethinden sonra bu işi icra edebilecek kişileri görevlendirerek hac emirliğini tesis etmiştir. Bu işin öneminden dolayı da, en yakın sahabelerinden olan, Hz. Ebû Bekir'i seçmiştir. İslâm'ın beş şartından biri olan hac ibadetinin Allah'ın emrine uygun bir şekilde yapılabilmesinin önderliğini, diğer ibadetlerde olduğu gibi, Hz. Peygamber izah etmiştir. Sonradan gelen İslâm toplumları, hac emirliği müessesesini kendi dönemleri itibariyle günün imkan ve şartlarına uygun olarak yerine getirmeye çalışmışlardır.

Peygamberimizin Risâlet Öncesi Geçim Durumu[1]

Ünal KILIÇ[2]

Giriş

Cahiliye âdetlerine bulaşan ve bunu din telakki ederek yaşam biçimi olarak sürdürmeye çalışan Mekkelilerin yanısıra, aynı toplumda yaşayan ancak cahiliye adetlerinden pek çoğuna bulaşmayan insanlar da mevcuttu. Zulmün, küfrün, ahlaksızlığın ve cehaletin yaygın olduğu söz konusu toplumda, erdemli insanların da olduğu görülmektedir. Bu erdemli insanlar, hemşerilerinden pek çoğunun aksine kız çocuklarının diri diri gömülmesini tasvip etmiyorlar, putlara tapmadıkları gibi bu işi yapanları da yadırgıyorlardı. İnsanlarla muamelelerinde dürüst, ilkeli ve adil idiler. Söz konusu erdemli kişilerden bir

[1] *İSTEM Dergisi* (yıl: 2, sayı: 4, Konya 2004 Asr-ı Saâdet) 189-200.

[2] Prof. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı.

kısmı dinî düşüncelerle böyle davranırken (mesela Hanifler[3] gibi) bir kısmı da sırf fıtratlarındaki safiyet ve tabiatlarındaki doğru ve iyiye teveccüh sebebiyle cahiliye kötülüklerinden pek çoğundan uzak kalıyorlardı.

Kendisine peygamberlik görevi tevdi edilmeden önce Mekke toplumunda akrabaları ve diğer Mekkelilerle yaşamını sürdüren Hz. Muhammed'in doğumundan itibaren sıradan Mekkeliler gibi bir hayat sürdürdüğü anlaşılmaktadır.[4] Hz. Muhammed de cahiliye örf ve âdetlerinin yaşandığı Mekke toplumunda dünyaya gelmişti. Bununla birlikte o da pek çok erdemli kimse gibi bu dönemde revaç bulan çirkinliklerden uzak kalabilmiştir.

Hz. Muhammed'in risâletle görevlendirilmesine kadar geçen hayat çizgisinde dinî, siyasî, ekonomik veya daha başka sahalarda fevkaladeliklere, olağan dışılıklara rastlanılmamaktadır. Hz. Muhammed'in peygamberlikten önceki hayatındaki bu sıradanlık, olağanlık bugün olduğu gibi cahiliye Araplarından bazıları tarafından da onun risâletle görevlendirilmesinin yadırganmasına yol açmıştır.[5] Gerek günümüzde pek çok kimse, gerekse cahiliye Araplarından bazılarının düşüncesine göre peygamber olacak şahsın peygamberlikten sonraki hayatı gibi daha öncesindeki yaşamı da olağanüstü olmalıydı. Onlara göre peygamberlik en zengin, en güçlü, en itibarlı; kısacası sıradan

[3] Hanifler hakkında özet mahiyetinde bir bilgi için bkz., Şaban Kuzgun, "Hanif", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 33-39; İbrahim Sarıçam, "Hz. Muhammed (sas)'in Peygamber Olarak Gönderildiği Ortam", *Diyanet İlmi Dergi- Peygamberimiz Hz. Muhammed (Özel Sayı)*, Ankara 2000, s. 31-32

[4] Hz. Muhammed'in risâlet öncesi yaşantısının sıra dışılıklardan uzak bir şekilde geçtiği hakkında geniş bir değerlendirme için bkz., Bünyamin Erul, "Hz. Peygamber'in Risalet Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım", *Diyanet İlmi Dergi- Peygamberimiz Hz. Muhammed (Özel Sayı)*, Ankara 2000, s. 33-66.

[5] Erul'un ifadesiyle "Hz. Peygamber, kendisine risâlet verilinceye kadar, öylesine tabiî bir hayat sürmüştü ki, peygamberliğini ilan ettiğinde, müşriklerin: "O Zikr (Kur'ân), aramızdan ona mı indirildi?" (Sa'd Suresi 38/8) şeklindeki itirazlarıyla karşılaşmıştı. Bkz., *Hz. Peygamber'in Risalet Öncesi...*, s. 59.

insanların ötesinde özelliklere sahip olan kimselerin hakkıydı. Oysa Allah (cc), peygamberleri sıradan insanlar içinden görevlendirmiştir.[6] Dolayısıyla onların dertlerini, düşüncelerini, sevinç ve kederlerini anlayabilmesi için peygamberlerin de en azından peygamberlik öncesi sıradan insanlara benzer bir hayat sürdürmeleri, onların yaşam biçimlerini, dünya ve dinî hayatla ilgili düşüncelerini bilmeleri önem arz etmektedir. Bu sebeple de biz, Hz. Peygamber'in peygamberlikten önce, içerisinde yaşadığı toplumun pek çok ferdi gibi bir hayat tarzını sürdürdüğünü düşünüyoruz. Zira onun yaşadığı toplumda, zenginlerin yanında fakirler de vardı, zalimler kadar adaleti temine gayret gösterenler, kötü ahlaklı kimseler dışında ahlakî olarak övgüye değer bir durumda olanlar, yaratanını unutup pek çok çeşit ve sayıda ilâhlar edinenler dışında tevhîdî bir inanışta olanlar da vardı. Hz. Muhammed (sas), doğumundan peygamber olarak görevlendirilmesine kadar geçen kırk yıllık zaman diliminde tabiatı gereği diğer bazı Mekkeliler gibi daha ziyade o günün insanları tarafından da nitelendirildiği şekilde emin ve iyi vasıflara sahip olarak yaşamış birisidir. Bu dönem içerisinde onun hayatına hakim olan sıradanlık özellikle onun geçiminde, maişetini temin noktasında daha net olarak görülmektedir. Öyle ki o, diğer bazı Mekkeliler gibi fakir diye nitelendirilebilecek bir tarzda yaşamını sürdürmüştür. Doğumundan itibaren içerisine düştüğü fakirlikten, gençliğine kadar kurtulamamıştır. Fakirlikten kurtularak kimseye muhtaç olmadan yaşamını sürdürebilmesi için gerekli imkanların oluşturulması da yine onun diğer insanlar gibi çalışıp çabalamasıyla mümkün olmuştur. İleride peygamber olarak görevlendirilecek olması ona maddi geçim nokta-i nazarından sıra dışı veya normal olmayan bir ayrıcalık nedeni olmamıştır.

Biz bu makalede Hz. Muhammed'in risâlet öncesinde maddi geçimi itibarıyla o dönemdeki Mekkelilerden pek çoğu gibi aynı kaderi

[6] Bu durumu belirten ayetler için bkz., Kehf 18/110, İsrâ 17/93, Fussilet 41/6.

paylaştığını ortaya koymaya ve onun daha iyi bir geçim tarzını elde etmeye yönelik gayretleri hakkında bilgiler vermeye çalışacağız.

A-Ticaret Hayatına Atılmasına Kadar Hz. Muhammed (sas)'in Geçimi

Bilindiği gibi Hz. Muhammed, Mekke'nin asaletiyle şöhrete ulaşmış Kureyş kabilesine mensup bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir.[7] Söz konusu aile, asaletinin üstünlüğünün aksine maddi olarak fakir denilebilecek bir durumdaydı.

Kabile içerisinde zenginliğiyle tanınan kimseler vardı, ancak Hz. Peygamber'in anne- babası evlendikleri esnada fakir idiler. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de de bu durum şu şekilde ifade edilmektedir:

"O (Allah), seni fakir bulup zenginleştirmedi mi?"[8]

Hz. Peygamber'in dedesi Abdulmuttalib ve daha sonraki dönemlerde de amcası Ebû Tâlib, Mekke reisliklerinde bulunmuşlar fakat, babası Abdullah bu tür imkanlar sağlayabilecek görevlerde bulunmamıştı, dolayısıyla da maddi bakımdan iyi durumda değildi.[9]

---

[7] Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk., Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut 1401/1980, I, 169-170; Mus'ab b. Abdullah ez-Zübeyrî, *Kitabu Nesebi Kureyş*, thk., E.Levi Provençal, Kahire 1951, s. 14 vd.; İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, thk., Abdüsselam Muhammed Hârûn, Kahire 1962, s. 14-40. Hz Peygamberin babası gibi annesi de asil bir kabiledendi. Geniş bilgi için bkz., İbn Hişâm, I, 169; Ebû Cafer Mahammed İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber*, Beyrut trz., s. 9.

[8] Duhâ 93/8.

[9] Watt'a göre "Hz. Muhammed'in kabilesi bir zamanlar Mekke'nin işlerinde söz sahibi idi; ancak, onun peygamberlik görevinden önceki yüzyılın ikinci yarısının ortalarında nüfuzu azalmıştı. Böylelikle Hz. Muhammed, artık daha zayıf ve yoksul bir topluluğun ileri gelen bir üyesi olmaktan daha fazla bir şey değildi. Kabile mensuplarının Suriye ticaretiyle ilişkileri devam etmekteyse de, Abduşşems ve Mahzum'un geniş ölçüdeki ticarî faaliyetlerine onlar belki de katılmadılar veya en azından bu iştirakler önemsizdi." W. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, çev., M. Rami Ayas- Azmi Yüksel, Ankara 1986, s. 39.

Esasen söz konusu görevler, sahibini zengin edecek niteliğe de sahip değillerdi, çünkü bu vazifelerin îfâsı için belli bir birikim ve harcamada bulunmak gerekmekteydi. Bir başka ifadeyle bu görevleri ellerinde bulunduranlar, maddî kazanç elde etmek şöyle dursun, harcamada bulunmak zorunda idiler.

Durumu yukarıda anlatıldığı şekilde olan baba Abdullah'ın ölümü[10] fakir olarak doğacak olan Hz. Muhammed'in aynı zamanda da yetim olarak dünyaya gelmesi anlamını taşıyordu.

Ailenin reisi olan Abdullah b. Abdulmuttalib öldüğünde karısı ve henüz doğmamış çocuğu için[11] yüklü bir miras bırakamadı. Rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Resûlullah'a babasından Ümmü Eymen adında bir cariye ile 5 deve, bir miktar koyun[12], kölesi Şükrân[13] ve bunun Salih adındaki oğlu miras kalmıştır.[14]

---

[10] Babasının vefatı esnasında Hz. Muhammed'in doğmuş olduğu ve hatta 7, 18 veya 28 aylık çocuk olduğuna dair rivayetler de olmakla birlikte kabul edilen görüşe göre o henüz annesinin karnında iki aylık bir çocuktu. Bu konudaki tartışmalar için bkz., Ebü'l-Kasım Abdurrahman b. Abdullah es-Süheylî, *er-Ravdu'l-Unuf*, thk., Abdurrahman el-Vekîl, yy., trz., II, 160; Ali b. Burhaneddin el-Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, Beyrut trz., I, 49-50, Ebü'l-A'lâ Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamberin Hayatı*, çev., Ahmed Asrar, İstanbul 1985, II, 233. Kaynaklarda Abdullah'ın vefat ettiğinde 25 yaşlarında olduğu belirtilmektedir. Bkz., İbn Sa'd, I, 99; Nureddin Ali b. Abdullah es-Semhûdî, *Vefâu'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafâ*, thk., Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut trz., III, 867.

[11] Hz. Muhammed, Abdullah-Âmine çiftinin tek çocuğudur. Bkz., Ebû Abdullah Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, Beyrut trz., I, 98.

[12] İbn Sa'd, I, 100; Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *Kitabü'l-Ahkâmi's-Sultaniyye*, Beyrut trz., s. 171; İbn Kuteybe, *Te'vîlu Muhtelefi'l-Hadîs - Hadis Müdafası*, çev., M. Hayri Kırbaşoğlu, İstanbul 1989, s. 453.

[13] İbn Sa'd'ın belirttiğine göre bu köle Hz. Muhammed'e babasından miras kalmamıştır, Abdurrahman b. Avf'ın kölesi olan Şükrân'ı beğenen Hz. Muhammed, onu, sahibi olan Abdurrahman b. Avf'tan satın almıştır. Bkz., İbn Sa'd, III, 49.

[14] Mâverdî, s. 171. Mâverdî (s. 171'de), Şükrân ve oğlunun da Hz. Peygamber'e kalan miraslar arasında olduğunu meçhul bir siga ile ifade etmektedir. Bazılarına göre Peygamberin babasına mirasçı olması kendisine vahiy gelmeden önce söz konusu olmuştur. İbn Kuteybe, *Hadis Müdafası*, s. 453. Sarıçam'a göre dedesi

Annesi Âmine'den ise Benî Ali mahallesinde, dünyaya geldikleri bir ev miras olarak kaldı.[15] Hanımı Hatice daha Mekke'de iken vefat edince onun Safa ile Merve arasındaki evi ile bir miktar malı da Hz. Peygamber'e kaldı. Resûlullah bu mallarını Mekke'de bırakıp Medine'ye hicret edince Âkîl b. Ebî Tâlib, onun iki evine de el koyup onları satmış bulunuyordu.[16]

Görüldüğü kadarıyla Hz. Peygambere miras olarak önemli bir şey intikal etmedi. Hz. Muhammed'in annesi Âmine, kocasından kendisine kalan az bir mal ve yetim bir çocukla dul kaldı. Sahip olduğu mal varlığı, refah içerisinde yaşamak için yeterli değildi ancak, hayatlarını idame ettirebilecek orandaydı denilebilir.

Maddi imkanlar yetişme çağındaki çocukların hayatlarının şekillenmesi noktasında daha da önem arz etmektedir. Zengin bir ailenin çocuğu olmakla fakir bir ailenin çocuğu olmak arasında sürdürülecek hayatın konforu ve imkanları açısından farklılıklar olacağı kaçınılmazdır. Nitekim Hz. Peygamber daha çocukluğundan itibaren fakirlikle iç içe olmuştur.

---

hayatta iken babası ölen Hz. Muhammed, dede yetimi olduğu için Arap örfü gereği babasından kalan az miktardaki mirastan da mahrum bırakılmıştır. Bkz., *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 73. Annesinin Medine'de vefatı esnasında Hz. Muhammed'i Mekke'ye Ümmü Eymen'in getirdiği şeklindeki rivayetten hareketle babasından geride kalanların Hz. Muhammed'e intikal ettiği söylenebilir. Nitekim daha sonraki dönemlerde de Ümmü Eymen onun bakımı hususunda görev yapmış ve onun tarafından âzâd edilerek hürriyetine kavuşturulmuştur. Buradan hareketle Sarıçam'ın söylediğinin aksine babasının terekesine Hz. Muhammed'in varis olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte şunu da ifade etmek gerekir ki Sarıçam'ın da (*Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 73) belirttiği gibi, bu miras ona kalmış olsa bile, bu mal, onu zengin edebilecek miktarda değildi.

[15] Mâverdî, s. 171.

[16] Mâverdî, s. 171. Hz. Hatice'den Hz. Peygamber'e miras kalan ev, Hz. Muhammed'in hicretinden sonra, önce Akil b. Ebî Tâlib tarafından satılmış, daha sonraki dönemlerde ise Muaviye b. Ebî Süfyan bu evi satın alarak mescit olarak düzenletmiştir. Bkz., Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, thk., komisyon, Beyrut trz., II, 36; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, yay., Carolus Johannes Tornberg, Beyrut 1399/1979, II, 40.

Dönemin geleneklerine göre yetişme çağındaki çocuklar çöle, süt annelere emanet edilerek gönderilirdi. Buralarda çocukların hem şehrin sıcak ve bunaltıcı havasından olumsuz yönde etkilenmemeleri, hem de şehre nazaran daha fasih olarak konuşulan Arapça'nın öğrenilmesi sağlanmış olurdu.[17]

Kurulan bir panayırda süt emzirmek için çocuk arayanlar ve buna mukabil süt anne arayan veliler buluşurlardı. Yapılan anlaşma neticesinde süt annelere verilen çocuklar belli bir dönem zarfında süt annenin yaşadığı yerde ikamet ederdi.

Yukarıdaki mülahazalarla süt anneye verilmek üzere Benî Sa'd kabilesinden Hz. Halime'nin de iştirak ettiği panayıra annesi tarafından götürülen Hz. Muhammed, yetim ve fakir olması sebebiyle kârlı bir müşteri olmadığı düşüncesiyle başlangıçta süt anne adayları tarafından alınmak istenmemiştir. Uzun ve ümitsiz bir bekleyişin arkasından emsallerine nispetle daha az cazip olan, bu sebeple de müşterisiz kalan bir süt anne adayına Hz. Muhammed teslim edilmek zorunda kalınmıştır.[18]

Hz. Peygamber'in yokluk ve sıkıntılarla başlayan hayatı uzun süre böylece devam etmiştir. 6 yaşlarına geldiğinde kendisine hem annelik hem de babalık yapan annesi Âmine'nin ölümüyle[19] Peygamberimizin hayatı daha da bir zorlaşmıştır. Bundan sonra annesiz ve babasız kalmanın acısını dedesi Abdulmuttalib'in himayesinde ve sevgisinde dindirmeye çalışan Hz. Peygamber, dedesinin yanında iki

[17] Süt anneye vermenin çocuğa kazandırdığı hususlar hakkında bkz., Süheylî, II, 167-168; Mehdî Razzakahullahu Ahmed, *es-Sîretü'n-Nebeviyye fî Davi'l-Masâdiri'l-Asliyye*, Riyad 1412/1992, s. 115-116. Hamidullah bu geleneğin günümüzde de devam ettiğini ifade etmektedir. Bkz., *İslâm Peygamberi*, çev., Salih Tuğ, İstanbul 1991, I, 39.

[18] İbn Hişâm, I, 173-176; İbn Sa'd, I, 110-112; Ebü'l-Fida İbn Kesîr, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, Beyrut trz., I, 112-115.

[19] İbn Hişâm, I, 179; İbn Sa'd, I, 116.

yıl yaşamış[20], 8 yaşlarına geldiğinde onun da ölümüyle[21] bir kere daha yetim kalmıştır.

Abdulmuttalib ölmeden önce oğlu Ebû Tâlib'den torunu Muhammed (sas)'in bakımını üstlenmesini istemiştir.[22] Bu vasiyet gereği Ebû Tâlib, maddi imkanı iyi olmamasına[23] rağmen yeğeni Muhammed'in bakımını üstlenmiş ve ona çocuklarından daha fazla ilgi göstermeye gayret etmiştir.[24] Aslında Ebû Tâlib'in Hz. Muhammed'le ilgilenmesinin daha Abdulmuttalib hayatta iken gerçekleştiği de söylenebilir.[25] Zira maddi bakımdan zengin olmayan ve yaşı bir hayli ilerleyen Abdulmuttalib'in Hz. Muhammed'e bakması güç bir işti.

Hz. Peygamber, çocukluk dönemi hariç, kendi geçimini kendisi temin etmeye çalışmış ve himayesi altına girdiği amcasına yük olmamaya gayret sarf etmiştir.[26] Kaynakların verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Hz. Peygamber, içerisinde yaşadığı Ebû Tâlib ailesinin bütçesine katkı sağlama hususunda kendi ifadesine göre diğer

[20] Dedesinin ona karşı sevgisi ve muamelesi hakkında bkz., İbn Sa'd, I, 118-119; İbn Kesîr, *Sîret*, I, 119-120. İbn Sa'd'a göre Hz. Muhammed'in dedesiyle birlikte kaldığı dönem içerisinde bakımını Ümmü Eymen yerine getirmiştir. Bkz., Tabakat, I, 118-119.

[21] İbn İshâk, s. 68; İbn Hişâm, I, 180; İbn Sa'd, I, 117; Taberî, II, 32.

[22] İbn İshâk, s. 69; İbn Hişâm, I, 193; Taberî, II, 32.

[23] İbn Sa'd, I, 119. Maddî imkan bakımından daha sonraki dönemlerde daha sıkıntılı günlerle karşılaşan Ebû Tâlib, hacıların su ihtiyaçlarının temini görev ve yetkisini (sikâye) borçlu bulunduğu kardeşi Abbas b. Abdulmuttalib'e devretmek zorunda kalmıştır. Bkz., Yahya b. Câbir el-Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, thk., Süheyl Zekkâr-Riyad Ziriklî, Beyrut 1996, II, 64; Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut 1974, II, 247.

[24] İbn Hişâm, I, 193-195; İbn Sa'd, I, 119, VIII, 222; Süheylî, II, 183-184; İbnü'l-Esîr, II, 37

[25] Halebî, I, 113; Mehdî Razzakahullahu Ahmed, s. 110.

[26] Nitekim Hz. Peygamber'in bu tavrının daha sonraki dönemde de devam ettiği ve bu doğrultuda pek çok sözlerinin olduğu hadis kaynaklarında zikredilmektedir. Bkz.İbn Mâce, Ticârât, 12.

peygamberler gibi çobanlık yapmış[27], ücret karşılığı Mekkelilerin koyunlarını otlatmıştır.[28]

Hz. Muhammed'in çobanlık yaptığını ifade ettiği hadis-i şeriflerden birisinde[29] yer alan "karârît" ifadesinden hareketle bazıları onun Mekkelilerin koyunlarını veya develerini "karârît" denilen mevkide yaydığını söylemişlerse[30] de daha ziyade tercih olunan görüşe göre Mekke'de böyle bir mevki yoktur, bu sebeple de söz konusu ifade kırat'ın çoğuludur. Dolayısıyla Hz. Muhammed Mekkelilerin sürülerini ücret mukabili otlatmıştır ki esasen bunda yadırganacak bir durum da yoktur.[31] Hz. Muhammed'in akrabalarının dışındaki Mekkelilerin sürülerini ücretsiz otlatması için bir neden de bulunmamaktadır. Bununla birlikte o, ücretli olarak yaptığı çobanlığın dışında, ailenin koyunlarını da otlatarak içerisinde yaşadığı ailenin yükünü hafifletmeye çalışmıştır.

B- Hz. Muhammed (sas)'in Ticarî Hayata Atılmasından Sonraki Geçim Durumu

Hz. Muhammed, kendisinin de dahil olduğu ailenin bütçesine katkı sağlamak açısından sadece çobanlık yapmakla kalmamış, amcaları tarafından oluşturulan kervanlara da iştirak etmiştir. Bu cümleden

[27] Buhârî, İcâre 2, Enbiya 29, Et'ıme 50; Müslim, Eşribe 163; İbn Mâce, Ticârât 5; İbn Hişâm, I, 178; İbn Sa'd, I, 125-126; Halebî, I, 125.

[28] İbn Sa'd, I, 125; Halebî, I, 125-126. İbn Mâce tarafından nakledilen bir Hadise göre Hz. Muhammed, her koyun için bir kırat ücret mukabilinde bu işi yapmıştır. Bkz., İbn Mâce, Ticârât 5.

[29] Bu hadis için bkz., İbn Mâce, Ticârât 5; Buhârî, İcâre 2.

[30] Böylesi bir iddiayı dile getirenler hakkında bkz., Halebî, I, 126; Mevdûdî, II, 245, 1 nd.; Algül, I, 153, 1 nd.

[31] Süheylî, II, 183-184; Halebî, I, 126; Mevdûdî, II, 245, 1 nd.; Algül, I, 153, 1 nd. Kırat (ç. karârît), hacim, uzunluk ve para birimi olarak kullanılmaktadır. Para birimi olarak Mekkelilere göre dinarın 1/24'üne, Iraklılara göre ise dinarın 1/20'sine tekabül etmektedir. Bkz., Muhyiddin el-Fîruzâbâdî, *Kâmusu'l-Muhît*, Beyrut 1406/1986, s. 620; *el-Müncid fi'l-Lüga ve'l-A'lâm*, Beyrut trz., s. 620.

olmak üzere onun, amcalarından Ebû Tâlib ve Zübeyr'in bir kısım ticarî faaliyetleri içerisinde yer aldığı, onların ticaret kervanlarıyla Suriye ve Yemen bölgelerine gittiği ifade edilmektedir. Kaynaklarda fazla ayrıntıya girilmeden verilen bilgilere göre Hz. Muhammed, amcası Ebû Tâlib'le birlikte ilk ticaret kafilesine iştirak ettiğinde daha 9 veya 12 yaşlarında idi.[32]

Hz. Peygamber'in 9 veya 12 yaşlarında gerçekleştirdiği ticarî seyahatten sonraki 10 yıllık dönemi hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamakla birlikte bu dönemde de onun boş durmadığı, en azından Ebû Tâlib tarafından ticareti yapılan malların Mekke'de satılması konusunda amcasına yardımcı olduğu söylenebilir.[33]

Mekke vadisinin sudan mahrum bulunması sonucu burada ziraat yapılamıyordu.[34] Tarihçiler, Hz. Peygamber'in ailesi içinde bir imalat yahut sanat dalıyla uğraşan meslek sahipleri hakkında malumat vermemektedirler. Bunun dışında geriye sadece ticarî konular kalıyordu.

---

[32] İbn Hişâm, I, 194-196; İbn Sa'd, I, 120-124. Bu sırada Hz. Peygamberin kaç yaşında olduğu hususunda kaynaklar özellikle iki farklı rakam üzerinde durmaktadırlar. Bazı kaynaklarda dokuz yaşında olduğuna dikkat çekilirken (bkz., İbn Habîb, s. 9; Taberî, II, 32; Süheylî, II, 221; Hamidullah, I, 47), bazı kaynaklarda ise on iki yaşında olduğu ve bunun daha doğru olduğu belirtilmiştir. (bkz., İbn Sa'd, I, 121; Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasan ed-Diyarbekrî, *Tarihu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefîs*, Beyrut 1283, I, 257) Hz. Peygamber'in ilk ticarî seyahati hakkında bilgi veren ve ilk siyer kaynaklarından olan İbn İshâk ve İbn Hişâm'ın Peygamberimizin bu esnada kaç yaşlarında olduğuna dair bilgi vermemesi ise dikkat çekici niteliktedir. Gerek İbn İshâk gerekse onu kaynak olarak kullanan İbn Hişâm peygamberimizin yaşıyla ilgili olarak bir rakam vermek yerine sadece "ğulâm= genç" tabirini kullanmışlardır. Krş. bkz., İbn İshâk, s. 73-75; İbn Hişâm, I, 194-197. Bu konuda geniş bir değerlendirme için bkz., Ahmet Turan Yüksel, "Bir Tacir Olarak Hz. Peygamber", *Diyanet İlmi Dergi Peygamberimiz Hz. Muhammed-Özel Sayı*-Ankara 2000, 138, 5. nd.

[33] Hamidullah, I, 48. Hamidullah ayrıca Ebû Tâlib'in Mekke'de bir ticarethaneye sahip olduğundan bahsetmektedir. Bkz., *İslâm Peygamberi*, I, 48.

[34] Mekke'nin bu durumu bir Kur'ân ayeti ile de belirtilmektedir. Bkz., İbrahim 14/37.

Mekke ticareti kervanlarla gerçekleştiriliyordu. Hamidullah'ın da belirttiği gibi "bu konuda tarihçiler yüzde yüze kadar varan bir ticarî kârdan bahsederlerse de bu mesleğin icrasında küçük sermaye bir değer taşımamaktaydı. Bundan ayrı bir takım tehlikeler de mevzubahistir: Yol kesen eşkıyanın yağmacılık tehlikesi bir yana, uzun süren seyahatler esnasında yük develeri, bazen yarı yolda ölebiliyorlardı. Kervanda çalışan işçilere ve hayvanlara ait masraflar, yurttakine nispetle daha da yüksek meblağlara varıyordu. Aynı zamanda muhafız kıtaları, gümrükler ve daha bir çok görünmez masraflar için nakdî ödemeler yapmak icap ediyordu."[35]

Yukarıdaki sebeplerle müstakil olarak ticarî kervan tertip etmek, büyük bir sermayeyi gerektiriyordu. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Hz. Peygamber'in gençlik yıllarında bu nitelikte bir sermayesi yoktu. Bu noktada kader-i ilahinin imdadına yetiştiği görülmektedir.

Daha önce de ifade olunduğu üzere Hz. Muhammed, çoluk çocuğu fazla olan amcasına yardım etmek için küçüklüğünden beri hem kendilerinin, hem de Mekkelilerin koyunlarını gütmüş, bu arada başka işler de yapmıştır. Ama özellikle 20-25 yaşlarına gelen bir genç olarak koyun gütmesi ve benzeri işler onun için yeterli olamazdı. Zira bundan böyle evinde kaldığı amcasına maddî destekte bulunmasından başka kendi hayatını düzenlemesi, ev bark sahibi olması için daha güvenli ve düzenli bir rızk elde etmesi gerekmekteydi. Böylesi bir gelir ise dönemin Mekke'si şartlarında daha ziyade ticaretle elde edilebilirdi. İmadüddin Halil'in de belirttiği[36] gibi Ebû Tâlib de bu şekilde düşünmüş olmalıdır ki, bu maksatla yeğeni Hz. Muhammed (sas)'e belki çok kâr eder diye Hz. Hatice'nin ticaretine katılıp hissedar olmasını teklif ve teşvik etmiştir.

[35] Hamidullah, I, 56.
[36] İmadüddin Halil, *Muhammed Aleyhisselam*, çev., İsmail Hakkı Sezer, Konya 2003, s. 46.

Hz. Peygamber, yetişme çağında gerçekleştirdiği ticarî faaliyetlerinde gayet başarılı olmuş olmalı ki güvenli bulduğu kişilerle ortak ticaret yapan Hatice bnt. Huveylid'in dikkatini çekmiştir.

Ticaretle meşgul olan Hatice bnt. Huveylid, zenginlik, güzellik ve asaletiyle tanınıyordu. Dul bir hanımdı. İki defa evlenmiş, her iki evliliğinden de birer tane çocuğu olmuştu. Henüz pek genç olmasına rağmen yapılan evlilik tekliflerini mütemadiyen geri çeviriyordu. Mudârebe (sermaye-emek ortaklığı üzere kurulan işletme) usulüyle ticaretten anlayan kişilerle anlaşarak ticaretini sürdürüyordu.[37] Dahlan'ın belirttiğine göre Hz. Hatice kervanının sevk ve idaresine memur ettiği şahsa hem belirli bir ücret hem de kârdan belli oranda hisse veriyordu.[38]

Tanıdıklarının tavsiyesi üzerine, çevresinde üstün ahlak sahibi ve güvenilir bir genç olarak bilinen Hz. Muhammed ile ortaklık antlaşması yaptı.

Bahsi geçen ortaklığın kimin teşebbüsüyle gerçekleştiği hususunda kaynaklarda değişik bilgiler bulunmakla birlikte[39] bizim

---

[37] İbn İshâk, s. 81; İbn Hişâm, I, 203; İbn Sa'd, I, 131; Taberî, II, 34-35. Ayrıca bkz., Hamidullah, I, 57; M. Yaşar Kandemir, "Hatice", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 465.

[38] Ahmed Zeyni Dahlan, *es-Sîretü'n-Nebeviyyeti ve'l-Âsâru'l-Muhammediyye*, (Halebî'nin es-Sîretü'l-Halebiyye isimli eserinin kenarında), Beyrut trz., I, 104.

[39] İbn Sa'd'ın el-Vâkıdî'ye dayanarak naklettiği rivayete göre Hz. Peygamber'in 25 yaşlarında olduğu bir dönemde, amcası Ebû Tâlib Peygamberimize, geçim şartlarının ağırlaştığından, kendisinin de çalışamayacak derecede yaşlandığından yakınmış; Hatice bnt. Huveylid'in tertip ettiği kervanlarda şayet isterse ücret mukabilinde görev alabileceğini telkin etmiştir. Bu konuşmanın hemen sonrasında Hatice'nin yanına giden Ebû Tâlib, bu konuda Hatice ile bizzat görüşerek yeğeninin diğer görevlilerin aldığının iki mislini almak şartıyla kervana iştirak edebileceğini söylemiş, Hatice de bu teklife razı olmuştur. Bu konuda bkz., İbn Sa'd, I, 129. Hamidullah'ın da aynı kanaatte olduğu anlaşılıyor. Bkz., *İslâm Peygamberi*, I, 57-58. Diğer taraftan mudârebe yöntemiyle ticaret yapan Hz. Hatice, Hz. Muhammed'in dürüstlüğü, güvenirliliği ve ticarî tecrübelerinden diğer Mekkeliler gibi haberdar olduktan sonra bizzat haber göndererek ondan kervanının başına geçmesini isteyerek diğerlerine verdiği ücretin iki mislini (görevlendirdiği diğer

çalışmamızın maksadı bakımından zikredilmesi gereken husus şudur ki Hz. Peygamber, Hz. Hatice tarafından sermayesi verilerek hazırlanan ticaret kervanlarına iştirak etmiş ve gayet de büyük kârlarla geri dönmüştür.[40]

Hz. Peygamber'in Hz. Hatice ile sürdürdüğü ortaklık süresince birkaç kervan tertip ettiği görülmektedir.[41] Söz konusu kervanlar neticesinde Hz. Peygamber'e olan güveni daha da artan Hz. Hatice, nihayet onu Suriye'ye müteveccihen gönderilecek müstakil ve büyük sermayeyle oluşturulan bir kervanın idaresine geçirmiştir.[42]

Söz konusu ticarî seferin sonunda Hz. Hatice'nin daha önceden gönderdiği kervanlardan daha fazla kâr elde ettiği ve sefer dönüşünde

---

şahıslara sefer başına iki genç deve ücret mukabili verirken ona dört genç deve vermeyi kabul etmişti) vereceğini de vaad etmiştir. Geniş bilgi için bkz., İbn İshâk, s. 81; İbn Hişâm, I, 203; Taberî, II, 35; İbnü'l-Esîr, II, 39; Halebî, I, 132-133; Watt, s. 45. Kandemir'e göre ise Hatice bnt. Huveylid, yakınlarının tavsiyesiyle böyle bir ortaklığı gerçekleştirmiştir. Bkz., "Hatice", *DİA*, XVI, 465.

[40] İbn İshâk, 81-82; İbn Hişâm, I. 2012-203; İbn Sa'd, I, 129-131; Taberî, II, 34-35. Ayrıca bkz., Hamidullah, I, 56-59.

[41] Bu konuda geniş bilgi için bkz., Hamidullah, I, 57; Celal Yeniçeri, "Peygamber Ailesinin Gelirleri ve Geçimi", *Bütün Yönleriyle Asr- ı Saâdett'te İslâm*, ed. Vecdi Akyüz, İstanbul 1994, I, 320, Yüksel, s. 141. Halebî'ye göre Hz. Muhammed, Hz. Hatice namına beş sefere katılmıştır. Beş seferin dördü Yemen bölgesine müteveccihen, birisi ise Suriye'ye yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Yemen'e sevk edilen kervan Suriye'ye nazaran daha kısa zamanda ticareti sonlandırıyor ve kısa sürede dönüyordu. Herhalde bu sebeple Suriye'ye gönderilen kervandan daha az kârla dönüyordu. Öyle anlaşılıyor ki Hz. Muhammed, Yemen civarına gönderilen ve daha az sermayeyi gerektiren ticarî teşebbüslerde denendikten sonra Hz. Hatice tarafından daha kapsamlı Suriye kervanının başına getirilmiştir. Bkz., Halebî, I, 136.

[42] İbn İshâk, s. 81; İbn Hişâm, I, 203; İbn Sa'd, I, 129; Taberî, II, 35. Sarıçam'a göre ikisi de Mekkeli olduğu için Hz. Hatice ile Hz. Muhammed birbirlerini tanıyorlardı, ancak söz konusu ticarî kervan onların daha da yakından tanışmalarına vesile olmuştur. Bkz., Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 68.

Hz. Peygamber ile Hz. Hatice'nin evliliğinin gerçekleştiği de kaynaklarda ortak olarak zikredilen bir husustur.[43]

Yukarıda zikredilen bilgilerden de anlaşıldığı kadarıyla Hz. Peygamber, gerek yetişme çağında gerekse gençlik döneminde boş durmamış; amcası Ebû Tâlib'e yük olmamaya gayret göstermiş ve bu uğurda dönemin Mekke'sinde geçerli iş kolu olan ticaretle meşgul olmuştur.

Ebeveynsiz olarak büyüyen ve maddî imkanları bakımından hiç de zengin sayılamayacak bir durumda olan amcasının yanında evlenene kadar kalan Hz. Muhammed'in evlilik esnasında hanımı Hz. Hatice'ye verdiği mehir, diğer hediyeler ve düğün esnasında davetlilere ikram ettiği yiyecekler[44] göz önünde bulundurulursa onun ticareti esnasında en azından kendi düğününü kimsenin katkısına ihtiyaç duymadan yapabilecek seviyede para kazandığı neticesine varılabilir.

Evlilik akabinde[45] hanımı Hz. Hatice'nin evine taşınan Hz. Peygamber'in[46], eşi Hz. Hatice ile olan ortaklığının ne kadar daha devam ettiği hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Ancak evliliğinden 15 sene geçtikten sonra 40 yaşlarında iken peygamberlikle görevlendirildiği anın dehşetiyle evine döndüğünde hanımı Hz. Hatice onu teskin etmek için şunları ifade etmiştir:

---

[43] Geniş bilgi için bkz., İbn İshâk, s. 81-82; İbn Hişâm, I, 203-205; İbn Sa'd, I, 129-133; Taberî, II, 35. Diğer taraftan bu evlilik, Suriye'ye müteveccihen gönderilen ve büyük kârlarla dönen kervan olayından iki ay yirmi beş gün sonra gerçekleştirilmiştir. Bkz., Dahlan, I, 106; Mevdûdî, II, 259.

[44] İbn Hişâm'a göre (I, 206) mehir olarak 20 dişi deve verilmiştir. İbn Habib'e göre ise (*Muhabber*, s. 79) 480 veya 500 dirhem gümüş verilmiştir. Verilen mehirle ilgili farklı rakamlar hakkında bkz., Halebî, I, 204-205; Ahmed Zeyni Dahlan, I, 204. Hamidullah, düğün sonrası iki devenin kesilerek misafirlere ikram etmesinden hareketle düğüne yaklaşık olarak 200 kişinin katıldığını söylemektedir. *İslâm Peygamberi*, I, 64.

[45] İbn Sa'd'a göre nikahtan birkaç gün sonra amcasının evinden ayrılmıştır. Bkz., *Tabakât*, I, 134.

[46] Hamidullah, I, 64.

"Hiç korkma! Allah Teala seni asla mahcup etmez. Zira sen, akrabalarına yardım eder, kimsesizlerin geçimini üstlenir, fakiri gözetir, misafire de ikram edersin..."[47]

Bu ifadeler Hz. Muhammed'in doğrudan veya bir ortağı vasıtasıyla kendi ailesine yetmesinin ötesinde akrabalarına, kimsesizlere ve fakirlere yardımda bulunacak ve misafirlerini ağırlayacak kadar bir gelir temin ettiğini göstermektedir.[48] O zamanlar çoluk çocuğa da karıştığı ve Hz. Hatice'den süt emme çağındayken ölen Kasım dahil 6 çocuğu olduğu düşünülürse, ev ihtiyacının bile küçümsenmeyecek miktarda bir gelir gerektirdiği kolayca anlaşılır.[49] Eğer işletilmiyorsa, hanımının serveti de Mekke gibi bir yerde uzun seneler yetecek bir durumda olamazdı.[50]

Hz. Peygamber'in evlendikten sonra hanımı Hz. Hatice'nin parasını kullanmadığı, ancak ailesinin geçimini sağlamak üzere yeteri miktarda para kazandığı anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in kendi hesabına ticaret yaparken, Hz. Hatice'nin işlerini de takip etmesi mümkün görünmektedir.[51] Bununla birlikte Hz. Muhammed'in evlilik sonrası hanımının mallarıyla ilgilenmesi onun, karısının mallarında

[47] İbn İshâk, s. 122; Buhârî, Bedü'l-Vahy 1, Tefsir 96; Müslim, İman, 252; İbn Sa'd, I, 195.

[48] Kaynaklardan bazılarında yer alan bir rivayete göre Hz. Muhammed, memleketindeki kıtlık sebebiyle hayvanlarının telef olduğunu söyleyerek dert yanan süt annesi Hz. Hâlime'ye karısı Hz. Hatice ile görüşerek -ve belki de onun da onayını alarak- 40 koyun ve erzak yüklü bir binit devesi vermiştir. Bkz., İbn Sa'd, I, 113-114; Süheylî, I, 111; Hamidullah, I, 65.

[49] Hz. Muhammed, kendi çocukları dışında amcası Ebû Talib'in oğlu Hz. Ali'yi de 36 yaşlarında iken (Hz.Ali henüz 5-6 yaşlarında idi) evine almış ve onun da bakımını üstlenmiştir. Bkz., İbn Hişâm, I, 264; Hamidullah, I, 66.

[50] Yeniçeri, I, 320-321. Watt'a göre Hz. Muhammed'in kızlarını Mekke'nin ileri gelen oğullarıyla evlendirmesi onun kabileler arasında ümit verici gençlerden birisi olduğu anlamına gelmektedir. Bkz., *Hz. Muhammed Mekke'de*, s. 46.

[51] Hamidullah, I, 66. Hamidullah'a göre "Mekkeliler arasındaki örfe göre kadının mal varlığı, nikahtan sonra asla kocanın malları haline gelmez, zevcenin sahip olduğu mallar kadının mülkiyetinde kalmaya devam ederdi." *İslâm Peygamberi*, I, 66.

tek yetkili kişi olduğu şeklinde anlaşılmamalıdır. Zira Hz. Muhammed evlilik sonrası mal ortaklığı şeklinde mütalaa edilebilecek bir şekilde eşinin ticarî işlerini üstlenmiş olmakla birlikte, elde edilen gelirlerin tasarrufu hakkında zaman zaman zevcesinin görüşlerine de müracaat etmiştir. Nitekim daha önce de hakkında bilgi verildiği üzere Hz. Muhammed, süt annesinin çektikleri sıkıntıları, yaşadıkları kıtlığı söylemesi üzerine o, Hz. Hatice ile bu hususta görüşmede bulunmuş ve muhtemelen onun da onayı üzerine süt annesine belirli bir yardım[52] yapmıştır.

Yukarıdaki mülahazalarla evlilikten sonra Hz. Peygamber'in Yemen, Necd ve Necrân'a sefer yaptığı, hac mevsiminde Ukâz ve Zülmecâz panayırlarına iştirak ettiği; diğer zamanlarda ise Mekke'de toptancılık yaptığı ifade edilmektedir. Bu tür faaliyetlerinin de otuz yaşlarının ortalarına kadar devam ettiği, bu yaştan itibaren ise, daha çok tefekkür ve inzivaya zaman ayırdığı da bu konuda üzerinde durulan bir husustur.[53]

Kaynaklarda Hz. Peygamber'in risâlet öncesi hayatında ve muhtemelen kendi başına ticarî teşebbüslerde bulunabildiği otuzlu yaşlardayken Sâib b. Ebî Sâib (Kays b. es-Sâîb)'le ortaklık kurduğu ve bu iki ortağın birbirleriyle uyumlu bir şekilde ticarî faaliyetlerde bulundukları, sonuçta ise aradan yıllar geçmesine (Mekke'nin fethi esnasında) rağmen ortakların birbirlerinden memnuniyetlerini dile getirdiklerine dair bilgiler bulunmaktadır.[54] Öyle anlaşılıyor ki Hz. Muhammed, sadece zevcesi Hz. Hatice'nin ortağı veya onun işlerini üstlenen bir kişi değildi; o, aynı zamanda başkalarıyla da ticarî ortaklıklar kurarak geçimini temin etmeye çalışıyordu. Ayrıca ticarî faaliyetlerdeki titizliği ve sözüne sadakati onun ticaret piyasasında güvenilen bir şahıs olmasına vesile oluyordu. Nitekim Hz. Muhammed (sas), alış-verişte

[52] İbn Sa'd, I, 113-114.
[53] Yüksel, s. 142.
[54] Ebû Davud, Edeb 17; İbn Mâce, Ticârât 63; İbn Hanbel, III, 425; Halebî, I, 136-137. Ayrıca bkz., Mevdûdî, II, 264; Algül, I, 167.

bulunduğu Abdullah b. Ebi'l-Hamsâ'ya borcunu ödemek üzere randevulaşmış, Abdullah'ın randevuyu unutup gelmemesine rağmen randevu mahallinde iki gün onu beklemiştir.[55]

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı kadarıyla Hz. Peygamber, kendisine peygamberlik verilmeden önceki dönemde de kendisini ve ailesinin yaşantısını kimseye muhtaç olmadan sürdürebilmesi için gerekli çabayı göstermiş ve bunu başarmıştır. Onun para biriktirmek veya zengin olmak gibi bir hevesinin olmadığı da anlaşılmaktadır.

Maddî imkanlar ve yaşam kalitesi bakımından peygamberliğin Hz. Muhammed'in hayatında herhangi bir değişikliğe yol açmadığı ifade edilmelidir. Zira o, yine eskisi gibi çarşı pazarda rızkını kazanmak için çalışıyor, halkın arasına karışıyor ve ailesinin geçimiyle ilgileniyordu.[56]

Burada şunu kaydetmek yerinde olacaktır ki, peygamberlik vazifesi Resûlullah ailesinin gelirini büyük ölçüde azaltmış ve hatta bir süre tamamen kesintiye bile uğratmıştır. Kaynaklar onun, ailesini, hicrî 3. ve 4. yıllara kadar ne ile geçindirdiği hususunda bir bilgi vermezler. O ve ailesi bu tarihlere kadar büyük sıkıntılara düşmüşlerdir ki aynı sıkıntıları ilk müslümanlar da aynı ölçüde çekmişlerdir; şu kadar var ki onların böylesine büyük bir sorumlulukları yoktur. Bir yandan ilahi vazifeyi yerine getirme mecburiyeti, öte yandan tabiatından kaynaklanan beşeri istekler, aile mesuliyeti ve ayrıca toplumun sert ve vahşi tepkisi, bütün bunlar ona, ancak bir peygamberin dayanabileceği külfetler getiriyordu.[57]

Resûlullah'ın nübüvvetinin Mekke döneminde mal varlığında artıştan ziyade azalmalar olduğu hatta kimi zaman bu mal

[55] İbn Sa'd, VII, 59; Halebî, I, 137. Ayrıca bkz., Mevdûdî, II, 264; Algül, I, 167

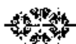
[56] Mekkeli müşriklerin Peygamber'in maddi imkanlar bakımından zenginleşmemesini yadırgamaları da bu noktada hatırda tutulmalıdır. Krş. bkz., Furkan 25/7-8, 20.

[57] Yeniçeri, I, 322.

varlığının tamamen tükendiği söylenebilir. Özellikle bi'setin yedinci yılında Mekke müşrikleri tarafından uygulanan ambargo esnasında diğer müslümanlar gibi Peygamberimiz ve ailesinin de çok sıkıntılara düştükleri, hatta günlerce aç kaldıkları kaynaklarımızda nakledilmektedir.[58]

Sonuç

Hz. Muhammed henüz dünyaya gelmeden babasını, altı yaşındayken de annesini kaybetmiş fakir bir ailenin çocuğu olarak çocukluk dönemini geçirmiştir. Annesinin vefatından sonra bakımını üstlenen dedesi ve amcası da toplumda sevilip sayılmalarına karşın maddî olarak zengin denilebilecek durumda değillerdi. Hatta onların fakir oldukları da söylenebilir. Hz. Muhammed iş görebilecek kadar büyüyüp geliştikten sonra kendisine kucak açan ve öz anne-baba şefkatine benzer şekilde muamelede bulunan amcasının geçimine katkı sağlamak için harekete geçmiştir. Başlangıçta tecrübesi ve sermayesi olmadığı için ticarî seferlere iştirak yerine çobanlık veya amcasına diğer işlerde yardım etmeye çalışmıştır. Ticarette tecrübe elde ettikten sonra Hz. Hatice ile gerçekleştirdiği evlilik neticesinde gerekli sermaye birikimini de elde eden Hz. Muhammed, kendi geçimini kendi sağlayabilecek bir maddî güce ulaşmıştır. Ticarî gayretleri semerelerini vermiş, Hz. Muhammed sadece kendi geçimini sağlamakla kalmamış, akrabalarına ve diğer ihtiyaç sahiplerine de zaman zaman maddî yardımlarda bulunmuştur. Onun ticarî işlerinde de dürüst olduğu pek çok kimse tarafından ifade edilmiştir. Rivayetlerden hareketle Hz. Muhammed'in ticarî faaliyetlerinin onu zenginler sınıfına sokacak büyüklükten uzak olduğunu da söyleyebiliriz. Bununla birlikte o, zengin sayılmamakla birlikte en azından kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu ailesinin geçimini bizzat gerçekleştirebilmiştir.

[58] İbn Hişâm, I, 397-400; İbn Sa'd, I, 208-210; Taberî, II, 74-76.

Aile Reisi Olarak Hz. Peygamber'in Geçim Vasıtaları[1]

Kasım ŞULUL[2]

Giriş

İslâm öncesi devirde; yani Câhiliye'de -İbn İshâk'ın kaydettiği gibi- Mekke, ekonomisi ticâret üzerine kurulu bir şehirdi: وَكَانَتْ قُرَيْشٌ قَوْمًا تُجَّارًا.[3] Şöyle ki:

Arap yarımadasının kuzeyinde Batnı-Mekke (Bekke) adı verilen bir vadi üzerinde kurulan Mekke, Arap yarımadasında Kızıldeniz'in doğu sahilinde uzanan, kuzeyde Ürdün'ün liman şehri Eyle'den (Akabe) güneyde Yemen sınırındaki Asîr'e ve doğuda Necid çöllerinden Irak'a kadar uzan Hicaz coğrafi bölgesinin merkezidir. Şehir, Kızıldeniz'e 75 km uzaklıktadır ve Kızıldeniz ile bağlantısı Câhiliye döneminde Şuaybe Limanı, İslâm'dan sonra ise Cidde Limanı vasıtasıyla

---

[1] *III. Kutlu Doğum Sempozyumu: "Küreselleşen Dünyada Aile"*, (18-19 Nisan 2009, Şanlıurfa).

[2] Harran Üniversitesi İlahiyât Fakültesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı.

[3] Abdülmelik b. Hişâm el-Himyerî (ö. 218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakkâ - İbrâhîm el-Ebyarî - Abdülhâfız Şelbî, Mısır 1936, I, 199; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Hâlid et-Taberî (224-310/838-923), *Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrut 1987, III, 96-97.

sağlanmıştır. Yemen-Suriye ticaret yolu üzerinde kurulu bir şehre sahip olan Mekkeliler, uluslararası alanda ticarî bazı imtiyazlar elde etme başarısını göstermişlerdir.[4] Bu sebeple Mekkeliler, her yıl kışın Yemen ve Habeşistan'a, yazın Suriye ve Anadolu'ya kadar uzanan ticarî amaçlı yolculuklar yaparlardı.

Mekke çevresinde Mecenne, Zülmecâz ve Ukâz gibi serbest ticaret merkezleri de bulunmaktadır. Mesela Tâif'in kuzey doğusunda, Tâif ile Nahle arasında bulunan Ukâz çarşısı, Arap Yarımadası'nda kapalı çarşı tarzındaki en büyük serbest ticaret merkezlerinden biri idi. Ukâz, şehir mesabesinde bir yerleşim birimi olup, zirâî alanları, hurma bahçeleri ve suları çok olan bir yerdi.[5] Ukâz çarşısında tüccârlardan bir nevi gümrük vergisi olan uşûr (عشور) ile koruma veya himaye ücreti (خفارة) [6] alınmazdı. Bu çarşıya başta Kureyş, Hevâzin, Gatafân, Huzâa, el-Hâris b. Abdimenât oğulları olan Ehâbîş kabileleri, Adel, Mustalık ve daha başka pek çok Arap kabilesi gelip ticârî faaliyetlerde bulunurdu. Arap yarımadasının diğer çarşılarına göre en kaliteli ve nadir bulunan mallar bu çarşıda satılırdı. Bu çarşıda yüksek düzeyli edebî faaliyetler de icra edilirdi. Ukâz'da, umuma açık ticarî faaliyetlerin, Şevvâl ayında, Zilkâde'nin ilk yirmi gününde veya son on beş gününde yapıldığına dair bilgiler bulunmaktadır.[7]

Diğer taraftan Mekke'nin içinde bulunduğu Arap Yarımadası düzensiz bir dikdörtgen şeklinde olup, dünya haritasında merkezî bir yer işgal etmektedir. Yarımada kuzeyde Filistin ve Suriye, kuzey-doğuda Irak ve İran, doğuda Basra Körfezi, güneyde Umman Denizi ve Aden Körfezi, batıda Kızıldeniz ve Afrika kıtasıyla çevrilidir. Dört

[4] el-Kureyş Sûresi, 106/1-4.

[5] el-İdrîsî, *Nüzhetu'l-Muştâk fî İhtirâki'l-Afâk*, I, 46 (eş-Şâmile).

[6] خَفَرَه خَفراً إذا أخذ منه خَفارة أي جُعلاً لِيُجيرَه ويَكفله

[7] Ebû Ali el-Marzûkî el-İfahânî, *el-Ezmine ve'l-Emkine*, I, 200-201 (eş-Şâmile); Zamehşerî, *el-Cibâl ve'l-Emkine ve'l-Miyâh*, I, 18 (eş-Şâmile); Muhammed b. Abdilmünim el-Himyerî, *er-Ravdu'l-Mu'târ fî Ahbâri'l-Aktâr*, thk. İhsân Abbâs, Beyrut 1980, s. 411; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, IV, 142 (eş-Şâmile).

bir tarafında – Dumetülcendel, Busra, Ezruh, Eyle (Akabe), Nazet, Bedir, Mina, Mecenne, Zülmecâz, Ukâz, Cüreş, Hubâşe, Sana, Aden, Rabiye, Sihr, Suhar, Daba ve Muşakkar gibi- kadim serbest ticaret merkezleri bulunan yarımada, üç kıtaya (Asya, Afrika ve Avrupa) rahatça ulaşabilecek konumda, üç kıtayı birbirine bağlayan deniz ve kara yolları ile tarihi ipek yolunun deniz ve kara güzergâhlarının kavşak noktasındadır.

Netice itibariyle Mekke, ekonomisi ticâret üzerine kurulu, uluslararası alanda ticarî bazı imtiyazlar elde etmiş, ticârî konumu güçlü bir şehirdir. Coğrâfî vaziyeti Mekke'nin ticârî konumunu desteklemiştir. Zira hem Mekke ve Hicaz hem de Arap Yarımadası dünya haritasında merkezî bir yer işgal etmektedir ve etrafı serbest ticaret merkezleriyle sarılı olup tarihi ipek yolunun kara ve deniz güzergâhlarının kavşak noktasındadır.

Bu sebeple Hz. Peygamber, ekonomik hayatta ticaretin revaçta olduğu bir toplum ve coğrafyada yetişmiş oldu. Henüz çok genç yaşta el-Emîn vasfıyla ünlenen Hz. Peygamber (as), hayatı boyunca, israfsız bir cömertliği ve cimrilikten uzak bir tutumluluğu en üst düzeyde kendisinde birleştirmiştir. O (as), ilâhî berekete mazhar, nimetin kıymetini bilen, her hâlükârda şükreden, sahip olduğu her nimet ve imkâna ilâhî emanet gözüyle bakan, emeğe ve üretime büyük değer veren fevkalade âlicenap bir şahsiyettir.

Hz. Muhammed (as), iş hayatını gayet adil ve dürüst olarak sürdürdü. Alışveriş yaptığı hiçbir kimsenin şikâyetine meydan vermedi. Her zaman sözünü tutardı. Çok genç yaşlarda dürüst ve doğru sözlü bir tacir olduğu herkesçe biliniyordu. Diğer insanlarla olan ilişkilerinde daima büyük bir sorumluluk ve dürüstlük anlayışına sahipti.

O (as), yalnızca hakkaniyet ve dürüstlük esaslarına dayalı bir ticaret yapmakla kalmadı, doğru ve âdil ticari muameleler konusundaki temel ilkeler de vazetti. İlişkilerindeki dürüstlük, adalet ve doğruluk

her tüccar ve işadamı için takip edilecek ebedî kurallar haline geldi. Bu ebedî altın kuralları, -hicretten sonra, Medine döneminde- beyan eden Resûlullah'ın (as) hadîslerinden bazıları şöyledir:

1- "Kendin ve ailen için helal yoldan çalış. Zira bu Allah yolunda bir çihaddır. Bil ki, Allah'ın yardımı meşru ticaretle birliktedir" (وَابْتَغِ عَلَى نَفْسِكَ وَعِيَالِكَ حَلالاً، فَإِنَّ ذَلِكَ جِهَادٌ فِي سَبِيلِ اللهِ، وَاعْلَمْ أَنَّ عَوْنَ اللهِ فِي صَالِحِ التِّجَارَةِ) [8]

2- "Hiç kimse elinin emeğiyle kazandığından daha hayırlısını yememiştir. Allah'ın Peygamberi Davud (as) da elinin emeğinden yer idi" (مَا أَكَلَ أَحَدٌ طَعَامًا قَطُّ خَيْرًا مِنْ أَنْ يَأْكُلَ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ ، وَإِنَّ نَبِيَّ اللهِ دَاوُدَ - عَلَيْهِ السَّلامُ - كَانَ يَأْكُلُ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ)[9]

3- "Muhakkak helâl belli, haram da bellidir. İkisi arasında (helâl veya haram olduğu belli olmayan) birtakım şüpheli şeyler vardır ki, çok kimseler onları bilemezler. Şüpheli şeylerden sakınan kimse, dinîni ve ırzını korumuş olur. Şüpheli şeylere dalan kimse, harama düşer. Nitekim (içine girmek yasak olan beylik) koru etrafında (davarlarını) otlatan çoban da çok sürmez haram sahada otlatabilir. Haberiniz olsun, her hükümdarın (kendisine mahsus) bir korusu olur. Gözünüzü açın, Allah'ın (yeryüzündeki) korusu da haram ettiği şeylerdir. Uyanık olunuz! Bedenin içinde bir parça et vardır ki, o iyi olursa bütün ceset iyi olur, o bozuk olursa bütün ceset bozulur. Dikkat edin! İşte o (et parçası) kalptir": (إِنَّ الْحَلاَلَ بَيِّنٌ وَإِنَّ الْحَرَامَ بَيِّنٌ وَبَيْنَهُمَا مُشْتَبِهَاتٌ لاَ يَعْلَمُهُنَّ كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ فَمَنِ اتَّقَى الشُّبُهَاتِ اسْتَبْرَأَ لِدِينِهِ وَعِرْضِهِ وَمَنْ وَقَعَ فِي الشُّبُهَاتِ وَقَعَ فِي الْحَرَامِ كَالرَّاعِي يَرْعَى حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ أَنْ يَرْتَعَ فِيهِ أَلاَ وَإِنَّ لِكُلِّ مَلِكٍ حِمًى أَلاَ وَإِنَّ حِمَى اللَّهِ مَحَارِمُهُ أَلاَ وَإِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ أَلاَ وَهِيَ الْقَلْبُ) [10]

---

[8] et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, VII, 47 (eş-Şâmile cd'sinden).

[9] Buhârî, "*Buyû*", 34/15.

[10] Müslim, "*Musâkat*", 22/107, 1599; Tirmîzî, "*Buyû*", 1, 1219. Bazı âlimlere göre zikredilen hadîs, İslâm dîninin dönüp dolaştığı medarı olan dört hadîsten biridir. Diğerleri şunlardır: 1- "Ameller niyetlere göre kıymet kazanır", 2-"Kişinin iyi

5- "Satarken, satın alırken, alacağını talep ederken ve borcunu öderken, cömertlik ve kolaylık gösteren kimseye Allah rahmet etsin": (رَحِمَ اللهُ رَجُلًا سَمْحًا إِذَا بَاعَ، وَإِذَا اشْتَرَى، وَإِذَا اقْتَضَى) [11]

Hz. Peygamber'in Sünnet'i, insanı insan yapan değerlerin kaynağıdır. Evet, en güvenilir ilmî yöntemlerle ve büyük bir titizlikle İslâm'ın ilk kuşakları tarafından tespit edilip bize emanet bırakılan hadîs külliyatları, hayatı aydınlatan ve yön veren, hakikate ulaşmamızı sağlayan en önemli kaynaklardır. Sosyal ahvâl ve olaylar konusunda bir hazine niteliğindeki hadîs külliyatlarının şerhleri de büyük öneme sahiptir ve –ma'den-i hayat ve mülhim-i hakikat olan- hadîsin anahtarları niteliğindedirler.

Hz. Peygamber'in Sünnet'indeki iktisadî hayata dair bir kısım emir ve beyanatına temas ettikten sonra asıl konumuz olan Hz. Peygamber'in geçim vasıtalarına geçebiliriz.

---

bir Müslüman olması, mâlâyani (dünyâ ve âhirette fâydasız) şeyleri terk etmesidir", 3- "Sizden hiçbiriniz kendisi için arzu ettiği hayrı, mümin kardeşi için de dilemedikçe hakîki mümin olamaz". Metindeki hadîse göre hükümler üç kısma ayrılır: a- Hakkında nas varit olup işlenmesi Şâri' tarafından emir ve talep olunur, terkine de azâp terettüp eder. Bu kısım, beyâna muhtâç olmayarak herkesin bildiği dînî bedihiyyâttır. b- Nasla terki istenen ve işlenmesine ceza terettüp eden şeydir. Bu kısım da apaçık haram olan, beyana muhtaç olmayarak herkesin bildiği dinî haramlardır. c- Helâlliği ve haramlığı açık olmayan ve herkesçe bilinmeyen şeylerdir. Bu helâl ve haramlığı şüpheli olanlar nelerden ibarettir? Bu hususta çeşitli görüşler ileri sürülmüştür: Birincisi, bunlar helâl ve haram olduğunda âlimlerin ihtilâf ettiği şeyler olmasıdır. Beygir etinin yenilmesi, helâl veya haram olması hakkındaki ihtilâf gibi. İkincisi, helâl ile haram arasındaki şüpheli işler, mekruh şeyler olması görüşüdür. Mekruh, haram ile helâl arasında bir merhale olması itibarîyle terki takva icabıdır. Üçüncüsü, malına haram karışmış bir mal sahibi ile muamele yapılmasıdır. Bkz. İbnü'l-Cevzî Ebü'l-Ferec Cemâleddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî et-Teymî el-Kureşî (510-597/1116-1201), *Telkîh Fuhûm Ehli'l-Eser fî Uyuni't-Tarih ve's-Siyer*, Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1975, s. 410; Ebü'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî (206-261), *Sahîh-i Müslim*, mütercimi: Mehmet Sofuoğlu, İstanbul 1988, V, 123 (36. dipnot).

[11] Buhârî, "*Buyû*", 34/16.

Aile Reisi Olarak Hz. Peygamber'in Geçim Vasıtaları

Tabiî ki her zaman bir kısım insanlar geçici dünya hayatını lüks ve konfor içinde sürdürmek istemiş ve bu alanda sınır tanımamışlardır. Hz. Peygamber (as), böyle bir hayat tarzından tamamen uzak kalmıştır.

Bununla beraber kadim zamanlarda idame-i hayat için zorunlu şeylerin daha yalın ve çok sınırlı sayıda olduğu da bir gerçektir. Bu hatırlatmadan sonra muhtelif kayıtlara bakarak bir aile reisi olarak Hz. Peygamber (as) ın geçim vasıtalarını, muhtelif kayıtlara bakarak, şöylece özetlemek mümkündür:

1- Hz. Peygamber dünyaya teşrif etmeden babası Abdullah b. Abdilmuttalib vefat etti. Babasından, Hz. Peygamber'e Ümmü Eymen, Şakrân (veya Şukrân) adında bir köle ile onun oğlu Sâlih, beş deve, bir koyun sürüsü, bir kılıç, bir miktar gümüş ve biraz da hurma mahsulü miras kaldı. Ümmü Eymen, Hz. Peygamber'e dadılık yapmıştır.[12]

2- Âmine Hatun, doğumdan sonra çocuğunu kısa bir süre yanında tuttu. Hz. Muhammed'i, ilk olarak annesi Âmine Hatun emzirdi. Rivâyetlerden Âmine Hatun'un çocuğunu kısa bir süre emzirdiği anlaşılmaktadır. Sonra Ebû Leheb'in azatlısı Süveybe Hanım, oğlu Masrûh ile birlikte bir müddet onu (as) da emzirdi. Süveybe Hanım, daha önce Hamza b. Abdilmuttalib'i, Hz. Muhammed'den sonra ise Ebû Seleme

[12] Muhammed b. Sa'd (160-230/777-845), *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, Beyrut ts. , VIII, 223; Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf es-Salihî eş-Şâmî (ö. 942/1536), *Subulü'l-Hudâ Ve'r-Reşâd Fî Sîreti Hayri'l-İbâd*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Meûz, Beyrut 1414/1993, I, 332; Ebü'l-Fida İsmâil b. Kesîr (701-774/1301-1372), *es-Sîretü'n-Nebevviye*, thk. Mustafa Abdülvâhit, Beyrut 1976, IV, 126; Celâl Yeniçeri, *Peygamber, Devlet Başkanı ve Aile Reisi Hz. Muhammed ve Yaşadığı Hayat*, İstanbul 2000, s. 172.

Abdullah b. Abdilesed el-Mahzûmî'yi de emzirdi.[13] Mekkeli ailelerin, yeni doğan çocuklarını, çölün sağlıklı havasında büyümeleri ve fasih Arapça'yı öğrenmeleri için bedevî kabilelerden bir sütanneye verme geleneğine binaen Hz. Muhammed'e –dedesi Abdülmuttalib ve annesi tarafından- sütanne arandı. Hevâzin kabilesinin Benî Sa'd b. Bekr koluna mensup sütanne Halîme bint Ebî Züeyb Abdullah b. Hâris'e[14] emanet edildi. İki yıl sütannenin yanında kaldıktan sonra annesine iade edildi. Fakat annenin, çocuğun Mekke vebasına yakalanmasından endişe etmesi -veya muhtemelen çöl havasının çocuğuna yaradığını görmesi- çocuğun sütanneye iadesine sebep oldu. Sütanne Halîme-i Sa'diyye, iki yıl sonra, Hz. Muhammed'in (as) etrafında meydana gelen "göğsünün yarılması" (şakk-ı sadr) gibi bir takım harikulade olaylar sebebiyle korkuya kapıldı ve çocuğu annesine geri verdi.[15] Hz. Âmine, oğlunu son olarak bir daha sütanneye gönderdi ve bir veya bir yıla yakın bir süre sütannenin yanında kaldı.[16]

Belâzürî, Resûlullah'ın iki yılda sütten kesildiğini, Halîme-i Sa'diyye'nin Hz. Peygamber'i beş yaşında annesine ve dedesine teslim ettiğini, altı yaşına kadar da annesinin yanında kaldığını haber verir ve "sahîh olan görüş budur" der.[17]

Hz. Peygamber (as): "Ben Arapların en fasihiyim, zira Kureyşliyim ve Benî Sa'd b. Bekr kabilesinin yanında büyüdüm": (أنا أفصح العرب بَيْدَ أني من قُرَيْش ونشأت في بني سعد بن بكر) buyurmuştur.[18]

[13] İbn Sa'd, I, 108; Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Câbir el- Belâzürî (ö. 279/892), *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkar - Riyaz Zerkeli, Beyrut 1996, I, 103; Taberî, II, 250.

[14] İbn. Hişâm, I, 169; Taberî, II, 250.

[15] İbn Hişâm, I, 173; İbn Sa'd, I, 112; Taberî, II, 250-253.

[16] İbn Sa'd, I, 112; İbn Kesîr, I, 225.

[17] Belâzürî, *Ensâb*, I, 103.

[18] Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Selâm b. Miskin el-Herevî (154-224/771-838), *Ğarîbü'l-Hadîs*, thk. Muhammed Abdülmuîd Han, Beyrut 1396, Dârü'l-Kütübi'l-Arabiyye neşri, I, 140 (eş-Şâmile); Ebû Mumammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dinеverî (213-276/828-889), *el-Maârif*, thk. Servet Ukkâşe, Mısır 1960, s.

3- Annesi Âmine Hatun'dan bir ev Hz. Peygamber'e miras kalmıştır.

4- Dedesi Abdülmuttalib ve amcası Ebû Talib, Hz. Peygamber evlenip bağımsız bir hayat kurana kadar sürekli olarak onu (as) himaye edip desteklemişlerdir. Hatta Ebû Tâlib bi'setin 10. yılında vefat edene kadar, peygamberlik vazifesini yerine getirme konusunda Hz. Muhammed'in (as) en önemli destekçisi olmuştur.

5- Hz. Peygamber (as), bi'setten önce, bir ara Mekkeliler hesabına ücretle çobanlık yapmıştır. Buhârî'de de kaydedilen rivâyete göre: "Resûlullah: 'Allah davar gütmeyen hiç bir peygamber göndermemiştir' dedi de oradakiler ona: 'Sen de mi ey Allah'ın Resûlü?' diye sordular. O da: 'Evet, ben de Mekke ahâlîsi için Karârît'te (veya karârît[19] karşılığında) koyun güderdim' diye cevap verdi".[20]

Hz. Peygamber'in yukarda bahsedilen ücretle çobanlığı dışında aile geçimine bir katkı olarak ailesinin hayvanlarını otlattığı da olmuştur ki kendisi diğer peygamberlerin çobanlığına değindiği bir sırada

---

132; Mahmud b. Ömer ez-Zamehşerî'nin (467-538/1075-1144), *el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî – Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, I, 11, 141 (eş-Şâmile).

[19] Karârît lâfzı hakkında iki görüş vardır: ı- Bir para birimi olarak kırât'ın (قراط) çoğuludur. Kırâtın, dirhemin altıda biri, -çoğu yerlerde- dînârın 1/20 veya -Şam ahalisine göre- 1/24'ü olduğu söylenmiştir. ıı- Karârît, Mekke yakınında bir yerin adıdır. Ebû İshâk İbrâhîm b. İshâk el-Harbî, Peygamber (as) ın burada koyun güttüğünü bildirmiştir. Karârît lâfzı, nakit para birimi olan kırât'ın çoğulu kabul edilirse, başındaki "على" harf-i cerri, "bâ" harf-i cerri anlamında sebebiyet ifade eder. İbn Mâce'nin bir rivâyetinde "بالقراريط" şeklinde gelmesi de "sebebiyet" manâsını teyît eder. Hattâ İbn Mâce'nin şeyhi Süveyd: "Peygamber (as) koyun başına bir kîrât ücret alırdı" demiştir. Karârît bir yer ismi kabul edilirse "alâ", zarfiyet için olur. Bkz. Buhârî (194-256), *el-Câmi'ü's-Sahîh: Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, mütercim: Mehmed Sofuoğlu, İstanbul 1987, V, 2088 (6. dipnottan).

[20] Buhârî, "*el-İcâre*", 37/2, İbn Mâce, "*et-Ticâre*", 5; İbn Hişâm, I, 176; İbn Sa'd, I, 125.

bundan şöyle bahsetmektedir: "Ben de (Mekke'de) Ecyâd mevkiinde ailemin hayvanlarını otlatıyordum".[21]

6- Hz. Peygamber (as), hicretten önce ve sonra ticaretle uğraşmış ve nübüvvetten sonra: "Doğru ve emîn/güvenilir tâcir; peygamberler, sıddîkler ve şehitlerle beraberdir" (التَّاجِرُ الصَّدُوق الأمِينُ مَعَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاء) [22] buyurarak buna teşvik etmiştir.[23]

Hz. Peygamber, hicretten önce es-Sâib b. Ebi's-Sâib Sayfî b. Âbid ve Hz. Hatîce gibi şahsiyetlerle ticârî ortaklık ve muâmeleler yapmıştır.[24] Hz. Peygamber'in ticârî seyahatleri de buna tanıktır. Kaynaklar Hz. Peygamber'in bi'setten önce en az sekiz defa ticârî seyahatlerde bulunduğunu kaydetmişlerdir:

ı,ıı- Hz. Muhammed, Yemen'e iki defa seyahat etti. İbnü'l-Cevzî, Hz. Muhammed'in (as) amcası Zübeyr b. Abdilmuttalib'le birlikte Yemen'e ilk seyahatinde on küsur yaşında olduğunu rivâyet eder.

ııı- Hz. Muhammed (as) on iki yaşında iken, amcası Ebû Tâlib ile ticârî bir kervan eşliğinde Suriye'ye seyahat etti. İbn Sa'd'ın naklettiği bir rivâyette, "Abdülmuttalib'in veye Ebû Tâlib'in gittiği her sefere Hz. Muhammed'i (as) da götürdüğü" zikredilir. Râvi, gittiği her sefere onu (as) götürenin kim olduğu konusunda tereddüt etmiştir. Abdülmuttalib vefat ettiğinde Hz. Muhammed (as) henüz küçük yaşta bir çocuktu. O günün şartlarında o yaşta bir çocuğun sıkça uzun yolculuklara götürüldüğünü düşünmek makul değildir. Hz. Muhammed, dedesi Abdülmuttalib'in ömrünün son 7-8 yılına tanık olmuştur. Söz konusu dönemlerde Abdülmuttalib 74 yaşlarında idi. Uzun

[21] Muhammed b. İshâk b. Yesâr'ın (85-151/704-768), *es-Sîre: Kitâbi'l-Mebde' ve'l-Meb'as ve'l-Megâzî*, thk. M. Hamidullah, Konya 1981, s. 105.

[22] Tirmîzî, "*Buyû*", 4, 1225.

[23] Daha fazla bilgi için bkz. Afzalurrahmân (haz.), *Sîret Ansiklopedisi*, çev. Mustafa Aykaç v.dğr., İstanbul 1990, II, 267 vd.

[24] Makrizî, *İmtâ'ü'l-Esmâ' Bimâ Li'n-Nebiyyi Mine'l-Ahvâli Ve'l-Emvâli Ve'l-Hefedeti Ve'l-Metâi*, Beyrut 1999, I, 16.

seyahatlara çıkacak durumda değildi. Öyleyse Hz. Muhammed'i gittiği her sefere götüren şahsın Ebû Tâlib olması daha muhtemeldir.

Siyer kaynakları bunların tümünü kaydetmemiş olsa da İbn Sa'd'ın naklettiği rivâyet, Ebû Tâlib'in Hz. Muhammed'i (as) bir çok ticârî veya başka amaçlı sefere götürmüş olduğuna da işaret eder.

ıv- Zührî, Ebû Tâlib'in Suriye'ye yaptığı ticârî bir seyahate ergenlik çağına henüz gelmiş yeğeni Hz. Muhammed'i (as) da götürdüğünü nakletmiştir.

Kâfile Teyma'ya varıp burada konakladıklarında bir Yahûdi din bilgini (habr) onları gördü ve Hz. Muhammed'i işaret ederek Ebû Tâlib'e: Bu çocuk senin neyin olur? Diye sordu.

Ebû Tâlib: Kardeşimin oğludur, dedi.

Yahûdî bilgin: Onu sever misin? Diye sordu.

Ebû Talib: Evet, dedi.

Yahûdî bilgin: Vallahi Suriye'ye gidersen onu öldürürler ve onunla yurduna geri dönemezsin. Zira bu çocuk onların düşmanıdır" dedi. Yahûdî bilgin, muhtemelen bu sözlerle son peygamber Hz. Muhammed'in İsrâil oğullarından olmaması nedeniyle onun peygamberliğini inkar edeceklerini ve aralarında bir husumet olacağını kastetmiş olmalıdır. Yahûdî bilginin uyarısı üzerine Ebû Tâlib, -muhtemelen ticaretini yaptıktan sonra- Teyma'dan Mekke'ye geri dönmüştür.[25]

v- Ebû Abdullah b. Mende'nin (ö. 395/1005) zayıf bir isnâdla İbn Abbâs'tan naklettiği bir rivâyette, Hz. Muhammed'in (as) yirmi,

---

[25] Muhammed b. Müslim b. Ubeydillah b. Şihâb ez-Zührî (51-124), *el-Megâzî en-Nebeviyye*, thk. Süheyl Zekkâr, Dımaşk 1401/1981, Dârülfikr neşriyatı, s. 40-41.

Hz. Ebû Bekir'in ise on sekiz yaşındayken birlikte Suriye'ye ticarî bir seyahatte bulundukları dile getirilir.

vı- Hz. Hatice, işlerini takip için Hz. Muhammed'i (as) iki kez ismi جرش harflerinden oluşan bir şehre göndermiş ve her defasında Hz. Muhammed'i (as) (yüklü mü yoksa tek başına bir deve mi olduğu açıklanmayan) bir deve ile ödüllendirmiştir: (عن جابر قال استأجرت خديجة رضى الله عنها رسول الله صلى الله عليه وسلم سفرتين إلى جرش كل سفرة بقلوص)

Eğer burada sözü edilen Cüreş (جُرَش) ise, bu yer, Tâif'in güneyinde, Yemen'de bulunmaktadır. Cüreş, etrafı surlarla çevrili, yılda bir kez kurulan fuarı ile Güney Arabistan'ın önemli bir şehriydi. Cüreş halkı, Medine döneminin son yıllarında Hz. Peygamber'e iki kişilik bir heyet gönderip Müslüman olmuşlardır. Hz. Peygamber, Cüreş'in etrafındaki meraları onlara tahsis etmişti.[26]

Yukarıda zikredilen kelime Carş (جَرش) diye okunursa, Ürdün'de bir şehir olur. Ürdün'deki Carş da Bizanslılar zamanında oldukça önemli bir kentti. Harabeleri bugün bile görenleri hayrete düşürmektedir. Her halde, bu ilk teşebbüslerin müspet bir neticesi olarak, Hz. Hatice, Hz. Muhammed'i (as), Hubâşe ve Suriye'ye ticârî ortağı olarak göndermiştir.

vıı- Ma'mer b. Râşid, Zührî'den: "Hz. Hatîce'nin, 'erginlik çağına ulaşıp iyice olgunlaştığı sırada' Hz. Muhammed'i ticarî vekili olarak Kureyş'ten bir şahısla birlikte Tihâme'de Hicâz-Yemen kervan yolu üzerinde Hubâşe çarşısına gönderdiğini" rivâyet eder. Vâkıdî, bu haberin Hicâz siyer ekolünce rivâyet edildiğini bildirmiştir. Makrizî de Hakîm b. Hizâm'dan Hz. Peygamber'i Hubâşe çarşısında gördüğünü ve pazardan Tihâme kumaşı aldığını nakleder.

vııı- Hz. Muhammed, 25 yaşındayken Hz. Hatîce'nin ticaret kervanının yöneticisi olarak Suriye'nin Busrâ kentine gitti. Mes'ûdî'ye

[26] İbn Sa'd, I, 338; İbn Hişâm, IV., 234-235; Beyhakî, V, 373; Şâmî, VI, 262.

göre, Nastûrâ adlı bir rahip, Hz. Muhammed'i Meysere ile birlikte bu seyahati esnasında gördü, bulutun Hz. Muhammed'i gölgelediğine tanık oldu ve: "Bu peygamberdir ve peygamberlerin sonuncusudur" dedi. İbn Sa'd'ın rivâyetinde ise Hz. Muhammed'in (as) konakladığı yeri fark eden Nastûrâ kendisi hakkında: "Bu ağacın altında oturan peygamberden başkası değildir" dediği bildirilir.[27]

Meşhûr seyyah İbn Battûta (703-770/1304-1368-69), Hz. Peygamber'in Hz. Hatîce adına ticaret için Busrâ'ya geldiğinde devesinin çöktüğü yere "Mescid Mabraka'n-nâka" adında bir câmi yapıldığını ve Suriye'nin güneyindeki Havrân bölgesi halkının câmiyi ziyaret ettiğini yazar. Câminin, Suriye'ye gönderilen Kur'ân-ı Kerîm'in ilk nüshasını taşıyan devenin çöktüğü ve *Mushaf*ın korunduğu yer olması sebebiyle inşa edildiği de nakledilmiştir.[28]

Hicretten sonra Müslümanların düzenlediği ticarî seferlere Hz. Peygamber de ortak olmuştur. Siyer-megâzî kitaplarında, bu ticarî seferlerin bazılarına seriyye denmiştir.

Mesela, Zeyd b. Hârise'nin Recep H. 6'da düzenlenen Vâdilkurâ Seriyyesi ticari amaçlı bir girişimdir.[29] Kaynaklar Dihye b. Halîfe el-Kelbî'nin sadece tek bir seriyye idare ettiğini söyler. Fakat seriyyenin tarihi ve diğer hususlarda bilgi vermezler.[30] Dihye b. Halîfe'nin tüccar kişiliğine ve Hz. Peygamber'le ortaklık kurduğuna dair kayıtlara[31] bakarak bunun ticari amaçlı bir seriyye olduğu söylenebilir.

---

[27] İbn Sa'd, I, 130; İbn Habîb, s. 77-78; Süheylî, II, 151-152.

[28] K. Şulul, *Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, s. 124.

[29] Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî (130-207/747-823), *Kitâbü'l-Megâzî*, thk. Marsden Jones, London 1966, II, 564.

[30] İbn Sa'd, IV, 251; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî'nin -ö. 852/1449- *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahabe*'sinin Beyrut 132, I, 474.

[31] H. Lammens, "*Dihye*", İ.A. -MEB-, III, 586; A. Yardım, "*Dihye b. Halîfe*", DİA, IX, 294.

7- Hz. Hatîce'nin Hz. Peygamber'e olan desteği:

Hz. Muhammed'in (as) ilk eşi Hz. Hatîce, Kureyş'in Benî Esed kolundandır; babası Huveylid b. Esed b. Abdiluzzâ b. Kusay, annesi Fâtıma bint Zâid el-Asam'dır.

Hz. Hatîce, daha önce iki evlilik yapmış ve dul kalmıştı. Muhtemelen iki kocasından da kendisine bazı mallar miras olarak kalmıştır.

Hz. Hatîce, güvenilir kişilerle kâr paylaşımı esasına dayanan emek-sermaye ortaklığı (mudârebe) yapardı:(وَكَانَتْ خَدِيجَةُ بِنْتُ خُوَيْلِد امْرَأَةً تَاجِرَةً ذَاتَ شَرَفٍ وَمَالٍ. تستاجر الرجال في مَالِهَا وَتُضَارِبُهُمْ إِيَّاهُ بِشَيْءٍ تَجْعَلُهُ لَهُمْ)[32] Mesela kardeşinin oğlu Hakîm b. Hizâm b. Huveylid bunlardandır.[33] Hz. Hatîce'nin tanıdıklarının tavsiyesi üzerine, çevresinde üstün ahlâk sahibi ve güvenilir bir genç olarak bilinen Hz. Muhammed ile de ortaklık yaptı. Onun başarılı bir tâcir, dürüst ve doğru sözlü bir insan olduğunu gördü. –Hz. Hatîce'nin kölesi olan ve efendisinin görevlendirmesi üzerine Hz. Muhammed'e (as) ticaret kervanında yoldaşlık yapan- Meysere'den, Hz. Muhammed'in (as) ahlâk ve davranışları hakkında bilgi aldı. Bütün bu özellikleri sebebiyle kendisine hayran kaldı ve Hz. Muhammed'e evlilik teklif etti; o (as) da bu teklifi kabul etti.[34]

Başka bir rivâyete göre ise Resûlullah (as), önceleri koyun güdüyordu. Sonra koyunları bırakıp bir ortağıyla beraber deve gütmeye başladı. İki ortak, bir defasında Hatîce'nin kız kardeşinin develerini kiraladılar. Hatîce'nin kız kardeşinden biraz alacakları kaldı.

Ortağı, Hz. Muhammed'e: Git alacağı sen tahsil et! dedi.

Ancak Hz. Muhammed: Sen git ben utanıyorum, dedi.

[32] İbn Hişâm, I, 199.
[33] Belâzürî, *Ensâb*, II, 118.
[34] Konuyla ilgili diğer rivâyetler ve tahliller için bkz. Şâmî, II, 164-168.

Ortağı gittiğinde Hatîce'nin kız kardeşi: Muhammed nerede? diye sordu.

Bunun üzerine ortağı: Ona söyledim, fakat bana utandığını ifade etti, diye cevap verdi.

Bu defa Hatîce'nin kız kardeşi: Bu kadar utangaç ve iffetli kimse görmedim, dedi. Bu söz kardeşi Hatîce'yi çok etkiledi ve hemen Hz. Muhammed'e kendisine talip olması haberini gönderdi.[35]

Bu ve benzeri rivâyetler, Hz. Hatîce'nin Hz. Muhammed'in takdire şayan beşerî münasebetlerine şahit olduktan sonra onunla evlenmek istediğine işaret eder.

Evliliğe, Hz. Hatîce'nin arkadaşı olup daha sonra sahâbe arasında yer alan Nefîse bint Ümeyye aracılık etti. Hz. Muhammed'in (as) Hz. Hatîce'ye mehir olarak, 500 veya 400 dirhem ya da yirmi dişi deve verdiği rivâyet edilmiştir.[36]

Hz. Hatîce, eşine derin bir sevgiyle bağlandı, bi'setten sonra peygamberliğine hemen inandı ve daima ona destek ve yardımcı oldu. Bu durumun, Resûl-i Ekrem üzerinde -kendine güvenmesi açısından- müspet bir etki yaptığı muhakkaktır.

Hz. Muhammed (as), Hz. Hatîce (r. anha) vefat edene kadar başka bir kadınla evlenmedi ve onunla -İbn Kuteybe'ye göre- 25 yıl birkaç ay mutlu bir aile hayatı sürdü.[37]

[35] Şâmî, XI, 155-156.

[36] İbn Kesîr, Beyhakî'den Hz. Peygamber'in her bir hanımına 400 dirhem mehir verdiğini nakleder ve buna şu ifadelerle itiraz eder: Sahîh olan Hz. Peygamber'in her bir hanımına 12 ûkiye bir neş mehir vermiş olduğudur. Bir ûkiye 40, bir neş ise 20 dirhemdir. Buna göre 12 ûkiye bir neş 500 dirheme tekabül eder. Bkz. *es-Sîretü'n-Nebevviye*, III, 273; M. Y. Kandemir, "*Hatîce*", DİA, XVI, 465.

[37] İbn Kuteybe, s. 133.

Halîme-i Sa'diyye'nin beldelerinde yaşanan kuraklık üzerine Mekke'ye gelip Hz. Peygamber'den (as) yardım istedi. Hz. Peygamber, sütannesinin çektiği sıkıntıları Hz. Hatîce'ye anlattı. Bunun üzerine Hz. Hatîce, 40 koyun ve mahfeli[38] bir deveyi Halîme-i Sa'diyye'ye hediye etmiştir.[39] Bu hâdise Hz. Hatîce'nin ekonomik durumu hakkında bize açık bir fikir verir mahiyettedir.

8- Bi'setin 10. yılında vefat eden Hz. Hatîce'den ise Merve ile Safa arasındaki evi ile bir miktar mal Hz. Peygamber'e miras kaldı. Hz. Peygamber (as), hicrete kadar, Hz. Hatîce'ye (r.anha) ait bu evde kaldı. Hz. Peygamber'in, İbrâhîm hâriç, bütün çocukları da bu evde doğdu. Hicret sonrasında Hz. Ali'nin kardeşi Akîl, söz konusu iki eve de el koyup sattı. Başka bir rivâyete göre ise hicretten sonra Akîl, Hz. Peygamber'in baba evine, Ebû Leheb'in bir oğlu ise onun (as) öteki evine el koydu.[40]

Vedâ Haccı sırasında Hz. Peygamber'e: "Nerede konaklayacaksın?" diye sorulduğunda o (as): "Akîl bize bir gölge mi bıraktı?" diyerek evinin durumuna işaret etmiştir.[41]

Süheylî[42] ve Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî,[43] Hz. Peygamber'in, hicretten sonra, Medine'deki geçim vasıtalarının; başka bir ifadeyle tasarrufu Hz. Peygamber'e ait malların:

---

[38] Mahfe: Türkçe'ye geçmiş olan bu kelimenin Arapça aslı mahaffe veya mihaffedir (المخف). Mahfe, devenin sırtına yerleştirilen ve karşılıklı iki kişiyi taşıyabilen önü açık oda biçimli sepettir. Sağlam kayışlarla hayvanın sırtına bağlanan mahfenin üzeri kumaşla örtülü olurdu.

[39] İbn Sa'd, 1, 113-114.

[40] Daha sonraları, Emevî halîfesi Muâviye b. Ebî Süfyân, Hz. Hatîce'nin evini satın alıp mescit hâline getirmiştir.

[41] Azrakî, *Ahbâru Mekke*, thk. Rüşdî Sâlih Melhese, Mekke 2002 (10, baskı), II, 161.

[42] (أمْوَالُ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ ثَلاثَةِ أوْجُهٍ مِنَ الصَّفِيِّ وَالْهَدِيَّةِ تُهْدَى إلَيْهِ وَهُوَ لِي بَيْتِهِ لا لِي وَكَانَتْ الْغَزْوِ مِنْ بِلادِ الْحَرْبِ وَمِنْ خُمُسِ الْخُمُسِ)

[43] (قَدْ كَانَ لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلاثُ حُظُوظٍ مِنَ الْغَنَائِمِ: الصَّفِيُّ، وَخُمُسُ الْخُمُسِ، وَسَهْمٌ كَسَهْمِ أحَدِ الْغَانِمِينَ).

ı- Hediye,

ıı- Safiy,

ııı- "Ganimetin beşte birinin beşte biri" (humsü'l-hums),

ıv- Hz. Peygamber'in (as) katıldığı savaşlarda ele geçen ganimetten, ordunun bir bireyi olarak, savaşanlara taksim edilen ganimetin beşte dördünden kendisine düşen ganimet payı olmak üzere dört türlü olduğunu açık bir şekilde kaydetmişlerdir.[44] Şimdi bunlar üzerinde kısaca duralım:

9- Hediye ve ikramlar:

Mesela Enes b. Mâlik'e göre, ensâr hurma bahçelerinden bâzı hurma ağaçlarını Hz. Peygamber'e hediye olarak ayırır, verirdi. Bu durum, Benî Nadîr ve Benî Kurayza'nın arazilerinin fethedilmesine kadar sürdü. Bunların fethinden sonra Hz. Peygamber (as) ensârın hurma ağaçlarını kendilerine geri verdi. [45]

Kur'ân-ı Kerîm'de hediye verme ve hediye kabul etmenin hükmüyle ilgili özel bir açıklamaya rastlanmaz. Sadece Sebe kraliçesinin Hz. Süleyman'a bazı hediyeler gönderdiği, fakat siyasî amaç taşıması sebebiyle bunların geri çevrildiği anlatılır.[46]

Hadîslerde ise hediye ve hediyeleşme konusunda ayrıntılı hüküm ve bilgiler bulunur. Hz. Peygamber (as) hediyeleşmenin kural olarak insanlar arasındaki sevgi ve dostluğu geliştirdiğini, kıskançlık, bencillik ve cimrilik gibi kötü duyguları giderdiğini ve rızkın

---

[44] Abdurrahmân es-Süheylî (508-581/1114-1185), *er-Ravdü'l-Unuf fî Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye li İbn Hişâm*, thk. Ömer Abdüsselâm es-Selâmî, Beyrut 1421/2000, VIII, 103-104; Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *Siyerü'l-Kebîr*, II, 608 (eş-Şâmile).

[45] Buhârî, "*el-Megâzî*", 64/14; İbn Kesîr, III, 153.

[46] en-Neml 27/35-36.

genişlemesine vesile olduğunu belirterek hediyeleşmeyi teşvik etmiş,[47] verilen hediyelerin -haklı bir sebep yoksa- geri çevrilmemesini istemiştir.

Hediye ile ilgili bazı hadîsler:

1- "Hediyeleşin, birbirinizi sevin": "تَهَادُوا تَحَابُّوا".

2- "Hediyeleşin; zira o sevgiyi arttırır, belaları giderir": "تَهَادُوا، فَإِنَّهُ يُضَعِّفُ الْحُبَّ وَيُذْهِبُ الْغَوَائِلَ".

3- "Hediyeleşin, sevginiz artsın. Hicret edin, çocuklarınıza şeref miras bırakın. Önemli şahsiyetlerin küçük kusurlarını görmezden gelin": "تَهَادَوْا تَزْدَادُوا حُبًّا، وَهَاجِرُوا تُوَرِّثُوا أَبْنَاءَكُمْ مَجْدًا، وَأَقِيلُوا ذَوِي الْهَيْئَاتِ عَثَرَاتِهِمْ".

4- "Hediyeleşin; zira o insanın cimriliğini giderir": "تَهَادَوْا فَإِنَّهُ يَذْهَبُ بُخْلَ الصَّدْرِ".

5- "Hediyeleşin, birbirinizi sevin. İhtiyaçların anahtarı olan hediye ne güzeldir":

"تَهَادَوْا تَحَابُّوا، نِعْمَ مِفْتَاحُ الْحَاجَةِ الْهَدِيَّةُ".

6- "Ey burada bulunanlar! –Az veya çok- hediye, nefret ve kini giderir, sevgiyi doğurur":

"يَا مَعْشَرَ مَنْ حَضَرَ تَهَادَوْا فَإِنَّ الْهَدِيَّةَ –قَلَّتْ أَوْ كَثُرَتْ– تُذْهِبُ السَّخِيمَةَ وَتُورِثُ الْمَوَدَّةَ".

Yine Resûl-i Ekrem'in komşu ülke hükümdarlarına, arkadaşlarına ve aile fertlerine çeşitli hediyeler verdiği, peygamberlik görevinin de bir gereği olarak sadaka ile hediye arasında ayırım yapıp kendisine verilen veya gönderilen sadakaları geri çevirdiği, fakat hediyeleri temiz ve helâl olduğu sürece kabul ettiği ve hediyelere yine hediye ile

[47] İmâm Mâlik, *el-Muvattâ*, *"Hüsnü'l-huluk"*, 16; Tirmizî, *"Velâ"*, 6.

karşılık verdiği bilinmektedir.[48] Öte yandan Hz. Peygamber'in, hediyeleşmeyi teşvik ederken haksız kazanç yollarını ve bunlardan biri olan rüşvetçiliği ağır bir dille kınaması, zekât memurlarının hediye almasını bir nevi rüşvet veya görev suiistimali olarak nitelendirmesi, hediye ile rüşvet arasındaki ince farkın belirlenmesi açısından ayrı bir öneme sahiptir.

Resûlullah, Ezd kabileşinden İbnü'l-Lütbiyye'yi (ابن اللتبية الأزدي), Benî Zübyân'ın (بني ذُبْيَان) veya Benî Süleym'in zekâtlarını toplamakla görevlendirmiş, bu zatın daha sonra bazı mallarla gelip: "Şunlar size aittir, bunlar da bana hediye olarak verildi" demiştir. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem minbere çıkıp: "Benim -zekât toplamak için- gönderdiğim bir memura ne oluyor ki: 'Şunlar sizin, şunlar da bana hediye edildi' diyebiliyor? Dikkat edin, bu kişi evinde otursaydı kendisine hediye verilir miydi?" diyerek bu konuda açık bir tavır ortaya koymuştur.[49]Diğer bir hadiste: "Zekât memurlarına verilen hediyeler devlet malına hıyanettir": (هَدَايَا الْعُمَّالِ غلول) ifadesinin yer alması da böyle bir anlam taşır.[50]

10- Safiy: Faîl (فعيل) kalıbında ism-i mefûl (مفعول); yani seçilmiş manasında bir isimdir. Mesela Hz. Peygamber'e (as) "Safiy" denilmiştir. Çünkü Yüce Allah, onu (as) en hayırlı mahlukatı arasından seçmiştir. Câhiliye devrinde, ordu komutanın taksimden önce ganimetten kendisi için seçtiği şeye safiy denirdi. İslâm, Câhiliye devrindeki ganimetin dörde bölünmesi (mirbâ'/rubu') uygulamasını kaldırmış, onun yerine humus uygulamasını getirmiş, safiy adetini ise devam ettirmiştir: (وَالصَّفِيّ مَا يُصْطَفَى لِلرَّئِيسِ وَكَانَ هَذَا فِي الجَاهِلِيَّةِ فَنُسِخَ الْمِرْبَاعُ بِالخُمُسِ وَبَقِيَ أَمْرُ الصَّفِيِّ). Bu sebeple Hz. Peygamber'in taksimden önce ganimetten kendisi için ayırıp seçtiği kılıç (Zülfikar denilen

[48] Buhârî, "*el-Hibe*", 7.

[49] Buhârî, "*el-Hibe*", 17, "*el-Ahkâm*". 24, 41; Müslim, "*el-İmâre*", 26-29; Ebû Dâvûd, "*el-İmâre*", 11.

[50] A. Bardakoğlu, "*Hediye*", DİA, XVII, 151.

meşhur kılıç gibi), kalkan, at, deve, köle ve cariye gibi şeylere safiy denmiştir.[51] Mesela Resûlullah (as), Hayber ganimetlerinden safiy olarak Safiyye'yi seçmiş ve "mağluplarla uzlaşma ve anlaşma" şeklindeki değişmez tavrının bir neticesi olarak onunla evlenmiştir.[52]

11- Humsü'l-hums (خمس الخمس): Humus (الخمس), "beşte bir", humsü'l-hums ise "ganimetin beşte birinin beşte biri" demektir.

"Eğer Allah'a ve hak ile batılın ayrıldığı gün, iki ordunun birbiri ile karşılaştığı gün (Bedir savaşında) kulumuza indirdiğimize inanmışsanız, bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Resûlüne, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolcuya aittir. Allah her şeye hakkıyla kadirdir"[53] meâlindeki âyete göre, savaşta alınan ganimetler beşe bölünür. Beşte biri ayette sayılanlara tahsis edilir. Kalan da savaşa katılan gazilere taksim edilir. Âyete göre humus da beşe bölünür. Bu beş kısım:

ı- Allah ve Resûlü,

ıı- Resûlullah'ın (as) akrabası,

ııı- Yetimler,

ıv- Yoksullar ve

v- Yolculardır.

Başka âyetlerde de (el-Enfâl 8/1) ganimetlerin Allah'a ve Resûlü'ne ait olduğu belirtilmiştir. Ganimetlerin Allah'a ait olması demek, savaşta elde edilen mal ve mülkün İslâm devletine ait olması

[51] es-Süheylî, VIII, 103; Ebû Süleyman Hamed b. Muhammed el-Hattâbî el-Büstî (319-388/ 931-998), *Meâlimü's-Sünen: Şerh Sünen Ebû Dâvud*, Beyrut 1981, II, 28-29; eş-Şâmî, X, 429; Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî (817/1415), *el-Kâmûsü'l-Muhît*, Beyrut 1994, s. 1680.

[52] İbn Hişâm, III, 350-351.

[53] el-Enfâl 8/41.

demektir. İşte humsü'l-hums tamamen Hz. Peygamber'in payı olup onu ailesinin ve âyette zikredilen akrabalarını ihtiyaçlarını karşılamak için harcardı (فَسَهْمُ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خُمُسُ الْخُمُسِ وَكَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعْطِي بَنِي هَاشِمٍ مِنَ الْخُمُسِ وَيُزَوِّجُ أَيَامَاهُمْ). Resûlullah (as) ailesi ve yakın akrabalarına harcama yaptıktan sonra, artması durumunda humsü'l-humsun kalanını Müslümanların; başka bir ifadeyle kamu yararına olan yerlere harcardı.[54]

Âyette zikredilen Peygamber Efendimizin (as) akrabaları hakkında âlimler ihtilaf etmişlerdir. İmâm eş-Şafiî'ye göre, bunlar Hâşim ve Muttalip oğullarıdır. Âyette zikredilen Peygamber Efendimizin (as) akrabalarının sadece Haşim oğulları, zekat almaları helal olmayan akrabaları veya bütün Kureyş kabilesi olduğuna dair görüşler de bulunmaktadır.

12- Hz. Peygamber'in (as) katıldığı savaşlarda ele geçen ganimetten, ordunun bir bireyi olarak, savaşanlara taksim edilen ganimetin beşte dördünden kendisine düşen pay: Zira Hz. Peygamber: "Ganimet savaşa katılanındır": (الْغَنِيمَةُ لِمَنْ شَهِدَ الْوَقْعَةَ) buyurmuştur.[55] Fakat Resûlullah (as), uygulamada hakkı olmasına rağmen bu payı almamıştır.[56]

13- Fey: "Allah'ın, onlardan (mallarından) Peygamberine verdiği ganimetler için siz at ve deve koşturmuş değilsiniz. Fakat Allah,

[54] Vâkıdî, I, 381; Şâmî, IV., 328; Bkz. Süleyman b. Muhammed el-Buceyremî (البجيرمي), *Hâşiyetü'l-Buceyremî Ala Kitâbi'l-Hatîb eş-Şirbînî* (الشربيني): *el-İknâ' Fî Halli elfâzi Ebî Şücâ'*, XII, 498 (eş-Şâmile); H. Y. Apaydın, "Humus", *DİA*, XVIII, 365-369.

[55] eş-Şeybânî, *Siyerü'l-Kebîr*, III, 894 (eş-Şâmile).

[56] (قَوْلُهُ: لِيُعْطِي أَرْبَعَةَ أَخْمَاسِهَا) وَهَذَا مَا اسْتَقَرَّ عَلَيْهِ الْإِسْلَامُ وَكَانَتْ فِي صَدْرِ الْإِسْلَامِ أَرْبَعَةُ أَخْمَاسِهَا لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَاصَّةً لِأَنَّهُ كَالْمُقَاتِلِينَ كُلِّهِمْ نُصْرَةً وَكَانَ يَأْخُذُ مَعَ ذَلِكَ خُمُسَ الْخُمُسِ فَجُمْلَةُ مَا كَانَ يَأْخُذُهُ أَحَدٌ وَعِشْرُونَ لَكِنْ هَذَا عَلَى سَبِيلِ الْجَوَازِ وَلَكِنْ لَمْ يَقَعْ مِنْهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. بَلْ كَانَ يَقْسِمُ الْأَرْبَعَةَ أَخْمَاسٍ عَلَى الْغَانِمِينَ تَأْلِيفًا لَهُمْ وَأَمَّا خُمُسُ الْخُمُسِ فَكَانَ يَصْرِفُ مِنْهُ عَلَى نَفْسِهِ وَمَا فَضَلَ يَصْرِفُهُ فِي مَصَالِحِ الْمُسْلِمِينَ). Bkz. Bkz. Süleyman b. Muhammed el-Buceyremî (البجيرمي), *Hâşiyetü'l-Buceyremî Ala Kitâbi'l-Hatîb eş-Şirbînî* (الشربيني): *el-İknâ' Fî Halli elfâzi Ebî Şücâ'*, XII, 498 (eş-Şâmile).

peygamberlerini dilediği kimselere karşı üstün kılar. Allah her şeye kadirdir. Allah'ın, (fethedilen) ülkeler halkından Peygamberine verdiği ganimetler, Allah, Peygamber, yakınları, yetimler, yoksullar ve yolda kalmışlar içindir. Böylece o mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir devlet olmaz. Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının. Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azabı çetindir. (Allah'ın verdiği bu ganimet malları,) yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan, Allah'tan bir lütuf ve rıza dileyen, Allah'ın dinine ve Peygamberine yardım eden fakir muhacirlerindir. İşte doğru olanlar bunlardır. Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Bunların arkasından gelenler şöyle derler: Rabbimiz! Bizi ve bizden önce gelip geçmiş imanlı kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin bırakma! Rabbimiz! Şüphesiz ki sen çok şefkatli, çok merhametlisin!"[57] meâlindeki âyetlerde, İslâm Devleti'nin gelir kaynaklarından feyi hükme bağlamıştır. Fey, düşmana karşı silah kullanmadan elde edilen gelirlerdir. Bu gelirler kamu yararı gözetilmek şartıyla ve herhangi bir sınırlamaya tabi olmaksızın devletin yapması gereken bütün hizmetlere sarf edilebilir. Mesela Hz. Ömer'den nakledilen bir rivâyete göre, Benî Nadîr'in malları Resûlullah'a tahsis edilmiştir. O da bu maldan ailesinin bir senelik nafakasını ayırır, onlara infak ederdi. Sonra bundan artakalanını cihâd ve hayır yollarına harcardı.[58]

[57] el-Haşr 59/6-10.

[58] Buhârî, "*el-Megâzî*", 64/14; "*et-Tefsir*", 65/405; Bkz. Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu -Toplum ve Ekonomi-*, İstanbul 1996, s. 17; M. Fayda, "*Fey*", DİA, XII, 511-513. Hz. Peygamber'in geçim vasıtaları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Celâl Yeniçeri, *Peygamber, Devlet Başkanı ve Aile Reisi Hz. Muhammed ve Yaşadığı Hayat*, İstanbul 2000, s. 171 vd.; "*Peygamber Ailesinin Gelirleri Ve*

Hayber'in[59] bir kısmı kılıçla, bir kısmı da barışçı yollarla ele geçirildi. Savaşılmadan elde edilen bölgeler hazine arazisi yapıldı. Bazı tarihçiler, fethedilen toprakların fatihler arasında bölüştürülmesi sırasında alışılageldiği gibi "humus"un hükümete devredildiğini söylemektedirler ki bu Hayber'in Ketîbe vahasıydı. Peygamber Efendimiz (as), Ketîbe'nin Hâs (veya Hals) vadisinden elde edilen yıllık mahsulü ihtiyaçlarına göre akrabaları, eşleri, bazı Müslüman erkek ve kadınların maaş ve atıyyeleri için kullandı. Bunun ayrıntıları siyer kaynaklarında verilmiştir.

Yahudilere ürünlerinin yarısını Müslümanlara vermek şartıyla Hayber'de kalma ve topraklarını işleme izni tanındı.[60]

Fedek savaşılmadan ele geçirildiği için -el-Haşr Sûresi'nin 6. âyeti gereği- oradan elde edilen gelirler de Resûlullah'a tahsis edildi. O (as), bu gelirleri amme işlerine, ailesine, yolcu ve misafirlere harcardı.[61]

es-Safrâ (الصفراء), Vâdilkurâ ve Yenbu' (ينبع) de Fedek'le aynı statüdedir.

Geçimi", edt. Vecdi Akyüz, "*Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdette İslâm*", İstanbul 1994, I, 313-362.

[59] Medine-Suriye yolu üzerinde bulunan eski bir ticaret ve ziraat merkezi olan Hayber, Medine'nin yaklaşık 180 kilometre kadar kuzeyinden başlayan ve denizden 850-1000 metre yükseklikte yer alan, etrafı volkanik topraklarla çevrili geniş bir vadi.

[60] Hayber arazisinin ve gelirlerinin taksimi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Vâkıdî, II, 693-699; İbn Hişâm, III, 363-368; İbn Sa'd, VII, 48; Belâzurî, *Fütûh*, s. 40-41; M. A. Köksal, *İslâm Tarihi*, XIV, 209-218; M. Hamidullah, *el-Vesâik*, 94-95; "*Hayber*", DİA, XVII, 22; M. Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, s. 21-22, 69, 73-77.

[61] Vâkıdî, II, 705-706; İbn Hişâm, III, 352, 368; Belâzürî, *Fütûh*, s. 41; M. Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, s. 22; H. Algül, "*Fedek*", DİA, XII, 294-295.

Sonuç

Aile reisi olarak on üç çeşit geçim vasıtası tespit ettiğimiz Peygamber Efendimiz (as), ekonomisi ticâret üzerine kurulu, uluslararası alanda ticarî bazı imtiyazlar elde etmiş, ticârî konumu güçlü olan Mekke'de yetişti. Coğrâfî vaziyeti Mekke'nin ticârî konumunu desteklemiştir. Zira hem Mekke ve Hicaz hem de Arap Yarımadası dünya haritasında merkezi bir yer işgal etmektedir ve etrafı serbest ticaret merkezleriyle sarılı olup tarihi ipek yolunun kara ve deniz güzergâhlarının kavşak noktasındadır.

Hz. Peygamber (as), toplum hayatına katılıp iş-güç sahibi olacak yaşa kadar annesi Âmine Hatun, dedesi Abdülmuttalib ve amcası Ebû Talib'in yanında kalmış, onların bakım, himaye ve desteğini almıştır. Babası, annesi ve hanımı Hz. Hatîce vefat edince kendisine menkul ve gayr-i menkul mallar miras olarak kalmıştır. Toplum hayatına katılma yaşından itibaren kendi çalışması ticarî faaliyetleri –özellikle Mekke dönemi hayatında- ile Hz. Hatîce validemizin desteği en önemli ekonomik geçim kaynakları olmuştur.

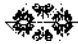
es-Süheylî ve eş-Şeybânî, açık bir şekilde hicretten sonra Medine'de Hz. Peygamber'in geçim vasıtalarının: hediye, safiy ve "ganimetin beşte birinin beşte biri" ve "ganimetin beşte dördünden kendisine düşen pay" olmak üzere dört türlü olduğunu kaydetmiştir. Bunun yanında Hz. Peygamber'in (as), Medine döneminde, ticârî ortaklıkları ve kervan gönderme şeklinde faaliyetleri de olmuştur.

Diğer taraftan henüz çok genç yaşta el-Emîn vasfıyla ünlenen Hz. Peygamber (as), hayatı boyunca, israfsız bir cömertliği ve cimrilikten uzak bir tutumluluğu en üst düzeyde kendisinde birleştirmiştir. O (as), ilâhî berekete mazhar, nimetin kıymetini bilen, her hâlükârda şükreden, sahip olduğu her nimet ve imkâna ilâhî emanet gözüyle bakan, emeğe ve üretime büyük değer veren fevkalade âlicenap bir şahsiyettir.

Hz. Muhammed (as), iş hayatını gayet adil ve dürüst olarak sürdürdü. Alışveriş yaptığı hiçbir kimsenin şikâyetine meydan vermedi. Her zaman sözünü tutardı. Çok genç yaşlarda dürüst ve doğru sözlü bir tacir olduğu herkesçe biliniyordu. Diğer insanlarla olan ilişkilerinde daima büyük bir sorumluluk ve dürüstlük anlayışına sahipti.

O (as), yalnızca hakkaniyet ve dürüstlük esaslarına dayalı bir ticaret yapmakla kalmadı, doğru ve âdil ticari muameleler konusunda temel ilkeler de vazetti. İlişkilerindeki dürüstlük, adalet ve doğruluk her tüccar ve işadamı için takip edilecek ebedî kurallar haline geldi ve İslâm ilim dairesinin önemli bir şubesi olan ve fıkıh ilminde başta ticaret hukuku olmak üzere iktisat ilmiyle ilgili büyük çalışmalara kaynaklık etmiştir.

O (as), iktisadi hayatın temel yapıları olan ahlakî ilkeler de vazetmiştir.

İSLÂM TARİHİNİN İLK DÖNEMLERİNDE KURBAN VE KURBAN BAYRAMI[1]

Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ[2]

Sayın başkan değerli bilim adamları sevgili dinleyiciler sözlerime başlarken hepinizi saygıyla selamlıyorum. Efendim benim bildirim *İslâm Tarihi'nin ilk Dönemlerinde Kurban ve Kurban Bayramı* başlığını taşımaktadır.

Benden önceki bazı konuşmacıların da değindiği gibi Kurban, kökeni Hz. Âdem dönemine kadar uzanan bir tarihe sahiptir. Hemen hemen her tarihi evrede varlığına şahit olduğumuz bu ibadet türü, İslâm öncesi dönemde Arap Yarımadasında da yaygın olarak icra edilirdi. Kaynaklarımızın ifadelerine göre söz konusu dönemde her Arap kabilesinin müstakil tanrıları vardı. Bu kabileler kendi tanrılarına

---

[1] Bu makale daha önce Bayrampaşa Belediyesi tarafından İstanbul'da yapılan Kurban Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuş olup sempozyum kitabında yayınlanmıştır.

[2] Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı.

değişik vesilelerle kurbanlar sunarlardı. Örneğin bu kabilelerin ikisi olan Evs ve Hazrec,[3] Kızıl Deniz sahilinde, Müşellel'in Kudayd bölgesindeki Menat putuna,[4] sadece kurbanlar sunmaz, Mekke'den dönüşte başlarını onun huzurunda tıraş etmeyinceye kadar haclarının kabul olmayacağına inanırlardı. Bir başka Arap kabilesi olan Himyer ise, taptıkları Ri'am putuna kurbanlar takdim etmeksizin kutsanmayacaklarını iddia ediyorlardı.[5] İslâm'ın doğduğu Mekke'deki Kureyş kabilesi ise kurbanlarını, genelde diğer putların tamamından üstün tuttukları Uzza adına keserlerdi.[6] Birkaç ağaçtan oluşan ve çevresi Kabe gibi kutsal kabul edilen Uzza'nın, *gabgab* denilen bu hareminde kesilen kurbanlar ziyaretine gelenler arasında paylaştırılırdı.[7] Kureyş, sadece Uzza'ya değil, aynı zamanda Ha Ba'l (Hubeyl) ile İsaf ve Naile putlarına da değişik vesilelerle kurban takdim ederdi. Hatta o dönemde Zemzem kuyusunun çevresi, putlara kurban kesilen mekan olarak bilinirdi.[8] Araplar tarafından tanrılarına takdim edilen bu kurbanlara *el-atair*, kubanların kesildiği yere ise *el-itr* (sunak) adı verilirdi.[9] Tanrılara bağlılığı simgeleyen *atair,* sunanı rabbine yakınlaştıran veya ulaştıran ibadetlerden biri kabul edilirdi.[10]

Cahiliye döneminde putlara kurban kesmenin, Arap kabilelerinin üzerinde ittifak ettikleri muayyen bir zamanın bulunmadığını, yine tüm Arap kabilelerine ait tek tip bir kurban ritüelinden de bahsetmenin mümkün olmadığını belirtmemiz gerekir. Her kabile, putlarına

---

[3] İbnu'l-Kelbî, *Kitabu'l-Asnam*, (çev: Beyza Düşüngen), Ankara 1969, 29; Ezrakî, 82. Cevad Ali, V, 89.Suheylî, I, 356. Kehhale, I, 51. İbrahim Ayeti, *Tarihi Peyamberi İslâm*, Tahran, 1366, 7.

[4] İbnu'l-Kelbî, 29. İbn Hişâm, I, 85. Ezrakî, 82.Cevad Ali, V, 89. Alusî. II, 202. Suheylî, I, 356. İbrahim Ayeti, 7. Muhammedu'l-Ald el-Hadravî, *el-Medine fi Sadri'l-İslâm*, Beyrut, 1984. 22.

[5] İbnu'l-Kelbi, 29.

[6] İbnu'l-Kelbi, 32.

[7] İbnu'l-Kelbi, 33.

[8] İbnu'l-Kelbi, 37.

[9] İbnu'l-Kelbi, 40.

[10] İbnu'l-Kelbî, 30; Alusî, II, 202. Cevad Ali, V, 90.

değişik şekillerde ve değişik zamanlarda kurban sunuyordu. Bununla birlikte her Arap kabilesinin *atair* etinden faydalanma konusunda ortak bir anlayışa sahip olduğu da gözlenmektedir. Bir başka ifade ile, her Arap kabilesi, putlara sunulan kurban etlerinden, oraya gelenler arasında paylaştırılmak suretiyle faydalanıyordu. Hatta bazı kabilelere göre bu etler de kutsal kabul ediliyordu.

Cahiliye döneminde kurban, tanrı veya tanrısal olduğuna inanılan ya da Allah ile "kul" arasında aracı kabul edilen varlıkları hoşnut etmek, rızalarına nail olmak, öfkelerinden beri olmak veya kendilerinden bir şey talep etmek amacıyla sunulurdu.[11]

İslâm Dini, tarih sahnesinde görülmeye başlandığı andan itibaren yukarıda bir kısmını zikrettiğimiz paganizme savaş açmış ve tevhit düşüncesinin yerleşmesi için çaba göstermiştir. Allah'ı yaratıcı olarak kabul etmelerine rağmen; Allah dışındaki varlıkları tanrısal kabul eden Cahiliye Arabının bu anlayışı, İslâm tarafından şiddetle reddedilmiştir. İnen ilk ayetlerle birlikte, cahiliye zihniyetinin Allah ile birlikte ululadıkları, "ilah" mertebesine yükselttikleri yapay tanrılarla mücadele etmiş ve tanrısallığın bir ve tek olan Allah'ın hakkı olduğunu ilan etmiştir. Bu ayetler yaratıcılıkla-rububiyet; nimet bahşeden, ikram sahibi ile rububiyet ve uluhiyet arasında bağ kurmuştur. İlk ayetlerde:

-İnsanı yaratan, ona ikramda bulunan, nimet bahşeden varlık, rab olmayı hak ediyor. Bu varlık da Allah'dır. (Kalem Suresi)

- Bir tek Allah'tan yardım talep edilmelidir.

-Bir tek O'na sığınılmalıdır. (Fahiha Suresi)

-Kevseri veren O'dur. Öyleyse O'na namaz kılınmalı, kurban kesilmelidir. (Kevser Suresi)

[11] İbnu'l-Kelbî, 30; Alusî, II, 202. Cevad Ali, V, 90.

Görüldüğü gibi gerek cahiliye döneminde, gerek İslâm döneminde tanrısallık (uluhiyet ve rububiyet) ile kurban arasında ciddi bir bağ kurulmuştur. Kurbanın kelime anlamından da anlaşılacağı gibi "tekarrub" yani yakınlaşma, bir başka ifade ile muteal/aşkın olarak kabul edilen varlıklara yakınlaşmayı ifade etmektedir. Allah dışında bir başka varlıkla kurulan kurbiyet ilişkisi, din dışı kabul edilmiştir. Allah dışındaki varlıklara kesilen kurbanın yenmesinin caiz olmaması da bununla ilişkilidir.

Kurban Ayeti Mekki Olmakla Birlikte Kurban Medine'de Uygulanmıştır

Bilindiği gibi kurbandan bahseden ayet, Kur'ân'ın en kısa surelerinden biri olan Kevser Suresinde yer almaktadır. Kurban ibadetinin Medine'de uygulanmaya başlamasından hareket eden bazı müfessirler, bu ayetin yer aldığı surenin Medeni olabileceğini söyleseler de gerek surenin Hz. Peygamber'in erkek evladının bulunmaması nedeniyle onunla alay eden Mekkelilerin tavrını anlatan son ayeti,[12] gerekse İbn Abbas, Mukatil ve Kelbî'nin ifadeleri, bu surenin Mekkî olduğunu ortaya koymaktadır.[13] Zaten, bu konuya tefsirinde geniş yer veren merhum Elmalılı Hamdi Yazır, lehte ve aleyhteki görüşleri teker teker ele aldıktan sonra surenin kesinlikle Mekki olduğu sonucuna varmaktadır.[14] Bununla birlikte neden Mekke'de kurbanın

[12] Başta Taberî olmak üzere müfessirlerin çoğu Kevser Suresi'nin son ayetinin As b. Vâil es-Sehmî hakkında nazil olduğunu söylemektedirler. Bkz. Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fi Te'vili'l-Kur'ân*, Beyrut 1992, XII, 724-725.

[13] Kurtubi, Tefsir, XX, 218.

[14] Bazı müfessirler Kevser Suresi'nde geçen *nahr* kavramının kurban anlamında olmayap; namazda el kaldırma manasında gelebileceğini söylemektedirler. Oysaki ayette "Rabbin için namaz kıl" emri nahr ifadesinden önce kullanılmaktadır. Nahrı namazda ellerini kaldır anlamında kabul edersek ayetin anlamı "*Rabbin için namaz kıl sonra elini namazda kaldır*" şeklinde olur ki; namaz bittikten sonra onda elini kaldırmanın imkansızlığı ortadadır. Dahası Hz. Peygamber döneminden itibaren kurbanların kesildiği bayramın ilk günü için *yevmu nahr* ifadesi

kesilmemiş olduğu sorusu onun da zihnini meşgul etmiştir. O bu sorunu “Kurban’ın Mekke’de bir tek Resûlullah’a emredildiği, Medine’de ise bütün Müslümanlara emredildiğini” söyleyerek aşmaya çalışmıştır. Buna rağmen Hz. Peygamber’in Mekke’de kurban kestiğine dair bir bilgiye de ulaşamamıştır.[15]

Kurbandan bahseden ayetin Mekkî oluşu ve Mekke döneminde kurban kesildiğine dair bir bilgiye ulaşmamak bizi bu ayeti “Allah dışında başka varlıklara kurban kesilmemesi” şeklinde anlamaya itmektedir. Zira bu surenin, Mekki surelerle bir arada düşünüldüğünde “İnsanın gerçek rabbinin sadece ve sadece Allah” olduğunu anlatmaya çalıştığı görülecektir. Bu ayetlerde “Kevser gibi insan gücünün yetmeyeceği şeyleri kendisine bahşedenin ancak Allah olduğu, dolayısıyla onun dışında bir başkasına kurban kesilmemesi gerektiği” vurgulanmaktadır.

İslâm’ın ilk yılları, bir başka ifade ile Mekke Döneminde Hz. Peygamber ve ilk Müslümanların kurban kestiklerine dair elimizde bir veri olmasa da Allah dışında bir başka varlığa kesinlikle kurban kesmediklerini biliyoruz. Kanaatimize göre söz konusu ayetlerin asıl amacı da zaten tevhit inancını vurgulayan bir zihniyet dönüşümünü gerçekleştirmek suretiyle Allah dışında başka varlıklara kurban kesilmemesini sağlamaktı. Mekke’de kurban kesilmemesinin arkasında var olan bir başka neden ise bunun Mekke müşriklerinin kurban ritüeli ile karışmama arzusu olabilir.

Eğer böyle olmamış olsaydı Mekke’de kurban kesebilecek güce sahip Müslümanlar olduğu gibi, kurban etine muhtaç fakirler de vardı. Fakat buna rağmen, kurban orada değil Medine’de ve de hicri ikinci yılda uygulanmaya başlamıştır.

---

kullanılmıştır. Zaten bir tek bu durum bile söz konusu kavramın bir başka anlama gelme ihtimalini ortadan kaldırmaktadır.

[15] Elmalılı, IX 108 vd.

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret etmesinden sonra gelişen yeni dönemde, Allah dışında hiçbir varlığa kurban kesmeyen Müslümanların, artık bir tek varlığa yani insanlığın rabbı olan Allah'a kurban kesmelerinin zamanı gelmiş oldu. Böylece Medine'nin başlarında kurban kesilmesi ibadeti başlamış oldu.

İslâm Tarihinde İlk Kurban

Kaynaklarımızın ifadesine göre; Kurban bayramı günlerinde kesilen kurban (udhiye), hicretin ikinci yılında uygulanmaya başlanmıştır. İbn Sa'd'ın anlattığına göre Zübeyr b. Avvâm, hicri ikinci yılı zilhicce ayının onu girince, Habeşistan'dan getirdiği mızrağı bir sancak gibi en önde taşıyarak, arkasında Hz. Peygamber ve diğer Müslümanlar olduğu halde *Musallaya* gitti. Mızrak Ka'be'ye doğru dikildi. Hz. Peygamber ilk kez, ezansız ve kametsiz olarak Müslümanlara bayram namazı kıldırdı. Bayram namazının bitiminde de halka bir konuşma yaptı ve bu konuşmasında kurban kesmelerini emretti. Kendisi de, daha önce satın almış olduğu iki koçu –ilkini ümmeti adına, ikincisini ise kendisi ve ev halkı adına- kesti. Hz. Peygamber, kendisi ve ev halkı adına kestiği kurbandan hem kendisi, hem de ev halkı ve fakirler faydalandılar. Hz. Peygamber, Medine'de her sene aynen bu şekilde kurban kesmeyi sürdürmüştür.[16]

Kurban ibadetine çok önem veren Hz. Peygamber, "*varlıklı olup da (kurban bayramında) kurban kesmeyen bizim musallamıza yaklaşmasın*"[17] demektedir. Yine onun ümmete son vasiyeti olarak kabul ettiğimiz veda haccındaki tarihi konuşmasında "Her Müslüman

[16] İbn Sa'd, *Tabakatu'l-Kubra,* Beyrut trs, I, 248-249; ayrıca bkz. Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Tarihu'l-Umem ve'l-Mulûk,* Beyrut 1987, III, 28-29; Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali el-Cevziyye, *el-Muntazam fi Tevarihi'l-Mulûk ve'l-Umem,* (thk. Süheyl Zekkâr), eyrut 1995, II, 207; İbn Seyyidinnas, *Uyûnu'l-Eser fi Nunûni'l-Meğazi ve'ş-Şemâil ve's-Siyer,* I-II, (thk.Muhammed el-Aydu'l-Hatravî-Muhyiddin Mito), Beyrut 1996, I, 373-374.

[17] Bkz.İbn Mace, *Sunen, Edahi,* 3123.

ailenin kurban kesmesini vasiyet etmiş olması"[18] bu ibadeti nedenli önemsediğini göstermesi açısından önem arzetmektedir.

Kurban ve Bireysel Kazanımlar

Abdullah b. Cafer'in rivayetine göre Hz. Peygamber, Kurban'ını Kabe'ye çevirir *"Ben bütün[batıl] dinlerden yüz çevirerek İbrahim'in dini (yani İslâm) üzere, şirk koşmadan gökleri ve yeri yaratan Allah'a yöneldim. Şüphesiz orucum, diğer bütün ibadetlerim, hayatım ve ölümüm Alemlerin rabbı olan Allah'adır. Onun Hiçbir ortağı yoktur. Ben ancak bunu yapmakla emr olundum ve ben Müslümanların ilkiyim. Allah'ım bu Kurban sendendir ve senin içindir"*[19] der sonra ayağını Kurban'ın sağ yanına kor "Bismillah Allahu Ekber" diyerek bizzat kendisi keserdi.[20]

Hz. Peygamber'in kurbanını bizzat kendisinin kesmesi ve her kurban sahibinin kendi kurbanını kesmesini tavsiye etmesi; üzerinde durulması gereken bir husus olduğu kanaatindeyiz. Bize göre bu tavsiyenin arkasında, kısa bir süre öncesine kadar canlı olan, hatta sahibi ile arasında zaman zaman duygusal bağlar da oluşan bir varlığın, bir an sonra gözünüzün önünde can vermesi, cansız bir bedene dönüşmesinin gözlenmesi veya bu sürecin izlenmesi istenmektedir. Bilindiği gibi, İslâm'ın, müntesiplerine asıl öğretmek istediği şey öte dünya gerçeğidir. Öte dünyayı zihninde tutan bireylerin yanlış yapma ihtimalleri azalmaktadır. Bize öte dünyayı, yani ölümü anlatan örneklerden biri de kuşkusuz kurbandır. Kurban, insanların ölüm bilincine varmasını sağlamaktadır. Ölüm bilinci kula kulluğu ortadan kaldırdığı için kişiye sonsuz bir özgürlük bahşetmektedir. Kula kulluğun özünde, kulların birbirlerine karşı duydukları korku yatmaktadır. Oysaki ölüm bilinci, korkuyu yok eden, yegane motivasyondur. Dolayısıyla

[18] Bkz.İbn Mace, *Sunen, Edahi,* 3123.
[19] İbn Mace, *Sunen, Edahi,* 3121
[20] Bbkz.İbn Mace, *Sunen, Edahi,* 3120.

ölüm bilinci ile kurbanla yerleştirilmeye çalışılan tevhit düşüncesi arasındaki ilişki de kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Şayet kurbanın tek amacı fakirlere yardım olmuş olsaydı, hayvanın boğazlanmadan, olduğu gibi bağışlanabilmesi ve fakirin bundan dilediği gibi faydalanabilmesi gerekirdi. Oysaki kurban edilecek hayvan bağışlansa bile kurban edilmesi koşulu ile ancak bağışlanabilme zorunluluğu bulunmaktadır. Yine kurban kesmeyip parasını tasadduk etmek de bu nedenden ötürü fukaha nezdinde kabul görmemiş ve kurbanda "irakayı dem" vaciptir denilmiştir. Yani kurban edilecek hayvanın boğazlanması vacip kabul edilmiştir.

İlk Dönem İslâm toplumunda Kurban ve Toplumsal Sorumluluk

Bunları söylerken kurbanın toplumsal boyutunu göz ardı etmiyoruz. Kuşkusuz Kurban'ın bireysel olduğu kadar toplumsal boyutu da vardır. Nitekim Hz. Peygamber'in (sas) Medine Döneminde Kurban bayramı günü, buraya gelen fakirleri esas alarak kurban etlerinin üç günden fazla saklanmasını yasaklaması ve *"Sizden her kim kurban keserse bayramın üçüncü gecesinden sonra evinde kurban etinden bir şey bırakmasın"*[21] demesi kurbanın bu toplumsal boyutu ile ilgilidir. Bu rivayeti aktaran Buhari, söz konusu hadisin devamında, hadisi duyan sahabenin kurban etini üç günden fazla saklamanın haramlığı sonucuna vardığını, ancak yine de emin olmak için Hz. Peygambere müracaat ettiklerini, Hz. Peygamber'in bunu duyduğunda, kurban etlerinin üç günden fazla saklamanın dinen bir sakıncası olmadığını, bir önceki yıl kurban etlerini saklamamalarını söylerkenki gerekçesinin Medine'ye gelen fakirler olduğunu, dileyenin kurban etini istediği süreye kadar saklayabileceğini, dileyenin yiyebileceği veya komşuları

[21] İmam Malik, *Udhiye*, 2135, 2136; Buharî, *Udhiye*, 1886; ayrıca bkz. İbn Kayyım el-Cevziyye, II, 318.

arasında pay edebileceğini söylediğini aktarmaktadır.[22] Öyle sanıyorum ki bu örnek bize bu gün de bazı şeyler söylemektedir. Dünyanın çeşitli bölgelerinde açlıkla pençeleşen Müslüman bireyler dururken kurban etlerini derin dondurucularımızda saklamanın çok dini bir duruş olmadığını anlatmaktadır.

Dikkat edilirse Hz. Peygamber burada kurban ile toplumsal yapı arasında bir bağ kurmuştur. Fakirlerin bulunduğu veya fazla olduğu toplumlarda gelecek kaygılarını merkeze alarak etleri saklamanın caiz olmadığını söyleyen Hz. Peygamber, aslında burada İslâm toplumu içerisinde hep var olagelmesini arzuladığı dayanışmaya vurgu yapmaktadır. "Komşusu aç iken tok yatan bizden değildir" diyen Allah Resûlü ile Medine'ye gelen fakirlere kurban etini ikram ederek, onların açlıklarını gidermeye çalışan Hz. Peygamber aynı şeyleri söylemektedir.

Yine aynı hadise dikkat ettiğimizde Hz. Peygamber kurban etlerinin aile içerisinde olduğu gibi komşular tarafından da tüketilebileceğini söylemektedir. Burada komşuya vurgu vardır. "Cebrail komşu hakkını o kadar çok övdü ki komşuyu komşuya varis kılacağından korktum" diyen Hz. Peygamber aslında aynı şeyi söylemektedir. Yine aynı hadiste Kurban etlerinin fakirler arasında dağıtılması da istenmektedir.

Hz. Peygamber tarafından kurban etinin üçe bölünerek taksim edilmesi sünneti, kendisinden sonra da olduğu gibi uygulanmıştır. Nitekim fıkıh ekolleri oluştuktan sonra kurbanın üçe taksim edilmesi

---

[22] İmam Malik, *Udhiye*, 2137. Hz. Osman'ın kuşatma altında bulunduğu dönem de aynı şekilde bir kurban bayramına denk gelmiştir. Medine'de açlık çeken halkı bu açlıktan aynı şekilde Hz. Peygamber'in bu uygulaması kurtaracaktır. Hz. Ali, Medineli Müslümanlara Hz. Peygamber'in bu uygulamasını hatırlatmış ve kurban kesmeye gücü yeten insanların kurban etlerini evlerinde saklamamalarını ihtiyaç sahibi insanlar arasında dağıtmalarını istemiştir.

1/3'ünün fakirlere; 1/3'ünün komşulara; kalan 1/3'ün ise ev halkınca yenmesi ilke olarak benimsenmiştir.

Dahası Kurban ayetinin Mekke'de nazil olmasına rağmen Medine'de uygulanmaya başlanmış olması, bu ibadetin sosyal bir hadise olduğunu gösteren en önemli veridir. Mekke'de İslâm toplumu henüz oluşmadığı için bu sosyal ibadet yerine getirilememiştir. Medine'de İslâm toplumu oluşmaya başlayınca da uygulandığı görülmektedir. Hz. Peygamber'in kurbanı bayram namazından sonra kesmeyi emreden beyanları –ki burada asl olan bayram namazı vaktinin girmesi değil, bizzat namazın kılınmış olmasıdır-[23] da bu toplumsal yapı ile ilgili olsa gerektir. İmam Malik'in aktardığı bir rivayete göre Hz. Peygamber, kurbanını namazdan önce kesen Ebû Burde b. Niyâr[24] ile Umeymir b. Eşkar'a kurbanını tekrar kesmesini emretmiştir.[25] Bunun illeti kurban ibadetini gizli ve bireysel bir ibadet olmaktan çıkarma olabilir.

Kurbanı Bir Yerde Kesmek

Ciddi bir kent bilincine sahip olan Hz. Peygamber'in uygulamalarına baktığımızda kurbanını her sene aynı yerde kestiğini görüyoruz. Züreykoğulları Mahallesine giden yolun üzerinde bulunan ve adına musalla denilen bayram namazlarının kılındığı "namazgahta" kurbanını keserdi.[26] Onun döneminde ve daha sonraki dönemde

---

[23] *İbn Kayyım el-Cevziyye, Zadu'l-Mead*, (çev:, Şükrü Özen, H. Ahmet Özdemir, Ali Vasfi Kurt), İklim yay., İstanbul 1989, II, 317.

[24] İmam Malik, *Kitabu'd-Dahaya*, 2133.

[25] İmam Malik, *Kitabu'd-Dahaya*, 2134; benzer bir hadise için bkz. Kurtubî, XII, 42.

[26] İbn Mace, *Kitabu'l-Edahi*, 3156; 3161; Hz. Peygamberin kurbanını musalla da kestiğine dair geniş bilgi için bkz. İbn Cevziyye, II, 321-322. İbn Sa'd ise Muaviye'nin evinin yanındaki sokakta bulunan musallada kesmekte idi demektedir (Bkz. *Tabakat*, I, 249). Taberi ise Seleme oğulları mahallesinde olduğunu söylemektedir. (bkz. Taberî, II, 298). Birbirinden farklı mekanlardan bahsediyormuş gibi görünen bu rivayetlerin üçü de aynı mekandan bahsetmektedirler. Zira Ensardan Hazrec kabilesinin bir kolu olan Züreyk b. Âmir b. Züreyk oğullarına

Medinelilerin çoğu da aynen peygamberin yaptığı gibi kurbanlarını burada keserlerdi.

Her şeyi ile bizlere örnek olmaya çalışan Hz. Peygamber'in bu uygulaması ile aslında iki şeyi birden amaçladığını sanıyoruz.

1-Hz. Peygamber kurbanını keser kesmez, etleri hiç evine götürmeden dağıtmaya çalışıyordu. Zira eve giren malın oradan çıkması oldukça güçtür.

2.Bir tek mekanda kurban keserek şehrin temiz kalmasını sağlamaya çalıştığını düşünüyoruz. Zira Hz. Peygamber'in kurban kesildikten sonra kanının, sakadatının rastgele atılmasına müsade etmeyip bunların gömülmesini emretmesini, çevre ve sağlığa verdiği önem şeklinde okumak mümkündür. Bununla birlikte Hz. Peygamber, ümmetine bir külfet yüklememek için ashâbından illa da kurbanlarını bir tek yerde kesmelerini emretmemiştir. Buna rağmen Müslümanların önemli bir kısmı onu örnek almış ve kurbanlarını ulu orta kesmedikleri gibi, kurbanların yenmeyecek kısımlarını rastgele atmamışlardır.

Muhammed b. Ömer'in ifadesine göre Medine'de bu konuya Hz. Peygamber'in vefatından sonra da ciddi önem verilmiştir.[27] Nitekim İmam Malik, Abdullah b. Ömer'in Hz. Peygamber'in bu uygulamasını esas alarak sürekli musallada kurban kesmeğe devam ettiğini söyleyerek kurbanın sadece bir yerde kesilmesinin uygunluğunu vurgulamıştır.[28] En ciddi şehir bilincine sahip olan Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in kurbanı bir tek yerde kesme geleneğini yeni kurduğu şehirlerde aynen uygulamıştır. Nitekim onun döneminde kurbanlar

aynı zamanda Muaviye oğulları da denilmekte idi. Bunların mahalleleri ise Salim oğullarının mahallesinin bitişiğinde yer alıyordu. Dolayısıyla musalla Salim oğullarının mahallesinde yer almakla birlikte Züreyk oğullarına giden yolun bitişiğinde idi.

[27] İbn Sa'd, I, 249; İbn Seyyidinnas, I, 374.

[28] İmam Malik, el-Muvatta, *Kitabu'd-Dahaya*, 2127.

başta kendisi tarafından kurulan Kufe olmak üzere, adına cibane denilen ve çok amaçlı kullanılan alanlar[29] ile feda, meydan,[30] sahra ve sakife denilen özel yerlerde kesilirdi.

Burada şunu da söylemek gerekir: İlk Dönem İslâm tarihinde sadece kurbanların değil aynı zamanda insanların gündelik yaşamlarında tükettikleri etlerin de uluorta kesilmesine müsaade edilmezdi. Hatta etlerin kesildiği mezbahalar ile satıldıkları kasapların şehrin merkezinde olmamasına özel önem gösterilirdi. Buna uymayıp halkın sağlığını tehlikeye atanlar ciddi bir şekilde cezalandırılırlardı.

Kesilen Kurbanların Sayısı

Hz. Peygamber döneminde onu istisna tuttuğumuzda her ailede bir kurbanın kesilmesinin esas olduğu anlaşılmaktadır.[31] Emeviler ve daha sonraki dönemlere gelindiğinde ise bu gelenek yerini biraz da gösteriş olsun diye çok kurban kesmeye bırakmıştır. Bu duruma değinen Hz. Peygamberin ünlü sahabisi Ebû Eyub el-Ensârî aynen şöyle demektedir. *"Hz. Peygamber döneminde insanlar kendileri ve ev halkı için bir davar kurban ederlerdi. Hem ondan yer, hem de yedirirlerdi. O dönemden sonra halk çok sayıda kurban kesmekle iftihar etmeye başladı ve durum gördüğün hale dönüştü."*[32] Bu durumdan sadece Ebû Eyyub el-Ensari değil, bir başka sahabi olan Huzeyfe b. Esid de şikayetçidir.

---

[29] Bayram namazları da burada kılınırdı. Bkz. Abdurrezak b. Hemmâm, *el-Musannef*, Beyrut 1983, III, 301; İbn Şeybe, II, 70; 89.

[30] Merv'de İslâm'ın ilk yıllarında dönemde Cuma ve bayram namazları ise şehrin meydanında kılınmaktaydı

[31] Hadis mecmualarının anlattığına göre Hz. Peygamber ise her yıl kurban bayramında, iki kurban keserdi. Bir başka ifade ile iki adet koç kurban ederdi. (İbn Mace, *Kitabu'l-Edahi*, 3120). Bu koçlardan birini kendisi ve ailesi adına, diğerini ise ümmeti adına keserdi (İbn Mace, *Kitabu'l-Edahi*, 3122). Bazı rivayetlere göre ise Hz. Peygamber bu kurbanlardan birini çok sevdiği müteveffa eşi Hz. Hatice için de bir kurban keserdi.

[32] İmam Malik, *Kitabu'd-Dahaya*, 2132; İbn Mace, *Kitabu'l-Edahi*, 3147; İbn Cevziyye, II, 323.

Nitekim o da şöyle demektedir: "*Ben sünneti öğrendikten sonra ev halkım beni çok sayıda kurban kesmeye zorladı. [Peygamber döneminde] halk bir veya iki davar [bayramda] kurban ederdi. Şimdi (bir veya iki davar kurban etmekle yetinirsek) komşularımız bizi cimrilikle itham ederler.*[33]

Bu rivayetler Hz. Peygamber döneminden sonra kurban sayılarında ciddi bir artışın yaşandığı, işin içine kurban felsefesinden ziyade biraz da mürailiğin dahil olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Kurban Bayramı ile ilgili Birkaç Not

İslâm öncesi dönemde Medinelilerin uygulaya geldikleri iki bayramları bulunuyordu. Hz. Peygamber Medine'ye geldikten sonra Allah size bunların yerine iki gün verdi diyerek Kurban ve ramazan bayramını vazetti.[34] Bununla birlikte Hz. Peygamber kurban bayramını gerek bizzat kurbanın kendisinden dolayı gerekse de hacdan dolayı, ramazan bayramından üstün tutardı. Hatta "*Allah katında günlerin en faziletlisi yevmu'n-nahr (yani kurban'ın kesildiği gündür*" derlerdi.[35]

Hz. Peygamber döneminde kurban bayramının ne şekilde kutlandığına gelince; Kurban bayramı, bayram namazı ile başlardı. Bayram namazına büyük bir neşe içerisinde ve tekbirler alınarak gidilirdi.[36] Namaza sadece erkekler değil, aynı zamanda hanımlar,[37] hatta

[33] İbn Mace, *Kitabu'l-Edahi*, 3148.
[34] Nesai, İydeyn, 1.
[35] Yukarıdaki hadis Ebû Davud tarafından rivayet edilmektedir. Kurbanın en büyük bayram olması farklı mezheplerde değişik şekillerde dile getirilmiştir. Bu mezheplerden biri olan Dürzîler'e göre; Bütün akıllılar her Cuma akşamı halvetlerinde dini kitapları okuyarak vakit geçiriyorlardı. Geçirilecek süre, aklın derecesini küçük veya büyük olduğunu gösteriyor. Cahiller yalnızca bayramlarda dini toplantılarda bulunabilirler. Ramazan bayramı küçük bayram, kurban bayramı ise büyük bayramdır.
[36] İbn Ebi Şeybe, II, 78.
[37] Abdurrazak, III, 302; İbn Şeybe, II, 87.

çocuklar da iştirak ederlerdi. Hz. Ebû Bekir döneminde -ise durumu uygun olan hanımların- bayram namazına gitmeleri zorunluluğu getirilmiştir.[38]

Hanımların bayram namazlarına devam ettiklerini Emeviler döneminde de müşahede etmekteyiz. Nitekim başta Kufeli Alkame ve Esved gibi büyük alimler olmak üzere, dönemin uleması, kadınların Cuma namazlarına gitmelerine karşı olmalarına rağmen, bayram namazlarına gitmelerini teşvik ederlerdi.[39] Ancak bunun kesin bir kural olmadığını, ihtiyari bir durum olduğunu da zihinde tutmak gerekir. Nitekim o dönem incelendiğinde bayram namazına gitmek istemeyen hanımların da bulunduğu görülecektir.[40]

Hz. Peygamber, bayram namazlarına giderken daha fazla sevap kazanmak amacıyla uzun yolun tercih edilmesi gerektiğini söylemektedir. Hatta namaza gidenler, yüksek sesle tekbirler okuyarak, büyük bir coşku içerisinde musallaya ulaşırlardı. Emeviler döneminde bu geleneğin kısmen terkedilmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Nitekim dindarlığı ile tanınan Ömer b. Abdulaziz halife olunca, valilerine gönderdiği genelgelerin birinde, halkın bayram namazına yürüyerek gitmelerini öğütlemektedir.[41] Ömer b. Abdulaziz'den sonra, özellikle kentlerin giderek büyümeleri ve bir tek yerde namazın kılınma imkanının ortadan kalkmasından sonra bu adetin bireysel olarak ancak uygulanabildiği söylenebilir. Müslüman erkekler, bayramlarda, en güzel ve en yeni elbiselerini giyerek namaza giderlerdi.[42] Örneğin Halife Hz. Ömer her bayram günü pamuktan yapılan elbisesini giyerdi.[43] Çünkü onun en değerli elbisesi bu idi. Musallada halka namaz

[38] İbn Ebî Şeybe, II, 87.
[39] İbn Ebî Şeybe, II, 87.
[40] İbn Ebî Şeybe, II, 88.
[41] İbn Ebi Şeybe, II, 69.
[42] Âlûsî, I, 365
[43] İbn Ebî Şeybe, II, 69.

kıldıran Hz. Peygamber'in, namazın bitiminde okuduğu hutbesinin konusu genelde kurban veya cihad ile ilgili olurdu.

Bayram namazından hemen sonra, namazın kılındığı musallada kurban da kesilirdi. Burada Peygamber ile birlikte diğer sahabeler de kurbanlarını keserlerdi. Sonra Hz. Peygamber ashâbının tamamından birer parça et alır, bu etleri bir çömleğe koyarak pişirir ve oradakiler ile birlikte bayramın ilk yemeğini yerdi.[44] Hz. Peygamber, kurban bayramında kahvaltıyı namazdan sonraya ertelemelerini emrettiği için tamamı aç olan ashâb, güne toplu olarak yenen işte bu yemekle başlarlardı. Bu yemek, fakir-zengin, dul-yetim bütün Müslümanları bir araya toplayan, aralarındaki sosyal statüyü kaldırarak "biz bilincinin" oluşmasını sağlayan önemli bir hadisedir. Herkesten alınarak birleştirilen ve tek yemek haline getirilerek tüm Müslümanlara sunulan bu kahvaltı "ümmette birlik bilincinin" oluşmasına katkı sağlanması hedeflenmektedir. Deve, sığır, koyun ve keçi gibi farklı hayvanlardan alınan bu etler, siyah-beyaz, soylu-köle vb. farklı katmanlardan bir araya gelerek oluşturulan bir ve tek ümmeti simgelemektedir.

Büyük bir ihtimalle ilk bayramlaşma da toplu olarak yenen bu yemekten sonra olurdu. Hz. Peygamber döneminde Müslümanların nasıl bayramlaştıkları, birbirlerinin bayramlarını hangi ifadelerle kutladıkları hakkında yeterli bilgilere sahip değiliz. Ancak Emeviler döneminde özellikle de sarayda yapılan bayramlaşmalarda "Allah bizden de sizden de kabul etsin" denildiği bilinmektedir.

Hz. Peygamber ve Müslümanlardaki bayram coşku ve heyecanın bayramdan oldukça önce başladığını görüyoruz. Hadis ve siyer

[44] Kutubu'-sitte, XVII, 414. Kaynaklarımızın ifadesine göre Peygamber efendimiz, Ramazan bayramı günü kahvaltının hemen yapılmasını arzu ederlerken, kurban bayramında ise günün ilk yemeği kesilen kurban etinden olurdu. Daha sonraki dönemlerde de bu gelenek aynen yaşamıştır. Bkz. Abdullah b. Muhammed b. Ebi Şeybe, *el-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr,* (thk. Said Muhammed Lahhâm), Beyrut 1989, II, 68; III, 306.

kitaplarında verilen bilgileri esas aldığımızda Hz. Peygamber, bayramdan günlerce önce kurban edeceği hayvanı seçer, bir özrünün bulunmamasına özel dikkat sarfederdi.[45] Daha çok *"Koç kurban etmeyi seven"* Hz. Peygamber,[46] *"Kurbanda kesilen hayvanların en hayırlısı iki boynuzlu koçtur"*[47] derdi. Hz. Aişe ve Ebû Hureyre'nin rivayetine göre Hz. Peygamber Kurban bayramında iki koç kurban ederdi. Bu koçlardan ilkini kendi ev ahalisi için, ikincisini ise ümmeti için keserdi.[48] Bununla birlikte koç kurban etmenin dini bir zorunluluk olarak algılanmasını istemediği de anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Mace'nin belirttiğine göre Hz. Peygamber Medine'de koçun yanısıra hem deve hem de sığır kurban etmiştir.[49] İbn Abbas *"Biz bir yolculukta Resûlullah (sas)'le beraber idik. Kurban bayramı günü geldi. Devede on kişi; sığırda ise yedi kişi olarak ortaklaştık."*[50] diyerek peygamberin bu uygulamasını bize anlatmaktadır.

Yine Hz. Âişe'den edindiğimiz bilgilere göre Hz. Peygamber döneminde Medine'de bayram eğlenceleri de düzenlenirdi. Nitekim bu eğlencelerden birinde Hz. Aişe, Habeşlilerin mescitte mızraklarıyla yaptıkları gösteriyi Resûlullah ile birlikte seyrettiklerini anlattıktan sonra şöyle der: "Genç bir kızın oyun-eğlence seyretmeye ne kadar düşkün olacağını varın siz düşünün." Hz. Peygamber, ona olan şefkatinden dolayı seyir esnasında hiç can sıkıntısı ve bıkkınlık göstermemiş, tâ ki Hz. Âişe'nin sıkıldığını görünce, "yeter mi" diye sormuş "yeter" cevabını alınca, ona (evine) gitmesini söylemiştir.[51]

Emeviler döneminde de özellikle sonradan Kurulan Kufe gibi kentlerde bayramlar, son derece eğlenceli geçerdi. Bu bayramlarda

---

[45] İbn Cevziyye, II, 320-321.
[46] İbn Mace, *Sunen, Edahi*, 3120, 3121, 3122.
[47] İbn Mace, *Sunen, Edahi*, 3130.
[48] İbn Mace, *Sunen, Edahi*, 3122.
[49] Bkz.İbn Mace, *Sunen, Edahi*, 3134, 3135.
[50] İbn Mace, *Kitabu'l-Edahi*, 3131.
[51] Buhârî, *Îdeyn*, 2; Müslim, *Salâtü'l-Îdeyn*, 17-21.

daha önce Medine'de olduğu gibi özel eğlenceler düzenlenir, oyunlar oynanırdı.[52] Hatta bazı haberlere göre, bayramlarda def çalınıp şarkılar söylenirdi. Rivayetlere göre Kûfeli sahabîlerden İyâd el-Ensârî, bayramlardan birini Enbâr'da geçirmişti. Halkın bayramlarda def çalıp şarkı söylemediklerini görünce son derece şaşırmış ve "size ne oluyor def çalıp şarkı söylemiyorsunuz? Bu sünnettir. Çünkü *Resûlullah (sas)* döneminde böyle yapılıyordu" diyerek[53] Kûfe'de uygulanmakta olan bayram eğlencelerinin onlar tarafından da yapılmasını istemiştir. Yine Yusufb. Adiyy'in, bayramlarda Müslüman çocukların ve cariyelerin yol kenarlarında oturarak, def çaldıklarını ve şarkı söylediklerini belirtmesi de, bu eğlencelerin yaygın bir şekilde yapıldığını göstermektedir.[54] Alûsî, ilk dönemlerde bayramların sade bir şekilde kutlandığını, Emevîler döneminde özellikle Medine'de def, ud, zurna ve benzeri müzik aletleri eşliğinde şarkılar söyleyerek eğlence geleneğinin başladığını, bu geleneğin Abbasîler döneminde ise doruk noktasına ulaştığı kaydedilmektedir.[55]

Kûfe, Basra, Fustat ve diğer askeri kentlerde Hz. Ömer döneminden itibaren kurban bayramlarının daha başka anlamı bulunmaktaydı. Halkının tamamına yakını askerlerden oluşan bu kentlerde özellikle de Emevi valisi Ziyad b. Ebihi döneminden itibaren her arefe günü savaşan unsurlar demek olan mukatilenin rızıkları verilirdi.[56] Böylece halk, kurban bayramını yıllık erzaklarını almış olarak karşılar ve bayramı da büyük bir coşku içerisinde kutlardı.

Bundan dolayı da bu günlerde oruç gibi, yapılan ikramı kabule mani hallerin olmamasına dikkat edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber

---

[52] Vekî', II, 212
[53] Bağdadî, *Tarih*, I, 207
[54] Bağdadî, *Tarih*, I, 207
[55] Âlûsî, I, 368
[56] Belâzürî, *Ensab*, IV/I, 219. Rızıklar cizye ve harac mukabili olarak gelen mallardan ödenmekteydi. Örneğin Muaviye döneminde iç yağ, bal, zaferan ve yemen safranı olarak dağıtılmıştır. Bkz. İbn Zenceveyh, II, 561, 562

bu kabil günlerde oruç tutulmasını kabul etmediği gibi, Hz. Ömer de başta Abde b. Hilâl es-Sekafî (ö.) olmak üzere dönemin abidlerine Ramazan ve Kurban bayramlarında oruç tutmayacaklarına dair yemin ettirildiği rivayet edilmektedir.[57]

Sonuç

Kurban Hz. Âdem'den beri varlığını koruyan, hemen hemen her din ve mezhep mensubu tarafından yerine getirilmeye çalışılan bir ibadettir. İslâm'dan önce Araplar, kendi tanrılarına ibadet ederlerken İslâm dini bunu yasaklamış ve kurbanın bir tek Allah'a kesilmesi gerektiğini vazetmiştir. İslâm'ın ilk yıllarında konan bu kural değişik zamanlarda kısmen bozulmuşsa da bir bütün olarak günümüze kadar varlığını korumuştur.

Arapların Yevmu'n-Nahr veya Yevmu'-Teşrik ya da 'Iydu'l-Adhâ dedikleri Kurbanın kesildiği gün ise İslâm'ın en büyük günlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Bu günde Müslümanlar değerlerinin izin verdiği nezafet ve nezakete göre eğlenirlerdi.

Beni sabırla dinlediğiniz için hepinize saygılar sunuyorum.

[57] İbn Sa'd, VI, 161

Hz. Peygamber (sas) Döneminde Saç Bakımı[1]

Yusuf Ziya KESKİN[2]

İnsan bedeninin tabiî aksesuarlarından biri olan saç, hem erkekler, hem de kadınlar için vazgeçilmez bir estetik unsur olarak binlerce yıldır önem taşımakta ve kişisel güzelliğin/cazibenin önemli bir parçası kabul edilmektedir. Saç dökülmesi ise, bedenin estetik görüntüsünü bozmakta ve buna bağlı olarak insan psikolojisini olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Saç bakımı, kültürden kültüre göre değişiklik arz etmiş ve dolayısıyla tarihte saçın şekli, uzunluğu, kesilmesi ve boyanmasıyla ilgili farklı uygulamalar görülmüştür. Hz. Peygamber döneminde de saç bakımı konusunda belli bir kültür oluşmuş ve hadislerde saç konusunda çeşitli hükümler yer almıştır. Bu bağlamda hadislerde; saçın bazı ibadetlerle ilişkisi, saç bakımı, saçın uzunluğu, kesilmesi, şekli,

---

[1] Bu çalışma daha önce Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Yıl 16, Sayı 26, Temmuz-Aralık 2011, Şanlıurfa, ss. 7-21'de yayınlanmıştır.

[2] Prof. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı.

boyanması vb. konular üzerinde durulmuştur. Konuyla ilgili bilgiler, hadis kaynaklarının ağırlıklı olarak Zînet, Libâs, Tereccül, Şa'r, Tahâret gibi bölümlerinde yer almıştır. Bu çalışmamızda, hadis kaynaklarından ve diğer bazı eserlerden yararlanarak Hz. Peygamber dönemindeki saç bakımı konusunu incelemeye çalışacağız.

A. Saçın İbadetlerle İlişkisi

Kişisel güzelliğin bir parçası kabul edilen saç,[3] İslâm kültüründe önemli bir yere sahip olup pek çok dinî hükme konu olmuştur. Abdest, gusül, namaz, hac-umre ve kurban, saçın ilgili olduğu ibadetler arasında yer almaktadır.

Abdest alırken başı, yani saçları meshetmek farzdır.[4] Saç meshedilmeden alınacak abdest ve buna bağlı olarak kılınacak namaz geçersizdir. Guslün geçerli olabilmesi için de başın yıkanması ve suyun saç diplerine ulaştırılması gerekir.[5] Bundan dolayı Hz. Ali'nin, gusülde suyun saç diplerine rahat ulaşmasını ve başında kuru yer kalmamasını sağlamak için saçlarını iyice kısalttığı rivayet edilir.[6] Saç diplerinin kuru kalmaması için gusül sırasında erkeklerin saç örgülerini açmaları gerektiği,[7] kadınların ise saç örgülerini çözmeden

[3] Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil (ö. 256/870), *el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1992, ehâdîsu'l-enbiyâ 51 (IV, 146); Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/874), *el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1992, hac 147 (I, 891).

[4] Mâide 5/6.

[5] Mâlik, Ebû Abdullah Mâlik b. Enes (ö. 179/795), *el-Muvatta'*, İstanbul 1992, tahâret 67 (s. 44); Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şu'ayb (ö. 303/915), *es-Sünen*, İstanbul 1992, tahâret 157 (I, 135).

[6] Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman (ö. 255/869), *es-Sünen*, İstanbul 1992, vudû' 69 (s. 157); Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî (ö. 275/888), *es-Sünen*, İstanbul 1992, tahâret 97 (I, 173).

[7] Ebû Dâvûd, tahâret 99 (I, 175).

gusledebilecekleri[8] ve gusül sırasında üç defa başlarına su dökmelerinin yeterli olduğu ifade edilmiştir.[9] Saç örgülerini her defasında açıp yeniden örmek külfetli bir iş olduğu için bu konuda kadınlara ruhsat verilmiştir. Kadınların namaz dışında ve namaz içinde saçlarını örtmeleri gerektiği konusu da saçla ilgili hükümler arasında yer alır.[10]

Saçın alakalı olduğu önemli ibadetlerden biri de hac ve umredir. Buna göre hac ve umre ibadeti, belli görevler yerine getirildikten sonra saç kesimiyle tamamlanır[11] ve ihramdan çıkılmış olur. Bu arada ihramlı iken bakımındaki zorluklar sebebiyle Hz. Peygamber ve sahâbîler, ihrama girmeden önce yıkanır, saçlarını tarar ve bakım yaparlar;[12] daha sonra saçlarını yapışkan bir madde veya bal ile toplayıp keçeleştirirlerdi.[13] İhramdan çıkınca da tekrar yıkanır ve saçlarına bakım yaparlardı.

Öte yandan hacca gitmeye niyet eden kimsenin Ramazan bayramından sonra hac görevini tamamlayıncaya kadar saçından bir şey kesmeyeceği,[14] kurban kesecek kimsenin Zilhicce ayı girince kurbanını kesinceye kadar saçlarını kesmeyeceği,[15] itikâfta olan birinin saçını yağlayıp kestirebileceği,[16] yeni Müslüman olan kimsenin Müslü-

[8] İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (ö. 241/855), *el-Müsned*, İstanbul 1992, VI, 43; Dârimî, tahâret 115 (s. 209).

[9] İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (ö. 273/886), *es-Sünen*, İstanbul 1992, tahâret 108 (I, 198); Ebû Dâvûd, tahâret 99 (I, 174); Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa (ö. 279/892), *es-Sünen*, İstanbul 1992, tahâret 77 (I, 175-76).

[10] Nûr 24/31; Ebû Dâvûd, libâs 31 (IV, 357-58); Tirmizî, salât 160 (II, 215).

[11] Hacda saç kesimiyle ilgili ayetler için bakınız: Bakara 2/196; Feth 48/27.

[12] Nesâî, menâsikü'l-hac 41, 42 (V, 136-40).

[13] İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed el-Basrî (ö. 230/844), *et-Tabakâtu'l-kübrâ* (Thk. İhsân Abbâs), Beyrût 1968, III, 158; Buhârî, hac 19, 34 (II, 145, 152); libâs 69 (VII, 59); Ebû Dâvûd, menâsik 11 (II, 360); İbn Mâce, menâsik 72 (II, 1012-13).

[14] Mâlik, hac 186 (s. 396).

[15] Müslim, edâhî 39-41 (II, 1565); Ebû Dâvûd, edâhî 2-3 (III, 228-29); Nesâî, dahâyâ 1 (VII, 211).

[16] Mâlik, i'tikâf 8 (s. 318).

man olmadan önceki kıllarını kesmesi gerektiği[17] gibi hususlar, saçın dinî pek çok konuyla sıkı bir ilişkisi olduğunu göstermektedir.

Yukarıda saydıklarımızın dışında saç, başka konularla da ilişkilendirilmiştir. Buna göre dağınık saç, zühd alameti sayılmış,[18] ölü için ağıt yakarken saçların yolunmayacağına dair kadınlardan biat alınmış[19] ve zina ithamına maruz kalan kadının doğurduğu çocuğun nesebini belirlerken çocuğun saçının kime benzediğine bakılmıştır.[20] Ayrıca saç, bazen sihir malzemesi olarak kullanılmış,[21] bazen de gizli bir belgenin saklandığı yer olmuştur.[22]

Buna göre saç, İslâm kültüründe pek çok hükümle alakası bulunan önemli bir konudur. Beden estetiği olarak saç bakımı da Hz. Peygamber'in üzerinde önemle durduğu hususlardan biridir.

B. Saç Bakımı

Allah Resûlü, "*Saçı olan ona ikram etsin*"[23] buyurarak saçın temiz ve bakımlı olmasını tavsiye etmiş ve saçına bakım yapmayan, saçı başı dağınık kimseleri de uyarmıştır.[24] Bir defasında saçı başı dağınık biri mescide girince, eliyle çıkmasını işaret etmiş, adam saçını başını düzeltip geldikten sonra, "*Herhangi birinizin böyle gelmesi, şeytan gibi saçı başı dağınık bir halde gelmesinden daha iyi değil mi?*"[25] buyurarak saçın bakımlı ve estetik görünümlü olmasını istemiştir. Kendisi de

[17] Ebû Dâvûd, tahâret 129 (I, 253).
[18] Müslim, cennet 48 (III, 2191); İbn Mâce, zühd 36 (II, 1438-39).
[19] Ebû Dâvûd, cenâiz 24-25 (III, 496).
[20] Nesâî, talak 37 (VI, 171-72).
[21] Buhârî, da'avât 57 (VII, 164).
[22] Buhârî, tefsir 60/1 (VI, 60); Tirmizî, tefsîru'l-Kur'ân 60 (V, 409-10).
[23] Ebû Dâvûd, tereccul 3 (IV, 394-95).
[24] Ebû Dâvûd, libâs 14 (IV, 332-33); Nesâî, zînet 60 (VIII, 183-84).
[25] Mâlik, şa'r 7 (s. 949).

saçına her fırsatta bakım yapmış, hatta itikâfta bile eşi Hz. Âişe onun saçını yıkamış ve taramıştır.[26]

Haftada en az bir kez saçı yıkamayı,[27] özellikle de cuma günleri yıkanıp saçları yağlamayı ve güzel koku sürünmeyi tavsiye eden[28] Resûlullah, abdest sırasında saçlarını meshederken bile saçlarının şeklini bozmamaya özen göstermiştir.[29] Hz. Peygamber'in yakın arkadaşları da saç bakımı ve saç estetiğine önem vermişler ve zaman zaman bu konuda birbirlerini uyarmışlardır.[30]

Saçın taranması ve bakımı konusunda Hz. Peygamber'den farklı rivayetler gelmiştir. Bazı rivayetlerde her gün taranmaya ve bakım yapmaya izin verilirken[31] bazılarında her gün taranma yasaklanmıştır.[32] İzin veren rivayetlerden hareketle bazı sahâbîler her gün saçına bakım yapmış, hatta günde iki defa saçına yağ sürenler olmuş;[33] yasak rivayetinden hareket eden bazıları ise saç bakımını ihmal emişlerdir.[34] Hadislerden ve Resûlullah'ın uygulamalarından anlaşıldığına göre saça bakım yapmakta ve her gün taranmakta dînen herhangi bir sakınca yoktur. Nitekim uzun ve gür saçlı bir sahâbînin saçları konusunda soru sorması üzerine Peygamberimiz, saçlarına iyi bakmasını ve her gün taranmasını söylemiştir.[35] Kanaatimizce yasak rivayetleri, saç bakımı ve taranma konusundaki aşırılıkla ilgilidir. Nitekim bazı rivayetlerde aşırı taranma/süslenme yasaklanmıştır.[36] Dolayısıyla

[26] Buhârî, i'tikâf 2 (II, 256); Müslim, hayz 7 (I, 244); İbn Mâce, sıyâm 64 (I, 565).
[27] Müslim, cum'a 9 (I, 582).
[28] Dârimî, salât 191 (s. 300).
[29] İbn Hanbel, VI, 359; Ebû Dâvûd, tahâret 51 (I, 91).
[30] Ebû Dâvûd, tereccul 1 (IV, 392-93).
[31] Nesâî, zînet 60 (VIII, 184).
[32] Ebû Dâvûd, tereccul 1 (IV, 392-93); tahâret 15 (I, 30); Tirmizî, libâs 22 (IV, 234); Nesâî, zînet 62 (VIII, 185).
[33] Mâlik, şa'r 6 (s. 949).
[34] Nesâî, zînet 7 (VIII, 132).
[35] Nesâî, zînet 60 (VIII, 184).
[36] İbn Hanbel, VI, 22.

aşırıya kaçmadan saça bakım yapıp taramakta herhangi bir sakınca yoktur.

Hz. Peygamber döneminde kadınlar da yıkamak, taramak, yağ/jöle vb. şey sürmek, örgü yapmak ve boyamak suretiyle saçlarına bakım yaparlardı.[37] Özellikle gelinlerin saçları itina ile taranır ve şekillendirilirdi.[38] O dönemde çocukların saçları anneleri tarafından taranır, bakım yapılır ve örülürdü.[39]

İnsanlar saç bakımını kendileri yaptığı gibi, kuaförlere de yaptırırlardı. Özellikle kadınlar, belli bir ücret karşılığı saçlarına örgü yaptırırlar,[40] bazıları da bayan kuaförleri evlerine çağırarak saç kesimi ve bakımı yaptırırlardı.[41] Nitekim Resûlullah'ın eşi Hz. Hatice'nin Ümm Züfer adında bir bayan kuaförü olduğu rivayet edilir.[42] O dönemde kuaförlük yapan kadınlar arasında Âmine bt. Affân ve Büsre bt. Safvân'ın isimleri de zikredilmektedir.[43]

Bu arada bazı kadın kuaförler, erkeklerin saçlarına da bakım yaparlardı. Mesela Kays oğullarından bir kadın, Ebû Mûsa el-Eş'arî'nin

---

[37] Mâlik, talak 101 (s. 596); Dârimî, tahâret 115 (s. 209); Müslim, imâre 181-82 (II, 1527); İbn Mâce, tahâret 133 (I, 215).

[38] Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi* (Trc. Salih Tuğ), İstanbul 1993, II, 1048 (pr. 1836).

[39] Buhârî, buyû' 34 (III, 15); meğâzî 18 (V., 32); Nesâî, zînet 10 (VIII, 134).

[40] Dârimî, tahâret 115 (s. 209).

[41] İbn Hanbel, VI, 297.

[42] İbnu'l-Esîr, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî (ö. 630/1233), *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe* (el-Mektebetu'ş-şâmile el-isdâru's-sânî), III, 439; İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali el-'Askalânî (ö. 852/1448), *Fethu'l-Bârî* (el-Mektebetu'ş-şâmile el-isdâru's-sânî), XVI, 144.

[43] İbn Hacer el-'Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe* (el-Mektebetu'ş-şâmile el-isdâru's-sânî), III, 431, 451 .

saçını hacda yıkamış, taramış ve bakım yapmıştır.[44] Hz. Peygamber'in saçını da bir kadın kuaförün taradığı ve bakım yaptığı rivayet edilir.[45]

O dönemde saç temizliği ve bakımında değişik malzemeler kullanılmıştır. Bunlar yağ/jöle, sidr ağacından (Arabistan Kirazı) mamul sabun, halûk[46] ve misktir.[47] Saçını sidr ağacından mamul bir çeşit sabun ile yıkayan Allah Resûlü,[48] hangi şeyle saçına bakım yapması gerektiğini soran bir kadına da aynı şekilde bu sabunu tavsiye etmiştir.[49] Hz. Peygamber, mübarek olduğunu söylediği zeytinyağı ile saçları yağlamayı tavsiye etmiş;[50] kendisi de saçlarının güzel kokması için misk; saçı beslemek ve parlak bir görüntü vermek için de yağ kullanmıştır.[51] Hatta saçlarındaki az olan beyaz kılların, kullandığı koku ve yağdan dolayı fark edilmediği[52] ve sürdüğü koku ve yağın üç gün sonra bile parlaklığını devam ettirdiği rivayet edilir.[53]

---

[44] Buhârî, hac 125 (II, 188); Müslim, hac 154-55 (I, 895); Nesâî, menâsiku'l-hac 50, 52 (V, 154, 157). Erkeklerin saçlarına bakım yapan kadın kuaförlerin, ya o erkeğin mahremi bir kadın veya cariyeler olması muhtemeldir. Nitekim Ebû Mûsa el-Eş'arî, Müslim'in kaydettiği bir rivayette, kendi saçına bakım yapan kadının kendi kavminden olduğunu ifade etmiştir. Müslim, hac 155 (I, 895).

[45] Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn (ö. 458/1066), *es-Sünenu'l-kübrâ* (el-Mektebetu'ş-şâmile el-isdâru's-sânî), VII, 383. Hz. Peygamber'in saçına bakım yapan kadının cariye olması muhtemeldir.

[46] Safran ve başka bazı maddelerin karışımından meydana gelen bir çeşit parfümm dür. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, V, 178.

[47] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 484; IV, 155; Dârimî, et'ime 20 (s. 426); Buhârî, libâs 70, 74 (VII, 59, 60).

[48] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 448.

[49] Nesâî, talak 66 (VI, 204-05).

[50] Dârimî, et'ime 20 (s. 426).

[51] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 484; Buhârî, libâs 70, 74 (VII, 59, 60); Müslim, fadâil 102, 108 (II, 1821-22); hac 39, 45 (I, 847, 849); Nesâî, menâsiku'l-hac 41, 42 (V, 136-40).

[52] Müslim, fadâil 108 (II, 1822); Nesâî, zînet 29 (VIII, 150).

[53] Nesâî, menâsiku'l-hac 42 (V, 140).

C. Saçın Uzunluğu

Uzun saç, eskiden beri erkeklerin uygulaya geldikleri bir modeldir. Nitekim Hz. Âdem'in uzun saçlı,[54] Hz. İsa'nın saçlarının kulak memelerini geçecek şekilde uzun olduğu[55] ve eski Türklerde erkeklerin saçlarını uzattıkları rivayet edilmektedir.[56] Hz. Peygamber döneminde de Hicaz bölgesindeki erkeklerin saçları genellikle uzundur.[57] Bununla birlikte bazı kimselerin saçlarını kısalttıkları, bazılarının da usturaya vurdukları rivayet edilir.[58] Bazı kadınların ise saçlarını kulak yumuşağı hizasına kadar kısalttıkları bildirilir.[59]

Hz. Peygamber'in saçlarının uzunluğu konusunda farklı rivayetler gelmiştir. Bu rivayetlerde; onun saçlarının omuzlarına değdiği, kulaklarının yarısına veya yumuşağına kadar olduğu, kulakları ile omuzu arasında veya boynuna kadar uzun olduğu, kulak memesinden aşağı, fakat omzuna değecek kadar olmadığı, kulak yumuşağı ile omuzları arasında olduğu, ön taraftan iki gözüne doğru sarktığı, omuzlarına ulaşan gür saçı olduğu ifade edilir.[60] Bütün bu farklı rivayetler, Resûlullah'ın saçının değişik zamanlarda farklı uzunlukta olmasından ve sahâbîlerin de onu gördükleri andaki durumu nakletmelerinden kaynaklanmıştır.

Allah Resûlü, çok uzun saçı tasvip etmemiş, hatta huzuruna gelen çok uzun saçlı birini görünce, onu kastetmeksizin "*uğursuzluk, uğursuzluk*" demiş, adam gidip saçını kestirince, kendisini kastetmediğini,

[54] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 31.
[55] Buhârî, ehâdîsu'l-enbiyâ 48 (IV, 141); ta'bîr 11 (VIII, 72).
[56] http://turkolojimerkezi.sitemynet.com/turkolojimerkezi/id3.htm (21.03.2007).
[57] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 239; Buhârî, buyû' 99 (III, 38).
[58] Ebû Dâvûd, tahâret 97 (I, 173); Nesâî, tahrîmu'd-dem 26 (VII, 118).
[59] Müslim, hayz 42 (I, 256).
[60] Buhârî, libâs 68 (VII, 57-58); menâkıb 23 (IV, 165); Müslim, fadâil 91, 92, 94-96 (II, 1818-19); Ebû Dâvûd, tereccul 9 (IV, 405-06); Tirmizî, libâs 21 (IV, 233); Nesâî, zînet 6, 59 (VIII, 131, 183).

ancak yeni şeklinin daha güzel olduğunu ifade etmiştir.[61] Yine saçları kulak memelerinden aşağı inecek kadar uzun olan Hureym el-Esedî'nin saçlarının bu şekilde olmasa ne iyi adam olduğunu söylemiş, bunun üzerine Hureym, eline bir bıçak almış ve onunla saçlarını kulakları hizasına kadar kısaltmıştır.[62]

Kanaatimizce saçın uzunluğu konusunda belirleyici olan örftür. Eğer toplum yadırgamıyor ve kişi de estetik görünümü açısından uzun saçı uygun görüyorsa, bakımlı ve estetik olmak kaydıyla saçını uzatmasında dînen herhangi bir sakınca yoktur.

D. Saç Şekli

Hz. Peygamber döneminde erkekler saçlarını genellikle ortadan ikiye ayırırlardı. Resûlullah da bir ara ehl-i kitaba uyarak onlar gibi saçını alnına salmış, daha sonra o dönemdeki Arap örfüne tabi olarak saçlarını ikiye ayırmıştır.[63] Onun bu uygulamasından hareketle saçları ortadan ikiye ayırmak sünnet kabul edilmiştir.[64]

O dönemdeki erkeklerin saç modellerinden biri de saçın arkadan topuz şeklinde bağlanmasıdır. Ancak Allah Resûlü bu modeli tasvip etmemiş;[65] özellikle bu halde namaza durulmamasını ve bu şekilde namaz kılan kimsenin, elleri arkada bağlı namaz kılan kimse gibi olduğunu söylemiştir.[66]

[61] Ebû Dâvûd, tereccul 11 (IV, 408-09); Nesâî, zînet 6, 11 (VIII, 131, 135).
[62] Ebû Dâvûd, libâs 25 (IV, 349).
[63] Buhârî, libâs 70 (VII, 59); Müslim, fadâil 90 (II, 1817-18).
[64] Ebû Dâvûd, tahâret 29 (I, 46).
[65] İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik (ö. 218/833), *es-Sîre* (el-Mektebetu'ş-şâmile el-isdâru's-sânî), II, 594; İbn Hanbel, I, 304; Müslim, salât 232 (I, 355).
[66] Ebû Dâvûd, salât 87 (I, 425); Nesâî, tatbîk 57 (II, 215-16).

Kanaatimizce saçın arkadan bağlanmasıyla ilgili yasak, saçın secdede yere değmesine mani olmasından dolayıdır.[67] Çünkü Hz. Peygamber'e, secdeye varınca yere sarkan saçlarını toplamaması emredilmiş;[68] ayrıca bazı sahâbîler, başla beraber saçların da secde etmesi gerektiğini söylemişlerdir.[69] Saç arkadan bağlanınca bu emrin ifa edilmesi mümkün olmadığı için böyle bir yasak getirilmiş ve bunun içindir ki Resûlullah, "*Bunlar* (yani saç topuzları) *şeytanın oturak yerleridir*"[70] buyurarak bu konuya dikkat çekmiştir. Bununla birlikte namaz dışında saçı topuz yapmakta dînen bir sakınca bulunmamaktadır. Nitekim bazı sahâbîler, günlük yaşantılarında saçlarını toplayıp arkadan bağlamışlardır.[71]

Hz. Peygamber döneminde bazı erkeklerin saçlarını ördükleri,[72] Resûlullah'ın da Mekke'yi fethettiği sırada saçında dört örgü olduğu rivayet edilir.[73] O dönemde kadınların saçları da genellikle örgülü idi.[74] Hatta ölen kadınların bile saçları yıkandıktan sonra örülürdü.[75]

Çocukların saçlarına da örgü yapıldığı ve genellikle çocuk saçlarının iki örgülü olduğu rivayet edilir.[76] Çocuğun saçı ilk olarak doğumun yedinci gününde akîka kurbanı kesildikten sonra tıraş edilir

---

[67] Benzer yorumlar için bkz.: Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref (ö. 676/1277), *Şerhu Müslim* (el-Mektebetu'ş-şâmile el-isdâru's-sânî), II, 241; Münâvî, Muhammed Abdurraûf (ö. 1031/1622), *Feyzu'l-kadîr* (el-Mektebetu'ş-şâmile el-isdâru's-sânî), III, 6.

[68] Buhârî, ezân 133 (I, 197); Müslim, salât 228 (I, 354); İbn Mâce, ikâmetu's-salavât 19 (I, 286).

[69] İbn Receb el-Hanbelî, Zeynuddîn Ebü'l-Ferac Abdurrahman b. Ahmed (ö. 795/1393), *Fethu'l-Bârî fî şerhi'l-Buhârî* (el-Mektebetu'ş-şâmile el-isdâru's-sânî), VI, 52.

[70] Ebû Dâvûd, salât 87 (I, 424-25); Tirmizî, salât 165 (II, 223).

[71] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 648.

[72] Mâlik, hac 162 (s. 386); Dârimî, tahâret 1 (s. 131); Tirmizî, fiten 63 (IV, 517).

[73] Tirmizî, libâs 39 (IV, 246).

[74] Dârimî, tahâret 115 (s. 209).

[75] Buhârî, cenâiz 16 (II, 75); İbn Mâce, cenâiz 8 (I, 469).

[76] Ebû Dâvûd, tereccul 15 (IV, 411-12); Nesâî, zînet 10 (VIII, 134).

ve kesilen saçın ağırlığınca gümüş sadaka olarak dağıtılırdı.[77] Hz. Peygamber'in de oğlu İbrahim'in saçını yedinci günde kestirdiği, saçın ağırlığınca gümüş sadaka verdiği ve kesilen saçı gömdürdüğü nakledilir.[78]

Allah Resûlü, çocukların saçlarının her tarafını kesip sadece ön kısımda bir miktar saç bırakılmasını yasaklamış;[79] saçın ya tamamının tıraş edilmesini, ya da hiç kesilmemesini emretmiştir.[80] Bu yasağın; ya o dönemin saç estetiği anlayışına ters olduğu ya da başka kültürlere benzeme kaygısıyla getirilmiş olabileceğini söylemek mümkündür. Nitekim Enes b. Mâlik, çocukların başlarının ön tarafında kâkül bırakmanın Yahudilerin şiârı olduğunu söylemiştir.[81]

Bu arada Hz. Peygamber döneminde bazı kadınların çeşitli sebeplerle saçlarına saç eklettikleri rivayet edilir. Bunu, Resûlullah'a sorulan bazı sorulardan anlamaktayız. Nitekim bir kadın, yeni evlenen kızının hastalık sebebiyle saçının döküldüğünü, onun saçına saç ekletip ekletemeyeceğini sormuş; fakat Allah Resûlü saçına saç ekleten ile bu ekleme işini yapan kuaförlere Allah'ın lanet ettiğini söyleyerek buna izin vermemiştir.[82]

Bu hadisten hareket eden İslâm âlimlerinin çoğu, saça insan saçını eklemeyi haram kabul etmişlerdir. Ancak bazı âlimler, insan saçı dışında, yün, ip, ipek vb. şeylerden yapılma yapay saçları eklemede/peruk takmada bir mahzur görmemişlerdir.[83] Nitekim Saîd b. Cü-

[77] Mâlik, akîka 2, 3 (s. 501); Dârimî, edâhî 9 (s. 406); Tirmizî, edâhî 19 (IV, 99).
[78] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 135.
[79] İbn Hanbel, II, 118; Buhârî, libâs 72 (VII, 60); Ebû Dâvûd, tereccul 14 (IV, 410).
[80] Ebû Dâvûd, tereccul 14 (IV, 411); Nesâî, zînet 3 (VIII, 130).
[81] Ebû Dâvûd, tereccul 15 (IV, 412).
[82] Buhârî, libâs 83 (VII, 62); Müslim, libâs ve zînet 115 (II, 1676); İbn Mâce, nikâh 52 (I, 639); Ebû Dâvûd, tereccul 5 (IV, 396-99).
[83] Nevevî, *Şerhu Müslim*, VII, 236; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XVII, 35; 'Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed (ö. 855/1451), *'Umdetu'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, b.y.y., b.t.y., XXII, 64 (Dâru'l-fikr); Hatipoğlu, Haydar, *Sünen-i*

beyr ve Ahmed b. Hanbel, insan saçı dışında iplik ve yünden mamul suni saç eklemede bir sakınca olmadığını söylemişlerdir.[84] Bu yasağın; insanın yaratılışını değiştirmeye[85] yönelik bir müdahale olarak değerlendirilmesi[86] veya Yahudi kadınlara benzeme endişesiyle getirilmiş olması muhtemeldir. Nitekim Hz. Muâviye, saça saç ekletme işini ancak Yahudilerin yapacağını, onların kadınlarının bu şekilde saç edindikleri için helak olduklarını söylemiştir.[87]

Allah Resûlü, kadınların saçlarını herhangi bir özür olmaksızın tamamen kesmelerini nehyetmiştir.[88] Bu yasağın estetik kaygıyla veya erkeklere benzeme endişesiyle getirilmiş olduğu söylenebilir. Çünkü kadınların erkeklere, erkeklerin de kadınlara benzemeye çalışması yasaklanmıştır.[89]

Hz. Peygamber döneminde insanlar saçlarını berberlere kestiriyorlardı.[90] Resûlullah da veda haccında saçını berbere tıraş ettirmiş; önce sağ tarafını, sonra sol tarafını kestirmiştir.[91] Onun saçını tıraş edenler arasında Hırâş b. Ümeyye el-Huzâ'î ve Hz. Muâviye'nin[92] isimleri zikredilmektedir. Bazen de insanlar birbirlerinin saçlarını

İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi, İstanbul 1982, V, 476-77; Zuhaylî, Vehbe, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi* (Trc. Ahmed Efe ve diğerleri), İstanbul 1994, I, 228; Canan, İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, b.y.y., b.t.y., VII, 15 (Zaman Gazetesi Promosyonu).

[84] Ebû Dâvûd, tereccul 5 (IV., 399).

[85] Nisâ, 4/119.

[86] Nesâî, zînet 23 (VIII, 145-46).

[87] Mâlik, şa'r 2 (s. 947); Buhârî, libâs 83 (VII, 62); ehâdîsu'l-enbiyâ 54 (IV, 149).

[88] Tirmizî, hac 75 (III, 257); Nesâî, zînet 4 (VIII, 130); İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XVII, 35.

[89] Tirmizî, edeb 34 (V, 105-06).

[90] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 154; Buhârî, merdâ 16 (VII, 8); Müslim, hac 323 (I, 947).

[91] Müslim, hac 324 (I, 947); fadâil 75 (II, 1812); Ebû Dâvûd, menâsik 78 (II, 500-01).

[92] Müslim, hac 209 (I, 913); Nesâî, menâsiku'l-hac 183 (V, 244).

keserlerdi. Nitekim hac ve umre ibadetinin bir parçası olan saç kesme işleminde sahâbîler birbirlerinin saçlarını kesmişlerdir.[93]

Genellikle erkekleri erkek berberler, kadınları da kadın berberler tıraş ederdi. Bununla birlikte bazı erkeklerin saçlarını cariyelerin tıraş ettikleri rivayet edilir.[94] Kadın berberler sadece saç kesimi değil, kadınların saçlarına örgü de yaparlardı. Hatta bazı kadınların, saç örme ücreti olarak berbere bir ûkiyye verdiği rivayet edilir.[95]

Hz. Peygamber döneminde saç kesme aleti olarak makas,[96] bıçak[97] ve mişkas[98] denen enli ok demiri kullanılmıştır.

E. Saçın Boyanması

Allah Resûlü, ihtiyarlık ve kemal işareti kabul edilen[99] beyaz kılları yolmayı yasaklamış[100] ve beyaz kılların Müslüman'ın nûru olduğunu söylemiştir.[101] Bununla birlikte ağaran saçları boyamayı tavsiye etmiş ve Yahudiler, Hıristiyanlar ve acemlerin[102] saçlarını boyamadıklarını, onlara muhalefet olsun diye saçın boyanmasını emretmiştir.[103] Bu tavsiye, henüz yeni oluşan Müslüman topluluğa kimlik kazandırma maksadıyla yapılmış olmalıdır.

---

[93] Buhârî, şurût 15 (III, 182).
[94] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV., 154.
[95] Dârimî, tahâret 115 (s. 209). Bir ûkiyye 40 dirhemdir, o da yaklaşık 128 gramm lık bir ağırlığa tekabül etmektedir. Saç örme için bu kadar yüksek bir ücretin verilmiş olması uzak bir ihtimaldir. Ancak bir ûkiyyenin o dönemde daha az bir ağırlığı ifade etmiş olması muhtemeldir.
[96] Mâlik, hac 161, 188 (s. 386, 397).
[97] Ebû Dâvûd, libâs 25 (IV, 349).
[98] Buhârî, hac 127 (II, 189); Ebû Dâvûd, menâsik 24 (II, 396).
[99] Mâlik, sıfatu'n-Nebî 4 (s. 922).
[100] Nesâî, zînet 20 (VIII, 143).
[101] Tirmizî, edeb 56 (V, 125); İbn Mâce, edeb 25 (II, 1226).
[102] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 438.
[103] Buhârî, ehâdîsu'l-enbiyâ 50 (IV, 145-46); libâs 67 (VII, 57); Müslim, libâs ve zînet 80 (II, 1663); Ebû Dâvûd, tereccul 18 (IV, 415); Nesâî, zînet 14 (VIII, 137).

Konu ile ilgili rivayetlerden, Hz. Peygamber döneminde saç boyamanın yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte aralarında Hz. Ali, Übey b. Ka'b ve Enes b. Mâlik'in bulunduğu bazı sahâbîlerin saçlarını boyamadıkları rivayet edilir.[104] Öyle görünüyor ki, kişisel estetik anlayışlara göre boyama ihtiyacı hissedenler boyamış, gerek görmeyenler ise boyamamıştır.

O dönemde saçın boyanmasında kına, çivit yaprağı (vesme), çivit otu (ketem) ve safran kullanılmıştır.[105] Çivit yaprağını Mekke'ye ilk getirenin Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib olduğu rivayet edilir. Rivayete göre o, Yemen'e yapmış olduğu bir seyahatte bu bitkinin saç boyamada kullanıldığını görünce, kendi saçını bu bitkiyle boyamış, Mekke'ye dönerken beraberinde bu bitkiden çok miktarda getirmiş ve ondan sonra insanlar saç boyamada çivit yaprağını kullanmaya başlamışlardır.[106] Hz. Hüseyin'in de saçını çivit yaprağı ile boyadığı rivayet edilir.[107]

Allah Resûlü, beyazlaşan saçın rengini değiştirmede kullanılacak en uygun boyanın kına ve çivit otu (ketem) olduğunu söylemiştir.[108] Kendisi kına kokusunu sevmemekle birlikte[109] kına ile saçını boyayana güzel, kına ve çivit otu karışımı boya yapana daha güzel, sarıya boyayana ise en güzel demiştir.[110] Aralarında Ebû Bekir, Ömer ve Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ın[111] bulunduğu bazı sahâbîler saçlarını

[104] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 491.

[105] Buhârî, fadâilu ashâbi'n-Nebî 22 (IV, 216); Müslim, fadâil 100 (II, 1821); Nevevî, *Şerhu Müslim*, VII, 204.

[106] İbn Habîb, Muhammed el-Bağdâdî (ö. 245/859), *el-Muhammak fî ahbâri Kureyş* (Ta'lîk: Hurşid Ahmed Fârik), Beyrût 1405/1985, s. 112-13.

[107] Buhârî, fadâilu ashâbi'n-Nebî 22 (IV, 216).

[108] İbn Mâce, libâs 32 (II, 1196); Ebû Dâvûd, tereccul 18 (IV, 416); Tirmizî, libâs 20 (IV, 232); Nesâî, zînet 16 (VIII, 139).

[109] Ebû Dâvûd, tereccul 4 (IV, 395).

[110] Ebû Dâvûd, tereccul 19 (IV, 418).

[111] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 41.

kına ve çivit otu[112] ile,[113] bir rivayete göre Ebû Bekir kına ve çivit otu karışımı ile, Ömer ve diğer bazı sahâbîler ise sadece kına ile boyamışlardır.[114] Kına ve çivit otu karışımından dolayı Ebû Bekir'in saç renginin siyaha çaldığı ifade edilir.[115] Diğer bazı sahâbîler ve tâbiîler ise saçlarını kırmızıya veya sarıya boyamışlardır.[116]

Hz. Peygamber'in saçlarını boyayıp boyamadığı konusu ihtilaflı olmakla birlikte, çoğu rivayetler onun saçının boyanacak kadar ağarmadığı, dolayısıyla boyamadığı yönündedir.[117] Ancak bazı rivayetlerde, onun vefatından sonra saklanan saç tellerinin kırmızı olduğu ifade edilmektedir.[118] Enes b. Mâlik, bu kırmızılığın boyamadan değil, Resûlullah'ın sürdüğü kokunun etkisinden dolayı olduğunu söylemiştir.[119] Bazı âlimler ise saçtaki kırmızı rengin, zamanın geçmesiyle birlikte saçta meydana gelen değişimden kaynaklandığını, dolayısıyla Resûlullah'ın saçını boyamadığını söylemişlerdir.[120] Zaten rivayetlerin çoğu da onun saçını boyamadığı yönündedir.

Peygamberimiz saçını boyamamakla birlikte[121] ağaran saçların boyanmasını emretmiş, fakat saçı siyaha boyamayı yasaklamıştır.[122] Nitekim Hz. Ebû Bekir'in babası Ebû Kuhâfe, Mekke fethi

[112] Çivit otu dövülerek un haline getirilir ve suyla karıştırılarak saç boyamada kullanılır. Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali (ö. 1250/1834), *Neylu'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr* (el-Mektebetu'ş-şâmile el-isdâru's-sânî), I, 309.

[113] Buhârî, menâkibu'l-Ensâr 45 (IV, 262-63); Müslim, fadâil 100 (II, 1821).

[114] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 226; Müslim, fadâil 103 (II, 1821); İbn Mâce, tahâret 133 (I, 215).

[115] Buhârî, menâkibu'l-Ensâr 45 (IV, 263).

[116] Mâlik, şa'r 8 (s. 949-50); Müslim, hac 9 (I, 837); Nesâî, menâsiku'l-hac 44 (V, 142-43); Nevevî, *Şerhu Müslim*, VII, 204; İbn Battâl, Ebü'l-Hasen Ali b. Halef el-Mağribî el-Kurtubî (ö. 449/1057), *Şerhu'l-Buhârî* (el-Mektebetu'ş-şâmile el-isdâru's-sânî), XVII, 181; 'Aynî, *'Umdetu'l-kârî*, XXII, 50.

[117] Buhârî, libâs 66 (VII, 56-57); Nesâî, zînet 17 (VIII, 140-41).

[118] Buhârî, libâs 66 (VII, 57).

[119] Buhârî, menâkıb 23 (IV, 164).

[120] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XVI, 489.

[121] Mâlik, şa'r 8 (s. 949-50).

[122] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 441.

günü Resûlullah'a getirilince, onun saçını boyamalarını, fakat siyah boyadan kaçınmalarını söylemiştir.[123]

Bu ve başka rivayetlerden hareketle bazı İslâm âlimleri saçı siyaha boyamanın tahrîmen mekruh, bazıları ise tenzîhen mekruh olduğunu söylemişlerdir.[124] Aslında saçı siyaha boyama yasağı daha çok yaşlılar içindir. Genç kimselerin ise saçlarını siyaha boyayabilecekleri ifade edilmiştir. Nitekim tâbiîlerden İbn Şihâb ez-Zührî, gençken saçını siyaha boyadığını, yaşlanınca boyamaktan vazgeçtiğini söylemiştir.[125]

Sahâbîlerden ve tâbiîlerden saçını siyaha boyayanların mevcudiyeti,[126] bunun haram olduğu fikrini zayıflatmaktadır. Nitekim saçı siyaha boyamanın mutlak olarak caiz olduğunu söyleyen âlimler de vardır. Bu âlimler görüşlerini, Yahudi ve Hıristiyanlara muhalefet olsun diye saçın boyanmasını tavsiye eden hadise dayandırmışlardır.[127]

Bazı âlimlere göre saçı siyaha boyamak, yaşlı erkek veya kadının genç görünerek evlenmek istediği kimseyi kandırmak amacıyla olursa caiz değildir. Diğer bazı âlimler ise sırf siyah olan boyanın caiz olmadığını, siyaha çalacak şekilde boyamanın caiz olduğunu

[123] Ebû Dâvûd, tereccul 18 (IV, 415); Nesâî, zînet 15 (VIII, 138).

[124] Mâlik, şa'r 8 (s. 949-50); Nevevî, *Şerhu Müslim*, VII, 204; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 262; 'Aynî, *'Umdetu'l-kârî*, XXII, 51; Miras, Kâmil, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Ankara 1983, IX, 192; Canan, *Kütüb-i Sitte*, VI, 540-41.

[125] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 491.

[126] İbn Hanbel, II, 309; Nevevî, *Şerhu Müslim*, VII, 204; İbn Battâl, *Şerhu'l-Buhârî*, XVII, 181; Azîmâbâdî, Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsu'l-Hak (ö. 1329/1911), *'Avnu'l-Ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd* (el-Mektebetu'ş-şâmile el-isdâru's-sânî), IX, 257; Mübârekfûrî, Ebü'l-Ulâ' Muhammed Abdurrahman (ö. 1353/1934), *Tuhfetu'l-ahvezî bi şerhi Câmi'i't-Tirmizî* (el-Mektebetu'ş-şâmile el-isdâru's-sânî), IV, 450.

[127] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 491; 'Aynî, *'Umdetu'l-kârî*, XXII, 50.

söylemişlerdir.[128] Konu üzerinde pek çok tartışma yaşanmıştır. Hatta saçı siyaha boyamanın cevazına dair kitap bile telif edilmiştir.[129]

Kanaatimizce saç boyama konusunda belirleyici olan örftür. Buna göre eğer bir yerdeki örf, siyah boyaya cevaz veriyorsa saçı siyaha boyamada bir mahzur yoktur; kerih görüyorsa kaçınılması gerekir. Ayrıca beyazlaşan saçın görünümü güzel ve temiz ise, boyamamak daha evla, çirkin bir görüntü arz ediyorsa boyamak evladır.[130]

Bununla birlikte cihada çıkacak kimselerin saçlarını siyaha boyamalarında sakınca görülmemiştir.[131] Bazı âlimler de kadınların saçlarını siyaha boyayabileceklerini ifade etmişlerdir.[132] Nitekim bir kadın Hz. Âişe'ye saçını siyaha boyayıp boyayamayacağını sorunca, eğer yanında olsaydı kendisinin de boyayacağını söyleyerek bunda bir beis olmadığını ifade etmiştir.[133]

Bu arada bazı rivayetlerde Resûlullah'ın, beyazlaşan saçı boyamayı emreden hadislerin aksine ağaran saçın rengini değiştirmeyi kerih gördüğü ifade edilir.[134] Ancak buradaki kerahetin saçı siyaha boyamayla[135] veya saçı kısmen ağaran kimselerle ilgili olduğu[136] ifade edilerek çelişkili gibi görünen rivayetlerin arası uzlaştırılmaya çalışılmıştır.

[128] Mübârekfûrî, *Tuhfetu'l-ahvezî*, IV, 450.
[129] Bu konuda İbn Ebî 'Âsım'ın *Kitâbu'l-hidâb* ve İbnu'l-Cevzî'nin *Cevâzu'l-hidâb bi's-sevâd* adlı kitapları vardır. Bkz.: İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 491; Mübârekfûrî, *Tuhfetu'l-ahvezî*, IV, 450.
[130] Nevevî, *Şerhu Müslim*, VII, 204; 'Aynî, *'Umdetu'l-kârî*, XXII, 50.
[131] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 262; Canan, *Kütüb-i Sitte*, VI, 541.
[132] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 262, 461.
[133] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 487.
[134] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 440; İbn Hanbel, I, 397; Ebû Dâvûd, hâtem 3 (IV, 427); Nesâî, zînet 17 (VIII, 141).
[135] Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed (ö. 388/998), *Me'âlimu's-sünen*, İstanbul 1992 (Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i ile birlikte), IV, 427.
[136] Nevevî, *Şerhu Müslim*, VII, 204.

Sonuç

Saç, İslâm kültüründe pek çok ibadetle ilişkisi bulunan ve beden estetiği açısından Resûlullah'ın üzerinde önemle durduğu hususlardan biridir. Hz. Peygamber, kişisel güzelliğin bir parçası kabul edilen saçın temiz ve bakımlı olmasını tavsiye etmiş ve kendisi de yıkamak, taramak, yağlamak ve koku sürmek suretiyle saçının temiz ve güzel görünmesine önem vermiştir. O devirde erkek, kadın ve çocuk olsun herkes, dönemin anlayışına göre saçlarına belli şekiller vermişler ve çeşitli malzemelerle saçlarına bakım yapmışlardır. Bu durum günümüz için de geçerli olup örfe ve kültüre uygun saç uzatma, saça şekil verme ve bakım yapmada dînen herhangi bir sakınca bulunmamaktadır. Ancak her konuda aşırılıktan kaçınmayı tavsiye eden Allah Resûlü, saç bakımı konusunda da aşırılığı yasaklamıştır. Günümüzde saç bakımı için harcanan servetleri göz önüne aldığımızda, bu yasağın ne kadar anlamlı olduğu kavranacaktır.

Hz. Peygamber, fıtrata aykırı davranışlardan olan kadınların erkeklere benzeyecek şekilde saçlarını kısaltmalarını veya kadınların saçlarına insan saçı ekletmelerini; ayrıca diğer kültürlere benzeme endişesiyle, çocukların saçlarını kesip sadece ön kısımda kâkül bırakılmasını yasaklamıştır. Günümüzde kültürler arası yakınlaşmadan dolayı her ne kadar dünyadaki insanların saç şekilleri birbirine benzese de, Müslümanların, kimlikte karşıtlık ilkesi uyarınca başka kültürleri çağrıştıracak saç modellerinden uzak durmaları, kendi kimlikleri ve kişiliklerini korumaları açısından önemlidir. Hz. Peygamber'in, ağaran saçların boyanmasıyla ilgili tavsiyesinde de, Müslüman topluluğa kimlik kazandırma düşüncesi yatmaktadır.

Netice itibariyle Hz. Peygamber'in saçla ilgili tavsiyelerinin özü, aşırılığa kaçmadan saçın temiz, bakımlı ve estetik görünümlü olması, ayrıca örfe ve kültüre uygun bir saç modelinin tercih edilmesidir.

Hz. Peygamber'in (sas) Teri ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi[1]

Recep TUZCU[2]

Giriş

Hz. Muhammed (sas)'in yaratılış bakımından diğer insanlardan farklı ve beşer üstü vasıflara sahip olduğunu bildiren bir takım rivayetler hadis kitaplarında yer almaktadır. Hz. Peygamber'in hasâisinden kabul edilen nübüvvet mührü, gözleriyle arkasını görmesi, terinin güzel kokması, gölgesinin görülmemesi, üzerine sinek konmaması, cinsel kuvvet açısından çok güçlü olması ve idrarının şifa olduğunu haber veren rivayetler bunlar arasında yer alır.[3] O'na atfedilen birtakım

[1] *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, cilt: X, sayı: 1, s. 161-194.
[2] Yrd. Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı.
[3] el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, es-*Sahih*, Thk. Mustafa Dîb el-Buga, III. Baskı Beyrut 1987, *Vudu*, 40, *Menâkıb*, 22, *Merdâ*, 18; *İsti'zân*, 41; *Gusl*, 24; *Nikâh*, 102; Müslim, Ebû'l-Huseyn Muslim b. Haccâc, es-*Sahîh*, thk.

biyolojik olağanüstü özelliklerin rivayetlere girmiş olması sadece halk arasında değil İslâm âlimleri arasında da bazı yanlış kanaatlerin oluşmasına kaynaklık etmiştir. Bu rivayetlerde yer alan hususlar Hz. Peygamber'in şanını yüceltme amacını taşımakla beraber, aslında onu her şeyden önce ahlakıyla örnek bir beşer olarak sunan Kur'ân betimlemesinden uzaklaştırdığı gibi, onu model almak isteyenlerin ilgisini de farklı yönlere çekmektedir.

Hz. Peygamber'in terinin misk[4] gibi koktuğu, bir kadın sahabînin onun terini koku malzemesine karıştırarak teberrük ettiği hatta bu hususta tasvip gördüğü ifade edilmektedir. Sahih hadis

---

Muhammed Fuad Abdulbâkî, Çağrı Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 1992; *Fedâil*, 83-85, 109; *Hayz*, 28; *Salât*, 112-113; et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *es-Sunen*, (Thk.: .Mustafa Kemal Yusuf el-Hût), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut 1408/1987, *Menâkıb*, 3, 11; *Birr*, 69; *Ezân*, 71-72, *Salât*, 40; İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sunen*, thk. M. Fuad Abdulbâkî, Çağrı Yayınları, II. Baskı, İstanbul 1992, *Tahâre*, 101; en-Nesâî, Ahmed b. Şuayb Ebû Abdirrahmân, es-*Sunen*, Thk. Abdulfettah Ebû Gudde, Mektebu'l-Matbuati'l-İslâmiyye, II. Baskı, Haleb 1986/ 1406, *Nikâh*, 1;*Tatbik*, 60- *Sehv*, 102; *Zinet*, 118; *Birr*, 69; *Zinet*, 118; *Taharet*, 106; ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, es-*Sunen*, Thk. Huseyn Selim Esed, Dâru'l-Kitâbu'l-A'râbî, I. Baskı, Beyrut 1407, *Salât*, 72; *Mukaddime*, 10; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah eş-Şeybânî, *el-Müsned*, İstanbul 1402/1982, I, 233, III, 434-442, IV, 19, 329; V, 35-77-82-83-90-95-98-104-340-341-354-442-443; İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed, *el-Kitâbu'l-Musannef*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Mektebetü'r-Rüşd, I. Baskı, Riyad 1409, VI, 323; İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Ebî Hâtim et-Teymî el-Bustî, es-*Sahîh*, thk. Şuayb el-Arnavut, II. Baskı, Beyrut 1414/1993, IV, 8; İbn Huzeyme, Muhammed b. İshâk Ebû Bekr es-Sulemî en-Neysâbûrî, *Sahîhu İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafâ el-A'zamî, Mektebetu'l-İslâmiyye, Beyrut 1970/ 1390, III, 107; Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, thk. Tarık b. Ivedullah b. Muhammed, Abdul Muhsin b. İbrahim el-Huseynî, Dâru'l-Haremeyn, Kahire 1415, V, 160; *el-Mu'cemu'l-Kebir*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Sekafî, Mektebetü Ulûmi'l-Hikem, 2. Baskı, Musul 1983/1404, XV, 89; es-Suyutî, Celâlüddin Ebi'l-Fadl Abdurrahman b. Ebî Bekr Kemâleddin , *el-Hasâisü'l-Kübrâ*, Thk.Muhammed Ali Beydâvî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye Beyrut trs. I/ 101-103, 104, 114-166, 117, 122.

[4] Misk, tabii koku çeşitlerinden biridir. Bir tür erkek ceylanın karın derisinin altından elde edilir. Hz. Peygamber (s. a.v.) bu kokunun diğer kokulardan üstün ve muteber olduğunu beyan etmektedir.

kitaplarında yer alan bazı rivayetlerde *"Hz. Peygamber'in terinin miskü amber gibi koktuğu"*[5] bildirilen uydurma rivayetleri toplayan kaynaklarda da *"gülün kokusunun onun terinden yaratıldığına"*[6] dair haberler bulunmaktadır.

Biz bu çalışmada Hz. Peygamber'in terinin misk gibi kokması konusundaki rivayetleri isnad ve metin açısından kendi içinde değerlendireceğiz. Daha sonra rivayetlerin metnini, Kur'ân, hadis ve sünnet, tarihi veriler ve ilmi veriler gibi metin dışı unsurlarla değerlendirmeye tabi tutacağız.

I- Hz. Peygamber ve Teri'nin Güzel Kokması

Bazı sahabîlerin Hz. Peygamber'in bedeninde neşet eden saçı ve terini hatıralarını bereket olsun diye teberrüken sakladıkları hadis kitaplarında yer almaktadır.[7] Bu sahabîlerden birisi de Ümmü Süleym'dir. O'nun, Hz. Peygamber'in saç ve terini teberrüken koku şişesine kattığı haber verilmektedir. Ayrıca bu konudaki rivayetlerde Hz. Peygamber ve terinin miskten daha güzel koktuğu bilgileri de yer

[5] el-Buhârî, *İsti'zân*, 41; Müslim, *Fedâil*, 83-85; et-Tirmizî, *Birr*, 69; en-Nesâî, *Zînet*, 118; ed-Dârimî, *Mukaddime*, 10; Ahmed, *Müsned*, III, 221, 230; Kadı Iyaz, Ebû'l-Fadl el-Yahsubî, *eş-Şifâ bi Ta'rîfi Hukûkı'l-Mustafa*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1409/1988, s. 48-51; Suyûtî, *el-Hasâis*, I, 114-116.

[6] Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ*, thk. Ahmed el-Kalaş, Müessesetü'r-Risâle, 4. Baskı, Beyrut 1405, I/301; el-Fettenî, Muhammed Tâhir b. Ali es-Sadıkî, *Tezkiretu'l-Mevdûat*, Kahire 1343, I/1233.

[7] Müslim, *Fedâil* 75. Hz. Enes: "Resûlullah (s. a.v.)'ı, berber tıraş ederken gördüm. Ashâbı etrafını çevirmişti. Hz. Peygamber (s. a.v.)'in tek kılının yere düşmesini istemiyorlar, herbiri eline düşsün istiyorlardı." İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer Ebû'l-Fadl el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahihi'l- Buhârî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1379, I, 247; el-Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed, *U'mdetu'l-Kârî Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, Dâru ihyai't-Turâs, Beyrut trs. III, 38. (Ümmü Süleym'in kocası Ebû Talha Hz. Peygamber'i saçlarını tıraş ettiği ve saçlarının bir kısmını Ümmü Süleyme verip teberrüken koku şişesine koyduğu, diğer kısmını da Hz. Peygamber'in emri ile sahabeye pay ettiğini haber vermektedir.)

almaktadır. Başta sahih kabul edilen hadis kaynakları olmak üzere, hasâis, delâil ve uydurma haberleri toplayan kitaplardaki Hz. Peygamber'in teri ile ilgili rivayetleri kronolojik olarak değerlendirmek istiyoruz.

A- Hadis Kaynaklarındaki Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Yaptığımız tespitlere göre Hz. Peygamber'in terine ait rivayetler; İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i, el-Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'leri, et-Tirmizî, en-Nesâî ve ed-Dârimî'nin es-*Sünen*'leri ile delâil ve hasâis türü kitaplarında yer almaktadır. Ma'mer b. Raşid'in *el-Câmi*'i, Abdurrezzâk'ın *Musannef*'i ve Mâlik b. Enes'in *Muvatta*'ı gibi hadis kitaplarında söz konusu rivayetler bulunmamaktadır. Sahih hadis kitaplarında yer alan bu konudaki rivayetler şöyledir:

1- Ümmü Süleym'le İlgili Rivayetler

Ümmü Süleym, Enes b. Mâlik'in annesi ve Hz. Peygamber'in süt teyzesidir. Ümmü Süleym, oğlu Enes'i hicret ettiğinde Hz. Peygamber'in hizmetine vermiştir. Hz. Peygamber Ümmü Süleym'in evine vakit buldukça gelerek öğle saatlerinde uyurdu. Ümmü Süleym, Hz. Peygamber'in terini ve saç tellerini teberrüken toplayarak koku şişesine koyduğu hadis kitaplarında yer almaktadır.[8] Söz konusu rivayetler oğlu Enes b. Malik vasıtasıyla nakledilmektedir.

Ahmed b. Hanbel ve Müslim'in bu konuda naklettiği rivayet şu şekildedir:

a- Muhammed b. Râfi', Hıccîn b. el-Müsennâ, Abdülazîz b. Ebî Seleme, İshâk b. Abdillâh b. Ebî Talha tarikiyle rivayet edildiğine göre Enes b. Mâlik'ten şöyle demiştir: "*Nebi (sas) Ümmü Süleym'in evine*

---

[8] el-Buhârî, *İsti'zân*, 41; Müslim, *Fedâil*, 83-84-85; et-Tirmizî, *Birr*, 69; en-Nesâî, *Zinet*, 118; ed-Dârimî, *Mukaddime*, 10; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 103-221-239-270.

girer ve o yokken onun yatağında uyurdu. Yine bir gün Hz. Peygamber geldi ve Ümmü Süleym'in yatağında uyudu. Ümmü Suleym'e, "Resûlullah size geldi yatağında uyuyor." denildi. Eve geldiğinde Resûlullah'ı çok terlemiş halde buldu. Terini yatak üzerinde bulunan deri parçasına biriktirmişti. Bohçasından çıkardığı bir bez parçasına emdirerek şişelere sıktı. Nebi (sas) ürpererek uyandı ve: "Ne yapıyorsun Ümmü Süleym?" dedi. O "Ey Allah'ın elçisi çocuklarımız için senin terinin bereket olmasını ümit ediyoruz." deyince. O da: "isabet ettin." dedi."[9]

Ahmed b. Hanbel ve Müslim tarafından rivayet edilen bu hadisin isnadında yer alan; Abdülazîz b. Ebî Seleme, İshâk b. Abdillâh b. Ebî Talha, Enes b. Mâlik'ten hadisi muanan siğası ile nakletmişlerdir. Bu durum ise isnadda bir ınkıta' ihtimali bulunduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte muhadisler, hadisin isnadında yer alan; Muhammed b. Rafi' b. Yezîd el-Kuşeyrî (ö. 245)[10], Hacîn b. el-Müsennâ el-Yemânî (ö. 205) [11], Abdulazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme el-Macişun (ö.164)[12] ve İshâk b. Abdullah b. Ebî Talha Zeyd b. Sehl el-Ensârî en-Neccâr el-Medenî (ö.132)[13] adlı ravilerin tamamının sika (güvenilir) olduklarını ifade etmektedirler.

Ahmed b. Hanbel'in bu konuda naklettiği diğer bir rivayet şu şekildedir:

---

[9] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 221, 226; Müslim, *Fedâil*, 84.

[10] el-Mizzî, Yûsuf b.ez-Zekî Abdurrahmân Ebû'l-Haccâc, *Tehzîbu'l-Kemâl*, thk. Beşâr Avad Ma'rûf, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1400/1980, XXV, 192-194; İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer Ebû'l-Fadl el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Dâru'l-Fikr Beyrut 1404/1984, IX, 141.

[11] el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, V, 483-484; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 190.

[12] İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meni' Ebû Abdullah el-Basrî ez-Zührî, *Tabakâtu'l-Kübrâ*, Dâru Sâdr, Beyrut trs. VII, 323; İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer Ebû'l-Fadl el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme, I. Baskı, Dâru'r-Reşîd, Suriye 1406/1986, I, 357.

[13] İbn Hacer, *Takrîb*, I, 210.

b- *Abdulvahhab es-Sakâfî, Eyyub,* Enes b. Sîrîn, Enes b. Mâlik'ten şöyle dediğini nakletti: *"Resûlullah Ümmü Süleym'in evine girer, o da ona bir yatak yapar, o da öğle vaktinde uyurdu. Ümmü Süleym, onun terini alır kokusuna karıştırırdı. Ümmü Süleym Hz. Peygamber'e seccade serer o da onun üstünde namaz kılardı."* [14]

Bu hadis muanan siğası ile nakledilmiştir. Ravilerden Abdulvehhâb b. Abdilmecîd es-Sakafî (108-194) sika olmakla birlikte son üç yılında hafızası bozulduğundan zayıf (rivayeti delil olmayan) bir ravi kabul edilmektedir.[15] Rivayetin isnadında yer alan diğer raviler Eyyub b. Ebî Temîme Keysân es-Sahtiyânî Ebû Bekr el-Basrî (66-131),[16] Enes b. Sîrîn el-Ensârî Ebû Musa (v. 85)[17] cerh ve tadil kitaplarında yer alan kayıtlar açısından sika ravilerdir.

Ahmed b. Hanbel ve İbn Hibban'ın naklettiği diğer rivayet şu şekildedir:

c- Muhammed b. Abdullah, Humeyd, Enes b. Mâlik'ten şöyle dediğini nakletti: *"Hz. Peygamber Ümmü Süleym'in evine gelir, Ümmü Süleym evde olmadığı halde onun yatağında uyurdu. O geldiğinde onu uyur bulurdu. Bir gün Hz. Peygamber uyuduğunda çok terlemişti, Ümmü Süleym Resûlullah'ın terini bir pamuk parçasıyla şişeye alıyor ve onu kendi kokusu içine karıştırıyordu."*[18]

Rivayetin isnadında yer alan ravilerden Muhammed b. Abdullah el-Müsennâ (115-205)'yı ta'dil (rivayetinin alınabileceğine karar vermek) ederek sika diyen muhaddisler yanında, onu tenkid edenler de bulunmaktadır. Bunlardan Ebû Dâvud, ondan rivayette

---

[14] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 103.

[15] İbn Sa'd, Tabakât, VII, 289; İbn Hacer, *Takrîb,* I, 368.

[16] İbn Hacer, *Tehzîb,* I, 348.

[17] İbn Hacer, *Takrîb,* I, 115; Ebû Hatim, Abdurrahmân b. Ebî Hâtim Muhammed b. İdrîs er-Râzî et-Temîmî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl,* Dâru ihyâi't- Turâsi'l-A'rabî, I. Baskı, Beyrut 1271/ 1952, II, 287.

[18] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 228; İbn Hibbân, *Sahih,* I, 387.

bulunmadığını, Yahya b. Maîn ise, onun hadiste konusunda rivayetlerine değer verilmediğini ve ravi olarak leyse bi şeyin (rivayetlerinin bir şey olmadığını) söylemektedir. es-Sâcî ve el-Ezdî, onun zayıf bir ravi olup hadis ehlinden olmadığını, Enes ve Katade'den münker (sika ravinin rivayetlerine muhalif) rivayetleri bulunduğunu haber vermektedir. el-Ukaylî hadislerine tabi olunmayacağını söylemektedir.[19] Yine isnadda yer alan diğer ravi Humeyd et-Tavil (ö.142), Enes b. Malik tarafından tedlîs (şeyhini atlayarak rivayeti olmadığı halde şeyhinin şeyhinden rivayette bulunmak) yapmakla suçlanmaktadır. Söz konusu rivayeti Humeyd, Enes b. Malik'ten muanan olarak nakletmektedir. Bu şekilde müdellis ravinin munkatı' rivayeti bizim için bilgi ifade etmez. Ayrıca bu rivayeti nakleden Muhammed b. Abdullah el-Müsennâ adlı ravi de tenkîd edilmiştir.[20]

el-Buhârî'nin bu konuda naklettiği rivayet şu şekildedir:

d- Kuteybe b. Saî'd, Muhammed b. Abdillâh el-Ensârî, babası (Abdullâh el-Ensârî), Sümâme, Enes b. Mâlik'ten şöyle dediğini nakletmiştir: *"Ümmü Süleym, Resûlullah (sas) için yere bir post serer, O da üzerinde öğle vaktinde uyurdu. Hz. Peygamber uyuduğunda annem O'nun terini ve saçlarını toplardı. Bunları bir şişede toplar, sonra onu koku kabına toplardı."*[21]

Kuteybe b. Saî'd b. Cümeyl b. Tarîf b. Abdullah es-Sakafî (ö.240) sika bir ravidir.[22] et-Tirmizî, Muhammed b. Abdullah el-Müsennâ

[19] el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XVI, 25; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 338.

[20] ez-Zehebî, Hamd b. Ahmed Ebû Abdillâh, *el-Kâşif Men lehu fi'l-Kütübi's-Sitteti*, thk. Muhamed Avvâme, Daru'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, I. Baskı, Cidde 1413/ 1992, I, 352; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 181.

[21] el-Buhârî, *İsti'zan* 41 (Ravi devamla der ki: "Hz. Enes (radıyallahu anh) muhtazar (can çekişme halinde) olunca kefenine sürülecek hanûta bundan katılmasını vasiyet etti."

[22] el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Cufî, *Tarihu'l-Kebîr*, Thk. es-Seyyid Hişâm en-Nedvî, Dâru'l-Fikr, Beyrut Trs. VII, 195; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 454.

(115-205)' ve babası Abdullah b. el-Müsennâ b. Abdullah b. Enes'e (118-215) sika derken, Muhammed b. Abdullah hakkında yukarda tenkid edildiğini zikretmiştik.[23] Ahmed b. Hanbel gibi, Sümame b. Abdullah b. Enes b. Malik (ö. 110)'i, sika görenlerin yanında Yahya b. Maî'n gibi onu zayıf bir ravi olarak cerh edenler de bulunmaktadır.[24]

Müslim'in bu konuda naklettiği diğer bir rivayet şu şekildedir:

e- Züheyr b. Harb, Hâşim b. el-Kâsım, Süleymân tarikiyle rivayet edildiğine göre Sabit, Enes b. Mâlik'ten şöyle dediğini nakletmiştir: *"Nebi (sas) bize geldi. Yanımızda (uyuduğu esnada) Hz. Peygamber terledi. Annem de bir şişe ile gelip onun terini içine akıttığı esnada, Hz. Peygamber uyandı. 'Ümmü Süleym ne yapıyorsun?' dedi. O, 'Bu sizin teriniz. Biz onu kokumuz içine karıştırıyoruz. Teriniz diğer kokulardan çok daha güzel bir kokudur.' dedi."* [25]

İsnadda yer alan ravilerden bir kısmı cerh edilmişlerdir. en-Nesâî, "Ebû Hayseme Züheyr b. Harb b. Şeddâd el-Haraşî (ö. 234) sika bir ravidir" demektedir.[26] Hişâm b. el-Kâsım b. Müslim b. Muksım el-Leysî (134-207), hakkında diğer âlimler sika derken, en-Nesâî, onun için leyse bihi besun ifadesini kullanmıştır.[27] İsnadda yer alan Süleyman b. el-Muğîre el-Kaysî (ö.165) ise sika bir ravidir.[28] Ebû Muhammed Sabit b. Eslem el-Bünânî (ö.127) kendi döneminde ilim ve ibadetinden dolayı övülen ve sika görülen bir ravi olmakla birlikte; Yahya el-Kattân, onun Enes'ten rivayetlerinde ihtilat (rivayetin isnad veya metnini diğer hadislere karıştırmak) ettiğini haber

[23] el-Mizzî, Tehzîbu'l-Kemâl, XVI, 25; İbn Hacer, *Tehzîb*, V., 338.
[24] İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 26; el-Bâcî, Suleymân b. Halef b. Sa'd Ebû'l-Velîd, *et-Ta'dil ve'l-Cerh Limen Harrace lehu fî Sahihi'l-Buhârî*, thk. Ebû Lubâbe Huseyn, Dâru'l-Livâ, I. Baskı Riyad 1406/1986, I, 451.
[25] Müslim, *Fedâil*, 83.
[26] İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 296.
[27] İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 18.
[28] İbn Hacer, *Tehzîb*, IV., 193; Ebû Hatim, *Cerh*, IV, 144.

vermektedir. [29] O, bu rivayeti de Enes b. Malik (ö. 91)'ten rivayet etmektedir.

Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ve Müslim'in naklettiği diğer bir rivayet ise şu şekildedir:

f- Affân b. Müslim, Vüheyb, Eyyûb (es-Sahtiyânî), Ebû Kılâbe el-Cermî, Enes b. Mâlik'ten şöyle nakletmiştir: "*Resûlullah, Ümmü Süleym'in yanına gelir ve öğleyin uyurdu. Ona yatması için deriden yapılmış yatak yapardı. O da öğle vakti uyurdu. Hz. Peygamber çok terlemişti. Ümmü Süleym de bu terleri toplar ya kokusuna veya şişeye koyardı. Hz. Peygamber onun bu yaptığını gördü ve: "Bu ne Ümmü Süleym? diye sordu. O da "Senin terini kokuma karıştırıyorum."* dedi."[30]

Bu rivayetin isnadında yer alan ravilerden Ebû Bekr b. Ebî Şeybe Abdullah b. Muhammed b. İbrahim b. Osman el-Vasıtî el-Kufî (ö.235), hafız sika ve musannif bir muhaddistir.[31] Affan b. Müslim es-Saffâr (135-220) sika bir ravidir.[32] Vuheyb b. Halid el-Bahilî (ö.165) sika bir ravidir.[33] Eyyub b. Ebî Temîme Keysân es-Sahtiyânî Ebû Bekr el-Basrî (66-131), sika bir ravidir.[34] İsnadı oluşturan Eyyub-Ebû Kılabe- Enes b. Malik adlı raviler rivayeti muanan sığası ile nakletmektedirler. Ancak bu ravilerin tedlîs yaptıkları bilinmemektedir. Bu nedenle hadis ilmi açısından hadisin isnadı sahihtir. Abdullah b. Zeyd Ebû Kılabe el-Ceremî (ö.106), sâlih (rivayetleri kabul edilebilir iyi) bir ravi olup, tedlîs yaptığı da tespit edilmemiştir.[35]

g- en-Nesâî bu konuda naklettiği diğer bir rivayet şu şekildedir:

[29] ez-Zehebî, *Kâşif*, I, 281; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 3.
[30] Müslim, *Fedâil*, 85.
[31] İbn Hacer, *Takrîb*, I, 320
[32] İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 205; ez-Zehebî, *Kâşif*, II, 27; Ebû Hatim, *Cerh*, VII, 30.
[33] ez-Zehebî, *Kâşif*, II, 358.
[34] İbn Hacer, Tehzîb, I, 348.
[35] el-Buhârî, *Târihu'l-Kebir*, V, 92; ez-Zehebî, *Kâşif*, I, 554; el-Bâcî, *et-Ta'dil*, II, 820.

Muhammed b. Ma'mer, Muhammed b. Ömer b. Ebi'l-Vezir Ebû'l-Mutrif, Muhammed b. Musâ, Abdillâh b. Ebî Talha, Enes b. Mâlik'ten şöyle dediğini nakletmiştir: *"Nebi (sas) bir sergi üzerinde uyur, terlerdi. Bir gün Ümmü Süleym onun terini bir bezle silerek şişeye koyduğu esnada Hz. Peygamber (sas) onu gördü ve: "bu yaptığın da ne" diye Ümmü Süleym'e sordu. O da cevaben: "Senin terini kokuma karıştırıyorum." dedi. Bunun üzerine Nebi (sas) güldü."*[36]

Muhaddisler bu rivayetin isnadında yer alan ravilerden Muhammed b. Ma'mer b. Ribî' el-Basrî el-Bahrânî (ö.250) hakkında saduk (doğru sözlü)[37] demektedir. Ebû Hatim, Ebû Mutrıf Muhammed b. Ömer b. Mutrif (ö.?) için leyse bihi besun ifadesini kullanırken, İbn Hibban sika raviler arasında zikretmektedir. [38]Muhammed b. Musâ b. Ebî Abdillâh el-Fıtrî, sika olup şii olmakla suçlanmıştır.[39] Abdullah b. Ebî Talha Zeyd b. Sehl el-Ensârî (ö.84) Enes b. Malik'in anne bir kardeşi olup sika bir ravidir.[40] Bu rivayette bize Enes b. Mâlik'ten onun vasıtasıyla ulaşmaktadır. Rivayetin isnadı sadece Abdullah b. Ebî Talha Zeyd b. Sehl el-Ensârî'nin Enes b. Malik'ten rivayetinde temriz (inkıta ihtimali bulunan) siğa ile muanan olarak nakletmiştir.

Ancak bu kuşakta sadece Humeyd et-Tavil'in Enes b. Malik'ten tedlîs[41] yaptığı bilinmektedir. Bu rivayet ise Abdullah b. Ebî Talha ve Zeyd b. Sehl el-Ensârî (ö.84)'den nakledilmiştir.

Farklı tariklerle gelen söz konusu rivayetin metni incelendiğinde metin farklılıkları bulunduğu görülmektedir. Bu durum rivayeti nakleden ravilerde zabt kusurları olduğunu ortaya koyan bir husustur.

[36] en-Nesâî, *Zinet*, 118

[37] İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 412; *Takrîb*, I, 508.

[38] İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 322; ez-Zehebî, *Kâşif*, II, 205.

[39] el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl,* XXXVI, 523; İbn Hacer, *Tehzîb,* IX, 423; *Takrîb,* I, 509.

[40] el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl,* XV, 133; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 308

[41] ez-Zehebî, Kâşif., I, 352; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 181

Müslim'in naklettiği metnin sonunda, Ümmü Süleym'in Resûlullah'ın teri için: *"Bu, en güzel kokudur"* kaydı yer alırken[42], Müslim ve Ahmed b. Hanbel'in diğer rivayetinde, Ümmü Süleym'in: *"Çocuklarımız için onun bereketini umuyoruz Ya Resûlullah!"* dediği, Resûlullah'ın da: *"İsabet ettin"* ilavesi vardır. Müslim ve Ahmed b. Hanbel'in naklettiği diğer bir tarikte *"Ümmü Süleym'in, örtü serdiği ve Resûlullah'ın, namaz kıldığı"* ilavesi vardır.[43] Ahmed b. Hanbel, *"Ümmü Süleym'in, örtü serdiğini ve Resûlullah'ın, namaz kıldığını"* ayrı bir rivayet tariki olarak nakletmektedir.[44] en-Nesâî ve diğer bazı âlimlerin rivayetlerinde Resûlullah'ın bu duruma *"güldüğü"*[45] ilavesi bulunmaktadır. Enes b. Malik'ten bu konuda nakledilen rivayetlerde yer alan bu farklılıklar, rivayeti nakleden ravilerde zabt kusuru olduğuna ve olayı tam olarak kaydedemediklerine işaret etmektedir. Hz. Peygamber'in "terinin güzel koktuğu" bilgisi sadece Müslim'in rivayetinde ifade edilmektedir. Yahya el-Kattan bu rivayetin ravilerinden Sabit b. Eslem el-Bünânî'nin Enes'ten rivayetlerinde ihtilat ettiğini haber vermektedir.[46] Ayrıca rivayet temriz siğası ile muanan olarak nakledilmiştir. Rivayetin metninde yer alan bu farklılıklar ravilerin sonradan habere ilave etmiş olduklarını gösteren bir husustur. Bununla birlikte olayın farklı zamanlarda yaşandığı da ifade edilebilir. Rivayetin farklı tariklerinden bize ulaşan metinde ortak yanların bulunması da bu hadisin bir olayı anlattığına işaret eder. Bu hadisin metninde medar olan husus, Ümmi

[42] Müslim, *Fedâil*, 83.

[43] Müslim, *Fedâil*, 84; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 221.

[44] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 221.

[45] en-Nesâî, *Zînet*, 118, el-Beyhakî, Ahmed b. Huseyin b. Ali b. Mûsâ Ebû Bekr, es-*Sünen*, Muhammed Abdulkadir Atâ, Mektebetu Dâru'l-Baz, Mekke 1414/1994, V, 506; el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdi'l-Vahid b. Ahmed el-Hanbelî, *el-Ehâdisü'l-Muhtâra*, (Thk.: Abdu'l-Melik b. Abdullâh b. Dehiş). I-X, Mektebetü Nehdati'l-Hadisiyye, Mekke 1410, VI, 96; et-Taberanî, Süleymân b. Ahmed b.Ahmed b. Eyyub Ebû'l-Kâsım, el-*Mu'cemu'l-Kebîr*, (Thk. Hamdi b. Abdülmecîd es-Sekafî), I-XX, Mektebetü Ulûmi'l-Hikem, 2. Baskı, Musul 1983/1404, XXXV, 122.

[46] ez-Zehebî, *Kâşif*, I, 281; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 3.

Süleym'in Resûlullah'ın terini koku malzemesi olarak kullandığı şişeye koyduğudur. Bu durum olayı nakleden ravilerin hadisin metnine sonradan idrac (farklı isnad ve hadis metinlerini birbirine eklemek) yapmış olduklarına işaret etmektedir. Bunlardan sadece bir rivayet dışında Hz. Peygamber'in terinin güzel koktuğuna dair bir bilgi de yer almamakta bilakis teberrük için Hz. Peygamber'in bilgisi olmadan terinin pamukla silinerek koku şişesine sıkıldığı anlaşılmaktadır.

İbn Hacer, Resûlullah'ın saç kıllarının toplanması ile terinin toplanmasını, başka rivayetlerdeki açıklamalara dayanarak, farklı zamanlara hamletmekte: "Sıcak mevsimde öğle uykusundaki terin toplanması ayrı bir hadisedir. Ümmü Süleym'e kocası Ebû Talha'nın Hz. Peygamber'in tıraşından sonra elde ettiği saçları vermesi ise bir başka zamanda gerçekleşen olaydır. Rivayetten de anlaşılacağı üzere Ümmü Süleym bunları teberrüken biriktirmiştir" demektedir. İbn Sa'd, Hz. Peygamber'in terinin ve saçlarının konduğu bu şişeyi, Ümmü Süleym'in, Muhammed b. Enes'e, onun da Eyub'a verdiğini, haber vermektedir. [47]

Hz. Peygamber'in terini koku malzemesine koymasalar da misk gibi koktuğuna dair sahabilerden Aişe, Ali, Cabir, Enes b. Malik, Abdullah b. Abbas ve Semüre b. Cündeb'ten rivayetler bulunmaktadır. Konu ile ilgili bu rivayetleri de değerlendirmek istiyoruz.

2- Enes b. Malik'ten Nakledilen Rivayetler

Hz. Peygamber'in terinin güzel koktuğuna dair Enes b. Mâlik'ten el-Buhârî, Ahmed b. Hanbel ve et-Tirmizî gibi âlimler nakilde bulunmuşlardır. el-Buhârî'nin bu konuda naklettiği bir rivayet şu şekildedir:

a- Muhammed, Ebû Halid Ahmer, Humeyd tarikiyle, Enes'in: " ... *Resûlullh'ın (sas) elinden daha yumuşak ne bir ipek kumaşa, ne de*

[47] İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII, 428

ipeğe dokundum, Resûlullah'ın (sas) kokusundan daha güzel kokan ne bir misk ne de bir amber kokladım."[48] açıklaması bulunmaktadır.

Süleymân b. Hayyân el-Ezdî Ebû Halid el-Ahmer el-Kûfî (114-190), doğru bir ravi olmakla birlikte zabt yönü ile tenkit edildiği ve hüccet olmadığı söylenmiştir.[49] Humeyd et-Tavil (ö.142), Enes'ten naklettiği rivayetlerinde tedlîs yapmaktadır.[50] Söz konusu bu rivayeti de Enes b. Malik'ten nakledilmektedir. Ayrıca rivayetin metninde Hz. Peygamber'in terinden hiç bahsedilmemektedir. Sadece onun kokusunun misk ve amberden daha güzel koktuğu ifadesi yer almaktadır. Bu durum ondan hissedilen kokunun kaynağının süründüğü misk olduğunu göstermektedir.

Ahmed b. Hanbel'in bu konuda naklettiği rivayet ise şu şekildedir:

b- Hasen - Hammâd b. Seleme, Sâbit el-Bünânî, Enes b. Mâlik'ten şöyle dediğini nakletti: "*Resûlullah parlak bir renkteydi, onun teri inci gibiydi. Yürüdüğünde düzgün yürürdü. Resûlullah (sas)'ın elinden daha yumuşak ne bir ipek kumaşa ne de ipeğe dokunmadım. Resûlullah'ın kokusundan daha hoş ne bir misk ne de bir amber koklamadım."* Rivayetin sonunda Enes'in ifadesi olarak: "(Hz. Peygamber'in kokusu) misk ve amber'den daha güzeldi" açıklaması yer almaktadır. [51]

[48] el-Buhârî, *Savm*, 52.

[49] İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 159; İbn Adî, Abdullah b. Adî b. Abdullah b. Muhammed Ebû Ahmed el-Cürcânî, *Kâmil fi'd-Duafâi'r-Ricâl*, thk., Yahyâ Muhtar Gazâvî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1409/1988, III, 281.

[50] ez-Zehebî, *Kâşif*, I, 352; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 181.

[51] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 228, 258, 267, 270; el-Buhârî, *Menâkıb*, 20; Müslim, *Fadâil, 21*; Ed-Dârimî, *Mukaddime*, 10; İbn Hibbân, *Sahih*, XIV, 212; Ebû Ya'la, Ahmed Ali b. Musennâ el-Mevsılî et-Temimî, *Müsned*, thk., Huseyin Selîm Esed, Dâru'l-Me'mûn, I. Baskı, Dımışk 1404/1984, V, 169; Abd İbn Humeyd b. Nasr Ebû Muhammed el-Kissî, *el-Muntehabu min Müsnedi Abd İbn Humeyd*, Subhi'l-Bedrî es-Semerrâî, ve Mahmuh Muhammed Halil es-Saidi', Mektebetu's-Sünne I. Baskı, Kahire 1408/1998, I, 402.

et-Tirmizî'nin bu konuda naklettiği diğer bir rivayet ise şu şekildedir:

c- Kuteybe, Ca'fer b. Süleymân b. ed-Dabbî, Sabit, Enes b. Mâlik'ten şöyle dediğini nakletmiştir: "*Resûlullah'ın (sas) elinden daha yumuşak ne bir kumaşa ne bir ipeğe ve ne de başka bir şeye hiç dokunmadım. Resûlullah (sas)'ın terinden daha güzel kokan bir kokuyu koklamadım.*"[52] Ahmed b. Hanbel, et-Tirmizî, ed-Dârimî ve İbn Hibbân'ın, Enes b. Mâlik'den naklettikleri rivâyet aşağıdaki cümle ile bitmektedir: "*Resûlullah'ın terinden daha güzel kokan bir koku koklamadım.*"[53]

Ahmed b. Hanbel ve et-Tirmizî'den nakledilen rivayetin ravilerinden Sabit b. Eslem el-Bünânî Ebû Muhammed (ö.127), kendi döneminde ilim ve ibadetinde övülen sika görülen bir ravi olmakla birlikte Yahya el-Kattan onun Enes'ten rivayetlerinde ihtilat (rivayetleri karıştırdığını) ettiğini haber vermektedir. [54] Hammad b. Seleme b. Dinar (ö.167) Yahya b. Maîn "onunla karşılaşan kiminle karşılaştıysam, onu İslâm'ı konusunda tenkit ettiler. O sika ve saduk bir ravi olmakla birlikte zabt kusuru nedeniyle hata etmekteydi. Malik b. Enes kuvvetinde bir muhaddis değildi" demektedir.[55] Rivayetin isnadında yer alan tenkidlere ilaveten Ahmed b. Hanbel'den nakledilen rivayetin metninde "*Hz. Peygamber'in kokusu*" veya et-Tirmizî'nin rivayetinde "*Hz. Peygamber'in terinin kokusu*" şeklinde metin farklı nakledilmiştir. Bu metin farklılığı rivayeti nakleden ravilerde zabt kusurunun bulunduğuna işaret etmektedir.

---

[52] et-Tirmizî, *Birr*, 69. et-Tirmizî rivayet hasen sahihtir değerlendirmesini yapmaktadır.

[53] et-Tirmizî, *Birr*, 69; en-Nesâî, *Zinet*, 118; ed-Dârimî, *Mukaddime*, 10; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 270, Ebû Hatim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temimî, *Sahih-i İbn Hibban bi Tertibî İbn Belabân*, Muessetü'r-Risâle, II. Baskı, thk. Şuayb el-Arnavut, Beyrut 1993, XI, 211.

[54] ez-Zehebî, *Kâşif*, I, 281; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 3.

[55] ez-Zehebî, *Kâşif*, I, 349.

Enes b. Mâlik'ten nakledilen: "Hz. Peygamber'in kendisine has kokusunu duyduğumuzda Onun olduğunu bilirdik" rivayetinin isnadında yer alan ravilerden Yezid er-Rakkâşî zayıf, el-Basrî'nin arkadaşı Ebû Beşer de meçhul biridir.[56] Dolayısıyla rivayet zayıf bir ravidir. Yine Enes'in bir başka rivayetine göre Hz. Peygamber şehrin (Medine) sokaklarından birine uğradığında onun güzel kokusu hissedilirdi. Resûlullah bu yoldan geçmiş derlerdi. [57] Burada açık havada kokuyu ancak yanında duran kişinin alabileceği aksi takdirde havada bu kokunun dağıldıktan sonra duyulmasının mümkün olmadığını düşünmekteyiz.

ed-Dârimî'nin bu konuda Hz. Câbir'den naklettiği diğer bir rivayet ise şu şekildedir:

3- Cabir Rivayeti

Mâlik b. İsmâil, İshâk b. el-Fadl b. Abdirrahmân el-Haşimî, Muğire b. Atiyye, Ebû'z-Zübeyr tarikiyle Cabir'den şöyle dediği nakledilmiştir: "Nebi (sas) ne zaman bir yoldan geçse, onun ardından o yoldan giden birisi onun terinin hoş kokusundan (veya onun terinin kokusundan) bu yoldan geçtiğini bilirdi."[58]

Bu rivayetin isnadında yer alan İshâk b. el-Fadl b. Abdirrahmân el-Haşimî, rivayeti babasından duyduğu halde[59], Muğire b. Atiyye'den duyduğunu söylemektedir. İbn Zübeyr onun müdellis bir ravi olduğunu[60] söz konusu bu rivayeti de Cabir b. Abdullah'tan muanan olarak naklettiğini söylemektedir. Ayrıca rivayet metninin so-

[56] Elbânî, Muhammed Nâsıruddin, *Silsiletu'd-Daîfe*, Dâru'l-Meârif, Riyâd trs. V, 169.
[57] en-Nebhânî, Yûsufb. İsmâil, *Huccetullahi ale'l-Âlemîn fi Mu'cizâtı Seyyidi'l-Mürselîn*, Daru'l-Fikr, b.y.y. trs. s. 685.
[58] ed-Dârimî, *Mukaddime*, 10 I, 32; el-Buhârî, *Tarih*, I, 399.
[59] Ebû Hâtim, *Cerh*, VIII, 227.
[60] İbn Hacer, *Takrîb*, I, 506; *Tabakâtu'l-Müdellisîn*, Thk. Asım b. Abdullah Karyevetî, Mektebetu'l-Menâr, I. Baskı, Amman 1983, I, 13, 58.

nunda yer alan *"veya terinin kokusu"* ifadesi ravilerde zabt kusuruna işaret eden bir husustur. Diğer bir rivayet ise bu konuda Abdullah b. Abbas'tan şu şekilde nakledilmektedir.

4- Abdullah b. Abbas Rivayeti

Abdullah, babası, Hammad b. Seleme, Atâ b. es-Sâib tarikiyle rivayet edildiğine göre Saîd b. Cübeyr, Abdullah b. Abbas'tan şöyle dediğini nakletmiştir: "Resûlullah (sas) gece yürürken onun geçtiği yerlerde güzel bir koku olurdu." [61]

Şuayb el-Arnavud, rivayeti Hammad b. Seleme'nin, Atâ b. es-Saib ihtilât etmeden aldığını ancak Atâ b. es-Saib'in, Saîd b. Cübeyr'den duymadığı halde duymuş gibi naklettiğini söylemektedir.[62] Bu rivayetin Saîd b. Cübeyr'den muanan olarak nakledilmiş olması da bu hususa işaret etmektedir. Rivayetin metninde *"güzel koku"* ifadesi ise mücerred bir ifade olup Hz. Peygamber'in süründüğü kokuya hamledilebilir. Ancak yukarıda da işaret ettiğimiz gibi açık bir havada bu kokunun dağılmış olmasıyla kokuyu hemen peşi sıra giden birinin almış olabileceği de iddia edilebilir. Hislerimizle müşahedemiz açısından, rivayetin metni problemli gözükmektedir.

5- Semüre b. Cündeb Rivayeti

Amr b. Talhâ, Esbât b. Nasr el-Hemedânî tarikiyle rivayet edildiğine göre Semmâk, Cabir b. Semüre'nin şöyle dediğini nakletmiştir: " Hz. Peygamber ile birlikte ilk namazı kıldım. Sonra Hz. Peygamber ehline gitti. Onunla ben de çıktım. Onu bir kısım çocuklar karşıladı. Derken onların yanaklarını bir bir okşamaya başladı. Benim yanağımı da okşadı. Elinde bir serinlik ve hoş bir koku hissettim. Elini sanki attar havanından çıkarmış gibiydi."[63]

---

[61] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 310.
[62] Ahmed b. Hanbel, *Musned*, I, 309.
[63] İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 323; Müslim, *Fedâil* 80.

Bu rivayetin isnadında yer alan Amr b. Talhâ en-Nâkıd (ö. 222), muhaddislerce doğru biri olarak nitelenmiş olmakla birlikte râfizi bir kişi olduğu da belirtilmiştir.[64] Yine ravilerden Esbât b. Nasr el-Hemedânî'nin ise çok hata yaptığı haber verilmektedir. Yahya b. Ma'în onun için leyse bi şey demekte, es-Sâcî, *Duafa*'sında onun Semmâk b. Harb'ten rivayetlerine tabi olunamayacağını bildirmektedir. [65] Semmâk b. Harb hafızası kötü ve zayıf bir ravi olduğu için eleştirilmiştir.[66] Ayrıca bu rivayetin metninde; Hz. Peygamber'in terinin değil elinin güzel koktuğu yer almaktadır. Onun elindeki bu kokunun kendisinden mi yoksa süründüğü bir kokudan mı kaynaklandığı belli değildir. Hislerimize dayalı müşahede terin koku vereceğidir. Ancak koku sürünen birinin bu şekilde birine dokunduğunda koku vermesi mümkündür.

6- Ebû Hureyre Rivayeti

İbrâhîm, Bişr b. Seyhân, Mulebbis b. Muhammed el Kilâbî, Süfyan es-Sevrî, Ebü'z- Zinâd tarikiyle rivayet edildiğine göre el-A'rec Ebû Hureyre'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Bir adam Resûlullah'a gelerek, "kızımı evlendirdim, bana bir şeyle yardım etmene sevinirim", dedi. Hz. Peygamber: *"Yanımda sana verecek bir şey yok. Yarın yanında ağzı geniş bir şişe ve bir ağaç parçası getir. Bu seninle benim aramda kalacak" (dedi).* Ona ağzı geniş bir şişe ve ağaç parçası getirdi. O (Resûlullah), iki kolundan terleri tahta parçasıyla getirilen kap doluncaya kadar sıyırdı. Sonra adama hitaben: *"Bunu al ve kızına kokulanmak istediğinde bu tahta parçasını şişenin içine daldırmasını emret ve onunla kokulansın",* buyurdu." [67] Gelin olan kız, kokuyu

[64] ez-Zehebî, *Kâşif,* II, 75; İbn Hacer, *Takrîb,* I, 420.
[65] İbn Hacer, *Tehzîb,* I, 185; *Takrîb,* I, 98.
[66] ez-Zehebî, *Kâşif,* I, 465.
[67] et-Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsat*, III, 190

kullandığında Medine ehli bu kokuyu sürekli hissetmeye başladılar ve bu evi "*güzel kokulu ev*" diye isimlendirdiler."[68]

İbn Hacer, Mulebbis b. Muhammed Kilâbî'nin munkerü'l-hadis olduğunu söylemektedir. Ondan nakledilen bu rivayet de gerçekten munker bir rivayettir. İbn Cevzî, *Kitabu'l-Mevzûât*'ında bu rivayeti uyduran kişinin Mülebbis olduğunu ifade etmektedir.[69] es-Suyûtî *el-Hasâisü'l-Kübrâ* adlı eserinin önsözünde, bu eserde *mevzu* (uydurma) rivayetlerin olmadığını belirtmesine rağmen, bu rivayeti hem *el-Hasâisü'l-Kübrâ* hem de *mevzu* nakilleri topladığı *el-Leâli'l-Masnûa'* adlı eserine alarak çelişkiye düşmüştür.[70] Ayrıca es-Suyûtî hadis tenkid ilminde söz sahibi ez-Zehebî'nin de *Mîzânü'l-İ'tidâl* adlı eserinde söz konusu rivâyeti zikrederek münker dediğini kaydettiği[71] halde bu rivayeti Hz. Peygamber'e ait bir hasâis olarak nakletmiş olması çelişkidir.

7- Harîsoğulları'ndan meçhul bir ravi'nin rivayeti

Muhammed b. Yezîd er-Rifâî Ebû Bekr, Habib b. Hadre tarikiyle rivayet edildiğine göre Hureyş oğullarından bir adam şöyle demiştir: "*Resûlullah (sas) Maiz b. Mâlik'i recmettiği zaman, babamla beraber Hz. Peygamber'in yanındaydım. (Maiz'e) taş isabet edince (korkudan) beni bir titreme aldı. Bu sebeple Resûlullah (sas) beni kucaklayıp sardı da koltuk altının terinden misk kokusuna benzer (teri) üzerime aktı.*"[72]

---

[68] İbn Adî, *Musned*, XI, 185; el-Beyhâkî, Ahmed b. el-Huseyn Ebû Bekr, *Şuabu'l-imân*, thk. Muhammed Saîd Bisyûnî Za'lûl, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I. Baskı, Beyrut 1410, II, 154; es-Suyûtî, *el-Hasâis*, I, 115-116.

[69] İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 344.

[70] es-Suyûtî, *el-Hasâis*, I, 115-116; *el-Leâli'l-Masnûa' fi'l-Ehâdîsi'l-Mevdû'a*, Dâru'l-Mearif, Beyrut 1983, I, 274; *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, Dâru'l-Fikr, 2. Baskı, Beyrut 1983, I/509.

[71] es-Suyûtî, *el-Leâli*, I, 274.

[72] ed-Dârimî, *Mukaddime*, 10

ed-Dârimî'nin naklettiği bu rivâyetin isnadında yer alan Habib b. Hadre'nin bilinmediği ve meçhul biri olduğu kaydedilmektedir.[73]Ayrıca hadisin isnadında meçhul bir ravi daha bulunmaktadır. Bu iki ravinin adaleti bilinmediğinden rivayet merdud olup, bilgi ifade etmez. es-Suyûtî, bu rivâyet hakkında: " İbn Cevzî'nin, yalan ve uydurma, İbn Sa'd'ın mürsel ve mevzu, dediklerini nakletmekte ve rivayeti reddetmektedir."[74]

8- Hz. Ali Rivayeti

Ebû Ya'lâ, Muhammed b. Tanasifiyân, Ubeydullah b. Mûsâ el-Absî, Muhammed b. Abdullah b. Zübeyr el-Esedî, Mec'ma' b. Yahyâ el-Ensârî, Abdullah b. İmrân'dan nakledildiğine göre Ensâr'dan bir adam, Kûfe mescidinde kılıcının bakımını yaptığı esnada Hz. Ali'ye Resûlullah (sas)'ın özelliklerini sordu. O da şöyle dedi:

"*...Onun teri yüzünde inci gibiydi. Onun terinin kokusu da ezfer (güzel kokan bir bitki) miskinin kokusundan daha hoştu...*"[75]

Bu rivayetin isnadında yer alan "*Ensâr'dan bir adam*" ifadesi, bu haberin meçhul bir raviye ait olduğunu ortaya koyar. Bu tür meçhul bir ravinin verdiği haber reddedilir. Bu rivayette yer alan bilgilerin Kur'ân ve sahih isnadla bize ulaşan rivayetler çerçevesinde anlaşılması gerekmektedir.

Nasr b. Ali, Nuh b. Kays, Hâlid b. Hâlid, Yusufb. Mazin tarikiyle nakledildiğine göre meçhul birisi, Hz. Ali'den Şöyle bir nakilde bulunmuştur: "*Resûlullah'ın yüzünde ter damlası inci gibi parladı. Bunu*

[73] İbn Hacer, Şihâbüddin Ahmed b. Ali eş-Şüreyh el-Askalanî, *Lisânu'l-Mîzân*, Thk.: Ali b. Muhammed el-Muavvıd-Adil Abdî Ahmed el-Mevcut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-VIII, Beyrut 1995, II, 170.

[74] es-Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr*, Daru Tairi'l-İlim, Cidde-trs. I, 340.

[75] İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 410.

ne daha önce, ne de daha sonra bir daha görmedim." [76] Bu rivayet de meçhul bir ravinin rivayeti olması nedeniyle reddedilir.

9- Hz. Aişe rivayeti

Bu konuda Kastallânî tarafından Hz. Aişe'den isnadsız şekilde nakledilen bir rivayet de şu şekildedir:

"Hz. Peygamber insanların en güzel yüzlüsü ve en parlak olanıydı. Onu tavsif edenler, yüzünü aya benzetirdi. Onun teri miskten daha güzel kokulu olup inci tanesi gibiydi."[77]

10- İbrahim en-Nehâî'den mürsel bir rivayet

Yezîd b. Harun, Şureyk, el-A'meş tarikiyle rivayet edildiğine göre İbrâhim en-Nehâî şöyle demiştir: *"Resûlullah güzel kokusundan dolayı geceleyin bile tanınırdı."*[78]

Rivayetin isnadı munkatı'dır. Bu rivayet Hz. Peygamber hakkında tabiin döneminde böyle bir düşüncenin var olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Ancak rivayetin metninde Hz. Peygamber'de hissedilen bu kokunun onun teri değil de süründüğü kokuya ait olmasını engelleyecek hiçbir karine yoktur. Bu nedenle sahabenin rivayetlerde zikrettikleri bu kokunun Hz. Peygamber'in kullandığı güzel kokuya ait olduğunu düşünmekteyiz.

Bir kısım İslâm âlimleri bu rivayetleri temel alarak Hz. Peygamber'in kokusunun, süründüğü kokulardan değil, onun terinin yaratılıştan güzel kokmasından kaynaklandığı kanaatine ulaşmışlardır. Ümmü Süleym'in Hz. Peygamber'in terini koku malzemesine koyması ve

[76] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 230; es-Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr*, I, 31; *el-Hasâis*, I, 115-116; el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-Muhtâra*, II, 316.

[77] el-Kastallanî, Şihabuddin Ahmed b. Muhammed , *el-Mevâhibu'l-Ledunniye bi'l-Minahi'l-Muhammediyye*, thk., Salih Ahmed Şâmî, el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut 1412/1991, II, 312;es- Suyûtî, *el-Hasâis*, I, 114.

[78] ed-Dârimî, *Mukaddime*, 10.

el-Buhârî'nin Hocası İshâk b. Rahaveyh'in *"Bu Peygamber'in süründüğü esansın kokusu değil, bizzat kendi kokusudur."*[79] ifadesi, Hz. Peygamber'in güzel koktuğunu belirten rivayeti açıklama babında bu düşünceyi yansıtan bir durumdur. el-Kastallanî de aynı görüşü paylaşarak Hz. Peygamber'in ve terinin hoş kokması konusunda: "Koku *sürünmediği halde güzel kokmak Hz. Peygamber'in sıfatıdır.*"[80] demektedir. en-Nevevî de Hz. Peygamber'in terinin miskten daha güzel koktuğunu ve koku elde etmekte kullanıldığını gösteren hadislerin yorumunda şu görüşlere yer verir: "Bu hadislerde Hz. Peygamber'in kokusunu beyan vardır. Bu durum Allah'ın kendisine bahşettiği lütuflardandır. Âlimlere göre, bu güzel koku Hz. Peygamber koku kullanmasa da, onda mevcuttur ve onun bir sıfatıdır. Bununla birlikte meleklerle mülakatında vahiy alması ve Müslümanlarla toplantılar yapması nedeniyle sürekli koku kullanmıştır."[81] Hz. Peygamber hakkındaki bu anlayış önceki âlimler arasında yaygın olduğu gibi günümüzde de kabul gören ve yaygın bir görüştür.[82]

Gerek bu rivayetlerden gerekse İslâm bilginlerinin görüşlerinden ortaya çıkan genel tablo, Hz. Peygamber'in terinin hoş kokusunun bizzat kendi vücudundan kaynaklandığı, hariçten bir koku sürünmese bile onun terinin, vücudunun daima güzel koktuğudur. Zira bu Allah'ın kendisine bahşettiği lütuflarından sadece birisidir. Bu anlayış ise Hz. Peygamber'i beşerüstü bir varlık konumuna çıkarmaktadır.

---

[79] Kadı Iyâz, *eş-Şifâ*, I, 63.

[80] el-Kastallanî, *Mevâhib*, II, 310; en-Nebhânî, Yûsuf b. İsmâil, *el-Envâru'l-Muhammediye Minel-Mevâhibu'l-Ledunniye*, Dâru'l-Beşâir, Dımeşk, 1414/1994 , s. 240.

[81] en-Nevevî, Muhyiddin, *Sahihu Müslim bi Şerhi'n- Nevevî*, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut trs. XV, 85.

[82] Yardım, Ali, *Peygamberimiz'in Şemâili*, İstanbul 1997, s. 280; Bayraktar, İbrâhim, *Hz. Peygamber'in Şemâili*, İstanbul 1990, s. 56-57.

Hz. Peygamber Kur'ân'a göre bir insandır.[83] Herhangi bir insanın terinin güzel kokması veya teri koku malzemesine katıldığında güzel koku vermesi mümkün müdür? Değilse Hz. Peygamber'in bir beşer olarak Allah'ın her insan için koyduğu fiziki-biyolojik fıtrattan farklı bir fıtratta olması, Kur'ân'ın onun beşer tabiatına sahip olduğunu belirten ayetlerle çelişir. Hz. Peygamber'in güzel koku kullandığı sabittir. Onun bu tutumu diğer insanlarla aynı fıtrata sahip olduğunun delilidir.

Hz. Peygamber hakkındaki söz konusu rivayetlere dayanan ve yaygın olan bu tasavvur, Kur'ân'ın resmettiği örnek beşer Peygamber oluşu gerçeğine aykırı olduğu kadar, tarihi gerçeklere, ter konusunda bilimin verilerine de aykırıdır. İnsanların, beşerüstü, melek peygamber, beklentilerine karşılık, Kur'ân-ı Kerim, gönderilen elçilerin insan olma sebeplerini izah etmektedir. Bu konuda 18. Kehf Suresi 110. ayetinde "*De ki: Ben, sadece ve sadece sizin gibi bir beşerim, ancak bana ilahınızın bir tek olduğu vahyolunuyor*" yer alan ilâhi emir gereği Hz. Peygamber: "*Hıristiyanların Meryem oğlu İsa'ya yaptıkları gibi, siz de beni mübalağalı methetmeyin! Ben Allah'ın kulu ve resulüyüm.*"[84] demiştir. O, insanlardaki kendini yüceltme eğilimine işaret etmekte ve Hristıyanlar'ın düştüğü hataya düşmememiz için bizi uyarmaktadır. Kaldı ki insanlar arasında beşer üstü peygamber beklentisi yeni olan bir hadise de değildir.[85]

Hz. Peygamber beşer olarak yemekte, içmekte ve vücutta ısı dengesini koruyabilmek için terlemektedir. Bu nedenle o temizliğine dikkat etmekte ve güzel kokular sürünerek önlemler almaktadır. Hz.

[83] 6. Enâm, 91; 14. İbrahim, 11; 15. Hicr, 33; 18. Kehf, 110; 21. Enbiya, 34; 23. Mu'minûn, 24, 33; 26. Şuarâ, 154; 41. Fussilet, 6; 42. Şurâ, 51; 17. İsrâ, 93.

[84] Abdurrezzâk, Ebû Bekir b. Hemmâm, *Musannefü Abdirrezzâk*, (Thk.: Habibürrahmân el-A'zamî), Mektebetü'l-İslâmî, 2. Baskı, Beyrut 1403. V, 441; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/ 23, 24, 47, 55; el-Buhârî, *Enbiyâ* 48; ed-Dârimî, *Rekâik* 68.

[85] Bağcı, Musa, *Beşer Olarak Hz. Peygamber*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2010, s. 83-146.

Peygamber'in güzel kokmasını, eşi Hz. Aişe, "onun elbiselerine bulabildiği en güzel kokuları sürdüğünü ve bizzat kendi eliyle bunları giydirdiğini" [86] bize haber vermektedir. Hz. Peygamber'in güzel kokuya sahip olması, onun terinin güzel kokmasından değil, kullandığı misk amberden kaynaklanmaktadır. Hz. Peygamber yanında "sükke" tabir edilen bir koku kutusu bulundurur[87] ve gerektikçe ondan sürünürdü. Özellikle yolculuklarında birlikte mutat olarak götürdüğü eşyaları arasında bir de "Kâruretu'd-duhn" (koku şişesi) yer almaktadır.[88] Aişe validemizin, Hz. Peygamber'in eşi ve fakih bir muhaddis olarak sabit sünnete dair verdiği bu bilgi Hz. Peygamber'in niçin güzel koktuğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber'in güzel kokuyu sevdiği ve devamlı süründüğü sahih hadislerle de bize ulaşmaktadır.[89] Hz. Peygamber güzel kokuya karşı ilgisini şu şekilde ifade etmektedir: "*Bana,* (dünyanızdan) *koku ve kadın sevdirildi. Gözümün nuru ise namaz kılındı.*"[90] Hz. Peygamber'in güzel koku sürünmesini aktaran rivayetler, bize örnek olacak bir sünnetini açıklamaktadır. Ayrıca Yüce Allah, Hz. Peygamber'den risâlet görevini yaparken temiz ve düzgün bir elbise ile insanlar içerisine çıkmasını istemiştir.[91] Yine onun kötü koktuğu için soğan ve sarımsak yememesi, bunları yiyen kimselerin cemaati rahatsız etmemeleri için camiye gelmemeleri tavsiyesini de unutmamak gerekir. [92]

---

[86] el-Buhârî, *Hac*, 17.

[87] Ebû Dâvud, Suleymân İbni'l-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî, es-*Sunen*, (I-V), Çagrı Yayınları, II. Bakı, İstanbul 1992, *Tereccul*, 2.

[88] İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 399; et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, III, 24; Yardım, *Peygamberimizin Şemâili*, s. 277.

[89] et-Tirmizî, *Cenâiz*, 16; en-Nesâî, *Zînet*, 31; Ebû Dâvud, *Cenâiz*, 37.

[90] en- Nesâî, *İşretu'n-Nisâ*, 1.

[91] 74. Müddesir, 4.

[92] el-Buhârî, *Ezân*, 160; *İ'tisâm*, 24; Müslim, *Mesâcid*, 68-72;74-76; Ebû Dâvud, *Etime*, 40; İbn Mâce, *İkâme*, 58; ed-Dârimî, *Et'ıme*, 27; İbn Mâce, *İkâme*, 58; Malik b. Enes, *Muvattau Mâlik*, thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî, Dâru İhyai Turâsi'l-Arabî, Mısr-trs. *Taharet*, 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 13, 20, 429; III, 12; IV, 99; V, 26.

Hz. Aişe'ye ihramlının koku sürmesinin hükmünü sorduklarında; O: "Resûlullah'a güzel koku sürerdim. O da eşlerini dolaşır ve sabahleyin ihrama girer ve güzel koku sürünürdü" demektedir.[93] Hz. Peygamber insanlarla münasebetlerinde onları olumlu etkilemek için temizliğe ve güzel kokmaya özen göstermekteydi. Hz. Âişe: "Resûlullah (sas) misk ve amber gibi, renksiz koku maddeleri sürünürdü ve: "Sürünme maddelerinin en iyisi misktir."[94] dediğini nakletmektedir.

Hz. Peygamber kendisi temiz olmaya dikkat ettiği gibi, insanların da dikkat etmesine önem verirdi. Sahâbeye de temiz olmayı ve güzel koku kullanmayı tavsiye ederdi. Onun bu sabit sünneti hadis kaynaklarında yer almaktadır. Nebi (sas): "*Cuma günü yıkanınız, cünüp değilseniz, başınızı yıkayınız ve koku sürününüz.*"[95] tavsiyesinde bulunurdu.

Resûlullah (sas) bir Cuma gününde: "*Ey Müslümanlar! Bu öyle bir gündür ki Allah onu bayram kılmıştır. Bu nedenle boy abdesti alınız. Kokusu bulunanların koku sürünmelerinin bir sakıncası yoktur. Dişlerinizi de misvaklayınız.*" buyurdu.[96] Resûlullah (sas)'in: "*Kime güzel koku ikram edilirse onu reddetmesin. Çünkü o güzel koku verir ve taşıması da kolaydır.*"[97], "*Üç şey reddedilmez: Minder, yağ ve koku.*"[98] ve "*Sizden birine reyhan sunulduğu takdirde onu reddetmesin, zîra o cennetten çıkmadır.*" [99] şeklindeki bize ulaşan sözleri insanların yaygın şekilde o dönemde güzel koku kullandıklarını ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber ve sahâbeden, Mescid-i Nebevî için de güzel koku kullanıldığı nakledilmektedir. Abdullah b. Ömer buhur yaktığı

[93] el-Buhârî, *Gusl*, 12.
[94] et-Tirmizî, *Cenâiz* 16; en-Nesâî, *Zînet*, 31; Ebû Dâvud, *Cenâiz*, 37.
[95] el-Buhârî, *Cuma*', 5.
[96] Malik, *Muvatta'*, *Tahâret*, 32.
[97] Müslim, *Elfâz* 20; Ebû Dâvud, *Tereccül* 6; en-Nesâî, *Zînet* 75.
[98] et-Tirmizî, *Edeb*, 37.
[99] et-Tirmizî, *Edeb*, 37.

zaman saf öd ve kâfûrla karışık öd kullanır ve şunu söylerdi: *"Resûlullah (sas) da böyle yapardı."*[100] Arap toplumunda çok koku kullanıldığı ve erkek ve kadın kokuları birbirinden farklılık arzettiği bilinmektedir. Resûlullah (sas): *"Erkeğin sürünme maddesi koku verir, rengi olmaz. Kadının sürünme maddesi ise rengi olur, kokusu olmaz."*[101] açıklamasında toplumda kadına kokusuz renkli maddeleri önerirken erkeklere güzel koku veren maddeler tavsiye etmektedir. Resûlullah (sas): *"Kendisine buhur değen kadın sakın bizimle yatsı namazına katılmasın."*[102] emri, kadına toplum içine çıkarken başkaları tarafından hissedilecek derecede güzel koku sürünmeyi yasaklarken, onu koruma ve insanların gönlünde o kadına karşı oluşabilecek yanlış arzunun doğmasını önlemeyi amaçlamaktadır. Günümüzde camilerdeki buhurdanlıklarda güzel koku veren tütsü bitkilerin mevlid merasimlerinde yakılması ve insanların güzel koku sürünmesi bu sünnetlerin bir devamıdır.

Diğer taraftan onun terinin güzel kokması insan yaratılışıyla da uyuşmamaktadır. Hz. Peygamber, her insan gibi teri ve kokusuyla beşerin biyolojik fıtratına uygun olarak yaratılmıştır. Söz konusu bu rivayetleri biyoloji ilminin ter ve kokusu hakkındaki genel verileri çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Ter, derinin gözeneklerinden sızan kendine has kokusu olan tuzlu bir sıvıdır. Çıkan sıvı içerisinde yüzde birlik oranda katı madde çıkar ki bu belli bir süre sonra bakteriler tarafından bozularak kötü kokuya neden olur.[103] Hz. Peygamber'in de bir beşer olarak terlemesi ve bir süre sonra terle çıkan maddelerin bir

[100] Müslim, *Elfâz*, 21; en-Nesâî, *Zînet*, 38.

[101] et-Tirmizî, *Edeb* 31; en-Nesâî, *Zînet*, 32.

[102] Müslim, *Salât*, 143; Ebû Dâvud, *Tereccül*, 7; en-Nesâî, *Zînet* 37.

[103] Ter, vücut sıcaklığını dengeli tutmaya, üre ve karbondioksit gibi bazı zararlı maddeleri dışarı atmaya yarar. Ter yapımı saatte ortalama 40 gram, günde l litre olarak süreklidir. Bu salgıların pH ı 4- 6.5 arasında olup sekresyonda; Su, Na, K, Cl, bikarbonat, üre, proteinler ve amino grup asitler bulunur. Kokuya sebep olan ter, bu bezlerden salgılanan terdir. Kokunun sebebi de organik maddelerin derinin üzerindeki bakteriler tarafından parçalanmasıdır. Bu normal olarak her insanda görülen bir durumdur. Geniş bilgi için bkz. Aydemir, Ertuğrul H. *Ter Bezi Hastalıkları*, 2. Baskı Nobel Tıp Kitapevleri, İstanbul 1994: s. 973-977;

koku oluşturması doğaldır. Ancak bu kötü kokuyu önlemek için Hz. Peygamber, temizliğine dikkat etmesi, soğan ve sarımsak nevinden kokan maddeleri yememesi, ölçülü yemesi ve kötü kokmamak için misk gibi güzel kokular sürünmüş olması onun insanî ve örnek alınacak sünnetidir. Şayet Hz. Peygamber insani olan bu tedbirleri almasa, terlediğinde her insan gibi belli bir süre sonra bakteriler tarafından terle çıkan protein artıklarının parçalanması neticesinde şüphesiz o da kötü kokacaktı. Nitekim Hz. Peygamber'e pamuktan yapılmış siyah bir cübbe dikildi. Onu giyip, terlediğinde, pamuk kokusu hissedince cübbeyi çıkardı. Zira güzel koku onun hoşuna gidiyordu.[104] Bu rivayette yer aldığı gibi Hz. Peygamber'in, ter ve kötü kokuya neden olan pamuktan yapılmış cübbesini çıkardığı anlaşılmaktadır. Onun teri diğer insanlardan farklı olarak misk koksaydı, terlediği esnada bu şekilde kötü bir koku oluşmaz misk kokusu yine yayılırdı.

Hadis kaynaklarında yer alan bu konudaki rivayetler ve buna bağlı yapılmış yorumlar, beşer fıtratını taşıyan Hz. Peygamber'e ait bir özellik olması; Kur'ân, onun sabit sünneti olan koku sürünmesi ve temizliğe riayeti, insan biyolojisine ait ilmi verilerle uyum halinde değildir. Bu rivayetleri bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Dolayısı ile rivayetlerin bütününden anlaşılması gereken Hz. Peygamber'in güzel koku kullandığı için güzel koktuğudur. Yine Ümmü Süleym onun terini, güzel koktuğundan değil, bereket olsun diye teberrüken aldığı ve koku şişesine karıştırdığı anlaşılmaktadır.

Aktaş, Ekrem, *Ter Bezi Hastalıkları*, Kayseri 2010, s. 473; Meydan Larus, "Ter" mad., XIX, 197.

[104] İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 453; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, VI, 144, 219, 249.

B- Mevzuat Kitapları ve Tasavvuf Edebiyatında Hz. Peygamber'in Teri Hakkındaki Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Mevzu rivayetleri toplayan kitaplarda; gülün Hz. Peygamber'in terinden yaratıldığı ve kokusunu onun kokusundan aldığına dair bir takım rivayetler bulunmaktadır. Rivayetlerde yer alan bazı kavramlar sonraları bir tasavvur olarak tasavvuf edebiyatımızda da yer bulmuştur.

Uydurularak Hz. Peygamber'e isnad edilen bir rivayeti el-Aclûnî şu şekilde nakletmektedir:

"Allah gülü güzelliğinden yarattı, kokusunu da nebilerin kokusu kıldı. Kim Yüce Allah'ın güzelliğine bakmak ve nebilerin kokusunu koklamak isterse güle baksın ki onu tanısın" dedi.[105]

el-Kastallanî bu konuda uydurma rivayetleri şu şekilde zikretmektedir. Hz. Peygamber'in bir gül görüp onu öpüp gözüne bastırır ve: "Kırmızı gül Allah'ın güzelliğidir der. Benimsenen diğer bir anlayışa göre de: Gül Peygamber'in terinden yaratılmıştır, dolayısıyla Dünyadaki en değerli çiçektir."[106]

Bi diğer uydurma rivayet şu haberdir:

"Gül, Hz. Peygamber'in veya Burak'ın terinden yaratılmıştır." [107] Bu rivayet için en-Nevevî sahih değil derken İbn Hacer ve İbn Asakir, uydurma demişlerdir.[108]

---

[105] Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 301.

[106] el-Kastallanî, *Mevâhib*, II, 312-313.

[107] Aliyyü'l-Kârî, el-*Esrâru'l-Merfuâ fî Ahbâri'l Mevdua' (el-Mevzuatu'l-Kübrâ)*, el-Kutubu'l-İslâmî, Beyrut 1406/1986, s. 151; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 301; ez-Zerkeşî, Bedruddîn, et-*Tezkira fi'l- Ehâdisi'l-Müştehira*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1406/1986, s. 197; el-Hût, Muhammed b. Derviş b. Muhammed b. Muhammed, *Esne'l-Metâlib fî Ehâdisi'l-Muhtelifeti'l-Merâtib*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1418/1997, s. 85.

[108] es-Sehâvî, Muhammed b. Abdirrahmân, *Makâsıdu'l-Hasene fî Beyâni Kesîri Mine'l-Ehâdisi'l-Müştehirati ale'l-Elsine*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut

ed-Deylemî'nin *Musnedu'l-Firdevsi* adlı eserinde: Enes'den merfu olarak gelen mevzu bir rivayet de şöyledir:

"Beyaz gül mirac gecesinde benim terimden yaratılmıştır. Kırmızı gül Cibril'in terinden, sarı gül ise Burak'ın terinden yaratılmıştır."[109]

ed-Darekutnî, Mekkî b. Bundâr ez-Zencânî'nin bu rivayetin uyduran kişi olduğunu ve rivayeti nakilde teferrüd ettiğini söylemektedir. Bunun bir tarikini de Ebû'l-Ferec en-Nehravânî, Muhammed b. Anbese b. Hammâd tarikiyle tahriç etmiştir. Buna göre Resûlullah şöyle buyurmuştur:

"Ben semaya yükseltildiğim zaman arkamdan yer ağladı. Onun suyundan dikenli bir bitki yeşerdi. Döndüğüm zaman terimden yere damladı ve kırmızı gül bitti. Dikkat edin! Kim benim kokumu almak isterse, kırmızı gülü koklasın."[110]

es-Sehâvî, rivayete şu yorumu yapmaktadır: "*Bu Allah'ın Nebisine ikram ettiği ve onun faziletine ve makamının yüceliğine işaret eden pek çok delilden biridir.*"[111] Dil âlimi Ebû'l-Huseyin b. Fâris de *Kitâbu'r-Reyhân* adlı eserinde Hz. Aişe'den merfu olarak şöyle mevzu bir rivayet nakletmektedir: "Resûlullah şöyle buyurdu: "*Kim benim kokumu koklamak isterse kırmızı gülü koklasın.*" [112]

es-Suyûtî *Husnu'l-Muhâdara* adlı eserinde, bu konuda rivayet edilen haberlerin hepsinin mevzu olduğunu dile getirir. İlk olarak Hz. Ali'den merfu olarak şu haberi nakleder: "*Ben semaya yükseldiğim*

1407/1987 , s. 145.

[109] eş-Şevkânî, Muhammed Ali b. Muhammed, *Fevâidu'l-mecmûa fi'l- Ehâdisi'l-Mevzua'*, thk., Abdurrahmân Yahyâ Muallimî, Mektebetu'l-İslâmî, III. Baskı , Beyrut 1407, s. 196

[110] Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 301, II, 2336; eş-Şevkânî, *Fevâid*, s. 196; ez-Zerkeşî, *Tezkira*, s. 197.

[111] es-Sehâvî, *Makâsıd*, s. 145.

[112] es-Sehâvî, *Makâsıd*, s. 145; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 301; ez-Zerkeşî, *Tezkira*, s. 197.

zaman terimden (bir damla) yere düştü. Orada bir gül yeşerdi. Kim benim kokumu koklamak isterse gülü koklasın."[113]

İbn Adiy bu rivayeti *el-Kâmil* adlı kitabında nakletmiştir. Diğer haber de Enes (ra)'dan merfu olarak zikredilen yukardaki rivayettir.[114] Bu rivayet Ali b. Musâ er-Rızâ'nın naklettiği mevzu haberlerdendir.[115] İbn Cevzî her iki rivayeti de *el-Mevzuât* adlı kitabında zikretmiştir. Ona göre bu rivayetlerden Hz. Ali haberi Ehl-i Beyt adına uydurulmuştur. İsnadda yer alan Muhammed b. Sadaka, İbrâhim b. Musâ ve Muhammed b. Temim tanınan biri değildir. Hasan b. Ali el-Avdâ hadis uyduran biridir. Enes hadisinin de iki tariki vardır. İki tarik de meçhul raviler olup bilinmemektedir. Hz. Aişe'ye isnad edilerek nakledilen haber de asla Hişâm tarafından rivayet edilmemiştir. Muhammed b. Nasr, bu hadisin aslının olmadığını ifade etmiştir.[116] İbn Arrâk da bu haberlerden hiç birinin aslının olmadığını ifade etmektedir.[117] Gülün Hz. Peygamber'in terinden yaratıldığına dair rivayetler hadisleşerek mevzuât kitaplarındaki yerlerini almıştır. Bu durum Hz. Peygamber'i insanüstü özelliklere sahip yüce bir varlık görme isteğinin ürünü olarak rivayete dönüşmüştür.

Gülün kokusunu Hz. Peygamber'in terinden aldığına dair rivayetleri, hadis âlimlerinin mevzu görmesi ve akla aykırı olması yanında tarihi verilere de aykırıdır. Çünkü gül ve kokusu tarihin ilk dönemlerinden itibaren bilinen bir bitkidir. Gülün hoş kokusu hakkındaki

[113] İbn Cevzî, Abdurrahmân b. Ali Ebû'l-Ferec, *Kitâbu'l-Mevzuât*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1415/1995, I, 256; es-Suyûtî, *el-Leâli'l-Masnûa'*, II, 275; İbn Arrâk, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed, *Tenzîhu'ş-Şeriati'l-Merfûa' ani'l-Ahbâri'ş-Şenîati'l-Mevdûa*, Dâru'l-Kutübi'l-İlmiyye, Beyrut 1401/1981, II, 270; eş-Şevkânî, *Fevâid*, s. 196; İbn Adî, *Kamil*, II, 342; es-Sehâvî, Makâsıd, s. 261; el-Fettenî *Tezkira'*, I, 1237.

[114] Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 301.

[115] İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 339; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, thk., Muhammed İbrâhim Zeyyâd, Dâru'l-Va'y, Haleb trs. II, 106.

[116] Bkz.İbnu'l-Cevzî, *Mevzuât*, III, 61-63.

[117] İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-Şeria*, II, 270.

bilgiler Eski Çin ve Sanskrit belgelerinde bulunmaktadır. Romalılar döneminde Anadolu'da gül yetiştirildiği fakat gül yağını ilk defa Hindistan'da Cihangir Şah tarafından "Attar-ı Cihangir" adıyla üretildiği kayıtlıdır.[118]

Bu rivayetlere dayanan inanışlar Türk İslâm Edebiyatında Hz. Peygamber'e gül remzinin verilmesi ile müşahhaslaşmasına ve halk arasında gülün kokusunu Hz. Peygamber'den aldığı inancının kökleşmesinde büyük rol oynamıştır. Çünkü Türk İslâm Edebiyatında mevzu rivayetlerde yer alan bu imgeler, hüsn-i talil[119] sanatı ile anlatılmış, bu mecaz ise avam tabakada gerçek olarak algılanmıştır. Gül, rengi, şekli ve kokusu bakımından da çeşitli benzetmelere konu teşkil etmiştir. Bunların başında, gülün, her yönüyle Hz. Peygamber'e benzetilişi gelmektedir. Yunus Emre'nin "Çiçek eydür ey derviş, gül Muhammed teridir" mısraında ifade ettiği gibi gülün kokusunu Resûl-i Ekrem'in terinden aldığına inanılır. Halk arasında, "Gül koklamak sevaptır" kanaati daha çok bu çiçeğin Hz. Peygamber'in sembolü olmasından kaynaklanmaktadır. Gül koklandığında, gül suyu ikram edildiğinde selâtü selam getirilmesi, bu inanışın Müslümanlar arasında köklü bir geleneğe sahip olduğunu gösterir. Mevlid törenlerinde gül suyu serpmek, bunun için yapılmış gülabdanların ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Tasavvufî sembolizmde gül ilâhi güzelliği ifade ettiği gibi Allah'ın mahbubu Hz. Muhammed'i de temsil eder. Bundan dolayı "verd-i Muhammedî" veya "gül-i Muhammedî" adı verilen gül şeklinde hilye-i şerifler yapılmıştır.[120] Süleyman Çelebi'nin *Mevlid-i Şerif*teki *"terlese güller olurdu terleri"* ifadesi, ashâbtan çoğu tarafından dile getirildiği[121] ifade edilmiştir.

[118] Kıneci, Süleyman, *Gülyağı Eldesinde Verim Arttırıcı Yeni Tekniklerin Araştırılması*, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2005, s. 1-2.
[119] Hüsn-i talil: gerçek sebebler dışında güzel sebebler yakıştırma sanatıdır.
[120] Kurnaz, Cemal, "Gül", *DİA*, XIV/ 220, İstanbul 1996.
[121] Yardım, Ali, *Peygamberimizin Şemaili*, Altınoluk Yayınları, İstanbul 1998, s. 277.

Bu rivayetler Peygamber'in teri ile ilgili tasavvuru ve halk kültürünü belirlemektedir. Bu tasavvur ve kültürün yerleşmesinde rivayetler kadar tasavvuf edebiyatı da etkili olmuştur. Hz. Peygamber'in terinden gülün kokusunun yaratıldığına dair rivayet Türk İslâm Edebiyatında bir imge olarak verilmiş ve halkın Peygamber tasavvurunu belirlemiştir.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Rivayet kültüründeki tarihî süreçte Hz. Peygamber'in güzel koku kullanma sünneti, ilk dönemde onun terinin güzel koktuğu düşüncesini, daha sonraki dönemlerde bununla yetinilmeyip Hz. Peygamber'in terinden gülün yaratılması ve kokusunu da onun terinden alması tasavvuruna kadar uzanan bir sürecin yaşandığını göstermektedir.

İnsanlar önemli şahsiyetleri yüceltme eğilimindedir. Rivayet kaynaklarında yer alan Hz. Peygamber'in terine dair haberler muhaddislerce tenkid edildiği halde, hadis konusunda ehliyetsiz kişiler tarafından halka arz edildiği ve dolayısıyla toplumda beşer üstü bir peygamber tasavvuru oluşumuna katkı sağladığı görülmektedir.

Bu rivayetler, Kur'ân, sabit sünnete, tarihi gerçeklere ve ilmi verilere arz edildiğinde;

1- Sahih hadis kaynaklarında yer alan rivayetlerin tamamında anlaşılan, Hz. Peygamber'in terinin değil kendisinin güzel koku kullanması sebebiyle güzel koktuğudur. Hz. Peygamber'in temizliğe riayet etmesi ve sürekli güzel koku süründüğü sahih hadislerle bilinmektedir.

2- Ümmü Süleym ile ilgili rivayetler teri güzel koktuğundan değil, saç tellerini sakladığı gibi ondan bir parçayı teberrük etme eğilimini ortaya koyduğu kanaatindeyiz.

3-Sahabelerden nakledilen rivayetlerin metinlerinde farklılıklar bulunmakta, bir rivayette Hz. Peygamber'in terinin güzel koktuğu diğer yerde aynı sahabeden Hz. Peygamber'in koktuğu zikredilmektedir. Bu koku Hz. Peygamber'in süründüğü kokuya aittir.

4- Hz. Peygamber'in teri konusunda nakledilen rivayetler hem isnad hem metin açısından muhaddislerce eleştirilmişlerdir.

5-Gülün Hz. Peygamber'in terinden yaratıldığına dair rivayetlerin tamamı uydurmadır.

6- Tasavvuf edebiyatımızda bu rivayetlerde yer alan tasavvurun işlenmesi halk arasında bu yanlış peygamber tasavvurunun yaygınlaşmasında büyük rol sahibi olmuştur.

7- Hz. Peygamber'in terinin güzel koktuğunu nakleden bu rivayetler sadece toplumda yanlış bir tasavvurun ortaya çıkmasına sebep olmamış aynı zamanda Hz. Peygamber'in Kur'ân ve sahih sünnette ifadesini bulan örnek şahsiyeti yerine, insanüstü bir kişiliğe sahip olduğu imajın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Hz. Peygamber'in sabit sünnetine tabi olmak isteyen bir mü'min temizliğe azami ölçüde dikkat edebilir, rahatsız etmemek için kötü kokulu yiyecekleri topluma giderken yemeyebilir ve güzel kokular kullanabilir.

Ad Koyma ve Hz. Peygamber' in (sas) İsimlere Karşı Tutumu[1]

Cemal AĞIRMAN[2]

A. Giriş

Kültür; bir toplumun bütün fertlerinin tarihî ve toplumsal gelişme süreci içerisinde kazandığı bütün maddî ve manevî değerler, olayları ve meseleleri karşılayan duyuş ve düşünüş biçimleri, tarih içinde oluşturduğu fikir ve sanat eserleriyle bütün bunları kucaklayan değer yargıları, bu kazanımlarını sonraki nesillere iletmede kullandığı araçlar ve bu arada insanın tabiî ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren vasıtaların bütünüdür.[3]

---

[1] *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, sayı: 2, s. 123-143.

[2] Prof. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı.

[3] TDK, *Türkçe Sözlük*, (haz. Hasan Eren, Nevzat Gözaydın, İsmail Parlatır, Talat Tekin, Hamza Zülfikar), I-II, Ankara 1988. s. 947; Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*,byy, 1996 (İz Yayıncılık, Eramat Tesisleri), s. 703.

İnsana ve insanın dışında yer alan her türlü canlı cansız varlıklara ad verme işlemi insan kültürünün bir parçası, onun dışa yansımasının bir ürünüdür. Zira insanoğlunun inanç temalarını, sanat zevkini; duygu, düşünce ve fikir motiflerini, karakter yapısını ve buna benzer daha bir çok kabiliyet ve değer ölçülerini, taşıdığı ve çevresine verdiği isimlerde görmek mümkündür.

Toplum bireylerinde gördüğümüz Allah'a kul olmayı simgeleyen Abdullah gibi isimlerde dinî ve dindarlık motiflerini, peygamber isimlerinde yine dinî inançlardan kaynaklanan bir beklenti ve sevgi yansımasını; Büşra, Kübra gibi kafiyeli isimlerde şiir ve sanat zevkini, Yasemin gibi çiçek isimlerinde çiçek ve tabiat sevgisini, Barış isminde barışçılığını, Savaş isminde savaşçı ruhunu; Şaban, Ramazan gibi isimlerde dinî motifler yanı sıra ibadet arzusunu, Cemile gibi isimlerde güzellik duygusunu ve saymakla bitirmenin mümkün olmadığı daha bir çok değer hükümlerinin dışa yansımalarını görmek mümkündür. Apartman, mağaza, dükkan ve iş yeri gibi mekan ve eşya isimlerinde aynı şekilde bütün bu motifler açıkça görülebilir. Örneğin apartman veya iş yerinde huzurlu olma arzusu, Huzur Apartmanı, Huzur Bakalliyesi gibi, söz konusu isimlere huzur kelimesi eklenerek yansıtılmıştır. Netice olarak bu tür isimlendirmelerde kardeşlik, huzur, doğruluk, dürüstlük, sevgi, saygı, kalite, barış, hürriyet, sevilen değerlerin yansıtılması, bazı şeylerin yaşatılma ve hatırlatılması, önemli bazı hatıraların canlı tutulması gibi amaç ve beklentiler bu tür isimlerin verilmesiyle yansıtılmaktadır. Ancak bazen değişik amaçlarla, bazen de rastgele ve bilinçsiz bir şekilde verilen bazı isimler, her zaman güzel bir mana içermemektedir. Bunun tevhid inancına aykırı olanları olabildiği gibi güzel olmayan manalar çağrıştıran, kötülük ve düşmanlıkları canlı tutup sembolize edenleri de olabilmektedir.

Bu makalemizde, hadisler ışığında mümkün mertebe bunun ölçülerini ortaya koymaya çalışacağız.

B. İsmin Anlamı ve Kapsamı

Bu başlık altında, Türkçemizde daha çok ad olarak kullanılan isim sözcüğünün sözlük ve terim manalarının yanı sıra, kapsamına da yer vermeye çalışacağız.

1. Sözlük Anlamı

"İsm" sözlükte "âlâmet, şan, şeref, yüce mevki ve mertebe"[4], "ad, herkesçe tanınmış veya işitilmiş olma durumu, ün, nâm, şöhret, anılacak değer, önem" gibi manalara gelir.[5]

Dikkat edildiğinde "ism" sözcüğünün sözlük anlamında iki temel nokta göze çarpmaktadır: Biri müsemmanın/isimlenenin zatını sembolize ederek varlıkların tanınmasına yardımcı olmak; diğeri de herhangi bir özelliğinden dolayı müsemmanın tanınmışlık hâlini ifade etmek. Biz bu çalışmamızda birinci anlam üzerinde duracağız.

2. Terim Anlamı

"İsm"in terim anlamı; "canlı ve cansız varlıkları, duygu ve düşünceleri, çeşitli durumları bildiren kelime", "bir kimseyi, bir şeyi anlatmaya, bildirmeye yarayan söz",[6] diğer bir ifade ile "bilinen veya bilinmeyen, hissedilen veya hissedilmeyen herhangi bir şeyi birbirinden ayırmak, tanımak yahut zihne getirmek için kullanılan söz veya lafızdır."[7] Diğer bir tarife göre "isim, birini diğerinden ayırt etmede cevher veya araz için kullanılan bir lafızdır."[8]

---

[4] İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, I-XV, Beyrut ts., XIV, 401-3.

[5] TDK, *Türkçe Sözlük*, s. 12.

[6] Aynı yer.

[7] Yeğin, Abdullah ve ber., *Büyük Lügat*, s.466.

[8] İbn Manzûr, *Lisân*, XIV, 401-3.

Netice itibarı ile isimler; canlı, cansız bütün varlıkları ve mefhumları tek tek veya cins cins karşılayan; varlıkların ve mefhumların adları olan kelimelerdir[9]. Yani"varlık, mefhum veya varlıkla kaim anlamları tek tek yahut cins cins ayırt etmeye yarayan kelimeler isim adını alır".[10] Varlıkları ve mefhumları tek tek karşılayan isimlere has/özel isim, cins cins karşılayan isimlere de ortak/cins isim denir.[11]

3. Kapsamı

İsmin genel anlamı, "varlıkları birbirinden ayırmak, tanımak veya zihne getirmek için kullanılan sözcük" olduğuna göre bu işlem için ad, künye ve lakap olmak üzere birbirlerinden farklı anlamlar ifade eden ancak aynı amaç için kullanılan üç sözcük söz konusu olmaktadır.

Bugün Türkçemizde künye ve lakap resmiyette kullanılmamakta, ancak "soyadı" aynı işlevi yapmaktadır. Lakap, künyeden farklı olarak halk dilinde, özellikle bazı yörelerde son derece yaygın olarak kullanılmakta, gerçekten de isimden daha belirgin alâmet-i farıka/tanıtıcı olmaktadır.

Çalışmamızda konuyu hem bilimsel tarzda ele almak hem meseleyi sadece Türkiye açısından değerlendirmemek için ad verme kapsamını isim, künye ve lakap çerçevesinde ele almayı uygun görüyoruz. Diğer bir ifade ile adlandırma bu üç unsuru da içermektedir.

İsmin tarifini yukarıda yapmıştık. Künye ve lakabın tarifini de şu şekilde yapmak mümkündür:

Künye, Arapçada "isim ve lakaptan ayrı olarak şahıslar için kullanılan ve başında eb/baba, ümm/anne, ibn/oğul, bint/kız, veya ah/

[9] Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul 1982, s. 218.
[10] Bilgegil, Kaya, *Türkçe Dilbilgisi*, İstanbul 1982, s.169.
[11] Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, s. 218.

kardeş, uht/kızkardeş, amm/amca, amme/hala, hâl/dayı, hâle/teyze kelimelerinden biri bulunan terkib yani bir sözcüğe bu kelimelerden birini muzaf/tamlama yaparak yapılan isimlendirme", ya da "üstü kapalı ifade" anlamındadır.[12] Ebû Abdullah, Ümmü Habîbe, İbn Abbas... gibi. Türkçemizde bu tür isimlendirmeler yok denecek kadar az olmakla beraber Arapçadaki gibi künye değil birinci isim anlamındadır.

Araplarda baba ve anneler, genellikle ilk doğan çocuklarının isimleriyle künyelenirler.[13] Ancak bu künyelendirme bazan aile fertleriyle alakası olmadan da yapılabilmekte, böylece bir kimseye çocuğu dışında bir isimle de künye verilebilmektedir. Nitekim Ebû Leheb'in ismi Abdüluzza[14] iken Allah Teâlâ onu Ebû Leheb diye künyelemiştir.[15] Hz. Peygamber de bizzat Ebû Hureyre, Ebû Türab[16] ve Ebû Umeyr[17] künyelerini vermiştir.

Bu tür bir künyeleme; ya birini tahkîr etmek, aşağılamak veya tam bunun zıddı olan saygı ve hürmet için şan ve şerefini artırmak ya da isminin yerine kaim olacak başka bir lafız kullanarak daha iyi tanınmasını sağlamak gibi maksatlarla yapılır.[18]

Lakab ise ilk isminden sonra, bir kimsenin üstünlük veya eksikliğini belirtmek için kendisine takılmış ikinci isim olarak ifade

[12] İbn Manzûr, *Lisân*, XV, 233-34; *Müncid*, s. 701.

[13] Bk. Ebû Dâvûd, Süleyman İbnü'l-Eş'as es-Sicistânî: Sünenü Ebî Dâvûd, I-IV, İstanbul ts. ofset, *Edeb* 78; Mehmed Sofuoğlu, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, İstabul 1989, XIII, 6143.

[14] İbn Manzûr, *Lisân*, XV, 233.

[15] Tebbet (111) 1.

[16] Buharî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil: *el-Câmiü's-Sahîh*, I-VIII, İstanbul ts., 1315'den ofset. *Salât* 58, *Fedâilü'l-ashâb* 9, *Edeb* 113, *İsti'zân* 40; Müslim, Ebu'l-Hüseyn İbnü'l-Haccac el-Kuşeyrî: *Sahîhu Müslim (el-Câmi'u's-sahîh)*, I-V, (nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî), İstanbul ts. ofset., *Fedâilü's-sahâbe* 38.

[17] Ebû Dâvûd, *Edeb* 112.

[18] İbn Manzûr, *Lisân*, XV, 233.

edilebilir.[19] Elmalılı'nın ifadesiyle, "Medhi veya zemmi iş'ar eden isim veya vasıf"tır.[20] Dikkat edildiğinde lakap da künye gibi aynı amaçla verilerek ismin yerini tutmakta ve aynı işlevi görmektedir.

C. Ad Koymak

Bu başlık altında öncelikle ad koymanın önemi ve adların sahipleri üzerindeki müspet ya da menfi etkilerini ele almaya çalışacağız.

1. İsimlerin ve Ad Koymanın Önemi

İsmin insanlar üzerinde tesir ve telkin gücüne sahip olduğu bir gerçektir. Muhtemelen bu gerçeğin bir sonucu olarak Hz. Peygamber isimler üzerinde ısrarla durmuş, sadece cahiliye devrinden kalma çirkin ve kötü manalı isimleri değil, hayvan, eşya ve mekânlarla ilgili çirkin isimleri de değiştirmiştir. Onun bu tutumu bize hem isimlerin ne kadar önemli oluğunu, hem de her hâl ü kârda isimlerin güzel olmasına dikkat edilmesi gerektiğini göstermektedir.

İsmin telkin gücünü kavramak için bir peygamberin yahut da iyilikleriyle tanınarak topluma mal olmuş salih bir zatın adını taşıyan birinin ismini zikrettikçe o peygamberi veya zatı hatırlatarak yaptığı müspet çağrışımları dikkate almak yeterlidir. Bunun insan eğitimine, dolayısıyla karakter ve şahsiyetin oluşmasına yansıyan müspet yönü de vardır. İsmin sahibi, fıtrî bir temayül ile şüphesiz adını taşıdığı peygambere veya tanınmış şahsa yakınlık duyacak, onunla kendisi arasında paylaşacağı ortak bir payda, bir takım özellikler arayacaktır. Burada en ön plana çıkacak ortak payda ise özellikle peygamberler için, vahyin gölgesinde yürümek olacaktır. Taşıdığı isim önde gelen

[19] İbn Manzûr, *Lisân*, I, 743; Luvis el-Ma'lûf, *el-Müncid*, Beyrut, 1937., s. 728.
[20] Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır: *Hak Dini Kur'an Dili*, I-IX, İstanbul 1971, VI, 4470.

bir şahsı hatırlatmıyorsa, bu kez onun taşıdığı anlamı benimser ve şuûraltı, gizli bir saikle onu yaşamaya çalışır.

İsimler ayrıca, ümmet ve millet çerçevesinde birliği sağlayan bir özelliğe de sahiptir. Bunun iki boyutu vardır: Biri millet bazında, diğeri inanç çerçevesinde birliği sağlamaktır. Mesela bazı toplum mensuplarına verilen isimlerde, inancı ne olursa olsun, kültürlerinin veya isim politikalarının bir gereği olarak, onu diğer toplum mensuplarından ayırt eden ve mensup olduğu milliyeti açıkça ortaya koyan ortak ekler veya özellikler mevcuttur.[21]

Bir de din birliğinden kaynaklanan etkileşim neticesinde, milliyet farkı gözetmeksizin ortak olarak kabullenilen isimler vardır. Örneğin Türkler, Türk olmayıp ancak Müslüman olan başka bir çok değişik kavim ve toplumlarla isim birliğine sahiptirler. Bu tür isimler duyulduğunda sahibinin Müslüman olduğu hemen zihinlerde teşekkül eder ve o şahsın Müslüman olduğu anlaşılır.

İsim vermede inançların yanı sıra dil ve millî kültürlerin de etkisi vardır. Bu sebeple inanç, kültür ve tarih birliğine yardımcı olma özelliğine sahip olup beğenilen ve tarihten intikal eden müşterek isimlerin korunması lazımdır. Bu sebepten dolayı İslâm inancında olduğu gibi İslâm dışı inanç ve kültürlerde de ad koyma ve seçimine büyük önem verilmiştir.

Görünen o ki ad koyma ve seçimi, biri dinî, diğeri kültürel olmak üzere iki açıdan önem kazanmakta, bu da ad koyanların beklentilerinden kaynaklanmaktadır. Söz konusu beklentiler, aynı şekilde, bir yönden dinlere ve inançlara, diğer yönden de kültürlere dayanmaktadır. Zira isimler genelde bir beklenti ile verilmekte; bu beklentiler de, ya bir hatırayı canlı tutmak, bir tâzimi ifade etmek, bir duyguyu

[21] Aliyev, Hasanov isimlerindeki -yev, -ov, ve Okiç deki - iç, eki gibi.

sembolize etmek, ya da bir kültür veya inanç unsurunu yansıtmak gibi genel arzu ve amaçlar olmaktadır.

Mesela İslamiyet'ten önceki Araplar, hayatın zorlukları ve özellikle düşman karşısında dayanıklı, güçlü ve cesur olmak, düşmanın gönlüne korku salmak gibi arzu ve düşüncelerle çocuklarına Galip, Zâlim, Mukatil/savaşçı, Esed/arslan, Leys/yiğit, arslan; Zi'b/kurt, Hacer/taş, Sahr/kaya gibi adlar koyarken, Türklerin İslâmiyet'i kabûlünden önce animist inançta olmalarının ve tabiatta bazı varlıklara tapınmalarının etkisi ile başlangıçtaki Türk isimleri de yırtıcı hayvan, yırtıcı kuş ve dış tesirlere dayanıklı maddelerden seçilmiş, genelde çocuklara Bozkurt, Arslan, Şahin, Doğan, Timur/demir, Kaya ve Gökhan gibi adlar verilmiştir.[22]

Dikkat edilirse her iki kesimde de arzu, beklenti ve amaçlar örtüşmektedir. Burada daha çok toplumların mevcut konumları ve tabiî şartlar etkin rol oynamış; cesaret, dayanıklılık, cömertlik gibi güzel duygu ve hasletleri taşıma arzusu, isimlere yansıyan amaçlar olmuştur. İslâm öncesi Araplarda yer alan ve taptıkları putun kulu anlamına gelen Abdüluzza gibi isimler de, inançların bir yansıması olmaktadır.

İslâm inancı çerçevesinde aynı amaç, beklenti ve yansımaları, Abdullah gibi Allah'ın isim ve sıfatlarına izafe edilerek verilen isimlerde görmek mümkündür. Allah'a kul olmasını veya inanç ve dinî yönünün ön plana çıkmasını arzu edenler, çocuklarına Allah'a kul olmayı sembolize eden isimler vermişlerdir. Her iki dönemdeki toplum bireylerinin, farklı istikametlerde olmakla beraber, amaç birliğine bakıldığında söz konusu beklenti ve arzuların fıtrî olduğu söylenebilir.

Ad verme seçimi, bazan, sevilen veya hayranlık duyulan bir şahsın adı verilerek ortaya çıkmaktadır. Ancak burada şunu belirtmek gerekir ki, hiçbir şahıs zâtından dolayı sevilmez. Mutlaka onun sevilen,

[22] *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, I, 332.

beğenilen, hayranlık duyulan bir yönü vardır; bunun bir yetenek olabileceği gibi, ahlâkî bir davranış veya bir yaşantı biçimi de olabilir. Bir şahsın adını başka birine verme arzusu, genel olarak ad sahibinin sevilen ve hayranlık duyulan yönünün, isimlendirilen ikinci şahşın üzerinde görülme arzusundan veya ismin beğenilmesinden kaynaklanabilmektedir. Örneğin bir sanatçıya veya bir futbolcuya hayran olup adlarını çocuklara vermek gibi. Ancak sırf peygamber ya da Allah'ın sevilen salih kulları oldukları için adlarının çocuklara verilmesi, onların, Allah katında sevilen kişiler olmalarının yanı sıra temayüz eden bazı yönlerinin çocuklarda görülme arzusundan kaynaklandığını da ilâve etmek gerekir. Mesela bilinçli olarak Ömer adının verilmesi, Hz. Ömer'in Allah katında sevilen biri olmasının yanı sıra, temayüz eden adalet vasfının, adının verilen şahısta görülme arzusundan ileri gelmiş olabilir. Ancak bu tür isimler, hiçbir beklenti olmaksızın sırf beğenildiği için de verilebilmektedir.

İslâmiyet'te ad koyarken güzel isim seçme titizliğine, isim vermede Hz. Peygamber'in bizatihi kendisinin fiilî[23] olarak gösterdiği titizliğin yanı sıra, "Siz kıyamet gününde hem kendi adınızla, hem de babalarınızın adıyla çağırılacaksınız; bu sebeple kendinize güzel adlar koyunuz"[24] şeklindeki sözlü uyarısı da etkin rol oynamıştır. Hadîs-i şerif, ad vermenin aynı zamanda bir de uhrevî boyutunun bulunduğunu göstermektedir. Hiç kimse ne dünyada ne de âhirette, ne kendisinin ne de çocuğunun, kötü adla çağırılmasını istemez. Zira hadis, aynı zamanda babaların da güzel ad taşımalarını gerektirmekte, bu da herkesin, taşıdığı sorumluluğu yerine getirmesini zorunlu kılmaktadır.

İslâmiyet çocuğa güzel isim vermeye, çocuğun babası üzerindeki haklarından biri olarak ilan edecek kadar önem vermiştir. İbn Melek

[23] Bk. Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 45, *Akîka* 1; Müslim, *Âdâb* 26.
[24] Ebû Dâvûd, *Edeb* 69.

(ö.801/1398), konunun önemini; "Sünnet, kişinin çocuğu ve sorumluluğu altındakiler için güzel isimleri tercih etmesini gerektirmektedir. Zira kötü isimler bazen kadere tevafuk eder. Sözgelimi, Allah'ın kazâsı, çocuğunu Hüsran/zarar diye isimlendiren kimseye gelecek olsa bu şahsa veya çocuğuna gelen herhangi bir zararın, bazı kimseler, o isim sebebiyle geldiğine inanarak uğursuzluk çıkarmaya yeltenebilir, onunla oturup kalkmaktan ve beraberlikten kaçınabilirler"[25] sözleriyle belirterek sosyal ve psikolojik bir realiteye temas etmektedir.

Biz İbn Melek'in "isimlerin kadere tevafuku/kaderle örtüşmesi" ifadesinden şunu anlıyoruz: Hz.Peygamber hoşuna giden bir kelime işitince; "Amin!", "dediğin çıksın!", "Allah muradını versin!" anlamında "Senin uğrunu ağzından işittik"buyururlardı.[26] Bu sözcüğün taşıdığı anlam, bir nevi dua niteliğindedir. Belirtilen dilek, yüksek sesle seslendirilmese de gönülden geçen bir arzu ya da zihinde tecelli eden bir anlam olduğu bir gerçektir. Böyle bir duanın hayır yönde tecelli etmesi için de kullanılan sözün anlamı güzel olmalıdır. Bunu isim bazında ele aldığımızda, örneğin Abdullah ismini ele alarak belirtecek olursak, şöyle denebilir: İsim Allah'a kul olmayı ifade etmektedir. "Adın ne?" diye sorulup "Abdullah" denmesi durumunda; "öyle olsun!" diye dua etmek, "gerçekten söylediğin gibi Allah'a kul olasın!" diye dilekte bulunmak son derece güzel bir hâdisedir. Bu şekildeki duaların yahut seslendirmeden gönülden geçen bu yöndeki arzu ve beklentilerin Allah katında kabul görüp hayata yansıması, isimlerin kadere tevafukundan anlaşılması gereken husustur. Ayrıca isim sahibi şahsın, psikolojik olarak ismini sahiplenmekte böylece hayatını, farkına varmadan, adının taşıdığı anlam doğrultusunda yönlendirmekte olacaktır.

[25] Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, I-XVIII, Ankara 1988, XI, 461.
[26] Ebû Dâvûd, *Tıbb* 24.

2. İsimlerin Sahibi Üzerindeki Etkileri

İsimlerin sahipleri üzerinde bir takım olumlu ve olumsuz etkileri olduğu bir gerçektir. Bu sebeple mesele iki açıdan ele alınabilir.

a. Olumlu etkileri

İsim, sahibinin tanınmasını sağlayan ve kendisini diğer bireylerden ayıran en belirgin semboldür. Buna bağlı olarak kişinin ömründe en çok duyacağı sözcük kendi adı olmaktadır. Bu sebeple herkes kendi adının güzel olmasını isteyecek, bunun tabiî sonucu olarak da adının taşıdığı manayı kabullenerek psikolojik bir rahatlama içinde olacaktır. Nitekim insanın, taşıdığı ismi benimsediği, fıtrî bir saikle ona sahip çıktığı hakikati bunu doğrular mahiyettedir. Mesela şayet ismi cesaret ifade ediyor, bu mânâ ile oturup kalkıyorsa o isme uygun davranmayı arzu edecek, cesur olmayı şuur altına yerleştirecek; salihlik ifade ediyorsa da, hep iyi olmaya özenecektir. Toplumun beklentisi de bu istikamettedir. Örneğin ismine uygun bir davranışta bulunana;"ismiyle müsemma" veya "adına uygun hareket etmiş", "adına şanına lâyık" gibi söylemlerin toplum içerisinde vukû bulduğunu hepimiz bilmekteyiz. Güzel anlamlı isimlerin bu tür müspet yönleri, şahsa ve kişiliğe yansıyan hususlardır.

b. Olumsuz etkileri

Kötü manalı isimlerin de aynı oranda şahsiyeti zedeleyen rencide edici olumsuz etkileri vardır. İsimleri güzel olmayanlar, zaman zaman arkadaşlarına alay konusu olabilmekte, bu da onun şahsiyetini dolaylı da olsa etkileyebilmektedir. Örneğin "satılmış"[27] isminde bi-

[27] Böyle bir ismin, Allah'a satılmış veya vakfedilmiş anlamında verildiği açıktır. Ancak "satılmış" kelimesi vakfetmeyi çağrıştırmadığı gibi, satımda da bir bedel söz konusudur. Allah Teâla kendisi ile kulları arasında böyle bir alış-verişten bahsederken [et-Tevbe (9) 111] söz konusu ifadeyi bizzat malını ve canını Allah için ortaya koyanlar için kullanmaktadır. Bu adı böyle bir amaç güderek vermek güzel olabilir. Ancak çevrede algılanışı ve hele hele çocuk denecek yaşlardaki

risi, "sen satılmış mısın?" gibi ifadelerle aşağılanabiliyor. Bu da onun onur ve gururunu incitecek, sevgi duygusu zedelenerek arkadaşlarına ve adını kendisine verenlere kin besleyecektir. Bazen çok saf duygularla ve iyi niyetle, anlamlarına bakılmaksızın verilen isimler, iyi neticeler veremeyebilmektedir. Örneğin sadece Kur'an'da yer alan bir kelime olması bazıları için yeterli olmakta bu da teberruken yapılmaktadır. Halbuki o sözcük hiç de arzulanmayan bir anlam taşıyabilmektedir. Mesela Duhân[28] gibi.

Ayrıca kötü manalı isimler, çocuğun ayıplanmasına veya ismin taşıdığı manayı yapıyormuşçasına tahkir edilmesine sebep olabilmektedir. Bu da çocuğun şahsiyetini doğrudan etkiler.[29]

3. Ad Koyma Adabı

İsim vermedeki beklentiler ad koymada bir usûl ve âdâbı da beraberinde getirmiştir. İslâm dışı toplumlarda, ad koymaya verdikleri önem ve beklentileri doğrultusunda, inanç ve kültürlerine has bir âdâb oluştuğu gibi, İslâmiyet'in de kendine özel bir ad koyma usûlü ve âdâbı doğmuş, Hz. Peygamber bu âdâbı özenle uygulamıştır.

---

arkadaşlarından gelecek tahkir edici söz ve davranışların çocuğa yaptığı olumsuz etkiler göz ardı edilmemelidir. Burada söz konusu edilen de ismin çocuğun üzerindeki olumsuz etkileridir. Buradaki yaklaşımımız da bu istikamettedir.

[28] Duhân duman anlamındadır. Salt bu manada algılandığında pek de yadırgandığı veya sevimsiz bir çağrışımda bulunduğu söylenemez. Ancak bu kelimenin Kur'an'da nasıl geçtiğine bakıldığında böyle olmadığı görülecektir. Şöyle ki: Duhân Kur'an'ın 44. sûresinin adıdır ve bu adı 10. âyetinden almaktadır. Âyet şöyledir: "Şimdi sen, göğün, insanları bürüyecek açık bir duman çıkaracağı günü gözetle. Zira bu elemli bir azaptır [ed-Duhân (44) 10-11]. Görüldüğü gibi kelime âyette salt duman anlamı taşımamakta, söz konusu dumanın bir azap olduğu belirtilerek dehşet bir anı dile getirmektedir. Tefsîrlerde belirtildiğine göre bu an, ya bir kıtlık ve kuraklıktır veya kıyamet alâmetlerinden bir andır [Geniş bilgi için bk. Elmalılı, *Hak Dîni*, VI, 4297-98]. Bir çocuğa "duhân" adı verilerek ona sürekli böyle bir anı yaşatmak psikolojik açıdan iyi olmasa gerektir.

[29] Bk. Elmalılı, *Hak Dîni*, VI, 4470.

Ad koyma usûlünü iki şekilde ele almak mümkündür. Birincisi bizatihi ad koymadaki usûl ve yöntem; diğeri ise ad koyma işlemini bir merasimle salih bir kimseye yaptırma geleneği.

Hz. Aişe'nin nakline göre yeni doğan çocuklar Hz. Peygamber'e getirilir, O da bunlara mübarek/hayırlı olmaları için dua eder, tahnikte bulunurdu.[30] Yani yeni dünyaya gelen çocuk daha anne sütü emmeden Resûlüllah'a götürülür, çocuğu kucağına oturtup ağzında yumuşatmış olduğu hurma ile çocuğun damağını oğar, daha sonra dua edip adını koyardı. İslâm inancında bu işleme tahnik adı verilir.[31]

Hadiste görüldüğü gibi tahnik, tatlı cinsinden bir şeyi ağızda çiğneyip yumuşattıktan sonra çocuğun ağzına aktarmak, sonra onunla damağını oğmak şeklinde olmakta, böylece çocuk, gıdasını almada ilk alıştırmasını yapmış olmaktadır.[32]

Teberruken/hayır ümidi ve beklentisiyle yaptırılmakta olan tahnîk ve tesmiye/isim verme işi veya merasimi, bugün herhangi salih birisine yaptırılabilir. Ashab döneminde titizlikle uygulanan bu âdâb, maalesef bugün, özellikle Türkiye'mizde, unutulan İslâmî âdetler arasında yer almaktadır. Başlanan bir hayatın ilk anlarını tatlı ile başlatmak, dua etmek suretiyle hayırla devamını sağlamak; bu duayı, duasının kabûlü umulan salih kimselere yaptırmak, İslâmî bir âdâba uymuş olmakla beraber, hayırhah olmanın, hep hayır dileme duygu ve arzusu içinde bulunmanın en güzel örneğini teşkil eder. Bu işlem

[30] Müslim, *Âdâb* 27; Ebû Dâvûd, *Edeb* 106.

[31] Bk. Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 45, *Akîka* 1; Müslim, *Âdâb* 26; Ebû Dâvûd, *Edeb* 69. Hz. Peygamber'in yeni doğan çocuğun kulağına ezan okunduğunu da burada zikretmekte fayda var [Ebû Dâvûd, *Edeb* 106;Tirmizî *Edâhî*, 17].

[32] Aynî, tahniki, tatlılığının tabii olması nedeniyle kurumuş hurmadan yapmanın efdal olduğunu, bulunmadığı takdirde taze yaş hurma ile de yapılabileceğini, bunlar da yoksa arı balının tercih edilebileceğini, bal da bulunamadığı takdirde ateş görmemiş tatlı bir şeyi tercih etmenin uygun olacağını belirtmektedir [Bk. Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmud İbn Ahmed el-Aynî: *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XX, Mısır 1392/1972., XVII, 196].

kişiyi hayat boyunca hep hayır beklentisi içine sokacaktır. Bu aynı zamanda hayata ümitle bakmak, karamsarlığa yer vermemek demektir.

Söz konusu hayır beklentisi her zaman ve her toplumda hep var olagelmiştir. Asım Köksal'ın kaydettiğine göre; dedesi Abdulmuttalip, torunu Peygamber Efendimiz'e Muhammed adını verirken, verdiği adın manasını gözeterek; "Gökte Allah, yerde insanlar onu övsünler diye Muhammed koydum!"[33] diyordu. [34]Meseleyi bu açıdan değerlendirdiğimizde bunun bir de ince bir psikolojik yönünün bulunduğunu görmek zor değildir.

Zaman olarak, bazı hadisler Resûl-i Ekrem'in doğumun daha birinci gününde çocuğa isim verdiğini teyid ederken [35]diğer bazı hadisler yedinci günü isim verilmesinin gerektiğini ifade etmektedir.[36] Buhârî konu ile ilgili attığı bir başlıkta, doğumun ilk gününde isim koymanın akîka kurbanı kesmeyecekler için söz konusu olduğunu

[33] Rivayete göre hamile iken Hz. Peygamber'in annesi Âmine'ye rüyasında: Sen insanların hayırlısına, bu ümmetin Efendisine hâmilesin! Dünyaya gelince ona Muhammed, Ahmed ismini tak!" denmiş, Peygamber Efendimize, Muhammed, Ahmed (a.s.) isimlerini, annesinin anlattığı bu rüyaya dayanarak dedesi Abdulmuttalib koymuştur. Abdulmuttalib'e niçin bu ismi koyduğu sorulduğunda "Gökte Allah, yerde insanlar onu övsünler diye" cevap vermiştir [Köksal, Mustafa Âsım: *İslâm Tarihi*, Hz. Muhammed (a.s.) ve İslâmiyet, Mekke Devri, İstanbul 1981. s. 16].

[34] Bu bilginin ne derece doğru olduğunu söylemek mümkün değildir. Asım Köksal da bu bilgiyi nereden aldığını belirtmemiştir. Bakabildiğim başka kaynaklarda ise bu bilgiye rastlayamadım. Ancak şunu açıkça söylemek mümkündür: İsim koymada bu tür beklentilerin mevcut olduğunu ispatlamak için o kadar geriye gitmeye gerek yoktur. Geçmişteki isimlere bakmak yeterlidir.

[35] Buhârî, *Akîka* 1, 7, 108; Müslim, *Fedâil* 62, [bu rivayete göre bizzat Hz. Peygamber oğlu İbrahim'e doğduğu gün ismini vermiştir; İbn Abdilberr ise *İsti'âb*'da yedinci gün isim verildiğini ifade eder, I, 41].

[36] Ebû Dâvûd, *Edeb* 21; Tirmizî, *Edâhî* 23, Edeb 63; Neseî, *Akîka* 5; İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *Sünenü İbn Mâce*, (th. Muhammed Fuad Abdülbâkî), I-II, Beyrut ts.,*Zabâih* 1; Abdurrezzak, *Musannef*, IV, 335.

belirterek hadislerdeki bu ihtilaflı durumu, "başkasında rastlanmayan latif bir te'lif ile[37]" halleder.[38]

4. Peygamberlerin Adlarını Vermek

Peygamberlerin adlarını çocuklara verip vermeme konusunu, gelen rivayetler ışığında iki noktada ele almak mümkündür.

Birincisi genel manada Peygamber isminin çocuklara verilip verilemeyeceği meselesidir. Buna verilecek cevap müspettir. Zira Hz. Peygamber sözlü olarak "peygamberlerin isimleriyle isimlenin!" [39] buyurmuş, bizatihi kendi oğluna İbrahim[40] ismini vererek fiilî olarak uygulamayı kendisinden başlatmıştır.

Hz. Peygamber, bununla muhtemelen, peygamberlerin yanı sıra salih kişilerin adlarını çocuklara vermek suretiyle tefeülde bulunmak, diğer bir ifade ile hayır beklentisi içinde bulunmanın caiz ve meşru olduğunu göstermek istemiştir.

İkinci husus bizzat Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed'in adının çocuklara verilip verilmeyeceği konusudur. Bu konuda ihtilaf edilmiş, çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunun sebebi Hz. Peygamber'den gelen yasaklama içerikli hadislerin varlığıdır. Bir gün Resûlüllah (sas), Bâkî denen yerde bulunuyorken 'Ey Ebü'l-Kâsım!' diye bir ses işitmiş, Hz.Peygamber yüzünü sese doğru çevirince, seslenen adam, 'Ey Allah'ın Resûlü! Seni kastetmedim, falancayı çağırdım' demiş, bunun üzerine Hz.Peygamber, "İsmimle isimlenin, fakat künyemle künyelenmeyin!"buyurmuştur.[41]

[37] İbn Hacer, *Feth*, XII, 4.
[38] Buhârî, *Akîka* 1, 7, 108.
[39] Ebû Dâvûd, *Edeb* 61; Ahmed b. Hanbel, IV, 345.
[40] Bk. Buhârî, *Edeb* 109
[41] Buhârî, *Menâkıb* 20, *Buyû'* 49, Edeb 106; Müslim, *Âdâb* 1, 3-8; Tirmizî, Ebû İsâ: *el-Câmiu's-sahîh (Sünenü't-Tirmizî)*, I-V, Beyrut ts, *Edeb* 68.

Bu ve buna benzer rivayetler farklı görüşlerin ileri sürülmesine sebep olmuştur. Bu görüşleri kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Aynî'nin (ö.855/1451) belirttiğine göre Muhammed İbn-i Sîrîn(ö.110/729), İbrâhim en-Nehâî(ö.96/715) ve Şâfiî(ö.204/819); ismi ister Muhammed veya Ahmed olsun, ister olmasın, Resûl-i Ekrem'in Ebü'l-Kâsım künyesini almak hiç kimseye helal olmaz, demişlerdir.[42] Zahirîlerin genel görüşü de budur.[43]

2. İmam Mâlik (ö.179/795) ve diğer bazı selef âlimleri,[44] bunun tamamen zıddını savunarak ismi Muhammed de olsa Ebu'l-Kâsım künyesini almada bir sakınca olmadığını söylemişlerdir. Bazıları yasağın ilk devirlere ait olduğunu, dolayısıyla hadisin Hz. Peygamber'in vefatıyla neshedildiğini, bazıları da yasağın tenzihen mekruh anlamında olduğunu belirtmişlerdir.[45] Tahâvî'nin (ö.321/933) ifadesiyle cumhurun görüşü de, isim ile künyenin birlikte taşınmasında bir sakınca olmadığı yönündedir.[46] Ümmetin tatbikatı da bu istikamettedir.[47]

3. Bir grup Zâhirîler ve bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel yasağı sadece ismi Muhammed ve Ahmed olanlara hasredip adı Muhammed

[42] Aynî, *Umde*, IX, 328. Aynı görüş için ayrıca bk. İbn Hacer, *Feth*, X, 471-72.

[43] İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî: *Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, 2. bs., Beyrut 1402 h., X, 472; Aynî, *Umde*, IX, 328.

[44] Aynî, Tahavî'den naklen verdiği bu bilgilerin devamında şu ifadelere yer verir: Tahavî'nin selefle kasteddiği kişiler Muhammed İbn-i Hanefiyye, İmam Malik, bir rivayette Ahmed b. Hanbel'dir.

[45] İbn Hacer, *Feth*, X, 471-72; Aynî, *Umde*, IX, 328.

[46] Aynî, *Umde*, IX, 328.

[47] Bk. İbn Hacer, *Feth*, X, 471. Ayrıca terâcim kitaplarına bakıldığında bunu açıkça görmek mümkünür. Tahavî de; ashab döneminde bir grup sahabînin ismi Muhammed olduğu halde Ebü'l-Kâsım künyesini aldıklarını belirtmektedir. Muhammed b. Talha, Muhammed b. el-Eş'as ve Muhammed b. Ebî Huzeyfe bunlardandır [bk. Aynî, *Umde*, IX, 328].

veya Ahmed olmayanların Ebu'l-Kâsım künyesi ile künyelenmelerinde bir sakınca olmadığı görüşündedirler.[48]

Buraya kadar sıraladığımız görüşler hep Ebu'l-Kâsım künyesine yönelik bir yasaklamayı içermektedirler. Ümmetin uygulamasında görüldüğü gibi, Hz.Peygamber'in hayatı ile sınırlı bir yasaklama olduğu görüşü, en isabetli görüş görünümündedir. Onun için bize göre bu yasağın hadis rivayetini ilgilendiren bir yönü vardır. Hadis rivayetine bakıldığı zaman genelde kullanılan ifadeler ya "kâle Resûlüllahi" veya "kâle'n-Nebiyyü"; ya da "an Resûlillahi" veya "ani'n-Nebiyyi"şeklindedir. Hadis rivayetinde "kâle" veya "an Ebi'l-Kâsımi" ifadesi kullanılmış olmakla beraber son derece az rastlanılmaktadır. [49] Teknik açıdan Nebî ve Resûl ifadelerinin kullanılmasında herhangi bir problem yoktur. Zira bu unvanlara izafetle nakledilecek bir haberin Hz. Peygamber'e aidiyetinde herhangi bir şüphe olmaz. Ancak "kâle Ebu'l-Kâsımi" ifadesinin kullanılmasında, Hz. Peygamber'e aidiyetinde bir karışıklığa sebep olacağı için Allah'ın Resûlü böyle bir yasaklama yoluna gitmiştir, denebilir. Görüldüğü gibi o dönem için son derece isabetli bir yasaklamadır. Şüphe yok ki, ikinci bir Ebu'l-Kâsım olsaydı, Ebu'l-Kâsım künyesine izafetle nakledilen bir haberin "acaba hangi Ebu'l-Kâsım'a ait" diye şüpheye sebep olacak, netice itibarı ile sünnete/hadise gölge düşebilirdi. Muhammed isminin serbest bırakılmasındaki sebep, böyle bir şüpheye mahal olmamasındandır, denebilir. Zira Muhammed isminin kullanılmasında Muhammed b. Abdullah denecekti. Ayrıca hadis rivayetinde böyle bir ifadeye de raslanmamaktadır. Bunun sebebi, hürmeten onu "Allah'ın Resûlü" ve "Allah'ın Nebisi" şeklinde çağırma gereğinden[50] kaynaklanmaktadır.

[48] Aynî, *Umde*, XVIII, 258. Aynı görüş için ayrıca bk.İbn Hacer, *Feth*, X, 471-72.

[49] Msl. bk. Buhârî, *Menâkıb* 20.

[50] Hucurât sûresinin "(Resûlüm!) Sana odaların arka tarafından bağıranların çoğu aklı ermez kimselerdir"[âyet: 4] âyeti, Allah'ın Resûlüne saygılı davranmanın yanısıra Nebî, Resûl, Resûlüllah gibi saygı ve hürmet ifade eden hitap sözcüklerinin de kullanılmasını gerektirmektedir. Rivayet edildiğine göre, Akra' b. Hâbis

Ashab da bu hürmetin gereği olarak Hz. Peygamber'e karşı hep Nebî ve Resûl hitabını kullanmış, hadis naklinde Ebu'l-Kâsım ifadesine pek az yer vermişlerdir.[51] Bunun hürmete aykırı olmadığını belirtmekle beraber bir noktayı vurgulamak için kullanıldığı da söylenebilir.

Bize göre, ümmetin de uygulamasına uygun olduğu üzere, yasağın sadece Hz. Peygamber'in hayatı ile sınırlı olmasıdır. Zira herhangi bir kimsenin, -ismini taşımak şeklinde de olsa-, peygamberinin bir hatırasını taşımak suretiyle ona bağlılığını göstermesi, adının anılmasını sağlaması, onu hatırlaması ve hatırlatması gayet tabiîdir. Bu bir sevgi ve bağlılık tezahürüdür. Ancak Osmanlı ihtiyaten ve herhangi bir hürmetsizliğe meydan vermemek için orta bir yol izlemiş, Muhammed'i Mehmed'e çevirmiş, hem isimden vaz geçmemiş hem ihtiyatı elden bırakmamıştır. Tabiiki bu da bir saygı ve nezaket tezahürüdür. Ancak illâ da geçerli veya mutlak uyulması gereken bir uygulama olduğunu söylemek gerekmez. Burada tamamen niyet ve duygular söz konusudur.

5. Allah'ın En Sevdiği İsimler

En güzel isimler, şüphesiz Allah'ın sevdiği isimlerdir. Hz. Aişe'den nakledilen bir hadiste Allah'ın en sevdiği isimler olarak,

---

Allah'ın elçisine gelerek odalarının arkasından 'Ya Muhammed!' diye seslenmiş, (cevap alamayınca da) 'benim övgüm yüceltici, yergim alçaltıcıdır' diyerek edebe aykırı bir davranışta bulunmuş, bunun üzerine Allah'ın Resûlü, "O (dediğin övgüsü yücelten, yergisi alçaltan zât) Allah Azze ve Celle'dir" karşılığını vermiştir [Ahmed b. Hanbel, VI, 393-394]. Bu olay üzerine Hucûrat sûresinin yukarıdaki âyeti nazil olmuştur. Âyetin bu tür kaba davranışların uygunsuzluğuna dikkat çektiği ise son derece açıktır. Âyetin tefsiri ve konu hakkında geniş bilgi için bk. İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer: *Tefsîrü'l-Kur'ân'i'l-azîm*, I-IV, Kâhire 1400/1980, IV, 208. Ayrıca Hucurat suresinin 1-3. âyetleri de Hz. Peygamber'e her konuda saygılı olmayı öngörmektedir. Geniş bilgi için bk. İbn Kesîr,a.g.e., IV, 205-207.

[51] Misal için bk. Buhârî, *Menâkıb* 20.

Abdullah ve Abdurrahman adları zikredilmiştir.[52] Ancak Allah katında sevilen isimler sadece bu iki isimden ibaret değildir. Bunlar birer örnek olarak sunulmuştur. Abd/kul sözcüğünün Allah'ın ad ve sıfatlarına izafe edilerek oluşturulan her isim, Allah'ın sevdiği isimler kapsamındadır.[53]

Abdullah, Abdurrahman, Abdürrezzâk, Abdülhâlik, Abdülkerîm, Abdüşşekür, Abdurrauf, Abdülhakim gibi isimleri göz önüne getirdiğimizde; bütün mahlukâtın rızkını veren Rezzâk, her şeyi yaratan Hâlik, lütûf ve ihsanda bulunan Kerîm, şükredenlere bol veren Şekûr gibi Yüce Allah'ın güzel sıfatları zikredildikçe ifade ettikleri manalar zihinlerde hep zinde kalacak, bir insanın tevhîd inancı çerçevesinde nasıl bir Allah'a inanıp kul olduğunu, bu vasıfları taşımayan hiçbir varlığa kul olunamayacağını her hâl ü kârda hatırlatılmış olacak, böylece bu tür isimler tevhîdin korunmasına vesile olacaktır. Bu kabil isimler, sözü edilen amaç ve hedefler yanı sıra böyle bir hizmeti de ifa etmektedirler, denebilir.

Bu kategorideki isimler evrenseldir, millî değildirler. Tamamen inanca yönelik ve inanç içerikli isimlerdir. Onun için Allah katında en sevimli isimler sayılmışlardır. Aynı anlama gelen başka dillerdeki isimler de bu kapsama dahildir.

Millî olan, hiçbir inanç unsurunu simgelemeyen isimler de vardır. Bu tür isimlerin manalarının güzel olmasına, tevhide aykırılık taşımamasına, teşeume (uğursuzluk) meydan vermeyecek bir anlam içermesine dikkat edilmelidir. Her hâl ü kârda hayır beklentisine yönlendirici bir özelliğe sahip olmalı, bu noktaya dikkat edilmelidir. Kuvvet ya da asaleti simgeleyen Aslan ve buna benzer hayvan isimleri, herhangi bir şahıs ismi, bir çiçek, bir yıldız, bir duygu vs. gibi

[52] Ebû Dâvûd, *Edeb* 69; Müslim, *Âdâb* 2; Tirmizî, *Edeb* 64. Ayrıca bk. Buhârî, *Edeb* 105.

[53] Aynî, *Umde*, XVIII, 257.

varlıkların isimlerinin insanlara verilmesi tamamen şahsî beklenti ve kültürel etkilere bağlıdır.

6. Allah'ın En Sevmediği İsimler

Allah'ın en sevmediği isimler şüphesiz tevhîde aykırı olanlardır. "Melikülemlâk/ Mülklerin Maliki"[54] gibi, ancak Allah'ın şanına layık olan ve yalnız Allah hakkında kullanılabilen sıfatların insanlara verilip bu tür kavramlarla isimlendirilmeleri asla doğru değildir.[55] Bu tür isimlerin yasak ve sevimsiz olmasının sebebi de mülklerin gerçek sahibi yalnız Allah olduğu halde, bu vasfın insanlara verilmesidir. Böyle bir uygulama tevhîd inancına sahip olan insanların Rablerine karşı takınmaları gereken edep ve inanca aykırıdır; aynı zamanda bir inanç kaymasıdır; bu tür isimlere de kesinlikle yer verilmemelidir.

Süfyan [b. Üyeyne][56](ö.198/814), "Şâhanşâh bunun örneğidir" diyerek,[57] Allah'a sevimsiz olan isimlerin sadece bundan ibaret olmadığını, bu özellikteki bütün isimlerin bu kapsama dahil oluğunu belirtmiş olmaktadır. Ayrıca yasaklamanın lafza değil, manaya olduğu ve hangi dilde olursa olsun tevhidi zedeleyen manalar kastedildiği de anlaşılmaktadır.

Ahkamü'l-hakimîn/Hakimlerin hâkimi, Sultânu's-selatîn/Sultanların sultanı, Emîrü'l-ümerâ/Âmirlerin âmiri; bazı alimlere göre Kâdî'l-kudât/Kadıların kadısı veHâkîmülhükkâm/Hakimlerin hâkimi gibi isimler de aynı vasfa sahip oldukları için Allah'ın sevmediği isimler arasında yer alır.[58]

[54] Bk. Buhârî, *Edeb* 114; Müslim, *Âdâb* 20-21; Ebû Dâvûd, *Edeb* 70; Tirmizî, *Edeb* 65.

[55] Daha geniş bilgi için bk. Aynî, *Umde*, XVIII, 267-68.

[56] Bk. İbn Hacer, *Feth*, X, 486.

[57] Buhârî, *Edeb* 114; Müslim, *Âdâb* 20-21; Tirmizî, *Edeb* 65.

[58] Bk. Aynî, *Umde*, XIII, 258. Burada zikredilen diğer bir görüşe göre Kaadî'l-kudât'ın genel teamüle göre bir mahzur teşkil etmediği, bunun bir üst derecesi olan

Burada sözü edilen Ahkamü'l-hakimîn aslında Allah'tır.[59] Dindar ve fazilet ehli kimselerden pek çoğu Kâdî'l-kudât ve Hâkimülhükkâm gibi isimleri kullanmaktan, hadiste Allah ve Resûlünün buğzettiği bildirilen Melikü'l-emlâk ismine kıyas ederek kaçınmışlardır.[60]

Kastedilen mana eğer Allah'a değil de ismi taşıyana yönelikse Türkçemizde yer alan Sevtap ve buna benzer isimleri bu kategoriye dahil etmek gerekir.

D. Hz. Peygamber'in (sas) Koyduğu İsimler ve Özellikleri

Ashab yeni doğan çocuklarını teberrüken/hayır beklentisiyle Hz. Peygamber'e götürür, tahnik yaptırır ve adlarını koydururlardı.

Ad koyarken yapılan sözcük seçiminin temelinde yatan en belirgin özellik, hayır beklentisi/tefeül olmaktadır. Bu gerçekten hareketle Hz. Peygamber'in yeni doğan çocuklara verdiği isimlere baktığımızda umumiyetle ya İbrahim gibi eski bir peygamber ismi, yahut da Abdullah ve Abdurrahman gibi Allah'ın ismine veya bir sıfatına izafe ederek verdiği isimler göze çarpmaktadır.

Peygamber isminin verilmesinin, genel olarak, onların izinden gitme arzusundan kaynaklandığını veya en azından böyle bir arzu ve beklentiye yönlendirmeye matuf oluğunu; daha dar bir açıdan değerlendirdiğimizde ise, İbrahim (a.s.)'ın Hz. Peygamber'in dedelerinden olması hasebiyle eskileri yâd etme, onları unutmama ve unutturmama, hatıralarını canlı tutma amacına yönelik olduğunu söylemek mümkündür. Ancak genele teşmil ettiğimizde bu tür bir amaca

---

ism-i tafdil sigası ile "Akda'l-kudâd/ hakimlerin en yüce hakimi" şeklindeki kullanılışı sakınca teşkil ettiği belirtilmektedir.

[59] et-Tîn (96) 8.

[60] Bk. Aynî, *Umde*, XIII, 258.

yönelik aile büyüklerinin adları çocuklara verildiğinde onların inançları, yaşantıları ve isimlerinin taşıdığı manaları mutlaka göz önünde bulundurmak gerekir. Zira mânâ veya şahıs olarak zihinde tecelli edecek anlamların, mutlaka olumlu ve güzel olması gerekir.

Bir başka boyut olarak burada, insanlara Allah'a kul olmayı ve O'nun rububiyetini hatırlatacak sözcüklerin seçildiği dikkati çekmekte, bu da tevhîdi çağrıştırmaktadır. Hz. Peygamber'in tevhîde aykırı olan isimleri değiştirdiğini de dikkate alarak bir değerlendirme yaptığımızda İslâm inancı ve kültürünün tevhîd esasına dayandığını, bu ilkeye ters düşecek hiçbir oluşumun geçerli olmayacağını, her türlü şekillenmenin bu çerçevede olması gerektiğini, kimliğin sembolü ve kültürün bir parçası olan isimlere varıncaya kadar müslümanın hayatının her alanını kuşattığını görmekteyiz.

Abdullah ve Abdurrahman gibi isimlerin Allah'a en sevimli olmasının sebebini şu şekilde izah etmek mümkündür: Abdullah isminde ubûdiyet ve tezellülü itiraf vardır. Abdurrahman'da ise her mahlûka şamil olan rahmeti itiraf vardır. Keza birinci isimde, bu isimle adlandırılan kimsenin Allah'a ibadet edici olması, ikincisinde ise ilâhî rahmetin, adı taşıyanın üzerinde tezahür etme arzusu, tefeülü/ismi taşıyanın üzerinde rahmetin tecelli beklentisi vardır.[61]

E. Hz. Peygamber'in (sas) Değiştirdiği İsimler ve Özellikleri

Hz. Peygamber'in değiştirdiği isimlerde üç ana özellik göze çarpmaktadır. Kötü, sevimsiz, çirkin manalı olanlar; güzel manalı olup daha güzeli ile değiştirilenler;tevhîde aykırı olanlar.

[61] Davudoğlu, Ahmed, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, I-XI, İstanbul 1973-80., VI, 391.

1. Kötü Manalı Olanlar

Resûlüllah (sas) mana itibarı ile çirkin olan isimleri değiştirirdi.[62] Meselâ Ensardan Usey'in, oğluna verdiği ismi[63] Hz. Peygamber beğenmemiş, "ona Münziradını koy"[64] buyurarak önceki ismi değiştirmiştir.

Ebû Dâvûd (ö.275/888), Resûlüllah'ın (sas), Âsî, Azîz, Atele, Şeytan, Hakem, Gurab, Hubâb, Şihab isimlerini değiştirdiğini, Şihab'ı Hişam, Harb'i Silm, Muzdacî'ı Münbais yaptığını, Afire adını taşıyan bir araziyi de Hadira, Şi'bu'd-Dalâlet geçidi(n)'i Şi'bu'l-Hüdâ; Benü'z-Zinye'yi Benü'r-Rişde; Benû Muğviye'yi de Benû Rişde olarak değiştirdiğini nakletmektedir.[65]

Hz Peygamber bu isimleri, şüphesiz manalarındaki çirkinlik ve sevimsizlikten; örneğin Hakem ismini, Allah'ın bir ismi; hubâb'ı, şeytan veya bir yılan cinsinin adı olduğundan; şihâb'ı da alev gibi yanmayı[66] ifade ettiğinden beğenmemiş, onları bu sebeple değiştirmiştir.

Ayrıca isyankar, itaatsız kadın anlamına gelen Âsiye'yi güzel kadın anlamına gelen Cemile'ye,[67] sert anlamına gelen Hazn' i kolay

[62] Msl. bk. Ebû Dâvûd, *Edeb* 70; Tirmizî, *Edeb* 66.

[63] Söz konusu isim kapalı geçilerek açıklanmamıştır [bk. Buhârî, *Edeb* 108].

[64] Buhârî, *Edeb* 108; Müslim, *Âdâb* 29.

[65] Ebû Dâvûd, *Edeb* 70. Asî, itaatsiz, isyankâr; ğurab, karga; muzdacî', yatan; afire, çorak; asram, kesik; atele, şiddet, sertlik; şihab, alev, ateş; harb, savaş; Şi'bu'd-Dalâle, sapıklık geçidi; Benü'z-Zinye ve Benû Muğviye, gayr-i meşrû yoldan kazanılmış çocuk, zina çocuğu, sapık; Hişam, cömert; Silm, barış; Münbais, kalkan; Hadîre, yeşillik; Şi'bu'l-Hüdâ, hidayet yolu, yol gösterici geçit; Benû Rişde, helâlın oğlu, meşrû çocuk manalarına gelmektedir [bk. Azîmâbâdî, Şemsü'l-Hak, *Avnü'l-Ma'bûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I-XIV, Medine 1389/1969, XIII, 298]. Bunlar Hz. Peygamber'in değiştirdiği yukarıdaki isimlerin mânâlarıdır

[66] Azîmâbâdî, *Avnü'l-Ma'bûd*, XIII, 298.

[67] Müslim, *Âdâb* 14.

anlamına gelen Sehl'e,[68] kesik anlamına gelen Asram'ı tohum, ziraat, verim anlamına gelen Zür'a' ya[69]çevirmiştir.

Bu tür isimlerin özelliklerini şu şekilde izah etmek mümkündür:

Kesik anlamına gelen Asram verimsizliği, merhametsizliği, başkasına yararlı olmamayı; tohum, bitme, büyüme anlamına gelen Zür'a ise kesikliğin zıddı olan verimliliği, faydayı temsil eder.[70] Hazn, sertlik ve kabalığı; Âsî ve Âsiye,[71]itaatsizlik ve isyankarlığı; Şeytan her türlü hile ve çirkinliği; Gurab/karga, sevimsizlik ve uğursuzluğu; Müzdacî', yatmayı ve tembelliği; Afire/çorak verimsizlik ve merhametsizliği, başkasına faydasız olmayı şuur altına yerleştirmektedir.

Burada Mesrûk'un şu naklini de ilave etmek gerekir: Mesruk; "Hz. Ömer'le karşılaştım. Bana, 'Sen kimsin?' diye sordu. 'Mesruk b. Ecdâ" dedim. Dedi ki; 'Ben Resûlüllah'ın, 'Ecdâ', şeytandır' dediğini işittim"[72] demektedir. Bu da Hz. Peygamber'in hoş görmediği isimler arasında yer alır.

---

[68] Buhârî, *Edeb* 107-108; Ebû Dâvûd, *Edeb* 70.

[69] Ebû Dâvûd, *Edeb* 70.

[70] Azîmâbâdî, *Avnü'l-Ma'bûd* , XIII, 290.

[71] Hz. Peygamber'in, isyankâr veya itaatsiz kadın anlamına gelen 'Âsiye ismini değiştirip, güzel kadın anlamına gelen Cemile'ye çevirdiğini [bk. Müslim, *Edeb* 14; Tirmizî. *Edeb* 66, Ebû Dâvûd, *Edeb* 70] belirtmiştik. Ancak burada bir noktaya dikkat çekmek gerektiği kanaatindeyiz. Kur'an'da övülen Fir'avn'nın karısı Âsiye isminin ilk harfi "ayn" değil, "hemze"dir. Kelime ayn ile isyankâr kadın, hemze ile kadın doktor, sünnetçi kadın, insanların arasını düzelten ve adaletli davranan, kendisi veya başkaları için üzülen kadın, sağlam bina, direk manalarına gelmektedir [İbn Manzûr, *Lisân*, XIV, 34-35]. Arapçada bu iki harf bariz bir şekilde ayırt edilebilirken, Türkçemizde bu imkansızdır. Her iki kelime de aynı şekilde telaffuz edilerek hemze ile ayn ayırt edilememektedir. Şüphesiz bu isim verilirken Kur'an'da övulen, Fir'avn'ın karısı Âsiye kastedilerek verilmektedir. Ancak karışıklığa meydan vermemek ve Türkçemize uymadığı için ihtiyaten verilemeyebilir. Burada belirtilmesi gereken kesin olan bir şey var, o da, Hz. Peygamber'in isyankar anlamına gelen Âsiye ismini, güzel kadın anlamına gelen Cemile [Ebû Dâvûd, *Edeb* 70] ile değiştirmiş olmasıdır.

[72] Ebû Dâvûd, *Edeb* 70.

Netice olarak burada, Hz. Peygamber'in değiştirdiği isimlerin, anlam itibarı ile çirkin olup hoş olmayan, bir takım şuur altı saplantılarla sahibinin karakterini etkileyen, tâzim ya da aşırılık ifade eden isimleri değiştirdiğini söyleyebiliriz.

Bu tür isimlerin değiştirilme sebeplerini şu şekilde izah etmek mümkündür:

Şu bir gerçektir ki, hoş karşılanmayan bir şey duyula duyula ona karşı tepki ve duyarlılıklar söner, sonunda normal karşılanır hale gelir. İnsanın bu fıtrî yapısını dikkate aldığımızda, "Şuyûu vukûundan beterdir" ata sözünün ne kadar yerinde söylenmiş olduğunu daha iyi anlıyoruz. Zira vukûu sınırlı kalabilir, neticede zararı az olur. Ancak şüyû bulur, geniş bir alana yayılır da normal karşılanır hâle gelirse, o zaman bunun zararı daha çok olur. Yaptığı tahribatın düzeltilmesi de imkansız olabilir. Buradaki menfi etkilenme, ismin sahibinden ziyade, çevredekiler için de söz konusudur.

Dilimizde Aziz, Kadir, Samet gibi isimler, yukarıda verilen ölçüye göre mahzurlu sayılmasına rağmen çocuklara verilmektedir. Ancak bunlar Abdülaziz, Abdülkadir, Abdüssamet'den kısaltma olmalıdır. Çünkü Cenab-ı Hakk'a ait isimlerdir. Resûlüllah (sas) bu gruba dahil isimlerle tesmiyeyi/isimlenmeyi uygun görmemiş ve her seferinde değiştirmiştir.[73] Bu tür isimleri, örneğin sadece Âziz şeklinde değil, Allah'a kul olmayı ifade eden Abdülaziz şeklinde "abd/kul" izafetiyle verilmesi en uygun bir yol olacaktır.

Hz. Peygamber kötü manalı isimleri güzel manalı isimlerle değiştirirken genelde o kelimenin taşıdığı anlamın zıddını vermekle gerçekleştirmiştir. Mesela sert anlamına gelen Hazn ismini, zıddı olan ve kolay anlamına gelen Sehl kelimesi ile değiştirmiştir. Ancak bu metot genel değildir. Daha önce Ehl-i kitap olan Abdullah b. Selâm,

[73] Meselâ bk. Ebû Dâvûd, *Edeb* 70.

Müslüman olunca ona bu adını Hz. Peygamber vermiştir. "Sulh ve Selametin oğlu Allah'ın kulu" anlamına gelen bu isim, Allah'a kul olmayı ve onun neticesi olan sulh ve selameti hatırlatmaktadır. Mensup olduğu batıl dinî bırakıp girdiği yeni dinde nasıl bir yaşantı ile ne tür bir neticeye ulaşacağını hatırlatır mahiyettedir. Gerçi Hz. Peygamber Abdullah adını ilk doğan çocuklara da vermiştir. Ancak burada yeni din ile ilgili belirgin bir hatırlatma göze çarpmaktadır.

Hz. Peygamber sadece şahıs isimleri değil köy ve geçit gibi isimleri de değiştirmiştir.

Değiştirdiği isimlere bakıldığında onların kötü manalı oldukları, özellikle mekân isimlerinin bir uğursuzluğu çağrıştırdıkları ya da halkı bu yöne sevk ettikleri göze çarpmaktadır. Bu tür isimleri muhtemelen, tefeül amacıyla güzel manalar çağrıştıran isimlerle değiştirmiştir.

Ancak şurası iyi bilinmelidir ki, Hz. Peygamber hiçbir zaman herhangi bir şeyden uğursuzluk çıkarmazdı. Bir yere bir memur göndereceği zaman o şahsın ismini sorar, anlamı hoşuna giderse sevinir, hatta neşesi yüzünde görülürdü. İsimden hoşlanmazsa bu da yüzünden belli olurdu. Bir köye gidecek olsa köyün adını sorar, anlamı hoşuna giderse sevinir, hoşlanmazsa bu da yüzünden okunurdu.[74] Hz. Peygamber'in bu tutumunun uğursuzluk inancını reddetmek için olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu tür isimleri değiştirmesinin ve ad koyarken de güzel manalı sözcükler seçmesinin bir sebebi, aslında halkı uğursuzluk gibi yanlış inançlara düşmekten kurtarmaktı. Bu da onun gönderiliş amacına gayet uygundu. Zira o günün toplumu, kötü manalı isimlerden zaten uğursuzluk gibi yanlış manalar çıkarıyordu.

Hz. Peygamber tefeülden hoşlanırdı. Göndereceği memurun veya gireceği köyün isminin güzel olmasından hoşlanması bundandı. Kötü isimlerden hoşlanmaması ve tefeüle imkan tanımayan kötü

[74] Ebû Dâvûd, *Tıbb* 24.

isimleri güzelleriyle değiştirmesi, uğursuzluk duymasından değil, tefeülün ortadan kalkmış olmasındandı. Ayrıca Resûlüllah'ın tefeülden hoşlanması, güzel isim koyma emrinin müminlere benimsetilmesine yönelik bir çaba olarak da yorumlanabilir.

Görüldüğü gibi, Resûlüllah'ın güzel isimleri tercih etmesi, bunlardan da tefeül edip sevinç izhar etmesi, kötü isimlerden uğursuzluk çıkardığı manasına gelmez. Bilakis uğursuzluk çıkarma geleneği ile mücadele gayesini taşır.

2. Güzel Manalı Olup Daha Güzeli İle Değiştirilenler

Hz. Peygamber'in değiştirdiği isimler arasında, kötü manalı ve tevhîdi zedeleyici isimlerden başka güzel manalı isimler de vardır. Ancak bütün güzel manalı isimleri değiştirmiş değildir. Güzel manalı olup da Hz. Peygamber'in değiştirdiği isimleri genel bir analize tâbi tuttuğumuzda, onların, anlamları güzel olmasına rağmen sahibi ve çevresi üzerinde menfi etkiler bırakan isimler olduğunu görmekteyiz.

Mesela Hz. Peygamber, "iyi insan, kusursuz kimse, günahsız" anlamına gelen Berre ismini Zeyneb' e çevirmiştir. Bu ismi taşıyanın zihninde, kendini beğenme gibi bir mana teşekkül edebilir. Bu da isimlenenin karakterini olumsuz yönde etkilemek demektir. Zira bu isim hakkında Hz. Peygamber, "Allah sizin iyi olanlarınızı en iyi bilendir" buyurarak bu adı değiştirirken, "kendinizi temize çekmeyin!"[75] sözüyle de, güzel bir ismi başka güzel bir isimle değiştirmenin gerekçesini belirtmiştir. Bunun anlamı, "Berre adını takıp da bununla iyi olduk sanmayın! Allah kimin iyi olduğunu herkesten daha iyi bilir!" demektir.[76] Rivayetlere göre Zeynep bnt. Ebî Seleme'nin adı Berre idi. Nefsini tezkiye ediyor, denildi. Bunun üzerine Hz. Peygamber

[75] Müslim, *Âdâb* 19.
[76] Davudoğlu, Ahmed, *Sahih-i Müslim Ter. ve Şer.*, VI, 535.

onu Zeyneb diye isimlendirdi.[77] Demek ki buradaki çirkinlik, mananın çirkinliğinden gelmiyor. "Kendinî temize çıkarmayın, kimin muttaki (temiz) olduğunu O (Allah) çok iyi bilir"[78] âyetine muhalefetten ileri geliyor, denebilir. Şu halde İslam âdâbına uymayan, kişiye gurur, kibir, aldanma telkîn eden isimler uygun değilir.

Diğer bir rivayette belirtildiğine göre Cüveyriye bnt. el-Haris'in ismi de Berre idi, Hz. Peygamber onu da Cüveyriye' ye çevirmiştir.

Resûl-i Ekrem'in (sas), "Yanından çıkan birinin 'Berre'nin yanından çıktı' denmesini sevmiyorum"[79] buyurarak yasağın diğer bir gerekçesini açıkladığını görmekteyiz. Şu halde bu kategoride yer alan isimleri değiştirmesinin genel sebebi; hem ismin anlamından hem şahsa yansıyan menfi etkisinden kaynaklandığı şeklinde yorumlanabilir. Çünkü nefsin tezkiyesini yalnız Allah bildiği gibi, ismin ifade ettiği anlam hakikatin hilafına da olabilir. Bu sebeple sahibini yersiz güvene ve bunun bir uzantısı olarak da kullukta gevşekliğe itebilir. Zira yersiz güven takvayı zedelediği gibi kulluk ifasında gevşekliğe de sebep olabilir.

3. Tevhîde Aykırı Olanlar

Hz. Peygamber'in yeni doğan çocuklara tevhîdi ve Allah'a kulluğu ifade eden Abdullah ve Abdurrahman gibi isimler vererek bunların Allah'a en sevimli adlar olduğunu ifade buyurduğunu,[80] bunun tam tersini ifade eden "Melikü'l-emlâk/mülklerin maliki gibi isimleri de Allah'ın en sevmediği isimler olarak takdim ettiğini,[81] bunun

[77] Buhârî, *Edeb* 108; Müslim, *Edeb* 17.
[78] en-Necm (53) 32.
[79] Müslim, *Âdâb* 16.
[80] Ebû Dâvûd, Edeb 69.
[81] Buhârî, *Edeb* 114; Müslim, *Âdâb* 21; Ebû Dâvûd, *Edeb* 70.

sebebini de "Allah'tan başka mâlik yoktur"[82] şeklinde açıkladığını burada tekrar hatırlatmakta yarar görmekteyim. Görüldüğü gibi bu tür isimler, tevhîde aykırı olarak şirk anlamı ifade etmektedirler.

Tevhîdi zedeleyen isimleri iki açıdan ele almak mümkündür. Biri Allah'a ait sıfatların kullara izafe edilmesidir; Melikü'l-emlâk gibi. Diğeri de, Allah'tan başkasına kul olmayı veya kulluk etmeyi ifade eden izafetlerle verilen isimlerdir. Mesela Mekke müşrikleri nezdinde en önde gelen ve en büyük kabul edilen putlardan olan Uzzaya izafe edilerek Abduluzza benzerinde verilen isimler gibi, ki Ebu Leheb'in ismi Abdüluzza idi.[83] Uzza'nın kulu demektir. Abdüşşems/güneşin kulu şeklinde verilen isimler de bu kabil isimlerdendir.

Konuyu genel bir kaideye bağlayarak ifade edecek olursak, tevhîde aykırı isimleri, Allah'tan başka bir varlığa kulluğu ifade eden isimlerle sadece Allah'ın şanına layık olan sıfat ve isimler olarak belirtmek mümkündür. Bu tür isimleri vermek ise haramdır. Zira Hz. Peygamber, "Hakem Allah'tır, hüküm de ona aittir; öyle ise sen nasıl Ebu'l-Hakem künyesini taşırsın?" diyerek, Ebu'l-Hakem künyesini, "Ebu Şüreyh'e çevirmiştir".[84] Bu uygulamada yasağın illeti açıkça görülmektedir.

F. Hz. Peygamber'in (sas) Değiştirmeyi Arzu Edip de Değiştiremeden Vefat Ettiği İsimler

Hz. Peygamber, bazı isimlerin kullanılmasını yasaklama arzusunda olduğunu izhar etmiş, ancak bunları değiştirmeden vefat etmiştir.

---

[82] Müslim, *Âdâb* 21.

[83] İbn Manzûr, *Lisân*, XV, 233.

[84] Ebû Dâvûd, *Edeb* 70; Neseî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şu'ayb, *Sünenü'n-Neseî*, I-VIII, Beyrut ts., *Kadâ* 7.

Yaşadığı süre içerisinde Hz. Peygamber'in bunları değiştirmemesi, muhtemelen değiştirmenin şart olmadığındandır. Zira çeşitli sebeplerle arzu edip de yapmadığı veya yapmaktan vazgeçtiği daha bir çok hususlar vardır.[85] Bunu, "yapılması daha güzel olan ancak yapılmamasında sakınca olmayan" türden bir olay olarak değerlendirmek mümkündür. Yasaklamayı arzu edip de yasaklama işleminden vaz geçmesi, yasağın keraheti tenzihiye ifade edip haram olmadığını gösterir.

Câbir b. Abdillah (r.a.), Hz. Peygamber'in değiştirmeyi arzu edip de değiştirmeden vefat ettiği isimleri şu sözleriyle belirtir: "Peygamber (sas); Ya'lâ, Bereket, Eflah, Yesâr, Nâfi'[86] ve buna benzer isimleri koymaktan nehyetmek istedi. Sonra onun bu mevzuda sükut ettiğini gördüm; artık hiçbir şey söylemedi. Sonra Resûlüllah bunları yasaklamadan vefat etti".[87] Nevevî (ö.676/1277) kerahetin sadece bu isimlere mahsus olmayıp kıyas yoluyla benzer manalar taşıyan başka isimlere de şamil olduğunu belirtmektedir.[88]

---

[85] Kâbe'yi yıkıp iki kapıyı ihtiva edecek şekilde yeniden inşa etme arzusu gibi [bk. Buhârî, *İlim* 48].

[86] Ya'lâ, yükselmek, büyüklenmek, galip gelmek, şeref sahibi olmak [İbn Manzûr, *Lisân*, XV, 84-95];Bereket, çokluk, artma, fazlalaşma, mutluluk [İbn Manzûr, *Lisân*, X, 390-396]; Eflah, kazanç, kurtuluş, zafer, istediğini elde etmek, cennete nail olmak [İbn Manzûr, *Lisân*, II, 547-548]; Yesâr, kolaylık, zenginlik, servet, sol el [İbn Manzûr, *Lisân*, V, 296-300]; Nâfi', fayda veren [İbn Manzûr, *Lisân*, VIII, 358-359] manalarına gelmektedir. en-Nâfi' Allah'ın isimlerindendir. Fayda ve zararın, hayr ve şerrin yaratıcısı olarak O, faydayı yaratıklarından dilediğine ulaştırandır. Ancak insanlar için de söz konusu olan bu tür sıfatlar, elif-lâmsız isim olarak insanlara da verilebilir. Fakat haram olmamakla beraber, Hz. Peygamber bunu da hoş karşılamamış, bu tür bir ismi de izafetsiz vermemiştir.

[87] Müslim, *Âdâb* 13; Ebû Dâvûd, *Edeb* 70.

[88] Davudoğlu, Ahmed, *Sahih-i Müslim Ter. ve Şer.*, IX, 532. Ayrıca bk. Aynî, *Umde*, XVIII, 267-68.

Ebû Dâvûd'un (ö.275/888) rivayetinde yer alan, "Zira kişi 'Bereket burada mı?' diye sorar da 'Hayır yok!' diye cevap verirler"[89] ziyadesinde yasaklama arzusunun gerekçesi belirtilmektedir. Yasağın sebebi, hadiste açıkça görüldüğü gibi, ismin kullanılışı esnasında zihne gelebilecek uygunsuz manalardır. Daha açık bir ifade ile burada gerçekte var olan bir şeye yok demenin uygunsuzluğu dile getirilmiş; ismin taşıdığı anlam ile hakikatlerin çatışması söz konusu olmuştur. Bu da bize gösteriyor ki, verilen isimlerin taşıdığı manalar, hakikatlerle çelişmemesi gerekir. Ayrıca, "Bereket burada mı?" sorusuna "hayır yok!" cevabında teşeume/uğursuzluk inancına sebebiyet ya da meydan verme ihtimali de vardır. Bu tür ihtimallere yer vermemek için söz konusu isimlerin değiştirilmesi arzu edilmiş olabilir. Ancak değiştirmenin ya da bu tür isimleri vermemenin şart olmadığı da anlaşılmaktadır. "Olsaydı, uyulsaydı, yapılsaydı daha güzel olurdu" kabilinden bir arzudan ibarettir. Ancak Hz. Peygamber'in bu tür arzularına mümkün olduğu kadar uymanın yararlı olduğu kanaatini taşımaktayız.[90]

G. İsim Vermenin Hükmü ve Sorumluluğu

Çocuklara güzel isim vermek ana-babanın sorumluluğunda yer alan önemli bir vecibedir. Çocuklara kötü manalı çirkin isimler vermek mekruhtur. Melikülemlâk gibi tevhîde aykırı isimler vermek ise haramdır. Zira hadiste yer alan vaîd şiddetli bir uslûpla ifade edilmiştir. Haram hükmü aynı manaya gelen diğer isimlere de şamildir.

Güzel isim verme emri, isim verme yetkisine sahip olanlaradır. Hiç kimse kendi adını kendisi koymaz. Başlangıçta adı konurken böyle bir kudrete sahip değildir. Onun için burada birinci derecede

[89] Ebû Dâvûd, Edeb 70.

[90] İbn Hacer Hz. Peygamber'in arzu edip de yapamadıklarını/hemmlerini de sünnetten saymaktadır. Bk.*Feth*, XIII, 208.

sorumluluk ebeveyne aittir. Daha sonra emir, isim verme yetkisine sahip olanlaradır. Bu sorumluluk kapsamına dede ve nineler, diğer akrabalar, kendisine isim verdirilen diğer şahıslar da dahildir. Burada öncelik şahıslara isim verenleredir. Şahıslar dışında çeşitli mekânlara isim vermek de güzel isim verme kapsamına dahildir. Bu durumda emre muhatap, idareci ve yetkililer olacaktır. Bir mekâna ad koyarken seçilecek isim, ya güzel manalar ihtiva etmeli veya güzel ve anlamlı şeyler sembolize eden bir sözcük olmalıdır. Hatırası canlı tutulup toplumda unutulması istenmeyen vak'a veya şahısların adları mekanlara verilirken, seçilen şahıslar ve verilmek istenen mesajlar, anlamca güzel, milli kültüre ve İslam inancına da uygun olmalıdır.

H. İsim Değiştirmenin Hükmü

Tevhîde aykırı olanlar, kötü manalı olanlar, güzel manalı olup duyguları menfi yönde etkileyenler olmak üzere, değiştirilme kapsamına giren isimleri üç ana grupa ayırmak mümkündür.

Her şeyden önce isimlerin güzel manalı olması sünnettir, müstehaptır. Tevhîdi zedeleyen türden isimlerin verilmesi ise haramdır, kesinlikle verilmemelidir. Şayet bilinçsizce verilmişse değiştirilmelidir.

Hz. Peygamer'in değiştirmeyi arzu edip de değiştirmediği isimler mümkün mertebe verilmemelidir. Allah Resûlünün arzuları bizim için anlamlıdır, uymaya değer hususlardır. Bağlılık ve sevgi tezahürü bu durumlarda ancak belli olur. Şayet bu kategoride yer alan isimler bilinçsizce verilmiş, sonradan farkına varılmışsa değiştirilse güzel olur, ancak değiştirilmesi şart değildir.

Kötü manalı isimleri vermemek esastır, İslâm'ın şiârıdır. Yine şayet bilinçsizce verilmişse, değiştirmek güzeldir, gereklidir. Değiştirilmemesi tenzihen mekruhtur. Hazn isimli bir şahsa "senin adın Sehl olsun" deyip onun da bu teklifi kabul etmemesi ve Hz. Peygamber'in

de buna ses çıkarmaması bunu gösterir. Ancak İbn Müseyyeb'in (ö.94/712) bildirdiğine göre Hazn'in ailesinde sertlik ve huzursuzluk, ölünceye kadar devam etmiştir.[91] Bu da ismin bazen kaderle örtüşmesi ya da müsemmaya/isimlenene yansıması olarak da değerlendirilebilir.

Abdullah b. Selam'ın yeni bir dine girmesiyle adının değiştirilmiş olması, "her din değiştirenin ismini de değiştirmesi gerekiyor mu?" sorusunu akla getirebilir. Bu örnekten hareketle hayır cevabını vermek mümkündür. Böyle bir olay karşısında önemli olan ismin taşıdığı manadır. Güzel bir anlam taşıyor ve hem itikadî yönden bir mahzur taşımıyor, hem de sahibi üzerinde bir takım olumsuz etkiler meydana getirmiyorsa, değiştirilmesi gerekmez. Ancak isim eski dinîn izlerini taşıyorsa, değiştirilmelidir.

Sonuç

Varlıklara verilen adlar, toplum kültürünün bir ürünü olup onun duygu ve düşüncelerinin, inanç, ahlâk ve değer hükümlerinin, şiir, edebiyât ve sanat zevkinin dışa yansıyan motifleridir. Bu bağlamda ad vermenin ferdî ve toplumsal, diğer bir ifade ile millî boyutu yanı sıra bir de inanç boyutu vardır. Fert ve toplumun ideallerini sembolize ederler.

Fert bazında adların karaktere yansıyan müspet ve menfi etkileri bir hakikattir. Toplum bazında ise, inanç ve milli birliğin teşekkülünde etkin rol oynayabilen güçlü bir araç, bir eğitim vasıtasıdır. Bu sebeple önemle üzerinde durulması gereken bir husustur. Ancak çocuklar, isimlerin ihtiva ettiği mana ve beklentiler doğrultusunda eğitilmez ve bu manada bir şuurlandırma yoluna gidilmezse, kuru bir ismin hiçbir anlam ifade etmeyeceğini de burada vurgulamak

[91] Buhârî, *Edeb* 108.

gerekiyor. Bu konuda toplumun mutlaka bilinçlendirilmesi gerekir. İsmiyle neyi sembolize ettiğini ne tür bir değer yansıttığını çok iyi bilmelidir. Bunun özellikle inanç boyutuna daha çok dikkat edilmelidir. Tevhîde aykırı olan veya tevhîdi zedeleyici manalar içeren ve bu tür çağrışımlar yapan isimlerden mutlaka uzak durulmalıdır.

Şunu unutmamak lazımdır ki isim, özellikle çocuklar için, ona verilmek istenen şeklin; karakter, kişilik ve ideallerin ilk belirtisi, ilk mührü ve damgasıdır. Ona sahip olmanın ilk ve en güçlü bağı, inanç ve kültür kimliğinin hatta varlığının en belirgin tanıtım sembolüdür. Kişi kendini ne tür bir sembolle tanıtacağına çok dikkat etmelidir.

Şüphesiz insan ilk etapta fert bazında buna muktedir değildir. Ancak burada ebeveynlere büyük iş düşmektedir. Çocuğunun geleceğini ve hedefini çok iyi düşünmeli, sorumluluğunun bilincinde olmalıdır. Bunun ne denli önemli bir hadise olduğunu anlamak için Hz. Peygamber'in uygulamalarına ve sözlü uyarılarına bakmak yeterli olacaktır.

Asr-ı Saâdet ve Emevîler Döneminde Lakap Takma ve Halifelerin Lakapları[1]

Ali AKSU[2]

Giriş

Lakap, övmeyi veya kötülemeyi gösteren ve isimden sonra gelen isim veya sıfattır.[3] Kötülemeyi gösteren lakaplar, Kur'ân'da belirtildiği gibi çirkin lakaplardır ve kesinlikle tasvip edilmemiştir. Sözgelimi bir kimseye fâsık ve münafık diye hitab etmek; topal, âmâ ve tek gözlü olan özürlü kimselere isim takmak; bir kimseye kendisinde, anne, baba veya ailesinde bulunan bir ayıp ya da noksanlıktan dolayı lakap takmak vs..gibileri tasvip edilmeyen lakap takmalardır. Ancak zâhiren güzel olmasa bile, kötülük kastedilmeksizin ifade edilen lakaplar, bundan müstesnadır. Çünkü bu lakaplar, bazen şahısları tanımak için kullanılmıştır. Bir isimde bir kaç kişinin olması muhtemeldir. Bu durumda özel lakaplar kullanmak ayıp değildir. Ancak yine de, bütün bunlarda ferdin kişilik haklarına zarar vermeyecek derecede

---

[1] Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, V, sayı:2, Sivas 2001,

[2] Prof. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı.

[3] Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut ty, I, 743.

bir lakabın olması gerekir. Örneğin, Abdullah ismini taşıyan bir çok kişinin olması halinde, aralarında da biri kısık gözlü ise, ona *"Abdullah el-a 'meş" (kısık gözlü Abdullah)* diye lakap takmakta bir mahsur yoktur. Yine zâhiren bir kusura delalet ediyor görünüyorsa da, lakap, muhabbet amacıyla takılmış ve lakap takılan kimse bundan rahatsızlık duymamış, benimsemişse, örneğin *"Ebû Hureyre" (kedicik babası)*, Hz. Ali için söylenilen *"Ebû Turâb" (toprağın babası)* gibi, bunda da bir sakınca yoktur.[4] Aynı şekilde muhatabın haliyle orantılı olarak, övme ve saygıyı ifade eden güzel lakaplarla anmak yasak değildir. Hz. Peygamber, bu konuda şöyle buyurmuştur: "Mü'minin, mü'min kardeşi üzerindeki haklarından birisi de, onu sevdiği ismiyle çağırmasıdır."[5] Onun için künye koymak, (güzel lakap takmak) sünnetten ve güzel âdâbtan sayılmıştır. Asr-ı Saâdet döneminde sahâbîlerin çoğunluğu bu güzel vasıflarıyla meşhur olmuşlardır. Ancak insanı gücendiren ve ayıplayan lakaplarla çağırmak, İslâm'da hoş karşılanmamaktadır. Bunu Kur'ân-ı Kerim, Hucurât süresinde *"..birbirinizi kötü lakaplar takarak* çağırmayın.."[6] ayetiyle yasaklamış ve buna benzer hareketleri de *"imandan sonra fâsıklık"* olarak nitelemiştir. Asr-ı Saâdette lakaplar, tamamen insanları övme ve kendilerinin hoşuna gidecek şekilde verilmiştir. Fakat söz konusu durum, özellikle Hulefâ-i Râşidîn döneminden sonra Emevîler ve sonraki dönemlerde, daha çok yerme ve aşağılama amacına yönelik olmuştur. Biz, önce Asr-ı Saâdet ve Hulefâ-i Râşidîn döneminden bazı örnekler verdikten sonra Emevîler döneminde durumun nasıl olduğuna bakacak ve Emevî halifelerinin lakapları konusunu inceleyeceğiz.

---

[4] Mevdûdî, Tefhîmü'l-Kur'ân, çev. Komisyon, İstanbul 1996, V, 450.

[5] Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul 1993, VI, 534.

[6] "..kendi kendinizi ayıplamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fâsıklık ne kötü bir isimdir..." Hucurat, 49/11.

A-Asr-ı Saâdet'te Lakap

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu dönemde kesinlikle insanların kişilik haklarının korunmasına özen gösterilmiş ve yüce değerlerden aldıkları eğitim sayesinde cahiliyye döneminde olduğu gibi hoşa gitmeyen, ya da insanların beğenmeyeceği lakaplar kesinlikle verilmemiş, tam aksine, insanların hoşlanacağı lakaplar takılmıştır. Şimdi bu hususta hem Allah'ın ve hem de Hz. Peygamber'in verdiği bazı lakapları burada vermek istiyoruz:

1- Allah Teâlâ'nın Lakap Takması

Kur'ân, bizzat Allah'ın da bazı lakaplar verdiğini belirtmektedir. Kur'ân, kendisi Mekke ve Hz. Peygamber'in eşleri hakkında şu lakapları vermektedir: Kur'ân için Allah Teala, *"ümmü'l-kitab" (kitaplanın anası)* lakabını kullanmaktadır. Bu lafız, Kur'ân'da üç yerde geçmektedir.[7] Hz. Peygamber'in eşleri için de Kur'ân, *"ümmü'l-mü'minîn" (mü'minlerin annesi)* lakabını kullanırken, Mekke için de *"ümmü'l-kurâ"* (beldelerin annesi) lakabını kullanmaktadır.[8]

Bundan başka Allah Teala, İslâm düşmanlarını yaptıkları kötülüklerini belirtmek için de bazı lakaplar takmıştır. Bunun en bariz örneği de, Leheb suresinde geçen Ebû Leheb ve karısı Ümmü Cemile için kullandığı lakaplardır. Bu lakaplardan birisi *"Ebû Leheb"*tir.[9] Söz konusu lakap, meşhur İslâm düşmanlarından birisi[10] olan Abdüluzza b. Abdilmuttalib b. Haşim'in lakabıdır. Babası onu, güzelliği sebebiyle ateş gibi parladığı veya öfkelendiği zaman yanakları kızardığı için *"alev babası"* anlamında *"Ebû Leheb'* olarak lakaplandırmıştır.[11] Kur'ân da,

---

[7] Al-i İmran, 7; Ra'd, 39; Zuhruf, 4.
[8] En'am, 52.
[9] Tebbet, 1.
[10] Hayatı hakkında bkz. Mehmet Ali Kapar, "Ebû Leheb" *DİA*., İstanbul 1994, X, 178.
[11] Kapar, *Age*., X, 178.

aynı lakabı Abdülluzza için vermiştir.[12] Diğeri ise, Ebû Leheb'in karısı Ervâ bnt. Harb b. Ümeyye b. Abdişems için kullandığı *"hammâlete'l-hatab" (odun taşıyıcısı)* lakabıdır. Bu kadın, İslâm tarihinde Ümmü Cemile olarak bilinmektedir. İslâm'a ve Peygamber'e düşmanlıkta kocasına en büyük yardımı-Ümmü Cemile yapmıştır. Onu böyle isimlendiren bizzat, Allah Teala'dır. Leheb suresinde "..ve *imraatühu hammâlete'l-hatab*"[13] diye geçmektedir. Onun böyle lakaplandırılması konusunda bir kaç yorum yapılmaktadır. Bu yorumlardan birisine göre, o sürekli iftiralarda bulunur ve söz getirip götürür idi. Buradan onun durumu "odun taşıyan" olarak benzetilmiştir. Bir başka yoruma göre ise, o, geceleri Resûlullah'ın gelip geçtiği yola acı versin diye hep diken taşırdı. Bu yüzden kendisine bu lakap verilmiştir.[14]

2-Hz. Peygamber'in Lakap Vermesi

Hz. Peygamber, hayatı boyunca pek çok sahâbîye hoşuna gidecekleri bir takım lakaplar vermiştir. Resûlullah'ın aynı eylemi, isim koymada da görmekteyiz.[15] Biz burada örnek olması açısından Hz. Peygamber'in bizzat verdiği lakaplardan bazılarını vermekle yetiniyoruz:

a-el-Ahmâgu'l-Mutâ' (kendisine itaat edilen ahmak): Huzeyfe b. Hısn b. Huzeyf b. Bedr b. Amr el-Fezârî'nin lakabıdır. Kendisi sahâbî olup Huneyn ve Taif seferlerine iştirak etmiştir. Aynı zamanda Müellefe-i Kulûb'tan idi. Ebû Bekir döneminde tekrar irtidat etti. Yalancı peygamberlerden Tuleyhâ b. el-Esedî'ye bey'at etti. Ardından tekrar

[12] Kur'ân'ın onu ismiyle değil de lakabıyla anmasının bir kaç nedeni bulunmaktadır: Bunlardan birincisi, onun cahiliyye döneminden itibaren bu lakabıyla tanınmış olması, diğeri ise, onun isminin Abdüluzza yani Uzza'nın kulu olduğu için Kur'ân bunu zikretmeyi uygun görmemiştir. Mevdûdî, VII, 294.

[13] Tebbet, 4.

[14] Fuad Salih Seyyid, *Mu 'cernü'l-Elkâb ve'l-Esmâi'l-Müsteâr*, Beyrut 1990, s. 93.

[15] Cemal Ağırman, "Ad Koyma ve Hz. Peygamber'in İsimlere Karşı Tutumu", *CÜIFD.*, Sivas 1998, Sayı:2, s. 123-143.

İslâm'a döndü. Ömer b. el-Hattab dönemine kadar yaşadı. Huzeyfe'ye bu lakabı, bizzat Resûlullah verdi. Çünkü kendisi ahmak olmasına rağmen, kavminin efendisi idi.[16]

b- *Emînü'l-Ümme:* Meşhur Şam bölgesi fatihi, komutan Âmir b. Abdullah b. el-Cerrâh el-Fıhrî'nin lakabıdır.[17] Daha çok Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh olarak tanınmaktadır. Belirtildiğine göre peygamber ile din konusunda tartışan ve Hıristiyan kalıp cizye vermeyi kabul eden Necrânlılar, cizye tahsili için güvenilir birinin kendileriyle gönderilmesini istediler. Resûlullah da onlara Ebû Ubeyde'y i gönderdi[18] ve onun için "Her ümmetin bir emîni vardır. Bu ümmetin emîni de, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'tır" buyurdu. Bundan böyle Ebû Ubeyde, bu lakapla anıldı.[19]

c- *Havâriyyü'n-Nebiyy:* ez-Zübeyr b. el-Avvâm'ın lakabıdır. Cesur sahâbîlerden olan Zübeyr'in, Allah yolunda ilk kılıcı çeken kimse olduğu belirtilmektedir. Aşere-i mübeşşeredendir. Aynı zamanda Ömer'in seçtiği altı kişilik şûrâ heyetinde yer aldı. Peygamber döneminde hemen hemen bütün seferlere katıldığı gibi, dört halife döneminde de Yermuk savaşına katıldı. Cemel savaşında Aişe'nin yanında yer aldı ve öldürüldü.[20]

---

[16] Fuad Salih, *Elkâb*, s. 20.

[17] Hakkında geniş bilgi için bkz. Abdullah İbn Kudâme, *et-Tebyîn fî Ensâbi'l-Kuraşiyyîn*, thk. Muhammed Nayif Beyrut 1988, s. 493-494; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, Beyrut 1989, V, 205-206; Zehebî, *Siyerü A 'lâmi'n-Nübelâ*, thk. thk. Şuayb el-Arnavut, Beyrut 1994, Beyrut, s. 23; Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Fadâil's-Sahabe*, thk. Faruk Hamâde, Fas 1984, s. 106-110; Ahmet Önkal, "Ebû Ubeyde b. Cerrâh", D.I.A., İstanbul 1994, X, 249-250.

[18] Konu hakkında geniş bilgi için bkz. Asım Köksal, *Islam Tarihi*, İstanbul 1981, X, 193-216.

[19] İbn Kudâme, s. 493; Zehebî, *Siyer*, I, I, 6; Hayruddî ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, Beyrut 1992, III, 252; Ahmet Önkal, *Agm.*, X, 250.

[20] Hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Kudâme, s. 255-257; Zehebî, *Siyer*, I, 41-67; Ziriklî, III, 43; Nesâî, s. 113-115.

Bu lakabı kendisine Hz. Peygamber, yaptığı yardımlardan dolayı verdi. Peygamber onun hakkında "Her ümmetin bir havârisi vardır. Benim havârim de Zübeyr'dir"[21]. buyurdu. Kendisine bu lakaptan başka "*amûdü'l-İslâm*" (*İslâm'ın direği*) lakabı da verilmiştir.[22]

d- Ğasîlü'l-Melâike: Hanzale b. Ebi Âmir b. Amr el-Evsî'nin lakabıdır. Kendisi Uhud savaşında şehit olmuştu. Hz. Peygamber, onun şehadetinin ardından "Ben, meleklerin Hanzale 'yi gök ile yer arasında gümüş bir tepsi içinde yağmur suyu ile yıkadıklarını gördüm..." buyurdu.[23] Bu yüzden kendisine bu lakap verildi.

e- *el-Cûd:* Talha b. Ubeydullah b Osman b. Amr et-Teymî'nin lakabıdır. Medine'de doğup, Basra'da vefat eden Talha, sahâbîdir. Aynı zamanda aşere-i mübeşşeredendir. Ömer tarafından belirlenen altı kişilik şûrâ heyetinden olan Talha, Hz. Peygamber döneminde Uhud savaşında Peygamber'e ölesiye bey'at etti. Hz. Ali döneminde meydana gelen olaylar esnasında Aişe'nin yanında yer aldı ve Cemel savaşında öldürüldü.[24] Talha, söz konusu lakabın kendisine Hz. Peygamber tarafından Uhud savaşında verildiğini belirtmektedir. Kendisine bu lakap, cömertliğinden dolayı verilmiştir.[25]

f- Hıbbu Resûlillah: Zeyd b. Hârise b. Şurahbil b. Ka'b'ın lakabıdır. Zeyd, önceleri bir köle idi. Onu Hz. Hatice satın alarak Hz. Peygamber'e hîbe etmişti. Daha sonra Hz. Peygamber, onu özgürlüğüne kavuşturarak Zeyneb bnt. Cahş ile evlendirdi. Zeyd, önceleri Zeyd b. Muhammed olarak çağrılırken daha sonra Kur'ân'ın bunu yasaklaması üzerine[26] kendi adıyla anıldı. Mute savaşında şehit

---

[21] *İbn Kudâme, s. 256; Zehebî, Siyer, I, 48-49; Ziriklî, III, 43.*

[22] Fuad Salih, *Elkâb*, s. 95.

[23] İbnü'l-Esir, *Üsd*, I, 543-544; Köksal, III, 123; Fuad Salih, s. 233; Kamil Çakın, "Hanzale b. Ebû Amir", DİA., İstanbul 1997, XVI, 51.

[24] Hakkında geniş bilgi için bkz. Zehebî, *Siyer*, I, 23-40; Ziriklî, III, 229; Nesâî, s. 112-114.

[25] Ziriklî, III, 229; Fuad Salih, *Elkâb*, s. 77.

[26] "Evlatlıkları babalarına nisbet edin, bu Allah katında en doğru olandır"Ahzab, 5.

oldu.[27] Hz. Peygamber, onu çok sevdiği için böyle bir lakap vermiştir. Aynı şekilde Resûlullah, Mikdâd b. Amr'ı da sevdiği için bu lakapla isimlendirmiştir.[28]

g- *Zâtü'n-Nitâkeyn:* Esmâ bnt. Ebi Bekr es-Sıddîk'ın lakabıdır. Mekke'de doğdu, orada yetişti ve orada vefat etti. Esmâ, Zübeyr b. el-Avvam ile evlendi. Bu evlilikten Abdullah b. Zübeyr dünyaya geldi. Oğlu Abdullah b. Zübeyr'i, Haccac karşısına çıkıp savaşması hususunda cesaretlendirmiş cesur hanımlardandı. Emevîler döneminde vefat etmiştir.[29]

Esmâ'yı bu şekilde bizzat Resûlullah isimlendirmiştir. Bilindiği gibi hicret esnasında Esmâ, Peygamber ve arkadaşı Ebû Bekir'e yol azığı tedarik ediyordu. Esma ve Aişe, hicret hazırlığı olarak deriden bir torbaya azık koyup bir kırbaya da su doldurdular. Ancak kapların ağzını bağlamak için ip bulamayınca Esma, babasının teklifi üzerine belindeki kuşağı (*nitâk*) çıkarıp ikiye böldü. Bir parçasıyla azık torbasının, diğer parçasıyla da su tulumunun ağzını bağladı. Bundan son derece memnun kalan Hz. Peygamber'in, "Allah bu kuşağının karşılığında sana iki kuşak versin" diye iltifat etmesi üzerine *"zâtü'n-nitâkeyn"* (iki kuşaklı) lakabını almıştır. Bir başka rivayete göre ise, Hz. Peygamber ve Ebû Bekir'in üç gün saklandıkları Sevr mağarasına geceleri yemek taşıyan Esma, üçüncü gün mağarayı terkedip Medine'ye doğru yola çıkacakları sırada, azık torbasının ağzını bağlayacağı ipi evde unuttuğunu anlayınca, kuşağını ikiye bölerek kapların ağzını bağlamış ve bundan dolayı bu lakapla anılmıştır.[30]

ğ- *Zü'l-Üzneyn:* Enes b. Mâlik b. Dırâr'ın lakabıdır. Enes, Medine'de doğup, Basra'da vefat etti. Resûlullah'ın hizmetçisi idi. Ona bu

[27] İbnü'l-Esir, *Üsd*, II, 129-132; Nesâî, s. 96-98.
[28] Fuad Salih, *Elkâb*, s. 82.
[29] İbnü'l-Esir, *Üsd*, VI, 9-10.
[30] İbnü'l-Esir, *Üsd*, I, 9; Ziriklî, I, 305; Fuad Salih, *Elkâb*, s. 121; Ali Yardım, "Esmâ bnt. Ebi Bekr", *DİA.*, İstanbul 1995, XI, 402-403.

lakabı, Resûlullah verdi. Resûlullah, bir keresinde Enes ile şakalaşırken ona *"zü'l-üzneyn"* (iki kulak) lakabını verdi.[31] Her ne kadar kaynaklar, Peygamberimiz'in neden bu lakabı verdiğini belirtmeseler de biz, muhtemelen Enes'in, Peygamber'in emirlerine ve sözlerine kulak vermesinden dolayı bunun verilmiş olabileceğini düşünmekteyiz.

h- Zü'r-Rey: Habbâb veya Hubab b. Münzir el-Hazrecî'nin lakabıdır. Cesur sahâbîlerden olan Habbâb, Resûlullah döneminde hemen hemen bütün seferlere iştirak etti. Ömer döneminde vefat etti. Onun bu şekilde isimlendirilmesinin sebebi şudur: Bedir gazvesinde otuz üç yaşında iken Hazrec'in sancaktarlığını yapan Habbâb, İslâm ordusunun, düşmana en uzak olan kuyunun çevresinde yerleşmesini uygun görmediğinden Hz. Peygamber'e, bu kararının ilâhî bir işarete dayanıp dayanmadığını sordu. Vahiyle ilgili olmadığını öğrenince de, düşmanı susuz bırakmak için onlara en yakın su kuyusunun yanına yerleşilerek diğer kuyuların kapatılmasını teklif etti. Resûlullah da onun bu görüşünü uygun buldu. Resûllah'ın, Benu Kureyza ve Benu Nadir gazvelerinde de, müslümanların nerede mevzilenmesi gerektiği hususunda ashâbıyla istişare ettiği, isabetli görüşleri sebebiyle *"zü'r-rey" (görüş sahibi)* diye anılan Habbab b. Münzir'in, bu iki yahudi kabilesinin arasına yerleşmenin, onların haberleşmesini engelleyeceği yolundaki teklifini benimsediği, Cebrail'in de bu görüşü onayladığı belirtilmektedir.[32] Bu yüzden kendisine bu lakap verildi.[33]

ı- Seyfullah: Halid b. Velid b. Muğire'nin lakabıdır. Halid, Müslümanların meşhur komutanlarından birisidir. Mekke'nin fethinden önce Amr b. el-As ile birlikte Müslüman oldu. Mute savaşında ilk kez İslâm'ın sancağını eline aldı. Ebû Bekir, onu önce

---

[31] İbnü'l-Esir, Üsd, I, 151-152; Fuad Salih, *Elkâb*, s. 122; İbrahim Canan, " Enes b. Mâlik", *DİA.*, İstanbul 1995, XI, 235.

[32] İbn Sa'd, *Tabakatü'l-Kübrâ*, Beyrut 1985, III, 567; Köksal, I, 111.

[33] Ziriklî, II, 163; Fuad Salih, *Elkâb*, s. 126; M, Yaşar Kandemir, "Hubâb b. Münzir", *DİA.* , İstanbul 1998, XVIII, 264.

Müseylemetü'l-Kezzab üzerine, sonra da Irak fethine gönderdi.[34] Hz. Peygamber, Mute seferinde komutanların durumundan haber verirken Halid'den *"Allah'ın kılıcı"* diye bahsetti. Bu yüzden kendisine *"seyfullah" (Allah'ın kılıcı)* lakabını verdi.[35]

Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn dönemlerinde lakaplar, daha çok insanların iyiliklerinden dolayı verilmiştir. Şimdi de onlar için bir kaç örnek verelim:

a- *el-Emîn*: el-Emîn lakabı,Hz. Peygamber için kullanıldığı gibi[36] başkaları için de kullanılmıştır. Kaynaklarımız, Peygamber için bu lakabın verilmesine şu olayın sebep olduğunu aktarmaktadırlar. Hz. Muhammed'in, peygamberliğinden yaklaşık beş sene önce Mekke'de meydana gelen bir felaket, Kabe'ye de zarar vermişti. Mekkeliler, burada putlarının olmasından ve kutsallığından dolayı, Kabe'yi tamir etmeye karar verdiler. Tamirden sonra sıra Hacerü'l-Esved'in konulmasına geldiğinde, kabileler arasında anlaşmazlık meydana geldi. Çünkü her kabile, bu taşı yerine koyma şerefinin kendisine ait olmasını istiyordu. Durum, aralarında kan dökülmesine kadar varmıştı. Kureyş'in en yaşlısı olan Ebû Ümeyye b. Muğire, ertesi sabah Safa kapısından girecek ilk kişinin hakem olmasını ve vereceği karara uyulmasını teklif etti. Sonuçta teklif kabul edildi. Ertesi sabah kapıdan içeri ilk girenin Hz. Peygamber olduğunu gördüklerinde gruplar *"Muhammedü'l-emîn"* geliyor diye sevindiler.[37] İşte bundan dolayı Peygamber'in lakabı *"Muhammedü'l-Emîn"* veya *"el-Emîn"* olarak kaldı. Bu

[34] Nesâî, s. 160-161. Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Kudâme, s. 345-348; Mustafa Fayda, *Halid b. Velid*, İstanbul 1990.

[35] İbn Kudâme, s. 347; Fuad Salih, *Elkâb*, s. 167; Fuad Salih, *Mu'cemü'l-Evâil fi Terîhi'l-Arab ve'l- Müslimîn*, Beyrut 1992, s. 288; Mustafa Fayda, "Halid b. Velid", *DİA.*, İstanbul 1997, XV, 290.

[36] Hüseyin Algül, "Emin" *D.İ.A.*, İstanbul XI, 111.

[37] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, by 1955, I, s. 125; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. M. S. Mutlu, İstanbul 1972, I, s. 62.

lakap, Peygamberimizden başka, el-Kâsım b. er-Rebi' b. Abdi'l-Uzza gibi daha pek çokları için de kullanılmıştır.[38]

b-el-Bahr: Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalip'in lakabıdır. Sahâbî olan İbn Abbas, ileri gelen âlimlerden birisidir. Cemel, Sıffin ve Nihavend savaşlarında, Hz. Ali'nin yanında yer aldı. Ömrünün son anlarını Basra'da geçirdikten sonra 68/787 yılında vefat etti.[39] Ona bu lakap, ilimdeki derinliğinden dolayı verilmiştir. İbn Abbas'a yine derin ilminden dolayı *"tercümânü'l-Kur'ân"*, *"rabbâniyyü'l- ümme"*, *"hıbrü'l-ümme"*[40] lakapları da verilmiştir.[41]

c-Bahrü'l-Cûd veya *Kutbü's-Sehâ:* Abdullah b. Ca'fer b. Ebi Talip'in lakabıdır.[42] Abdullah, Müslümanların Habeşistan'a hicret ettiğinde orada doğan ilk sahâbî olma özelliğini taşımaktadır. Aynı zamanda Hz. Peygamber'i gören en son sahâbîdir. Sıffin savaşında Hz. Ali'nin komutanlarından birisi olarak görev aldi. Medine'de 80/700 yılında vefat etti.[43]

Ona böyle bir lakap, cömertliğinden dolayı verilmiştir. İslâm'da ondan daha cömert bir kimsenin olmadığı söylenmektedir.[44]

d- Ümmü'l-Mesâkîn: Zeyneb bnt. Huzeyme b. el-Hâris'in lakabıdır. Peygamber'in eşlerinden ve mü'minlerin annelerinden olan

---

[38] Fuad Salih, *Elkâb*, s. 43.

[39] Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf* thk. Abdülaziz ed-Dûrî, Beyrut 1978, 31vd; *Ahbâru'd-Devletü'l-Abbâsiyye*, (Yazarı meçhul), nşr. Abdülaziz ed-Dûrî vd, Beyrut 1971, s. 28vd; Zehebî, *Siyer*, III, 331-359; Hüseyin Atvan, *ed-Da'vetü'l-Abbasiyye, Târîh ve Tatavvur*, Beyrut 1984, s. 122-125; İ.L. Çakan-Muhammed Eroğlu, "Abdullah b. Abbas" *D.İA.*, İstanbul 1988, I, 76-79.

[40] Nesâî, s. 94; Çakan, *Agm.*, I, 78.

[41] Nesâî, s. 94; Fuad Salih, *Elkâb*, s. 50, 63.

[42] İbn Kudâme, s. 116; E. R. Fığlalı, "Abdullah b. Ca'fer", *DİA.*, İstanbul 1988, I, 89.

[43] Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Kudâme, s. 116-118; Zehebî, *Siyer*, III, 456-462; Ahmet Önkal, "Abdullah b. Ca'fer", D.İ.A., İstanbul 1988, I, 89.

[44] İbn Kudâme, s. 116; Fuad Salih, *Elkâb*, s. 50.

Zeyneb'e cömertliğinden ve bolca infakta bulunmasından dolayı *miskinlerin annesi* anlamında *"ümmü'l-mesâkîn"* lakabı verilmiştir.[45]

B-Râşid Halifelerin Lakapları

Râşid Halifeler olarak bilinen Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali'nin pek çok lakapları bulunmaktadır. Şimdi bunları olayların fazla detayına girmeden vermeye çalışalım:

1- Hz. Ebû Bekir'in Lakabı

Hz. Ebû Bekir'in pek çok lakabı bulunmaktadır. Bunların en meşhuru, hiç şüphesiz "es-sıddîk" lakabıdır. "Çok *samimi, çok sâdık, sözünü işiyle doğrulayan*" anlamlarına gelen bu lakap, ona Resûlullah tarafından verilmiş ve bununla şöhret kazanmıştır. Hatta bu lakabı, onun künyesiyle birlikte özdeşleşmiş ve beraberce *"Ebû Bekir es-sıddîk"* şeklinde söylenir ve yazılır hale gelmiştir. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'i ilk tasdik edenlerden biridir. Mi'râc olayını da müşriklerin inkarına rağmen, hiç tereddüt etmeden tasdik ettiği için kendisine Hz. Peygamber tarafından bu lakap verilmiştir[46]. Onun bir başka lakabı da "atîk"tir[47]. *"Cömert, güzel, azad edilmiş"* gibi anlamlara gelen bu lakabın, ona annesi tarafından verildiği gibi, çok hayır yaptığı, yüzü ve ahlakı güzel olduğu için verildiği de söylenmektedir[48]. Bunların yanında, Hz. Peygamber'in, onun Cehennemden âzâd olunduğunu müjdelemesi dolayısıyla ve kelimenin *"âzâd edilmiş"* manasına da uygun olarak, Cehennemden azad edildiği için bu lakapla anıldığı

[45] İbn Kudâme, s. 76; İbnü'l-Esir, Usd, VI, 129. Bu lakabın Zeyneb'e daha cahiliyye döneminde verildiği belirtilmektedir. İbn Kudâme, s. 76; Ziriklî, III, 66; Fuad Salih, *Elkâb,* s. 296.

[46] İbrahim Sarıçam, *Hz. Ebû Bekir,* Ankara 1996, s. 6; Mustafa Fayda, "Ebû Bekir", *D.İ.A.*, İstanbul 1994, X, 101-108.

[47] İbn Kudâme, s. 305.

[48] Fuad Salih, *Evâil,* s. 287; Sarıçam, s. 6; Fayda, *Agm,* X, 101.

ivayet edilmektedir[49]. Ayrıca servetini Allah yolunda harcadığı ve eski elbiseler giydiği için "zü'l-hilâl", çok merhametli olduğu için "*evvâh*"[50] ve ilk hac emirliğini gerçekleştirdiği için de "*emîrü'l-hac*"[51] lakaplarıyla da anılmıştır.

2. Hz. Ömer'in Lakabı

Hz. Ömer'in de, pek çok lakabı bulunmaktadır. Bunlann başında ise, *"emîrü 'l-mü 'minîn"* lakabı gelmektedir. Ömer, böyle bir lakap ile isimlendirilen ilk kimse olma özelliğini taşımaktadır[52]. Onun bu şekilde isimlendirilmesi konusunda bir takım farklı yorumlar yapılmaktadır: Bunlardan birincisi, belirtildiğine göre, Ömer, hilafete geçtiğinde kendisine *"halîfetü halîfeti Resûlullah"* diye hitap edildi. Ömer, "bunun doğru bir isimlendirme olmadığını, çünkü kendisinden sonra iktidara geçenin de "Halîfetü halîfeti halîfeti Resûlullah" diye isimlendirilmesi gerekeceğini belirtti. Doğrusu siz mü'minlersiniz, ben de sizin emîrinizim" dedi. Bunun üzerine bu lakapla lakaplandırıldığı belirtilmektedir. İkincisi ise, Hz. Ömer yazışmalarında kendisinden "Halîfetü halîfeti Resûlullah" diye zikrediyordu. Bir defasında Irak valisine böyle bir mektup yazdı. Validen orada bulunan Adiyy b. Hatem ve Lebid b. Rebîa'yı kendisine göndermesini istedi. Bu iki sahâbî, Medine'ye geldiler. Mescidde bulunan Amr b. el-As'dan, Emîrü'l-Mü'minîn ile görüşmeleri için referans olmasını istediler. Amr, onların bu hitap şeklinden hoşlandı ve Hz. Ömer'in huzuruna girdiğinde "Selâmün Aleyküm! Ey Mü'minlerin Emîri! " dedi. Ömer, o günden itibaren bu lakap ile meşhur oldu[53]. Hz. Ömer'in, bundan başka bizzat Hz. Peygamber'in lakaplandırdığı bir lakabı daha vardır

[49] Sarıçam, s. 6. Sarıçam ayrıca son görüşün daha mantıklı olduğunu belirtmektedir.
[50] Sarıçam, s. 6.
[51] Fuad Salih, *Elkâb*, s. 42; Fuad Salih, *Evâil*, s. 288.
[52] İbn Kudâme, s. 403;
[53] Ebû Hilal el-Askerî, *Evâil*, thk. Muhammed el-Mısrî vd., Dımaşk 1975, I, 222-223; Fuad Salih, *Evâil*, s. 288; Fuad Salih, *Elkâb*, s. 43.

ki o da, *"ğalagü'lfitne" (fitne kilidi)* dir. Peygamberimiz onun için "Bu, fitnenin kilididir. Ömer aranızda yaşadığı sürece, fitne kapısı kapalı olacaktır" buyurdu.[54]

Hz. Ömer'in en meşhur lakabı ise, "fâruk"tur. İslâm tarihinde *"fâruk"* lakabıyla tanınan tek sahâbî, Hz. Ömer'dir. Ancak kendisine bu lakabın kimin tarafından niçin verildiği hususunda kaynaklarda farklı rivayetler bulunmaktadır. Hz. Peygamber, Allah Teâlâ hak ile batılı Ömer ile ayırdığı için onun *"fâruk"* olduğunu söylemiş, Hz. Aişe de, bir soru üzerine Ömer'e *"fâruk"* lakabını Peygamber'in verdiğini ifade etmiştir.[55] Bazı kaynaklar da, bu lakabın veriliş sebebini şuna bağlamaktadırlar: Ömer müslüman olduktan sonra Resûlullah'a başvurarak "Eğer davamızda haklıysak dinimizi böyle gizli yaşamamıza gerek yoktur" demiş ve Ka'be'ye gidilmesini istemiş. Bunun üzerine müslümanlar, Hz. Peygamber'i aralarına alarak birinin başında Hz. Hamza, diğerinin başında Hz. Ömer'in bulunduğu iki saf halinde Ka'be'ye gitmişlerdi. Bu durum, Kureyş'e çok dokunmuştu. Resûlullah, Ömer'i hak ile batılı birbirinden ayırdığı için *"fâruk"* diye isimlendirmiştir.[56]

3. Hz. Osman'ın Lakabı

Osman b. Affân'ın lakabı, *"zi'n-nûreyn"*dir. Onun bu şekilde lakaplandırılmasının nedeni, Peygamber'in kızlarından önce Rukiyye ile sonra da Ümmü Külsüm ile evlenmesidir. Ümmü Külsüm'ün ölümünden sonra Peygamber, Osman için "Eğer üçüncü bir kızım olsaydı, onunla evlendirirdim" buyurdu[57]. Bundan dolayı da, Hz. Osman *"iki nur sahibi"* anlamında bu lakapla meşhur oldu.

[54] Fuad Salih, *Elkâb*, s. 234.

[55] Fuad Salih, *Elkâb*, s. 240.

[56] M. Fayda, "Fâruk", *DİA.*, İstanbul 1995, XII, 176. Ayrıca bu lakabın Hz. Ali'ye de verildiği belirtilmektedir. Aynı yer.

[57] İbn Kudâme, s. 179; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü'z-Tehzîb*, Haydarâbâd 1325, VII, 139, XII, 345; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, Haydarâbâd 1355, I, 113; İbnü'l-Esir, *Üsd*, III, 481-482; Nesâî, s. 67 vd.; Muhammed Rıza, *Zin-Nûreyn Osman b.*

4. Hz. Ali'nin Lakabı

Hz. Ali'nin de diğer halifeler gibi pek çok lakabı bulunmaktadır. Bunlar arasında, *Ebû Turâb,*[58] *Haydar,*[59] *esedullah* veya *esedü Resûlillah, Allah'ın aslanı, şîr-i yezdân, şîr-i hudâ,*[60] *seyyidü'l-arab*[61]

Affân, Beyrut 1982, s. 12; Fuad Salih, *Elkâb*, s. 135; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Komisyon, İstanbul 1989, II, 194.

[58] Fuad Salih, *Elkâb*, s. 63; Fuad Salih, *Evâil*, s. 289. "Toprağın babası, toprağa bulanmış kimse" anlamına gelen bu lakap, Hz. Ali'ye Resûlullah tarafından verilmiştir. Bir gün Hz. Peygamber öğle vakti kızı Fâtıma'nın yanına gittiğinde Ali'yi evde göremedi. Fatıma'ya Ali'nin nerede olduğunu sordu. Fatıma da aralarında bir şeylerin geçtiğini, bu yüzden de gündüz uykusunu yanında uyumak istemediğini söyleyip çekip gittiğini belirtti. Sahâbîlerden Sehl b. Sa'd, onun Mescid-i Nebevî'de uyumakta olduğunu haber verince Resûlullah oraya gitti. Uyumakta olan Ali'nin üzerindeki hırkanın sıyrıldığını, vücudunun toprağa bulandığını gördü. Elbisesindeki toprağı eliyle silkelerken "Kalk Ebû Turâb, kalk!" diye seslendi. O günden sonra "Ebû *Turâb*"" diye de çağrılan Hz. Ali, kendisine böyle hitap edilmesine çok sevinirdi. (Fuad Salih, *Evâil*, s. 289) Bir başka rivayette ise, hicretin ikinci yılında yapılan Zü'l-Uşeyre gazvesinde bir konak yerinde Hz. Ali ile Ammâr b. Yâsir, hurma ağaçlarının bakımını yapan Benî Müdlic halkının çalışmalarını seyrederken uyuya kaldılar. Yanlarına gelen Resûlullah, Ali'nin elbisesinin toprağa bulandığını görünce ona dokunarak "Kalk Ebû Turâb" diye seslendi. (Köksal, II, 263; M. Yaşar Kandemir, "Ebû Turâb", *DİA.*, İstanbul 1994, X, 243). Rivayetlerde mekanlar farklı olmasına rağmen, hadise aynıdır. İslâm Ansiklopedisindeki "*Ebû Turâb*" maddesinde (kimin yazdığı belli değil) Nöldeke'nin bunu daha ziyade Ali'nin düşmanları yani Emeviler tarafından takılan bir lakap olduğunu zannettiğini belirtilmektedir. (Kandemir, "Ebû Turâb" IV, 57) Ancak bu lakap, zaman zaman böylesi şakalar yaptığı bilinen Hz. Peygamber'in damadını sevdiğinden dolayı verdiği bilinmektedir. Şiiler bu lakabı, şerefli bir ünvan olarak kabul etmektedirler. *Age.*, IV, 57.

[59] Haydar kelimesi, Arapça'da aslana, özellikle "diğer aslanlar arasında kralın insanlar arasında durduğu gibi duran" erkek aslana verilen isimdir. Bu anlamın veriliş sebebi ise, aslanın ensesinin kalınlığı ve pençelerinin güçlü oluşudur. (D.İ.A., "Haydar", DiA., İstanbul 1998, XVII, 24). Burada da görüldüğü gibi Araplarda kuvvet, cesaret ve kahramanlığın sembolü sayılan "*aslan*" anlamında "Haydar" kullanılmıştır. Hz. Ali'ye bu lakap, Hayber savaşında gösterdiği kahramanlıktan dolayı verilmiştir. D.İ.A., *Age.*, XVII, 24.

[60] Bunlar da Allah'ın aslanı anlamına gelmektedir.

[61] Peygamber "Ben Âdem oğullarının efendisiyim, Ali de Arapların efendisidir" buyurdu. Fuad Salih, s. 166.

el-fâruku'l-ekber, el-murtazâ,[62] *el-fetâ* ve *kâsîmü'n-nâr*[63]'ı sayabiliriz. Esedullah veya Esedü Resûlillah lakabı, Ali'nin dışında Hz. Hamza ve el-Muğire b. el-Haris b. Abdülmuttalip için de kullanılmaktadır.

C-Emevîler Döneminde Lakap ve Emevî Halifelerinin Lakapları

1- Emevîler Döneminde Lakap

Gelenekler ve görenekler, bir milletin aynı zamanda aynasıdır. Hulefâ-i Râşidîn döneminden sonrakiler için verilen lakaplar, iktidarların da İslâmî geleneklerden ne kadar uzaklaştırdığını göstermektedir. Çünkü Asr-ı Saâdet ve Hulefâ-i Râşidîn'in dönemlerinde verilmeyen lakapların bu dönemde verildiğini görmekteyiz. Bunda elbetteki Emevîlerden sonra iktidara gelen Abbâsîlerin özellikle Emevî halifelerini küçük düşürmek için alay edici lakaplar taktıklarını belirtmemiz gerekir. Bunun yanında insanların özürlü oluşları da lakap verilmede bir kriter olmuştur. Şimdi bunlar için bir kaç örnek verelim:

a- el-Ahnef: Kendisine Dahhâk denildiği gibi, el-Hâris b. Enes b. Kays b. Muaviye b. Husayn da denilmektedir. Kendisi Basra'da doğup, yine orada vefat etmiştir. Benû Temîmin efendisidir. Hz. Ömer döneminde Horasan ve Semerkand fetih hareketlerine katıldı. Cemel gününde olayın dışında durdu. Ancak Sıffîn savaşında Hz. Ali'nin yanında yer aldı. Muaviye'nin ona kızgın olmasından dolayı daha sonraları Abdullah b. Zübeyr'in yanında yer aldı.[64] Onun el-Ahnef olarak

[62] Fığlalı, "Ali b. Ebi Talip" *D.İ.A.*, İstanbul 1995, II, 374.

[63] Fuad Salih, *Elkâb*, s. 26-27.

[64] İbn Hallikan, *Vefeyâtü 'l-A'yân*, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1969, II, 499-506; Ahmet Önkal, "Ahnef b. Kays", *DİA.*, İstanbul 1989, II, 174; Reckendorf, "Ahnef", *İA.*, İstanbul 1965, I, 223-224.

lakablandırılmasının sebebi, ayaklarının doğuştan çarpık bacaklı olmasından dolayıdır.[65]

b- el-Ahvas: Abdullah b. Muhammed b. Abdullah b. Asım el-Ensârî'nin lakabıdır. Medine'de doğup, Şam'da vefat etti. Abdullah, namuslu kadınlara bile aşk şiirleri okurdu. Bu yüzden Ömer b. Abdülaziz, onu yanına çağırtarak dövülmesini emretti. Ardından da onu Dehlek'e sürgüne gönderdi. Dehlek, daha çok Emevîlerin hoşlanmadıkları kimseleri sürgüne gönderdikleri Yemen ile Habeşistan arasında bir adadır.[66] Yezid b. Abdülmelik, onu sürgün hayatından geri dönmesine müsaade etti[67]. Bunun sebebi muhtemelen, Yezid'in şarkıcılara yakınlık duyması olabilir. Abdullah'ın *"el-ahvas"* diye lakaplandınlmasının sebebi, gözlerinin kısık olmasından dolayıdır.[68]

c- el-Ahtal: Ğıyas b. Ğavs b. es-Salt et-Tağlebî'nin lakabıdır. Abdülmelik b. Mervan dönemi meşhur Emevî şairlerindendir[69]. Onun *"Ahtal"* diye lakablandırılmasının sebebi konusunda farklı rivayetler olmasına rağmen, genelde çok konuştuğu için *"geveze, aptal, ahmak, boşboğaz"* anlamında *"Ahtal'* olarak isimlendirilmiştir. Bunda şairin kendi kavminden Ka'b b. Cuayl et-Tağlebî'yi hicvetmesi etkili olmuştur.[70]

d- el-Eşdâk: Amr b. Saîd el-As b. Ümeyye'nin lakabıdır. Muaviye ve oğlu Yezid döneminde Mekke ve Medine valiliği yaptı.[71] Onun *el-Eşdak* diye isimlendirilmesinde bir takım farklı yorumlar

[65] Fuad Salih, *Elkâb*, s. 21; Önkal, *Agm.*, II, 174.
[66] Ziriklî, IV, 116.
[67] Ziriklî, IV, 116.
[68] Fuad Salih, Elkâb, s. 21.
[69] Zehebî, *Siyer*, IV, 589.
[70] Fuad Salih, *Elkâb*, s. 22; Azmi Yüksel, "Ahtal" *DİA.*, İstanbul 1989, II, 183-184; H. Lammens "Ahtal" *İA.*, İstanbul 1965, I, 226-228.
[71] Hakkında geniş bilgi için bkz. Zehebî, *Siyer*, III, 449-450; Abdülkerim Özaydın, "Eşdak" DİA., İstanbul 1995, XI, 460-461; K. V. Zettersteen, "Amr b. Said" İA., İstanbul 1965, I, 415.

bulunmaktadır: Bunlardan birincisi, Amr, konuşmalarında Hz. Ali'ye sövme konusunda aşırı gittiğinden dolayı kendisine yüz felci isabet ettiği için "*el-Eşdak*" denilmiştir. Diğeri ise, fesahati ve belağatinin güzelliğinden dolayı avurdunu şişirterek konuştuğu için bu şekilde lakaplandırılmıştır. Bizce de bu, daha isabetli görünmektedir. Çünkü Amr, hitabet ve belağatte gerçekten üstün bir yeteneğe sahipti.[72] Çünkü ondan başka yine belağatının güzelliğinden dolayı aynı lakabın Süleyman b. Musa'ya verilmesi de[73] bu görüşümüzü desteklemektedir.

e- el-A'sem: Kulakları sağır olduğu için kendilerine "*el-a'sem*" *(sağır)* lakapları verilen insanlar arasında Hakîm b. Malik, Abdullah b. el-Haccac vs bulunmaktadır.[74]

f- el-A'ver: Mühelleb b. Ebi Sufra el-Ezdî'nin lakabıdır. Musab b. Zübeyr tarafından Hâricîlerle mücadeleye gönderilen Mühelleb yaklaşık 9 yıl boyunca onlarla mücadele etti. Abdülmelik b. Mervan onu bu başarısının bir sonucu olarak Horasan valiliğine atadı.[75] Ona bu lakabın verilmesinin nedeni, gözünün birisinin olmamasındandır.[76]

2- Emevî Halifelerinin Lakapları

a-Muaviye b. Ebi Süfyan'ın Lakabı

Muaviye, Mekke'de doğdu, Şam'da vefat etti. Muaviye b. Ebi Süfyan, Emevî Devleti'nin kurucusu ve ilk halifesidir. Aynı zamanda "*dühâtü'l- arab*"tandır.[77]

---

[72] Fuad Salih, *Elkâb*, s. 29; Fuad Salih, *Evâil*, s. 291.
[73] Fuad Salih, *Elkâb*, s. 29.
[74] Fuad Salih, Elkâb, s. 31.
[75] Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz, Zehebî, *Siyer*, IV, 383-385; Ziriklî, VII, 315.
[76] Fuad Salih, *Elkâb*, s. 35-36.
[77] Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr vd., Beyrut 1996, V., 22-167; el-Mesûdî, *Mürûcü'z-Zeheb*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut 1988, III, 11-62; Zehebî, Siyer, III, 119-162; Ziriklî, VII, 261-262; M. Seyyid Vekil, *el-Ümeviyyûn Beyne'ş- Şark ve'l-Ğarb*,

Muaviye b. Ebi Süfyan'ın lakabı, *"ibn âkiletü'l-ekbâd"dır.* Onun böyle lakaplandırılmasının sebebi, annesi Hind'in *"âkiletü'l-ekbâd'* diye lakaplandırılmasından dolayıdır. Bilindiği gibi Hind, Uhud savaşında Hz. Hamza'nın ciğerlerini parçalamış ve ağzında çiğnemişti. Bundan dolayı da Muaviye *"ciğer yeyicinin oğlu"* anlamında *"ibn âkileti'l-ekbâd'* diye lakaplandırılmıştır. Muaviye, genelde bu lakapla bilinmesine rağmen bunun dışında "ıkâlü'l-harb",[78] *"kisra'l-arab" (Arabların kisrası),*[79] ve *"İbn Hind'* lakabı ile de bilinmektedir.[80]

b-Yezid b. Muaviye'nin Lakabı

Muaviye'nin, daha hayattayken bey'at alması sonucu iktidara geçen Yezid döneminde istenmeyen bir takım icraatlar meydana gelmiştir. Hz. Hüseyin'in şehadeti, Kabe'nin vurulması ve Medine'nin yağmalanması gibi. Yaklaşık dört yıl boyunca iktidarda kalan Yezid b. Muaviye, oyuna ve eğlenceye düşkünlüğü ile tanınmıştır.[81]

Beyrut 1995, I, 23-92; İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan,* Ankara 1990.

[78] Muaviye, oğlu Yezid'e bey'at alma çabaları esnasında Abdullah b. Zübeyr'in konuşmasından sonra bizzat kendisi "Ben savaşçı Hind'in oğluyum.." demişti. Bundan dolayı kendisine bu lakap verilmiştir. Fuad Salih, s. 223.

[79] Hz. Ömer, Şam bölgesini ziyarete geldiğinde Muaviye'yi lüks bir yaşam ve giyim içerisinde gördü. Bu yüzden Muaviye'ye kızdı. Muaviye ise, böyle giymesine gerekçe olarak, düşmana yakın olmalarını ve onlara karşı heybetli bir sultan görüntüsü vermek olduğunu ileri sürdü. Ancak Ömer yine de Muaviye'ye *"Bu, Arapların Kisrasıdır"* demekten kendisini alamadı. Aycan, *Muaviye,* s. 87. Muaviye'ye bundan dolayı bu lakap verilmiştir. Fuad Salih, s. 272.

[80] Fuad Salih, *Elkâb,* s. 17.

[81] Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Belâzürî, V., 299-375; İbn Tolon, *Kaydü'ş-Şerît min Ahbâri Yezid,* thk. Muhammed Garb, by ty; Hezzâ İd eş-Şemrî, *Yezid b. Muaviye, el-Halifetü'l-Müfterâ Aleyh,* Riyad 1413; Feryâl bnt. Abdullah, *Sûratü Yezid b. Muaviye fi'r-Rivâyeti'l-Edebiyye,* Riyad 1416/1995; Ünal Kılıç, *Tartışmaların Odağındaki Halife Yezid b. Muaviye,* İstanbul 2001.

Yezid, ziraatle ilgilenip su kanalları açtırdığı için kendisine "*muhandis*" lakabı verilmiştir.[82] Lammens'in ifadesine göre, "tüm Arap halifeleri içerisinde gelenek, sadece ona mühendis lakabını verdi. Kanal kazma çalışmalarını yönlendirdi, hatta başkanlık yaptı. Tarihte çok az sayıdaki hükümdar böylesi bir nitelemeyi hak etti. Mühendis lakabı, oldukça iyi bir bilgi birikimini ve onun Arap ortamındaki farklı bir ruha sahip olduğunu gösteriyor ki, o, bu teknik bilgileri, içerisinde büyüdüğü soylu hükümdarlık ailesi içerisinden edindi..."[83]

c-Mervan b. el-Hakem'in Lakabı

Emevî halifelerinin dördüncüsü olan Mervan, aynı zamanda Mervan oğulları içerisinde iktidara ilk geçenidir. Mervan, Osman'ın öldürülmesinden sonra Basra'ya giderek Talha ve Zübeyr ile Aişe'ye katıldı. Cemel olayında ve Sıffin savaşında Hz. Ali'ye karşı savaştı. Ardından Muaviye'ye bey'at etti. Muaviye tarafından Medine valiliğine atandı (42/49). Daha sonra da Câbiye toplantısı ile iktidara geçti.[84]

Mervan b. el-Hakem'in lakabı, *"haytun bâtılun" (uzun ahmak)* idi. Mervan'ın bu şekilde lakaplandırılmasının nedeni, onun boyunun uzun olmasındandır.[85] Mervan, bu lakabın dışında *"İbn Tarîd"* lakabıyla da anılmaktadır. Böyle anılmasının sebebi ise, babası el-Hakem'in Hz. Peygamber'e yaptığı ahlaksız hareketleri sebebiyle Taife sürgüne gönderilmesinden dolayıdır.[86]

[82] H. Lammens, "Yezid b. Muaviye", *E.I., First Encyclopaedia of İslâm)*, Leiden 1987, VIII, 1162; H. D. Yıldız, "Yezid" *İA.*, İstanbul 1965, XIII, 413.

[83] Kılıç, *Yezid*, s. 386.

[84] Mervan b. el-Hakem konusunda geniş bilgi için bkz. Belâzürî, VI, 255-300; İbn Kudâme, s. 183-184; Zehebî, *Siyer*, III, 476-479; Vekil, I, 295-318; Ünal Kılıç, *Mervan b. el-Hakem*, (basılmamış yüksek lisans tezi), İstanbul 1995.

[85] İbn Kudâme, s. 183; Zehebî, *Siyer*, III, 477; İbnü'l-Esir, *Üsd*, IV, 369; İbnü'l-Imâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, thk. Abdülkadir el-Arnavut vd, Beyrut 1986, I, 289; Fuad Salih, s. 108; Lammens "Mervan", *İA*. İstanbul 1964, VII, 777; Kılıç, *Mervan*, s. 91.

[86] Fuad Salih, *Elkâb*, s. 206.

d-Abdullah b. Zübeyr'in Lakabı

Hicretten sonra Medine'de ilk doğan sahâbîdir. Yezid b. Muaviye'nin ölümünden sonra halifeliğini ilan etmiş ve yaklaşık 9 yıl boyunca iktidarda kalmıştır. Onun iktidar süresi hep Emevîlerle mücadele ile geçmiştir. 73/685 yılında Abdülmelik'in üzerine gönderdiği Haccac b. Yusuf tarafından öldürülmüştür.[87]

Abdullah b. Zübeyr b. el-Avvâm'ın lakabı, *"hamâmetü'l-mescid"* *(mescid güvercini)* dir. Abdullah'a bu lakap, mescide çokça gidip orada namaz kılmasından dolayı verilmiştir.[88] Kendisine Haccac karşısında Ka'be'ye sığındığı için *"el-âiz'* veya *"âizü beytillah"* lakabı da verilmiştir.[89]

e-Abdülmelik b. Mervan'ın Lakabı

Emevî halifelerinin beşincisi olan Mervan, Emevî Devletinin gerçek kurucusu sayılmaktadır.[90] Abdülmelik b. Mervan'ın lakabı, "raşhü'l-hacer"dir. Kendisine bu lakap, cimriliğinden dolayı verilmiştir.[91] Abdülmelik'in bir başka lakabı da, *"Ebü'z-zibbân" (sineklerin babası)* dır. Bu lakabın veriliş nedeni konusunda farklı yorumlar yapılmaktadır. Daha çok bu lakap, Abdülmelik'in ağzının sürekli açık

---

[87] Geniş bilgi için bkz. İbn Kudâme, s. 257-259; Zehebî, *Siyer,* III, 363-380; İrfan Aycan, *Hicri Ilk Üç Asırda Zübeyrî Ailesinin Siyâsî ve Ilmî Hyattaki Yeri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara 1984; H. D. Yıldız, "Abdullah b. Zübeyr", D.I.A., İstanbul 1988, I, 145-146.

[88] İbnü'l-Esir, *Üsd,* III, 138-141; Zehebî, *Siyer,* III, 372; Fuad Salih, Elkâb, s. 93, 210; Yıldız, *Agm.,* I, 146.

[89] Zehebî, *Siyer,* III, 372; Fuad Salih, *Elkâb,* s. 93, 210.

[90] Hayatı hakkında bkz. Belâzürî, VII, 193-252; Zehebî, *Siyer,* IV, 246-249; Vekil, I, 319-404; Zirikli, 165; H. D. Yıldız, "Abdülmelik b. Mervan", *D.I.A.,* İstanbul 1988, I, 266-270.

[91] Fuad Salih, *Elkâb,* s. 142.

olması ve sineğin girmesinden dolayı verildiği şeklindedir.[92] Ancak biz her iki lakabın da Abdülmelik'i küçültmek ve onunla alay geçmek için verildiğini düşünmekteyiz.

Ayrıca Abdülmelik'e kendisinden sonra sırasıyla dört oğlu (Velid, Süleyman, Yezid ve Hişâm) halife olduğu için *"Ebû 'l-mülûk' (hükümdarlar babası)* lakabı da verilmiştir.[93]

İbn Tiktaka, Abdülmelik'in bir başka lakabının da sıkça Kur'ân okumasından dolayı Abdullah b. Zübeyr'in lakabı olan *"hamâmetü'l-mescid'* olduğunu belirtmektedir.[94]

f-Süleyman b. Abdülmelik'in Lakabı

Velid b. Abdülmelik'ten sonra Emevî iktidarına geçen Süleyman b. Abdülmelik'in[95] lakabı ise, çok yemek yemesinden dolayı *"el-âkif (obur)* dir. Denildiğine göre Süleyman'ın bir defasında 40 tavuğu yine bir defasında da bir koyun ile 6 tavuğu bir oturuşta yediği belirtilmektedir.[96] Hatta İbn Kesir, Süleyman'ın ölüm sebebini, çok yemesine bağlamaktadır. Bununla Emevî halifeleri karalanmak istenmiştir. Halbuki Süleyman gibi bir halife kendisinden sonra iktidara geçmesi için Ömer b. Abdülaziz'i halife olarak bırakabilmiştir. Bu ve buna benzer haberlerin, Abbâsîlere yakınlığı ile bilinen yazarlar tarafından kaleme

[92] İbn Abdirabbih, *el-Ikdü'l-Ferîd*, nşr. Ömer Abdüsselam Tedmûrî, Beyrut ty, IV, 364; Vekil, I, 319; Fuad Salih, *Elkâb*, s. 121.

[93] İbn Abdirabbih, IV, 364; H. D. Yıldız, "Abdülmelik b. Mervan" D.İ.A., İstanbul 1988, I, 269.

[94] İbn Tiktaka, *Kitâbü'l-Fahrîfî Adâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-Islâmiyye*, Beyrut 1966, s. 122.

[95] Hayatı hakkında bkz. Belâzürî, VIII, 99-117; Zehebî, *Siyer*, III, 111-113; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n- Nihâye*, thk. Ahmed Ebû Hakim vd., Beyrut ty., IX, 173-192; İbn Hallikan, II, 420-427.

[96] es-Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, thk. Muhammed Muhyiddîn, Beyrut 1989, s. 257; Zehebî, III, 112; İbn Kesir, , IX, 188.

alındığını düşünmekteyiz. Kaldı ki, bir insanın bu kadar yemek yemesi mümkün değildir.

Süleyman'a, Ömer b. Abdülaziz'i kendisinden sonra yerine veliaht tayin ettiği için *"miftâhu'l-hayr"* (*hayrın anahtarı*) lakabı da verilmiştir.[97] Burada da görüldüğü gibi aynı insan birbirine tamamen zıt iki lakap ile anılmaktadır. Bu da göstermektedir ki, Emevî halifeleri hakkında ideolojik yönden değerlendirilmelerde bulunulmuştur. Halbuki tarihçinin yapması gereken şey, mümkün mertebe olaylara objektif olarak yaklaşmaktır.[98]

g- Ömer b. Abdülaziz'in Lakabı

Ömer b. Abdülaziz, Hulefâ-i Râşidîn'in beşinci halifesi olarak bilindigi gibi, adaletiyle ve yaşantısıyla da meşhurdur. Hilafet süresi sadece iki yıl kadar sürmüştür (99-101/717-720).[99]

Ömer b. Abdülaziz b. Mervan b. el-Hakem el-Emevî'nin lakabı, *"eşeccü Benî Mervan"*dır. Ömer b. Abdülaziz'in böyle lakablandırılmasının sebebi konusunda şu olay aktarılmaktadır: Ömer bir gün babasının ahırına girmiş, hayvanın birisi alnına tekme atmış. Hanımı onu cesaretlendirmeye çalışmış. O esnada Ömer, alnından akan kanları siliyormuş. Ardından eşine bakarak "Yazıklar olsun! sen Benî Ümeyye'nin veya Benî Mervan'ın en cesuru olduğumu bilmiyor musun?" demiş. Bu yüzden o, bu lakap ile lakaplandırılmıştır.[100] Ömer

[97] İbn Hallikan, II, 420.

[98] Bu konuda örnek olması açısından bkz. İrfan Aycan-Mahfuz Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara 1998; Ahmet Önkal, "İslâm Tarihinde Tarafsızlık Proplemi", *İslâmî Araştırmalar*, Ankara 1992, sayı:6, s. 189-197.

[99] Hayatı hakkında bkz. Belâzürî, VIII, 125-207; Zehebî, *Siyer*, V., 114-148; İbn Kesir, IX, 200-227; Imadüddin Halil, *Ömer b. Abdülaziz Dönemi ve İslâm İnkılabı*, çev. Ubeydullah Dalar, İstanbul 1984.

[100] Zehebî, *Siyer*, V, 116; İbn Kesir, IX, 200. Fuad Salih, *Elkâb*, s. 29. Ayrıca Zehebî, bu rivayete Ömer'in daha küçükken bu olayı yaşadığını ve alnından kanı silenin ise babası olduğunu belirtmektedir. Süyûtî, s. 261; Zehebî, *Siyer*, V, 116.

b. Abdülaziz'in bundan başka *"latîmü'l-hımâr"* lakabı da bulunmaktadır.[101] Fakat bunun neden verildiği konusunda herhangi bir şey belirtilmemiştir.

ğ- Yezid b. Abdülmelik'in Lakabı

Emevî halifelerinin dokuzuncusu olan Yezid, Ömer b. Abdülaziz'den sonra iktidara geçti. Devlet işlerini daha çok valilerine bırakan Yezid b. Abdülmelik,[102] cariyeleri Habbâbe ve Sellâme'ye olan aşkından[103] dolayı "Âşıku Benî Mervan" lakabıyla anılmıştır.[104]

h- Hişâm b. Abdülmelik'in Lakabı

Yezid b. Abdülmelik tarafından oğlu Velid b. Yezid'den sonra ikinci veliaht olarak atanan ve Emevî iktidarında Muaviye ve Abdülmelik'ten sonra en uzun iktidarda kalan Emevî halifesidir.[105]

Hişâm üzerinde araştırma yapan İsmail Hakkı, onun lakabı hususunda şu bilgileri vermektir: "Hişâm'ın lakabı konusunda el-Ezdî, *"Ebü's-Sa'na"* ibaresini kullanmaktadır. Fakat söz konusu lakap, diğer kaynaklarda geçmemektedir. Hişâm'ın gözlerinin şaşı olması sebebiyle bazı kaynaklarda kendisine *"el-ahvel" (şaşı)* lakabı verildiği belirtilmektedir".[106]

---

[101] Fuad Salih, *Elkâb*, s. 278.

[102] Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Belâzürî, VIII, 243-263; Taberi, VI, 574 vd; İbnü'l-Esir, *el- Kâmil fi't-Târîh*, Beyrut 1965, V, 67 vd; Zehebî, *Siyer*, V, 150-152; İbn Kesir, IX, 227 vd; Imadüddin Halil, *İslâm Tarihi, Bir Yöntem Araştırması*, çev. Ubeydullah Dalar, İstanbul 1985, s. 71117; H. Lammens, "Yezid b. Abdülmelik", EI., Leıden 1987, VIII, 1162.

[103] Yezid'in Habbabe ve Sellame ile olan aşkı konusunda bkz. Belâzürî, VIII, 254-263. İrfan Aycan, "İslâm Toplumunda Eğlence Sektörünün Ortaya Çıkışı" *AÜİFD.* (Ayrı Basım) Ankara 1998, XXXVIII, s. 180-184.

[104] Fuad Salih, *Elkâb*, s. 211.

[105] Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı Atçeken, *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik*, Ankara 2001.

[106] Atçeken, s. 18.

ı-Velid b. Yezid'in Lakabı

Onbirinci Emevî halifesi olan Velid, amcası Hişâm b. Abdülmelik'in ölümünden sonra iktidara geçti. İktidarda bir yıl üç ay kadar kaldı. Amcasının oğlu Yezid b. Velid liderliğindeki ihtilalciler, Velid'i iktidardan uzaklaştırıp sonunda da öldürdüler.[107] Bu yüzden Velid b. Yezid b. Abdülmelik'in lakabı, *"Halîu Benî Mervan veya* el-mahlu'"dur.[108]

Velid, düşmanları tarafından *"el-cebbârü'l-anîd'* diye de lakaplandırılmıştır.[109] Böyle lakaplandırılmasının sebebi ise şudur: Bir gün Velid, "Peygamberler fetih istediler ve bütün inatçı despot zalimler, ümitlerini kaybettiler. Onun arkasında Cehennem olup, ona irinli su içirilir"[110] ayetini okuyunca kızmış ve bir mushaf isteyip, onu bir yere çakmış. Ardından ok yağmuruna tutarak öfkesini çıkarmış.[111] Ancak biz bunun, Velid'in düşmanları tarafından uydurulmuş olabileceğini ve siyâsî amaçlı olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü olay bile bizzat bunu tekzib etmektedir. Şayet Velid, onların anlattığı gibi ise, neden Kur'ân okusun ki? Ayrıca Kur'ân'da o kadar ayetlerin içerisinden neden o ayeti seçsin? Bütün bunlar, bizi bu olayın bir uydurma ve karalama olduğu düşüncesine götürmektedir. Velid, bundan başka işlediği iddia edilen bir takım suçlardan dolayı *"el-fâsık'* lakabı ile de bilinmektedir.[112]

i- Yezid b. Velid'in Lakabı

Velid b. Yezid'i öldürerek iktidara geçen Yezid III, görevde yaklaşık 6 ay kadar kaldıktan sonra vefat etti.[113]

---

[107] Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Taberi, VII, 8 vd; Mes'ûdî, III, 224-232; Zehebî, *Siyer,* V, 370373; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil,* V, 289 vd; Ziriklî, Hüseyin Atvan, *Sîretü'l-Velid b. Yezid,* Kahire 1980.

[108] Fuad Salih, *Elkâb,* s. 105, 292.

[109] Süyûtî, s. 290.

[110] İbrahim, 15-16.

[111] Mes'ûdî, III, 228-229.

[112] Süyûtî, s. 288.

[113] Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed b. Cerîr et-Taberi, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk,* thk. Muhammed Ebü'l-Fadl, Kahire 1993, VII, 268 vd; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil,* V, 291 vd; Zehebî, *Siyer,* 374-376; Ziriklî, VIII, 190-191.

Yezid b. Velid b. Abdülmelik'in lakabı, "en-nâkıs"tır. Ona bu lakabın neden verildiği konusunda farklı yorumlar yapılmaktadır: Bunlardan birincisi ve genelde kabul göreni, kendisinden önceki halife Velid b. Yezid'in dağıtmış olduğu atiyye ve maaşları azaltmasından dolayı bu lakabın verilmiş olmasıdır.[114] Yezid'i bu şekilde ilk olarak isimlendirenin Mervan b. Muhammed olduğu belirtilmektedir.[115] Bir başka yorum ise, Yezid'in aklının veya boyunun kısa olmasından bu lakabı aldığı öne sürülürse de[116] bu, doğru değildir.[117] Çünkü aklı noksan olan bir kimsenin, ihtilal hareketinin başına getirilmesi ve lider olması mantıklı değildir.

Ziriklî, Yezid b. Velid'in bir başka lakabının da Diyarbekrî'den rivayetle *"eş-şâkir li en'amillah"* (Allah'ın nimetlerine şükreden) olduğunu belirtmektedir.[118] Ancak söz konusu lakap, diğer hiçbir kaynak tarafından zikredilmemektedir.

j- Mervan b. Muhammed'in Lakabı

Emevî son halifesi olan Mervan, meşhur Emevî komutanlarından Muhammed b. Mervan'ın oğludur. Halife Hişâm döneminde Ermeniyye ve Azerbaycan bölgelerinde gösterdiği başarılardan dolayı 114/732 yılında bu bölgelerin valiliğini elde etti. Velid b. Yezid döneminde de bu görevini sürdürdü. Yezid b. Velid'in halife Velid'i öldürme eylemine iştirak etmedi. Hilafete geçen Yezid b. Velid'e karşı önce isyan etti, ancak kendisine bu bölgelerin dışında Musul ve el-Cezire valiliklerinin de verilmesiyle isyandan vazgeçti. Yezid b. Velid'den sonra iktidara geçen İbrahim b. Velid'e karşı harekete geçti ve onu iktidardan uzaklaştırarak son Emevî halifesi oldu. Döneminde

[114] Belâzürî, IX, 189; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil,* V., 291; İbn Kesir, X, 13, 17; Ziriklî, VIII, 191.
[115] Belâzürî, IX, 189; Taberi, VII, 261, 299; İbnü'l-Esir, V, 291; İbn Kesir, X, 13.
[116] Belâzürî, X, 189; Taberi, VII, 261, 299.
[117] Fuad Salih, *Elkâb,* s. 323-324.
[118] Ziriklî, VIII, 191.

meydana gelen isyanlar, sonuçta hem Mervan'ın hem de Emevî Devletinin Abbasiler tarafından yok olmasını beraberinde getirdi.[119]

Mervan'ın lakabı konusuna gelince, kaynaklardan özellikle Emevî düşmanlığı yapanlar, Mervan'ı lakaplarıyla nesebini ve büyüklüğünü yaralamaya çalışmışlardır. Bu bağlamda Mervan'a başka lakapların yanında iki önemli lakabın verildiğini görmekteyiz: Bunlardan birincisi, "el-Hımâr" ya da "Hımâru'l-Cezîre" lakabı olup, o kadar yaygınlaşmıştır ki, neredeyse Mervan ismi unutulacak noktaya gelmiştir.[120] Tarihçiler, Mervan'ın bu lakabı üzerinde bir takım farklı yorumlar yapmışlardır: Bunlardan bir kısmı, Mervan'ın iktidara gelişinden önce ve iktidarı boyunca başta Hâricîler olmak üzere diğer isyancı gruplara karşı sabırlı bir şekilde savaşmasından dolayı bu lakabın verildiğini belirtirler.[121] Bazıları da, ona bu lakabın verilmesinin

[119] Mervan b. Muhammed konusunda geniş bilgi için bkz. Sa'di Ebû Ceyb, *Mervan b. Muhammed ve Esbâbü Sükûti'd-Devleti'l-Ümeviyye,* Dımaşk 1982; Faruk Ömer, *el-Halîfetü'l-Mukâtil Mervan b. Muhammed,* Beyrut ty; Ali Delice, *Mervan b. Muhammed ve Emevî Devletinin Yıkılışı,* (Basılmamış Doktora Tezi) Konya 1999.

[120] Zehebî, *Siyer,* VI, 74; İbn Kesir, X; 46; Muhammed Şakir el-Kütbî, *Fevâtü'l-Vefeyât,* thk. İhsan Abbas, Beyrut ty, IV, 128; Süyûtî, s. 295; Ziriklî, VII, 208; Vekil, I, 598; Ahmed Ulebî, "mine'l- Ümeviyyîn ile'l-Abbâsiyyîn, Ezvâun Cedîdetün alâ hâzihi'l-Merhaleti'l-İntikâliyye", *el-Bâhis,* Sayı: 15, Beyrut 1981, s. 124. Ulebî, Mervan'a "*Hımâru'l-Cezîre*" denilmesine farklı bir yorum getirmektedir. Ona göre böyle denilmesinin nedeni, zamanında el-Cezîre bölgesinde bulunmuş, zorba, savaşçı ve hiç bir şeye umursamayan Hımâr b. Malik b. Nasr b. el-Ezdî'den dolayıdır. Ahmed Ulebî, s. 124-125. İbnü'l-Kayserânî ise, Mervan'ın asıl lakabının "el-Feres" olduğunu, ancak daha sonra Horasanlıların, onu kötülemek için "*el-hımâr*" diye isimlendirdiklerini belirtir. İbnü'l- Kayserânî, *Ensâbü'l-Müttefika,* Leiden 1965, s. 31.

[121] İbn Kesir, X, 46; Zehebî, *Tarihu'l-İslâm,* (121-140 yılı olayları) thk. Ömer Abdüsselam et-Tedmûrî, Beyrut 1991, IV, 534; Süyûtî, s. 295; Vekil, s. 598; P.Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi,* çev. Salih Tuğ, İstanbul 1989, I, 438; Hüseyin Muhammed el-Marâşî, *Ğurerü's-Siyer,* thk, Süheyl Zekkar, Beyrut 1996, s. 235-236. Bu bağlamda Kirmânî, görüşünü desteklemek için "Filan savaşlarda eşek gibi sabretti" atasözünü vermektedir. Ahmed b. Yûsuf el-Karamânî, *Ahbâru'd-Düvel ve Asârü'l- Üvel,* thk. Ahmet Hatit vd., Beyrut 1996, II, 58; Fuad Salih, *Elkâb,* s. 92.

nedeni olarak, Arapların her yüzyıla *"el-hımâr"* dediklerini ve Mervan'ın da yaklaşık yüzüncü yılda iktidara gelmesinden dolayı verildiğini belirtirler.[122] Bazı kaynaklar her ne kadar böylesi zorlama yorumlarda bulunmuşlar ve bu lakabın kötüleme için değil de, onu övgü için verildiğini belirtseler de,[123] biz bunun, Mervan ile istihza etmek ve küçük düşürmek için verildiği kanaatindeyiz. Çünkü Mervan'dan önce onun gibi savaşan komutanlara böylesi bir lakap verilmemiştir. Örneğin, Haccâc'ın, özellikle Abdülmelik ve Velid dönemlerinde hayatı hep mücadelelerle geçmişti. Onun sadece Hâricî Şebîb b. Yezid ile olan mücadelesi[124] böylesi bir lakabı alması için yeterlidir. Halbuki, Haccâc ve buna benzer kimselere bu tür bir lakap verilmemiştir. Bu lakabın Mervan'a Zab savaşında yenildikten sonra verildiğini görmekteyiz. Bunu ise, Abdullah b. Ayyâş'ın, ilk Abbâsî halifesi Ebü'l-Abbas'ın huzuruna girdiğinde *"el-Cezîre'nin Hımârını, Resûlullah'ın amcası Abdülmuttalip'in oğlu ile değiştiren Allah'a hamdolsun"* sözünden çıkarmaktayız.[125]

Mervan'ın diğer lakabı ise, *"el-Ca'dî"*dir. Bu lakap kendisine Mu'tezilenin ileri gelenlerinden olan Ca'd b. Dirhem'den dolayı verilmiştir.[126] Ca'd, el-Cezîre'de Süveyd b. Gafle'nin azatlı kölesiydi. Ermeniyye ve Azerbaycan valisi olan Muhammed b. Mervan'ın himayesine girmişti. Muhammed, Ca'd'ı, Mervan'ın eğitimiyle görevlendirdi.

---

[122] Zehebî, *Siyer*, VI, 74; Süyûtî, s. 295; ed-Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, by ty, II, 322; el-Karamânî, II, 58; Marâşî, s. 235-236.

[123] Neşet Çağatay, Mervan'a bu lakabın verilmesini kötüleyici anlamda değil de, methedici anlamda olduğunu belirtir. Buna gerekçe olarak ta yabani eşeklerin, av hayvanları arasında en soylusu olduğunu gösterir. Bkz. Neşet Çağatay, *İslâm Tarihi*, Ankara 1993, s. 470 (Dipnot); Carl Brockelman, *Târîhu'ş-Şuûbi'l-İslâmiyye*, Arapçaya çev. Nebih Emin Fâris vd., Beyrut 1953, I, 196. Ancak lakabın verildiği varlık, bir hayvan değil, insandır. Halbuki hiç bir kimse methedici de olsa, yabani eşek anlamında da olsa böyle bir lakabla vasıflanmayı istemez.

[124] Ali Delice, *Haccâc b. Yusuf'un Hayatı ve Siyâsî Faaliyetleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Konya 1995, s. 41-52.

[125] Taberi, VII; 443.

[126] Süyûtî, s. 295; İbn Kesir, X, 46; Zehebî, *Siyer*, VI, 74; Vekil, s. 598; Marâşî, s. 235.

Görüşleri ile Mervan'ın üzerinde etkili olduğu için de Mervan'a *"el-Ca'dî"* lakabı verilmiştir. Ca'd, Halku'l-Kur'ân konusunda[127] halife Hişâm'a yakınlığı ile tanınan Meymûn b. Mihran'la tartışmalarda bulunmuş, sonra da halife Hişâm'ın istemiyle Halid b. Abdullah el-Kasrî tarafından önce hapsedilmiş, sonra da öldürülmüştür.[128] Mervan, Ca'd b. Dirhem ile ilişkiye girmesinden dolayı zındıklıkla suçlanmak istenmiştir.[129] Halbuki Abbâsî halifelerinden Me'mun ve Mütevekkil gibi bir çok halifeler Mu'tezîlî olmalarına rağmen, kınanmadıkları gibi zındıklıkla da suçlanmamışlardır.[130]

İbnü'l-Esir, bu lakaplarının dışında Mervan'ın bir başka lakabının *"İbn Ruzeyk"* olduğunu belirtmektedir. Bunu da, 132/750 yılında Mervan'ın, Abdullah b. Ali ile barış teklifinde bulunmak istediğinde Abdullah b. Ali'nin "İbn Ruzeyk yalan söylüyor, atlar oraları çiğnemeden güneş batmayacak" diye cevap vermesinden çıkarmaktadır.[131]

Bir başka lakap olarak da, *"el-Kaim bi Hakkillah"* verilmektedir.[132] Bunların dışında Ermeni tarih kaynakları, Mervan'dan bahsederlerken *"Sağır Mervan"* anlamında *"Murvan Qru"* diye sözetmektedirler.[133] Buna sebep olarak ise, Mervan'ın kendisine na-

---

[127] Ali Sâmî en-Neşşâr, *Neş 'etü'l-Fikri 'l-Felsef fi'l-İslâm*, Kahire 1965, I, 329 vd.

[128] İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, Mısır 1348, s. 472; Ahmed Ulebî, s. 125-127; Mustafa Öz, "Ca'd b. Dirhem" DİA, İstanbul 1992, VI, 543; M. Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Fığlalı, Ankara 1981, s. 305; Atçeken, s. 129-131.

[129] el-Makdîsî, *Kitabu'l-Bed' ve't-Târîh*, thk. C. Huart, Paris 1899, VI, 54; İbnü'n-Nedim, s. 472; Fuad Salih, *Elkâb*, s. 73; Ahmed Ulebî, s. 125-127. İbnü'l-Kayserânî, Mervan'ın *"el-Ca'dî"* diye isimlendirilmesini önceki lakabı gibi Horasanlılar tarafından kötülemek için verildiğini belirtmektedir. İbnü'l-Kayserânî, s. 31.

[130] Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, thk. Muhammed el-Bicâvî, Kahire 1963, I, 399.

[131] İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V; 419.

[132] el-Kalkaşandî, *Meâsirü'l-İnâfe f Meâlimi 'l-Hılâfe*, thk. Abdüssettar Ahmed Ferrâc, Beyrut ty, I, 162; Fuad Salih, *Elkâb*, s. 251.

[133] C.Toumanoff, *Medieval Georgian Historical Literatüre*, Tbilisi 1943, s. 172; Iovane Sabanish, *Memorials of the Old-Georgian Hagiograpic Literatüre*, Tbilisi 1964, s. 46-48.

sihat veren akıllı ve tecrübeli insanların sözlerine kulak asmaması gösterilmektedir. Fakat kendi aralarında da bu konuda tam bir birlik yoktur. Çünkü bazıları bu lakabın Mervan'a değil de, babasına verildiğini iddia etmektedirler.

SONUÇ

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, Asr-ı Saâdet ve Hulefâ-i Râşidîn dönemlerinde insanlara, yine insanların hoşlanacağı güzel lakaplar verilmiştir. Ancak Emevîler dönemine baktığımızda güzel lakapların yanında insanların hoşuna gitmeyen lakapların da verildiğini görmekteyiz. Hulefâ-i Râşidîn dönemi halifelerinin lakapları, bunun en güzel örnekleridir. Emevî halifelerinin lakaplarına baktığımızda iyi ve güzel lakapların azlığı karşısında daha çok hoşa gitmeyen lakapların takıldığı gözlemlenmektedir. Bunda da elbetteki Emevîlerden sonra gelen ve kendilerine düşman olan Abbâsî taraftarı tarihçilerin rolü büyüktür. Dolayısıyla özellikle Emevî halifeleri için verildiği belirtilen lakapları ihtiyaten karşıladığımızı belirtelim.

Müslümanlar arasında tarih boyunca meydana gelen olaylar karşısında tarihçileri subjektif olmaya iten sebepler arasında olayları anlatan kişinin eksik ve muğlak dînî hissiyâtı, karakteri, ilgileri, toplumsal bağları ve çeşitli konulardaki ön yargıları, yaşadığı dönemin konjönktürel şartları, kısaca kendi öznelliği başlıca etken olarak gösterilmektedir. Çünkü onlar eserlerini ya kendilerine yakın hissettikleri hiziplerin veya oluşumların düşüncelerini ve dayanaklarını güçlendirmek maksadıyla kaleme almışlardır.[134] Bu yüzden de Emevî halifelerine lakap takarken genellikle onları küçük düşürmek ve alay etmek amacını gütmüşlerdir.

[134] İrfan Aycan-Mahfuz Söylemez, s. 10-11.

ASR-I SAADET DÜNYASI

Peygamber (sas) Asrında

GÜNDELİK YAŞAM

İnsanlığı doğru yola iletmek üzere gönderilen Hz. Peygamber (sas), Kur'ân-ı Kerim'in onca ikazına rağmen; zaman zaman olduğundan farklı gösterilerek Müslümanlar için örnekliği göz ardı edilmiştir. Bu da onun mesajının doğru bir şekilde muhataplarına ulaşması hedefinden sapmaya sebep olmuştur. Oysa Hz. Peygamber (sas)'in günlük hayatı incelendiğinde, vahiy alan bir insan olmasına rağmen; içinde bulunduğu halktan biri olarak yaşadığı ve O'nun bu yönünün rahatlıkla örnek alınabileceği görülecektir. Bizler için güzel bir örnek olan Hz. Peygamber (sas)'i model olarak almanın yolu da O'nun günlük yaşamında nasıl davrandığını öğrenmekle mümkündür.

9 786054 620371

www.siyeryayinlari.com

